UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*
FACULTATEA DE SOCIOLOGIE-PSIHOLOGIE

CARMEN FURTUNĂ

SOCIOLOGIE GENERALĂ

Ediția a III-a

EDITURA FUNDAȚIEI *ROMÂNIA DE MÂINE*
Bucureşti, 2007

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FURTUNĂ, CARMEN
Sociologie generală / Carmen Furtună. Ed. a 3-a – București, Editura Fundației *România de Mâine*, 2007
Bibliogr.
ISBN 978-973-725-802-1

316(075.8)

Redactor: Mihaela N. ŞTEFAN
Tehnoredactor: Vasilichia IONESCU
Coperta: Stan BARON

Bun de tipar: 19.03.2007; Coli tipar: 21
Format: 16/61×86

Editura Fundației *România de Mâine*
Bulevardul Timişoara nr. 58, Bucureşti, Sector 6
Tel./Fax 021/444.20.91; www.spiruharet.ro
e-mail: contact@edituraromaniademaine.ro

C U P R I N S

INTRODUCERE

Ne aflăm, la începutul secolului XXI, într-o lume caracterizată prin continue şi profunde schimbări, marcată de tensiuni, conflicte şi divizări sociale, de agresiunea distructivă a tehnologiei moderne asupra mediului înconjurător. Trăim într-o lume care ne îngrijorează din multiple puncte de vedere, dar care este, totodată, plină de extraordinare promisiuni pentru viitor. Facem parte dintr-o lume care are posibilitatea de a-şi controla destinul şi a-şi crea o viaţă mai bună, greu de imaginat de generaţiile anterioare.

Cum s-a format şi a evoluat această lume? De ce condiţiile noastre de viaţă s-au modificat atât de mult, comparativ cu ale antecesorilor noştri? În ce direcţii se va produce schimbarea în viitor? Toate aceste întrebări sunt o preocupare primordială în societate, un domeniu de studiu fundamental în cultura intelectuală modernă.

Sociologia – studiul vieţii sociale umane, a grupurilor şi societăţilor – joacă un rol-cheie în demersurile intelectuale moderne şi un loc central în cadrul ştiinţelor sociale. Astăzi, ea nu mai este o singură ştiinţă. Maturizarea ei, îndeosebi în a doua jumătate a secolului XX, a adus-o în starea de reţea complexă de discipline, cu nimic mai prejos decât alte ştiinţe sociale.

În ansamblul reţelei de discipline sociologice, un rol aparte revine sociologiei generale (teoretice sau de bază). Ea este nucleul sociologiei, fără de care toate celelalte discipline care o constituie nu pot fi înţelese în mod corespunzător, sub aspectul extensiunii, adâncimii şi implicaţiilor.

Lucrarea de față este construită pornind de la câteva teme majore, de bază, fiecare dintre ele aducându-şi contribuția la mai buna înțelegere a societății ai cărei membri suntem.

O temă de bază este aceea a lumii în mişcare. *Sociologia s-a născut ca ştiință a societăților moderne şi contemporane, răspunzând unei multitudini de nevoi sociale generate de formarea lumii moderne. Apariția sociologiei ştiințifice este legată de transformările care au smuls ordinea socială industrializată a Occidentului din modurile de existență caracteristice societăților precedente. Lumea care s-a constituit ca urmare a acestor schimbări reprezintă obiectul primordial de preocupare pentru analiza sociologică. Ritmul schimbării sociale a continuat să se accelereze, iar, în prezent, este posibil să parcurgem o tranziție la fel de fundamentală ca şi cele petrecute la sfârşitul veacurilor anterioare. Consemnarea transformărilor care au avut loc în trecut, sesizarea coordonatelor majore ale dezvoltării care se produce astăzi se circumscriu sferei de responsabilitate esențială a sociologiei.*

Globalizarea vieții sociale *reprezintă o altă temă majoră a acestei lucrări. Deşi multă vreme a dominat opinia că societățile pot fi studiate ca unități independente, acestea nu au existat niciodată în mod izolat. Cu atât mai mult în prezent, când se înregistrează o accelerare incontestabilă a procesului de integrare globală. Expansiunea, la scară planetară, a economiei, comerțului, cunoaşterii sunt exemple evidente.*

Lucrarea are în vedere, ca scop declarat, demersul comparativ şi istoric. *Sociologia nu poate fi învățată şi practicată doar prin analiza şi înțelegerea instituțiilor unei anumite societăți. Acestea trebuie dezbătute făcând apel la bogata varietate de materiale preluate din alte societăți şi culturi. Totodată, trebuie avut constant în vedere „contextul istoric" în care se petrec evenimentele, nu doar ca aplicare a unei perspective sociologice asupra trecutului, ci şi ca o modalitate de a contribui la mai buna înțelegere a instituțiilor în prezent.*

O altă temă esenţială priveşte relaţia individ-societate, personal-social. *Pentru înţelegerea sinelui, gândirea sociologică reprezintă un sprijin vital. Această înţelegere poate fi transformată într-o mai bună cunoaştere a lumii sociale. După cum sublinia, cu deplin temei, Anthony Giddens, „Studierea sociologiei ar trebui să fie o experienţă eliberatoare: sociologia ne lărgeşte orizontul simpatiilor şi imaginaţia, deschide noi perspective asupra izvoarelor propriului nostru comportament şi creează o conştientizare a unor cadre culturale diferite de cele pe care le avem. În vreme ce ideile sociologice constituie o provocare la adresa dogmei, ne învaţă să apreciem varietatea culturală şi ne permit să discernem modul de funcţionare al instituţiilor sociale, practica sociologică sporeşte posibilităţile libertăţii umane".*

Pentru ca demersul nostru analitic să fie cât mai inteligibil, sistematic şi expresiv, am considerat util apelul la utilizarea unui instrument pedagogic benefic – reţeaua de concepte. *Împrumutând din experienţa didactică a unor reputaţi autori, am reprezentat schematic cunoştinţele referitoare la un anumit subiect prin intermediul reţelei de concepte. Aceasta ne-a permis o mai bună structurare a ideilor şi stabilirea relaţiilor dintre conceptele importante din sociologie.*

Totodată, în scopul de a incita la reflecţie critică, de a verifica gradul de înţelegere a unor concepte şi noţiuni, de a pune în valoare capacitatea de analiză şi sinteză, am propus întrebări de verificare şi fixare a cunoştinţelor.

În încheiere, aduc cele mai alese şi calde mulţumiri şi exprim recunoştinţa cea mai profundă domnului prof. univ. dr. Aurelian Bondrea, rectorul Universităţii Spiru Haret, *tuturor colegilor, care m-au încurajat şi sprijinit, şi, nu în ultimul rând, studenţilor mei de la Facultatea de Sociologie-Psihologie, principalii beneficiari ai lucrării, pe care i-am simţit permanent alături.*

Autoarea

CAPITOLUL I

PERSPECTIVA SOCIOLOGICĂ

Obiectivele învățării

După studierea acestui capitol, studentul trebuie să fie în măsură:

– să identifice şi să explice care sunt elementele care alcătuiesc perspectiva sociologică;
– să prezinte cele trei modele care ilustrează relația dintre individ şi societate;
– să definească societatea;
– să definească noțiunile de identitate, cultură, raporturi sociale;
– să stabilească relațiile între cele trei concepte şi să explice cum acestea fac posibilă studierea raportului dintre individ şi societate.

1. ***Cunoaşterea comună (spontană) despre societate, bunul-simț sau „raționalitatea eronată”***

Sociologia îşi propune să studieze societatea, adică problemele oamenilor, viața lor în societate, structurile şi instituțiile sociale şi evoluția lor. Toți avem o anumită percepție asupra societății şi asupra raporturilor acesteia cu indivizii.

Termenii de **individ** şi **societate** au un sens destul de precis în cunoaşterea comună. De pildă, o anchetă efectuată într-un orăşel canadian, cu privire la relațiile sociale şi afective ale locuitorilor, a relevat că, la nivelul simțului comun, societatea se reduce la vecinătate, la familia şi rudele care trăiesc în apropiere (Denys Dêlage, 1987).

Pentru alți indivizi, însă, societatea înseamnă „lumea largă”, accesul la alte culturi şi o experiență diversificată.

În consecință, diferitele medii sociale percep diferit societatea. Ceea ce este evident pentru unul nu este la fel de evident pentru celălalt şi invers.

Adesea, în cadrul cunoaşterii comune, individul apare ca principal actor al vieții proprii şi artizanul deciziilor pe care trebuie să le ia. Datorită voinței şi talentului pe care le are, individul poate deveni ce doreşte. În acest caz, societatea, structurile sociale şi instituțiile sociale nu exercită sau au o mică influență asupra lui. Sunt şi situații în care membrii unor grupuri consideră că evoluția, traiectoria lor sunt rezultatul acțiunii societății, că societatea este singura responsabilă de soarta acestora.

De fapt, zi de zi, fiecare dintre noi observăm şi interpretăm realitatea socială. Cu toții ne lansăm în discuții şi speculații cu privire la cauzele şi implicațiile fenomenelor şi proceselor în care suntem antrenați şi care ne influențează viața. De obicei, ne referim la aceste subiecte din perspective diferite, adică adoptând puncte de vedere particulare. Văzut din perspective individuale, unul şi acelaşi fenomen sau proces generează semnificații diferite.

Perspectivele individuale, însă, sunt în mod inevitabil parțiale şi incomplete, deoarece este practic imposibil să cuprindem dintr-odată toate laturile şi implicațiile fenomenelor şi proceselor sociale. În scopul de a ne organiza observațiile, de a înțelege semnificația datelor obținute şi de a ne orienta comportamentul şi acțiunile, trebuie să avem o anumită perspectivă. În perspectivele individuale asupra diferitelor aspecte ale realității sociale, ne bazăm pe propria experiență, dar şi pe informațiile şi ideile furnizate de alții. Dar, în cea mai mare măsură, ele sunt condiționate de simțul comun. Trebuie recunoscut, însă, că „recursul la experiența ocazională şi neorganizată şi la speculația derivată din tradiție diferă în mod esențial de apelul la cunoştințele oferite de ştiință şi de aplicarea metodei ştiințifice" (Achim Mihu, 1992). Această apreciere rezultă din analiza celor mai răspândite caracteristici ale cunoaşterii comune, căreia i se mai spune bun-simț, cunoaştere spontană (cotidiană) sau „raționalitate eronată".

Potrivit lui S. Moscovici şi M. Hewstone (1983), simțul comun reprezintă un „corpus de cunoştințe fondat pe tradițiile împărtăşite şi îmbogățite de mii de observații şi experiențe sancționate de practică" (apud G.N. Fischer, 1990). După modul de dobândire a cunoştințelor, cei doi autori identifică două forme esențiale ale simțului comun:

- **simțul comun de primă mână**, care semnifică „ansamblul cunoştințelor spontane fondate pe experiența directă a agenților cunoscători";
- **simțul comun de mâna a doua**, care reprezintă „ansamblul cunoştințelor ştiințifice transformate în imagini şi folosite în practică".

Se constată, aşadar, că între activitatea practică a oamenilor şi activitatea de cunoaştere există o evidentă interferență, că tipul cunoaşterii spontane, al „raționalității eronate" a fost depăşit treptat, în decursul evoluției societății, de cunoaşterea ştiințifică.

Caracteristicile cunoaşterii comune (spontane)

A. **Caracterul iluzoriu**. Henri H. Stahl (1974) arăta că, la nivelul simţului comun, cunoaşterea are un caracter iluzoriu datorită unei serii de factori:

- **enculturaţia**, transmiterea culturii de la o generaţie la alta, are efecte limitative asupra cunoaşterii. Limba, ca element al culturii, prin bogăţia vocabularului şi prin sintaxă, condiţionează modul de a judeca al oamenilor. Percepţia lumii înconjurătoare este condiţionată de caracteristicile gramaticale şi semantice ale limbii subiectului cunoscător;
- **socializarea**, procesul de formare a personalităţii în acord cu normele şi valorile societăţii în care individul se naşte şi trăieşte. Atât **socializarea primară** (cu rol primordial în formarea personalităţii pentru şi într-o anumită cultură, proces ce începe din primele săptămâni de viaţă ale individului şi în care joacă un rol determinant părinţii), cât şi **socializarea secundară** (realizată în cadrul instituţiilor specializate, prin transmiterea de cunoştinţe şi formarea de deprinderi, atitudini, convingeri) se desfăşoară diferit de la un grup la altul. În aceste împrejurări, în cadrul aceleiaşi culturi, indivizii îşi formează abilităţile de cunoaştere spontană foarte diferenţiat;
- **implicarea subiectivă a oamenilor în viaţa socială**. Caracterul iluzoriu al cunoaşterii spontane decurge şi din această implicare a indivizilor, în funcţie de scopurile şi interesele lor particulare, ceea ce îi face să se înşele adesea. Nu numai societatea în evoluţia ei, dar şi structura propriei personalităţi, motivaţia propriului comportament rămân parţial necunoscute celui care se bazează numai pe cunoaşterea spontană.

B. **Caracterul pasional**. Pe parcursul vieţii şi activităţii, fiecare om are interese, scopuri, concepţii, prejudecăţi etc. De obicei, oamenii nu se mulţumesc să constate numai ce se petrece în jurul lor, ci judecă, interpretează, apreciază realitatea, uneori

denaturând-o sau falsificând-o. Pentru a-şi forma o imagine obiectivă a realităţii, oamenii trebuie să dispună de o pregătire specială şi să facă apel la un continuu examen critic.

C. **Caracterul contradictoriu**. Permanent, indivizii oscilează între sentimentul liberului arbitru şi cel al fatalităţii. Acest mecanism psihosocial de fluctuaţie permanentă, la nivel individual, nu este acceptabil într-un demers ştiinţific.

D. **Caracterul limitat**. În general, indivizii au experienţe de viaţă care se circumscriu mediilor sociale în care trăiesc. Ei nu află decât ocazional sau nu cunosc nimic despre ceea ce se întâmplă în alte grupuri, societăţi, culturi. De aceea, ceea ce nu le este cunoscut, familiar, adeseori le apare ca anormal sau scandalos. (Ioan Mihăilescu, 2003).

Aşadar, cunoaşterea comună nu ne oferă o cunoaştere adecvată a realităţii sociale. A rămâne la nivelul simţului comun în cunoaşterea realităţii *înseamnă a-i acorda acestuia o autoritate pe care el n-o mai are de multă vreme în celelalte ştiinţe*. (E. Durkheim, 1974).

2. *Cunoaşterea ştiinţifică*

Naşterea sociologiei, ca ştiinţă, a însemnat punerea sub semnul întrebării a simţului comun în abordarea şi interpretarea fenomenelor şi proceselor cu care suntem confruntaţi zilnic. De asemenea, ea a pretins adoptarea unei atitudini prudente, dacă nu chiar de respingere totală, faţă de intuiţie, speculaţie, superstiţie, mit etc. Sociologia, atrăgea atenţia Emile Durkheim (1974) în prefaţa la lucrarea sa *Regulile metodei sociologice*, „nu trebuie să consiste într-o simplă parafrază a prejudecăţilor tradiţionale, ci să ne facă să vedem lucrurile altfel de cum apar omului de rând; căci obiectul fiecărei ştiinţe este de a face descoperiri şi orice descoperire deconcertează mai mult sau mai puţin opiniile acceptate". El cerea, încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, ca sociologia să devină asemenea oricărei ştiinţe, îndemnând la

despărţirea de cunoaşterea spontană. În prezent, tot mai mulţi sociologi se pronunţă pentru distanţarea cunoaşterii teoretice de cunoaşterea spontană.

Definită, în mod esenţial, ca „studiul explicativ şi comprehensiv al realităţii sociale în totalitatea ei, adică a unei realităţi *sui-generis*, precum şi a unor părţi, fenomene şi procese ale acestei realităţi în legăturile lor multiple, variate şi complexe cu întregul" (Achim Mihu, 1992), **sociologia** oferă răspunsuri la problemele care ne preocupă, avându-şi temeiul în datele şi faptele strânse printr-o cercetare sistematică, directă sau puse la dispoziţie de alte ştiinţe, analizate şi interpretate în conformitate cu anumite cerinţe riguros determinate.

Din această succintă caracterizare a obiectului sociologiei rezultă că ea este o **ştiinţă** şi, în acelaşi timp, o **conştiinţă** de un tip aparte.

A. **Ce reprezintă ştiinţa?**

Ştiinţa este „folosirea metodelor sistematice de investigare empirică, analizarea datelor, gândirea teoretică şi exprimarea logică a argumentelor, pentru a forma un ansamblu de cunoştinţe despre un subiect anume" (Antohny Giddens, 2001). Conform acestei definiţii, sociologia este un demers, o întreprindere ştiinţifică. Ea presupune metode sistematice de investigare empirică, analiza datelor şi formularea de teorii în lumina evidenţei şi a argumentelor logice.

Potrivit lui Robert King Merton, există trei puncte de vedere asupra ştiinţei. În linii generale, ele sunt valabile şi în caracterizarea sociologiei.

Primul o priveşte ca pe un proces, respectiv ca pe o acţiune socială, prin care se urmăreşte cunoaşterea realităţii aşa cum este ea cu adevărat, nu cum ne-o imaginăm.

Al doilea consideră ştiinţa ca pe un produs. În acest caz, cunoaşterea ştiinţifică este constituită din construcţii gnoseologice faţă de care comunitatea ştiinţifică a ajuns sau poate ajunge la un acord, fiind totdeauna deschisă informării şi dialogului.

Al treilea priveşte ştiinţa ca pe o paradigmă etică.

Atunci când se afirmă că sociologia este o ştiinţă se iau în considerare, în mod deosebit, trăsături ce ţin de domeniul epistemologiei. În acest caz, **modul ştiinţific** de determinare a adevărului îmbină preocuparea pentru aplicarea corectă a metodei de cunoaştere cu observaţia riguroasă a fenomenelor. „Metoda ştiinţifică asigură desubiectivizarea cunoaşterii, oferindu-se o imagine despre lumea înconjurătoare, aşa cum este ea în realitate, şi nu aşa cum îi apare unui individ la nivelul simţului comun" (Septimiu Chelcea, 1995). Pe baza **observaţiei obiective**, utilizându-se **metode adecvate**, se obţin enunţuri empirice cu valoare de adevăr.

Pornind de la ideea că, în general, cunoaşterea ştiinţifică se fondează pe câteva postulate, al căror adevăr este acceptat de majoritatea cercetătorilor din ştiinţele sociale şi comportamentale, James W. Van der Zanden (1988) consideră că aceste enunţuri fundamentale sunt:

- **principiul realismului** – lumea înconjurătoare există independent de observaţia noastră, nefiind creată de simţurile noastre;
- **principiul determinismului** (mai exact, principiul empirismului probabilist promovat de Patrick Suppes) – relaţiile din lumea înconjurătoare sunt organizate în termeni de cauză–efect; fenomenele sociale, datorită **complexităţii** lor, se pretează cel mai bine analizei probabiliste (statistice);
- **principiul cognoscibilităţii** – lumea înconjurătoare poate fi cunoscută prin observaţii obiective;
- **principiul raţionalităţii**;
- **principiul regularităţii**.

Ultimele două principii menţionate, potrivit cărora lumea externă poate fi cunoscută pe cale logică, fenomenele din lumea înconjurătoare producându-se în mod logic, pot fi subsumate, însă, principiilor cognoscibilităţii şi determinismului.

Subliniem că metoda ştiinţifică asigură desubiectivizarea cunoaşterii. În acest context, semnalăm câteva dintre **elementele de bază ale metodei ştiinţifice**:

a) explicaţiile şi interpretările trebuie fundamentate, cât mai mult posibil, pe observaţii concrete, factuale, pe care cercetătorul

le poate vedea, măsura, verifica, în vederea asigurării unei precizii corespunzătoare;

b) orice explicație, teorie, interpretare, care vine în contradicție cu o evidență ulterioară, trebuie modificată sau respinsă;

c) mărturiile științifice trebuie să provină din surse competente;

d) în cazul unor condiții constante, unul şi acelaşi fapt trebuie să fie observat de oameni diferiți;

e) pentru a fi confirmate, observațiile trebuie repetate;

f) dovada științifică asigură o bază pentru previziunea, cu o anumită precizie, a repetării unui fenomen;

g) în domeniul științei nu există adevăruri absolute (Achim Mihu, 1992).

În general, cunoaşterea științifică a proceselor sociale, a comportamentelor individuale şi de grup se realizează în cadrul oferit de **teoriile** recunoscute ca adevărate de către comunitatea cercetătorilor, la un moment dat.

Potrivit lui P. Foulquie şi R. Saint-Jean (1962), prin **teorie** (gr. *theoria* – acțiunea de observare; figurat – speculație intelectuală) se înțelege „o construcție intelectuală prin care un anumit număr de legi sunt asociate unui principiu din care ele pot fi deduse în mod riguros".

În sens restrâns, teoria reprezintă un ansamblu de enunțuri cu valoare de adevăr privind relațiile dintre fenomene. În ştiințele sociale şi comportamentale, teoriile au diferite niveluri de generalitate. În prezent, sociologia ne apare ca o structură teoretică multinivelară deosebit de complexă, cuprinzând:

- **mari teorii** (funcționalismul, conflictualismul, structuralismul etc.);
- **teorii medii** (teoria mobilității sociale, a grupurilor mici, a disonanței cognitive etc.);
- **teorii cu nivel de generalitate minim**.

Cât priveşte termenul de **paradigmă**, acesta are sensuri multiple. În cunoscuta lucrare *Structura revoluțiilor științifice* (1976), renumitul profesor de istoria şi filosofia ştiinței, Thomas Kuhn, utilizează termenul de paradigmă în 23 de sensuri, de la

„o realizare ştiinţifică concretă” până la „un set caracteristic de convingeri şi preconcepţii”. Paradigmele reprezintă „realizările ştiinţifice exemplare”, „exemplele standard” sau „exemplele comune” împărtăşite de o comunitate ştiinţifică „pentru formularea şi rezolvarea problemelor de cercetare”.

Totuşi, cel mai frecvent, termenul de **paradigmă** este utilizat cu sensul de model, exemplu sau pattern. Cunoaşterea cu ajutorul paradigmelor este o „cunoaştere tacită”, nu este cuprinsă în reguli, ci similară „învăţării observaţionale” (Septimiu Chelcea, 1995).

Acceptarea unei paradigme sau alteia conduce la evaluări diferite ale aceleiaşi realităţi. Cercetătorii ataşaţi unei paradigme utilizează un limbaj diferit de cel al oamenilor de ştiinţă care sunt adepţii altei paradigme. În procesul cunoaşterii, intervine o adevărată competiţie între paradigmele vechi şi cele noi. Această competiţie stimulează imaginaţia sociologică. Trebuie menţionat, însă, faptul că fiecare paradigmă a contribuit într-o măsură mai mare sau mai mică la dezvoltarea ştiinţei.

Pentru ilustrare, redăm câteva exemple de paradigme sociologice:

Paradigma naşterii capitalismului (Max Weber): burghezul se transformă în întreprinzător, atunci când vede în bogăţie un capital, o investiţie productivă şi nu o ocazie de speculă sau de viaţă îmbelşugată. Teologia morală a calviniştilor este congruentă cu această ideologie.

Paradigma socializării anticipate (Merton): indivizii tind mai degrabă să imite valorile şi comportamentele grupurilor cărora doresc să li se alăture, decât pe cele ale grupurilor cărora le aparţin.

Paradigma frustrării relative (Stouffer): dacă normele sociale sunt clar definite şi percepute ca stabile, indivizii îşi limitează ambiţiile în funcţie de aceste norme. Dacă normele sunt imprecise şi instabile, indivizii nutresc ambiţii ce depăşesc posibilităţile de realizare şi resimt o frustrare.

Paradigma familiei nucleare (Parsons): dezvoltarea societăţii industriale impune mobilitatea populaţiei şi, deci, independenţa copiilor, ceea ce antrenează „nuclearizarea” familiei.

Paradigma acţiunii colective (Olson): nici un individ nu are interesul să acţioneze pentru a susţine o organizaţie care procură bunuri şi servicii colective, pentru că el va beneficia oricum de ele; el va participa deoarece această organizaţie furnizează în plus satisfacţii individuale.

Paradigma capitalului social (Bourdieu): egalitatea de acces la şcoală menţine inegalitatea de origine socială, de vreme ce copiii claselor superioare au mijloace culturale şi motivaţii care le permit să profite mai bine de şcoală decât copiii claselor inferioare.

Paradigma conflictelor de grup (Dahrendorf): diversificarea societăţii antrenează o diversificare a grupurilor sociale şi o specializare a intereselor de grup; rezultă o mulţime de conflicte de interese între grupuri.

Paradigma democraţiei (Tocqueville): egalitarismul este resortul societăţilor democratice şi, pe măsură ce egalitatea progresează, inegalităţile devin tot mai şocante şi alimentează exigenţa de egalitate.

Paradigma Chicago (Park şi Burgess): popularea unui oraş se face pe zone concentrice şi prin regruparea diferitelor grupuri etnice sau sociale.

Paradigma conflictelor de clasă (Marx): clasele sociale sunt într-o permanentă luptă. Ţăranii şi clasele de mijloc vor trebui să se împartă între burghezie şi proletariat, iar proletariatul va înlocui burghezia în postura de clasă dominantă, în perspectiva societăţii fără clase.

Paradigma logicii semnelor (Baudrillard): în societăţile bogate, consumatorul îşi procură semne sociale, cumpărând în acelaşi timp bunuri şi servicii; logica semnelor se substituie atunci logicii necesităţilor şi comandă alegerile sale mai mult decât utilitatea.

(H. Mendras, M. Forsé, *Le Changement social*, Paris, A. Colin, 1983, p. 264 şi urm.; Gilles Ferréol, Jean-Pierre Noreck, *Introduction à la sociologie*, Paris, A. Colin, 1993, p. 60).

B. **Conştiinţa sociologică**

C. Wright Mills

C. Wright Mills a numit perspectiva sociologică de analiză **imaginaţie sociologică**. Este un gen de conştiinţă specială, o expresie a relaţiilor dintre experienţa proprie (biografie) şi istorie, în cadrul structurilor sociale existente la un moment dat. Adesea, oamenii văd lumea prin prisma experienţei lor limitate. Acest mod de a privi lucrurile limitează imaginea de ansamblu a societăţii. În mod paradoxal, îngustează imaginea propriei noastre lumi personale.

Prin intermediul imaginaţiei sociologice, omul poate deveni conştient de omenire, adică poate fi scos din starea de „nelinişte şi indiferenţă”, care caracterizează societatea şi publicul de masă, incapabile să înţeleagă realitatea socială numai cu ajutorul propriei cunoaşteri.

De fapt, C. Wright Mills (1975) consideră că obiectul sociologiei este reprezentat de studiul influenţelor dintre om şi societate, dintre biografie şi istorie, dintre „eu” şi lume.

Imaginaţia sociologică permite înţelegerea relaţiilor dintre istorie şi biografie, pornind de la premisa că fiecare individ îşi trăieşte biografia într-o perioadă istorică determinată, contribuind la configurarea societăţii şi fiind, în acelaşi timp, un produs al acesteia.

Nedispunând de atributul spiritual al imaginaţiei sociologice, „forma cea mai fertilă a conştiinţei de sine”, oamenii necultivaţi sociologic nu reuşesc să vadă legătura inseparabilă dintre viaţa individului şi istoria societăţii, nu înţeleg transformările sociale, evoluţia socială rapidă şi faptul că vechile norme şi valori nu îi mai pot orienta într-o lume a conflictelor şi a competiţiei.

Este scopul cercetării din domeniul ştiinţelor sociale şi comportamentale de a explica dificultăţile personale şi conflictele

sociale, de a propune modalităţi de depăşire a neliniştii, anxietăţii, indiferenţei şi panicii. „Epoca noastră este cea a neliniştei şi indiferenţei" – scria C. Wright Mills. Această caracterizare este de o mare actualitate pentru societatea românească de azi, care traversează o dificilă perioadă de tranziţie, cercetarea socioumană fiind chemată să descifreze şi să elucideze gravele probleme.

C. Wright Mills subliniază că direcţia metodologică fundamentală a imaginaţiei sociologice o reprezintă comparativismul. Comparaţia este necesară în studierea particularului prin raportare la alt particular, în studierea unei epoci în raport cu altă epocă, în trecerea de la o perspectivă de abordare a fenomenelor la o alta. În acelaşi timp, imaginaţia sociologică trebuie să caracterizeze şi ştiinţele socioumane. Ele trebuie să fie conştiente de sine, de misiunea lor de cunoaştere socială.

„Nu oricine poate ajunge să posede o conştiinţă sociologică" – aprecia Peter Berger. Doar acei oameni care manifestă o curiozitate acută şi neliniştită faţă de adevăr pot deveni cu adevărat sociologi. Cei ce profesează sociologia trebuie să fie persoane cărora le place întotdeauna să ştie cât mai exact posibil ce se petrece cu adevărat.

3. *Sociologia – definire, origini, devenire*

A. **Sociologia – ştiinţă a societăţilor moderne şi contemporane**

Deşi nu există un acord unanim în ceea ce priveşte perioada constituirii sociologiei ca ştiinţă a societăţii (lat. *socius* = „social", gr. *logos* = „ştiinţă"), cei mai mulţi istorici ai sociologiei consideră că aceasta s-a născut odată cu maturizarea societăţii capitaliste, în secolul al XIX-lea, deci înlăuntrul epocii moderne şi se înscrie în efortul mai amplu al filosofiei occidentale de a elabora o etică socială seculară, raţională. Prin urmare, sociologia apare ca unul din rezultatele procesului de făurire a modernităţii, ea fiind ştiinţa care îşi asumă explicit ca obiect de

studiu şi cercetare noua realitate social-istorică pe care o reprezintă lumea modernă.

Cu toate acestea, meditaţia asupra societăţii, caracteristică perioadei imediat anterioare, este apreciată ca fiind sociologică, deşi ea ar aparţine **protosociologiei**, în care sunt incluse elaboratele teoretice ale unor filosofi, istorici, teologi sau reprezentanţi ai unor ştiinţe ale naturii. Se consideră ca reprezentanţi ai protosociologiei: Montesquieu şi Rousseau, în Franţa; Hobbes, Hume, Locke, Ferguson şi Smith, în Anglia; Machiavelli, în Italia; I.H. Rădulescu, S. Bărnuţiu, M. Kogălniceanu, în România.

Dacă **protosociologia** stabileşte originile sociologiei în epoca Renaşterii, există şi opinii potrivit cărora istoria **gândirii sociologice** se extinde până la filosofia socială a Antichităţii, Aristotel, Platon sau Abd er - Rhaman Ibn Khaldoun fiind, astfel, consideraţi ca „adevăraţii" întemeietori ai sociologiei.

La limită, există şi o a treia teorie despre originile sociologiei. Aceasta consideră că sociologia n-a apărut decât la sfârşitul secolului al XIX-lea şi mai mult în secolul al XX-lea, ca **analiză sociologică**, identificată după două criterii:

a) existenţa unei concepţii precise despre societate, ca obiect de studiu al sociologiei, distinsă în mod categoric de stat sau de domeniul politic în general;

b) elaborarea ideii de societate prin apeluri la analiza structurii, sistemelor şi instituţiilor sociale.

Altfel spus, dacă istoria gândirii sociologice cuprinde întreaga evoluţie a concepţiilor despre societate din Antichitate şi până în prezent, istoria analizei sociologice se referă doar la teoria sociologică apărută la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

De altfel, Alex Inkeles (1964) crede că există trei căi ce duc spre definirea sociologiei: **istorică** (Ce au spus fondatorii ei?), **empirică** (Ce fac sociologii contemporani?) şi **analitică** (Ce sugerează raţiunea?). Fiecare cale are, însă, limitele ei. Pentru a nu fi unilaterali în determinarea sociologiei trebuie să urmăm

toate cele trei căi menționate, încercând, în acelaşi timp, să diminuăm slăbiciunile specifice lor. Astăzi, o atenție aparte se acordă căii analitice, considerată ca fiind fundamentală.

Charles-Henry Cuin şi François Gresle (2002) apreciază că sociologia este **rezultanta Revoluției**, pe care „doar Occidentul a trăit-o” şi care îşi datorează dezvoltarea „unui ansamblu de condiții intelectuale, sociale şi instituționale” ce rămân să fie încă descifrate.

În fapt, procesul de constituire a sociologiei ca ştiință a fost expresia unor necesități de ordin social-pragmatic, politic şi teoretic, generate de naşterea şi dezvoltarea societăților industriale, de maturizarea societății capitaliste, de problemele noi, social-umane, care capătă amploare în epoca modernă şi contemporană. Alain Touraine (1965) scria că „Sociologia s-a născut din revoluția industrială. Dacă filosofia politică, a cărei influență asupra sociologiei a rămas întotdeauna considerabilă, are o istorie mai lungă, nu se poate contesta că puternica răvăşire produsă de apariția industriei mecanizate – mai întâi, în Anglia, apoi în cele mai multe din societățile naționale – a provocat o dezvoltare fără precedent a gândirii şi a studiilor sociale, stimulate de conştiința necesității de a putea sesiza aproape imediat cauzele schimbărilor sociale”.

Transformările care au condus la formarea **lumii moderne (a modernității)** s-au desfăşurat pe multiple planuri:

- **economic**: industrializarea producției, dezvoltarea economiei financiare, apariția consumului de masă;
- **social**: procese de urbanizare rapidă şi masivă, cu consecințe importante pentru modul de a gândi şi de a realiza controlul social, producerea unor ample mişcări demografice, apariția „maselor populare”, apte a fi ideologizate şi implicate în procese revoluționare;
- **politic**: formarea statelor naționale suverane, ca birocrații tot mai complexe, generalizarea controlului de stat asupra societății, apariția şi răspândirea ideologiilor liberale şi socialiste, construirea sistemelor politice moderne;

- **cultural**: modificarea percepţiei şi a modalităţilor de măsurare a spaţiului şi timpului, transformările profunde ale proceselor de învăţământ şi educaţie, apariţia şi extinderea sistemelor de comunicare în masă, dar şi a posibilităţii ca acestea să fie utilizate în scopuri manipulatorii;
- **spiritual**: secularizarea progresivă a societăţii europene, însemnând pierderea contactului, de către ample forme ale realităţii social-politice, cu dimensiunea moral-religioasă şi căutarea unor criterii de legitimare în filosofii seculare, în ştiinţă, privită ca instrument al emancipării umane (Sandra Dungaciu, 2002).

Totodată, constituirea sociologiei, ca ştiinţă socială „pozitivă”, teoretică şi aplicativă, a fost rezultatul unei logici interne a evoluţiei sistemului ştiinţelor sociale.

În ştiinţele socioumane şi comportamentale, formate deja până la jumătatea secolului al XIX-lea, s-a acumulat o masă enormă de date şi informaţii cu privire la diferitele laturi şi aspecte ale vieţii sociale. Datele, informaţiile, descrierile acumulate nu mai puteau fi integrate sau explicate prin metodele oferite de filosofia istoriei sau filosofiile sociale. Pe de altă parte, aceste colecţii de date şi informaţii nu constituiau, prin ele însele, o alternativă la sistemele speculative, ele neputând reprezenta o explicaţie teoretico-ştiinţifică a proceselor fundamentale din societate, a genezei, structurii, dinamicii, legităţilor şi funcţionalităţii lor. Era necesară, aşadar, în sistemul ştiinţelor, o nouă **construcţie teoretică**, elaborarea unei ştiinţe, care să studieze societatea în ansamblul ei, dar şi în diversitatea sa concretă, în structura şi dinamica sa, o ştiinţă construită nu pe cale speculativă şi moral-normativă, ci prin generalizarea datelor concret-istorice şi integrarea lor într-un sistem conceptual şi epistemologic specific.

Această nouă construcţie ştiinţifică, opusă atât idealismului speculativ al filosofiei sociale tradiţionale, cât şi simplei descrieri a societăţii, este **sociologia**.

B. **„Pionierii" şi „fondatorii" sociologiei**

Whitehead considera că ştiinţa care ezită să-şi uite fondatorii este pierdută, iar Gouldner postula că este pierdută ştiinţa care nu ştie de unde vine, unde se află şi unde se îndreaptă.

Traian Herseni

În efortul de a-şi situa disciplina în timp şi în spaţiu, P.J. Simon (1991) distingea „preistoria sociologiei" şi „sociologia propriu-zisă" (cu pionierii şi fondatorii ei), J. Cazeneuve (1976) deosebea „precursorii", „pionierii" şi „fondatorii" sociologiei, iar Traian Herseni (1982) a inventariat diferite idei în legătură cu devenirea sociologiei, realizând o veritabilă muncă de arhivar.

Ca ştiinţă, sociologia este produsul unui şir lung de preocupări şi rezultatul unor contribuţii, dintre care unele reprezintă repere fundamentale.

Auguste Comte

Auguste Comte (1798-1857) este considerat drept fondatorul sociologiei şi cel care a inventat termenul **sociologie**, utilizat pentru prima oară în al 47-lea capitol al lucrării *Cours de philosophie positive* (1830-1842). Părinte al pozitivismului, Auguste Comte este sensibil la transformările din societăţile europene ale secolului al XIX-lea. În această mişcare de ansamblu, el distinge trecerea de la o societate „militară şi teocratică" la o societate „industrială şi ştiinţifică".

Însă naşterea acestei noi lumi nu are loc fără dureri: la fel ca numeroşi observatori ai epocii sale, Comte diagnostichează o criză profundă a societăţii occidentale. Pentru a o remedia, el se dedică misiunii de reformator ştiinţific.

Noua ordine socială nu se mai întemeiază pe „credinţe teologice”, ci pe experienţa filosofiei pozitive. Acest pozitivism se reduce la două reguli elementare: observarea faptelor în afara oricărei judecăţi de valoare şi enunţarea legilor. „A şti pentru a prevedea şi a prevedea pentru a putea” este formula care rezumă cel mai bine spiritul filosofiei pozitiviste.

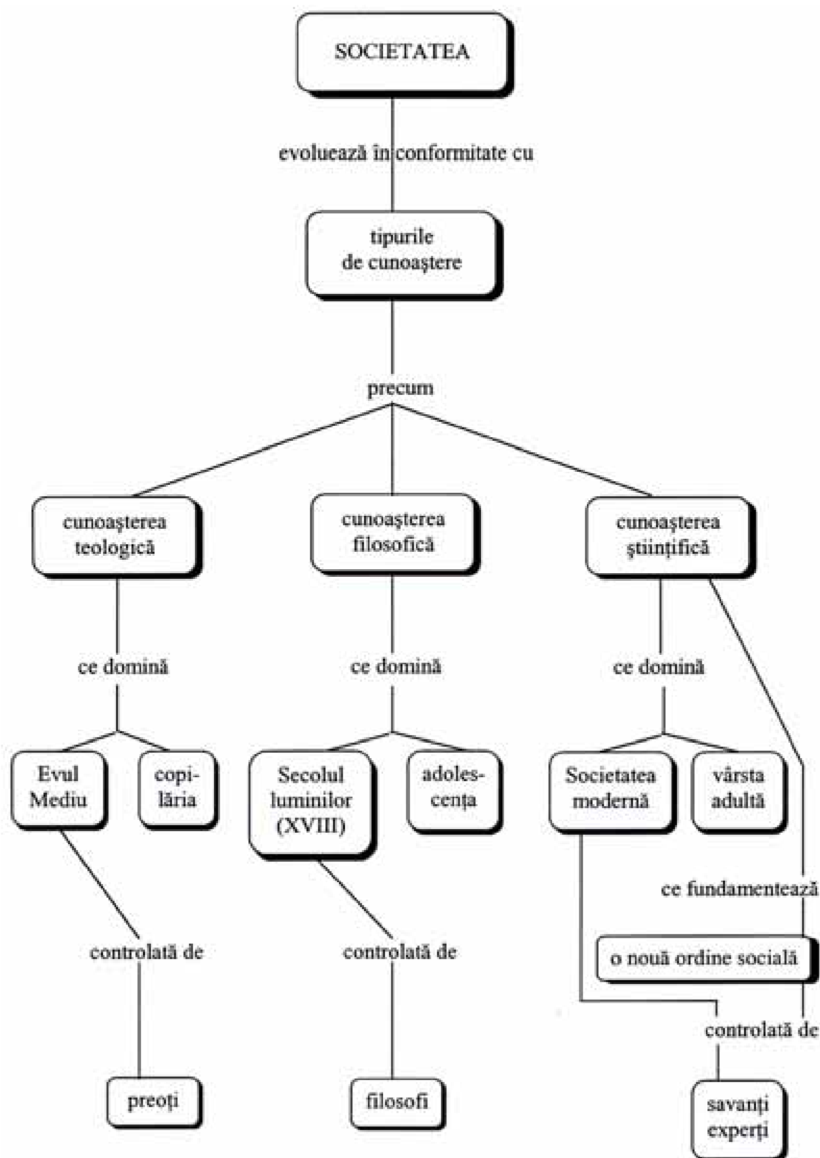
Comte este convins că, prin combinarea ordinii şi progresului, pozitivismul se ridică deasupra teologiei şi revoluţiei. Cum anume? Clădind o societate unită, o religie a umanităţii care să consolideze şi să amelioreze temeliile societăţii. Este definită, astfel, misiunea sociologiei, disciplină care se alimentează din experienţa metodei ştiinţifice în domeniul observării şi enunţării legilor relative la fenomenele sociale.

Sociologiei îi sunt acordate două domenii de studiu: **statica** şi **dinamica sociale**. Preluând opoziţia anatomie/fiziologie de la biologi, el numeşte **statică** studiul determinantelor ordinii şi consensului social. Studiul progresului spiritului omenesc şi al societăţilor constituie obiectul **dinamicii sociale**. Comte postulează că dezvoltarea spiritului uman a parcurs trei stări: starea **teologică** sau **fictivă**, starea **metafizică** sau **abstractă** şi starea **ştiinţifică** sau **pozitivă**.

Auguste Comte a exercitat o puternică influenţă asupra contemporanilor şi urmaşilor, îndeosebi asupra lui H. Spencer şi E. Durkheim.

Principalele concepte ale gândirii lui A. Comte

Potrivit cu ceea ce Comte numeşte legea evoluţiei societăţilor sau legea celor trei stări, ideile care guvernează lumea pot fi clasificate în trei categorii: religioase, filosofice şi ştiinţifice. Atât societăţile, cât şi indivizii trec prin aceste trei tipuri de cunoaştere.

Adaptare după Robert Campeau şi al., *Individu et société*, 1993.

Figura nr. 1. Principalele concepte ale gândirii lui Auguste Comte

Repere importante în dezvoltarea sociologiei

- Auguste Comte publică lucrarea *Curs de filosofie pozitivă,* 6 volume (1830-1842), în care este utilizat, pentru prima oară, termenul *sociologie.*
- Harriet Martineau publică lucrarea *Cum să se observe obiceiurile şi moravurile* (1838), prima consacrată metodologiei cercetării sociale.
- Karl Marx publică, împreună cu Friedrich Engels, *Manifestul partidului comunist* (1848) şi *Capitalul* (1867).
- Herbet Spencer publică *Principii de sociologie* (1876-1896).
- Lester F. Ward publică *Sociologia dinamică* (1883).
- Ferdinand Töunies publică lucrarea *Comunitate şi societate* (1887).
- Emile Durkheim publică *Despre diviziunea muncii sociale* (1893), *Regulile metodei sociologice* (1895), *Sinuciderea* (1897).
- Apare prima revistă de sociologie – *American Journal of Sociology* (1895).
- Charles Horton Cooley publică *Natura umană şi ordinea socială* (1902).
- Max Weber publică *Etica protestantă şi spiritul capitalismului* (1904-1905) şi *Economie şi societate* (1921).
- W.I. Thomas şi Florian Znaniecki publică *Ţăranul polonez în Europa şi America* (1918).
- George Herbert Mead îşi publică lucrarea *Persoana, Eul şi Societatea* (1934).
- Talcott Parsons publică *Structura acţiunii sociale* (1935) şi *Sistemul social* (1951).
- Robert K. Merton publică *Teoria socială şi structura socială* (1949).
- C. Wright Mills publică *Imaginaţia sociologică* (1959).

Adaptare după James W. Vander Zanden, *The Social Experience*, New York, Random House, 1990, p. 15.

Cunoaşterea teologică permite indivizilor şi societăţilor să explice fenomenele prin forţe supranaturale. Ea corespunde unei stări reprezentate de societăţile Evului Mediu şi de copilărie.

Cunoaşterea filosofică explică lucrurile într-o manieră abstractă. Ea corespunde stării reprezentate de Secolul luminilor şi de adolescenţă.

În sfârşit, **starea pozitivă** constă în dominaţia cunoaşterii ştiinţifice asupra tuturor celorlalte tipuri de cunoaştere. Atât pentru individ, cât şi pentru societate, raţiunea trebuie să se sprijine întotdeauna pe observarea faptelor şi a legăturilor dintre ele, pentru a explica realitatea. Corespunde ultimei etape a societăţilor moderne şi individului devenit adult. Comte prezice că societăţile moderne se vor îndrepta spre o cunoaştere ştiinţifică aptă să instaureze o nouă ordine socială.

Comte completează legea celor trei stări printr-o clasificare a disciplinelor, explicând că starea pozitivă a fost atinsă mai degrabă în ştiinţele naturii (fizică, chimie, biologie), deoarece obiectul lor de studiu este mai simplu. Această stare pozitivă trebuie să se aplice şi studiului societăţii, chiar dacă obiectul său este mai complex. În anul 1838, el numeşte această nouă ştiinţă **sociologie**.

Sarcina sociologiei este stabilirea unui consens bazat pe o nouă ordine socială guvernată de savanţi şi experţi în problemele societăţii. În acest fel, toate reformele sociale se sprijină pe cunoaşterea ştiinţifică a societăţii. Importanţa cunoaşterii ştiinţifice şi a savanţilor în societăţile moderne prevesteşte formarea unei armate de tehnocraţi în serviciul statelor.

Sub aspect metodologic, Comte consideră că toate fenomenele se află în legătură strânsă şi că trebuie studiate în cadrul întregului, care este societatea.

Herbert Spencer (1820-1903) este considerat unul dintre „pionierii” sociologiei, fundamentând o concepţie evoluţionistă (darwinism social), ce a servit ca suport doctrinar liberalismului capitalist.

Potrivit lui H. Spencer, analogă organismului uman, prin diferenţiere şi agregare, societatea umană tinde să evolueze de la forma simplă la cea complexă. Atunci când densitatea socială

crește, funcțiile sociale tind să se diferențieze, iar diviziunea muncii să se dezvolte. Societatea industrială nu se va putea dezvolta, însă, dacă statul își va aroga funcții ce nu-i aparțin. Spencer vedea în evoluția societăților de la stadiul militar la cel industrial, în refluxul constrângerilor impuse societății de către stat, principalul semn al progresului. Evoluționismul lui Spencer este mai puțin rigid. El este sensibil la complexitatea determinismelor sociale. Astfel, un tip de societate sau altul va genera comportamente individuale congruente cu acesta. În schimb, indivizii pot dezvolta comportamente care să întărească sau să contribuie la diminuarea coeziunii sistemului. Dar legătura dintre comportamentele individuale și caracterele sistemului nu este nici necesară și nici mecanică.

Karl Marx

Karl Marx (1818-1883) s-a considerat, mai degrabă, gânditor și activist politic și nu sociolog. Deși Lucien Goldmann îi neagă această calitate, Georges Gurvitch proclamă că, dimpotrivă, Marx a fost în primul și cel mai important rând sociolog. Scrierile lui acoperă, însă, o mare diversitate de domenii. Chiar și cei mai înverșunați critici ai săi îi consideră lucrările ca fiind importante pentru dezvoltarea sociologiei. Multe dintre ele s-au concentrat asupra problemelor economice, însă, întrucât a fost totdeauna preocupat să lege problemele economice de instituțiile sociale, opera lui a fost și mai este încă plină de semnificații sociologice.

Punctul său de vedere a fost fundamentat pe ceea ce a numit **concepția materialistă asupra istoriei**. Potrivit acesteia, nu ideile sau valorile umane sunt cauza principală a schimbării sociale. Nu conștiința determină modul real în care oamenii își organizează viața lor socială, ci mai curând aceasta este o „reflectare a vieții lor reale, materiale”. Semnificația fenomenelor sociale nu trebuie căutată în conștiința autorilor lor, ci în ele însele, fiind produsele unui determinism obiectiv, similar cu cel care guvernează și natura.

Schimbarea socială este determinată, în primul rând, de influențele economice. Conflictele dintre clase constituie motivația dezvoltării istorice. „Toată istoria umană de până acum este istoria luptei de clasă" – scria Marx.

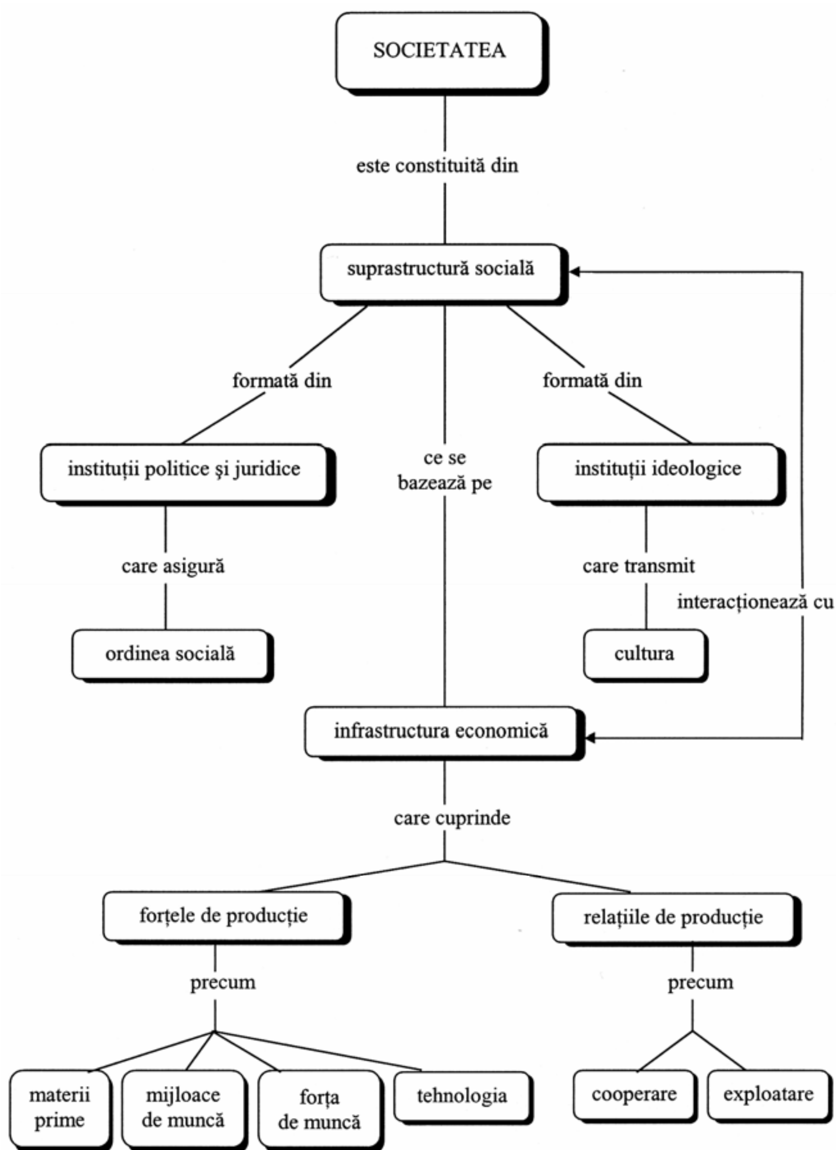
Karl Marx s-a concentrat asupra schimbărilor din vremurile moderne, deşi a scris despre diferite epoci istorice. Cele mai importante transformări erau legate de dezvoltarea **capitalismului**. Acesta este un sistem de producție care contrastează radical cu sistemele economice anterioare din istorie, deoarece implică producția de bunuri şi servicii vândute unor categorii largi de consumatori. Cei care dețin capital formează clasa conducătoare. Populația în masă formează o clasă de muncitori salariați, care nu posedă mijloace pentru a se întreține, trebuind să-şi găsească slujbe oferite de posesorii de capital. Prin urmare, capitalismul este un sistem de clasă, în care conflictul dintre clase este un fenomen frecvent întâlnit. Prin aceasta, Marx fundamentează una dintre principalele perspective din sociologie, şi anume, **conflictualismul**.

În opinia lui Marx, capitalismul va fi înlocuit, în viitor, de o societate fără clase, fără diferențe între bogați şi săraci. Prin aceasta, el nu voia să spună că toate inegalitățile dintre indivizi vor dispărea. Mai degrabă, societățile nu vor mai fi împărțite într-o clasă restrânsă, care să dețină monopolul puterii economice şi politice şi marea masă a poporului, care beneficiază prea puțin de bunurile pe care le creează prin munca sa. Sistemul economic va fi reglementat prin proprietatea comună şi va fi întemeiată o societate mai egalitară decât cea cunoscută la vremea sa.

Opera lui Marx a avut un mare ecou asupra lumii secolului al XX-lea. Până la căderea comunismului, o importantă parte a populației globului a trăit în țări ale căror guverne susțineau că se inspiră din ideile lui Marx. În plus, mulți sociologi au fost influențați de ideile marxiste.

Principalele concepte ale gândirii lui Karl Marx

În orice societate se întâlnesc două niveluri de organizare. La nivelul inferior se găseşte infrastructura, adică economia, pe care se bazează întregul edificiu social.

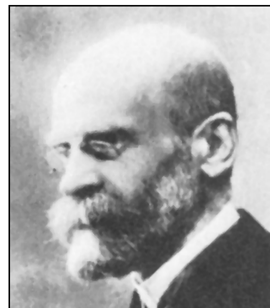

Adaptare după Robert Campeau şi al., *Individu et société*, 1993.
Figura nr. 2. Principalele concepte ale gândirii lui Karl Marx

După cum se poate observa în Figura nr. 2, infrastructura economică este fundamentul sau baza activității economice într-o societate. Ea cuprinde, mai întâi, cele patru forțe de producție necesare rezolvării problemelor de subzistență: materiile prime, mijloacele de muncă, forța de muncă şi cunoştințele necesare, respectiv tehnologia. Marx desemnează prin sintagma „mijloace de producție" ansamblul tuturor mijloacelor materiale de care ființa umană are nevoie pentru a produce, adică materii prime şi unelte de muncă. În al doilea rând, în infrastructură se regăsesc relațiile sociale. Marx le defineşte ca relații care există între grupuri de indivizi şi care se formează în activitatea de producție. Pot fi de două feluri. Când este vorba de relații sociale egalitare, atunci ele sunt relații de cooperare. Când este vorba de raporturi sociale marcate de inegalitate, atunci avem de-a face cu relații sociale de exploatare. În societatea capitalistă se observă că posesorii întreprinderilor, capitaliştii, exploatează forța de muncă a celor care nu dispun de mijloace de producție. Muncitorii nu au, practic, decât forța de muncă pentru a trăi şi nu au altă alegere decât să lucreze pentru capitalişti.

La rândul ei, şi suprastructura se subdivizează. În primul rând, putem vorbi de suprastructura politică şi juridică, care reuneşte instituțiile ce asigură ordinea în societate, adică statul, legile, justiția, poliția, armata etc. În al doilea rând, Marx vorbeşte de suprastructura ideologică, care cuprinde instituțiile care transmit ideile în societate, adică familia, religia, şcoala, mass-media etc.

Pentru Marx, pe bazele economice ale unei societăți se elaborează totdeauna o suprastructură socială. Ideile care circulă într-o societate nu sunt niciodată o invenție pură a imaginației noastre, ci reflectă raporturile de forță şi conflictele care opun diferitele grupuri sociale de la nivelul bazei economice. Este nucleul, centrul vital al oricărei societăți. Ideile şi instituțiile politice şi juridice sunt şi ele esențiale pentru funcționarea unei societăți.

Emile Durkheim

Emile Durkheim (1858-1917), considerat unul dintre fondatorii sociologiei ştiinţifice moderne, a militat pentru ca sociologia să dobândească mai multă rigoare şi un statut academic recunoscut. Deşi a preluat şi dezvoltat unele aspecte din opera lui A. Comte, Durkheim considera că multe dintre ideile predecesorului său erau prea speculative şi vagi şi că acesta nu-şi îndeplinise misiunea – aceea de a pune bazele ştiinţifice ale sociologiei. Potrivit lui E. Durkheim, pentru a deveni ştiinţifică, sociologia trebuie să studieze acţiunile noastre ca indivizi, cum ar fi starea economiei sau influenţa religiei. El credea că trebuie să studiem viaţa socială cu aceeaşi obiectivitate cu care oamenii de ştiinţă studiază lumea naturală.

Multiplele faţete ale teoriei acestui fondator al sociologiei pot fi rezumate folosind conceptul de **integrare**. De ce şi cum se integrează indivizii în societate? Încă din lucrarea *Despre diviziunea muncii sociale*, Durkheim avea în vedere natura şi cauzele evoluţiei societăţilor moderne spre o mai mare diferenţiere a funcţiilor sociale, ridicând, din nou, problema organizării sociale şi contestând explicaţia artificială a contractului social. El propunea, în schimb, o teorie întemeiată pe **normă** şi pe **sancţiune**, ca premise ale oricărei existenţe din societate.

Preocupat de schimbările produse în societatea din timpul vieţii sale, Durkheim credea că ceea ce susţine o societate sunt valorile şi obiceiurile împărtăşite de membrii ei. Analiza sa asupra schimbării sociale se baza pe dezvoltarea **diviziunii sociale**, care a înlocuit treptat religia ca bază a coeziunii sociale. Pe măsură ce diviziunea socială a muncii se adânceşte, oamenii devin tot mai dependenţi unul de altul, întrucât fiecare are nevoie de bunuri şi servicii oferite de cei care le furnizează. Procesele schimbării în lumea modernă sunt atât de rapide, încât dau naştere unor

dificultăți sociale majore, pe care el le leagă de **anomie**. Reperele şi standardele morale tradiționale, asigurate mai înainte de religie, sunt răsturnate de dezvoltarea socială modernă, iar aceasta inoculează indivizilor din societățile moderne sentimentul că viața lor cotidiană este lipsită de sens. În acest context, deşi suicidul pare să fie un act pur personal, el este determinat de factori sociali, una dintre influențe fiind chiar anomia.

Lucrarea lui Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, constituie prima fundamentare riguroasă a metodologiei sociologiei. El subliniază necesitatea înlăturării din ştiință a prenoțiunilor, propune criterii de distingere a normalului de patologic în viața socială, stabileşte regulile analizei tipologice, fundamentează explicația sociologică deterministă şi prescrie regulile analizei comparative.

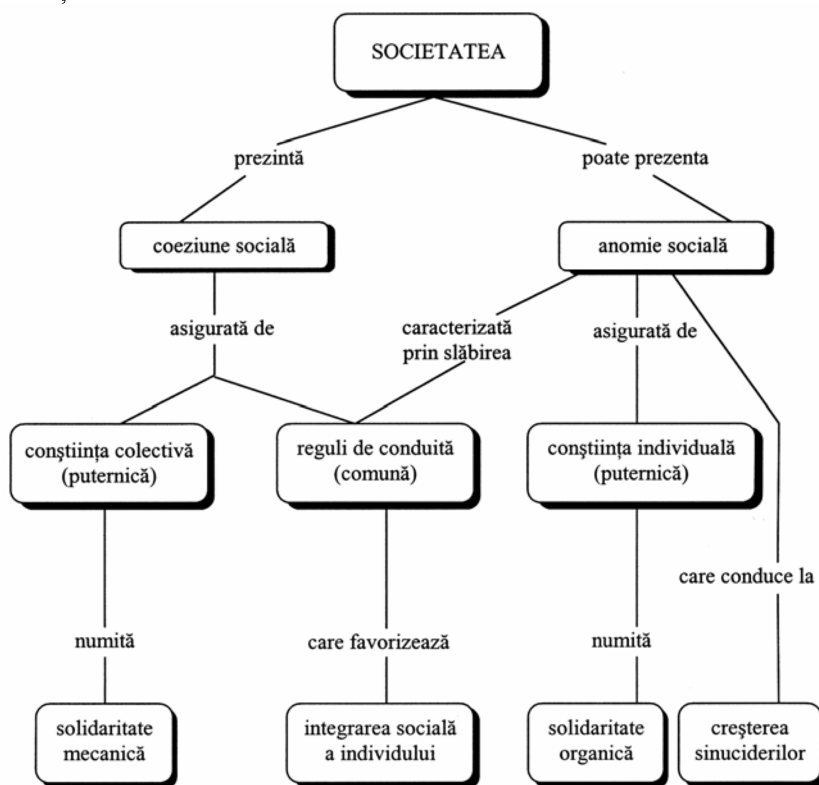
Opera lui Durkheim a exercitat o influență considerabilă atât asupra sociologiei franceze, cât şi a celei anglo-saxone şi americane.

Conceptele importante ale gândirii lui Emile Durkheim

Ca reacție la ideile lui Gabriel Tarde, care reducea societatea la suma indivizilor, Durkheim afirmă că orice societate are o conştiință colectivă, adică valori, opinii, mentalități care îi sunt proprii. Această conştiință colectivă asigură o anumită coeziune societății, în măsura în care indivizii aderă la aceasta. Această adeziune se măsoară prin legăturile pe care indivizii le stabilesc între ei şi prin regulile de conduită care sunt conforme cu conştiința colectivă.

Pentru Durkheim, societatea tradițională reuşeşte să-i integreze bine pe indivizi, pentru că aceştia împart aceleaşi moduri de a gândi, de a simți şi a acționa. Ansamblul acestor legături dintre indivizi se numeşte **solidaritate mecanică**, deoarece ele sunt atât de puternice încât integrează fiecare membru al grupului. Dimpotrivă, societatea industrială poate întâmpina

dificultăți în procesul de integrare a indivizilor. În această societate, **solidaritatea** este numită **organică**, pentru că ea se bazează pe diferențiere şi complementaritate. Pe de o parte, într-o societate industrială, conştiința colectivă prezintă individului mai multe moduri diferite şi, deseori, contradictorii de a gândi. Pe de altă parte, indivizii au legături foarte impersonale şi specializate între ei, în conformitate cu funcția pe care o ocupă în societate. Astfel, după Durkheim, sentimentul de apartenență este mai mic într-o societate industrială decât într-o societate tradițională.

Adaptare după Robert Campeau şi al., *Individu et société*, 1993.

Figura nr. 3. Conceptele centrale ale gândirii lui Emile Durkheim

Durkheim utilizează conceptul de **anomie socială** pentru a descrie dereglarea funcționalității unor societăți, care nu reuşesc să mai integreze individul. Creşterea valorilor individuale în societățile moderne este expresia slăbirii mediilor de apartenență, precum biserica şi comunitatea. Un exemplu îl reprezintă tinerii din mediul muncitoresc care aspiră la o viață de lux. Potrivit lui Durkheim, societatea trebuie să tempereze dorințele individuale cu scopul de a-şi asigura funcționalitatea.

Durkheim a elaborat o metodă pentru studierea fenomenelor sociale ca fapte obiective. Un **fapt social** constă într-un mod de a acționa, a gândi sau a simți, fixat sau nu, susceptibil să exercite o presiune exterioară şi care este „general în întinderea unei societăți date avându-şi existența proprie, independent de manifestările sale individuale". De aceea, reuşita şcolară, căsătoria, divorțul, sinuciderea, participarea la vot etc. sunt fapte sociale, întrucât în fiecare din aceste cazuri societatea exercită presiuni asupra comportamentelor fiecărui individ. Metoda lui Durkheim se bazează pe un principiu important: toate faptele sociale au propria lor existență şi trebuie studiate ca lucruri.

Max Weber (1864-1920)

Max Weber

Sociologul german are o operă impresionantă, care se opune ideilor lui Marx şi Durkheim. Ideile sale au marcat mai ales sociologia americană şi pe cea germană. El a fondat un curent sociologic numit sociologia comprehensivă.

Influența lui Max Weber este considerabilă în toate ramurile sociologiei.

Potrivit concepției sale sociologice, fiecare participant la o cultură dată este legat de anumite valori. Omul de ştiință trăieşte valorile, ca oricare alt om, conform unei anumite conştiințe. Însă, întrucât el este şi detaşat de ele, caută să le înțeleagă mai întâi dintr-o perspectivă globală. Astfel, el poate porni de la această înțelegere

către semnificaţia lor, dar şi către interpretarea raţională, care pune în legătură mijloacele şi scopul utilizate de către actorul social. Acest ansamblu de demersuri nu este posibil fără a admite că orice conduită socială are un sens şi niciunul dintre ele nu trebuie interpretat ca intuiţie. Ele înseamnă, deopotrivă, o viziune sincronică largă şi o luare de cunoştinţă istorică. Dar ştiinţa nu se situează la acest nivel. Mai mult chiar, ea constă în desfacerea diferitelor totalităţi cuprinse spre folosul unei teorii. Astfel, omul de ştiinţă îşi poate alcătui mai întâi concepţia într-un tablou. Este tocmai ceea ce face economistul, care foloseşte valori economice (echilibru, maximum de profit), găsind în cunoaşterea realităţii istorice şi sociale o serie de idei privitoare la comportamentul, sectoarele economice, relaţiile dintre cerere şi ofertă etc. şi construind, de pildă, un tablou matematic al acestor relaţii.

Sociologul tinde să meargă chiar mai departe, întrucât coerenţa şi previziunea aproximativă nu-i sunt de-ajuns. Din momentul în care se pune problema destinului, înţelegerea trebuie dusă până la capăt, adică în aşa fel încât să fie stabilit ansamblul factorilor, implicând:

a) necesitatea relaţiilor dintre aceştia şi necesitatea eficienţei lor cauzale;

b) faptul că acest ansamblu rezultă dintr-o opţiune fundamentală şi că necesitatea constrângerilor, ca şi posibilitatea relativă a ocurenţei reale din istorie depind de această opţiune;

c) posibilităţile de evoluţie ale ansamblului acestor factori.

Tipul ideal constituie acest act de gândire. El reuneşte o multitudine de trăsături, accentuând deliberat pe unele, făcând realitatea interpretabilă printr-o serie de înlănţuiri logice riguroase şi clasând realitatea tipică în raport cu altele.

Înţelegând prin **sociologie o ştiinţă a acţiunii sociale**, Max Weber distinge patru tipuri de acţiuni:

- acţiunea raţională în raport cu un scop (actorul îşi organizează mijloacele necesare atingerii scopului, pe care îl concepe în mod clar);

- acţiunea raţională în raport cu o valoare (actorul este consecvent cu ideea pe care şi-o face despre ceea ce este valid din punct de vedere moral);
- acţiunea tradiţională (cea dictată de cutumă);
- acţiunea afectivă (care este o reacţie pur emoţională).

Sarcina sociologului este, aşadar, de a înţelege sensul pe care actorul social îl dă conduitei sale.

Contribuţia lui Max Weber nu se reduce la aspectele metodologice. Într-una din lucrările sale celebre, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, Max Weber demonstrează că orice comportament individual nu este inteligibil decât atunci când sunt luate în consideraţie concepţiile generale şi individuale despre lume, în cadrul cărora credinţa religioasă reprezintă numai o parte. El constituie, astfel, un *tip* al capitalismului din *ideea* de capitalism, aşa cum apare ea din cunoaşterea realităţii germane a epocii (protestantismul). Reluând observaţiile lui Martin Offenbacher despre marele ducat de Baden, în care protestanţii deţineau cea mai mare parte a capitalului mobiliar, în raport cu celelalte confesiuni, trimiteau cei mai mulţi copii la şcolile superioare, iar aceştia se orientau în cea mai mare măsură către profesiuni liberale, Max Weber accentuează raportul dintre ascetismul calvinist şi valorile muncii. El demonstrează, astfel, că există o forţă de influenţare considerabilă a suprastructurii religioase asupra infrastructurii economice.

Studiul lui Max Weber a arătat în ce măsură Reforma şi raţionalismul capitalist au înrădăcinat, până la cele mai intime profunzimi umane, sensul muncii şi al banilor. Într-o perioadă în care studiile despre capitalism abundau, originalitatea demersului weberian a constat în comparaţia cu ţări şi regiuni în care capitalismul nu s-a dezvoltat, în ciuda unui ansamblu de condiţii obiective favorabile. Calvinismul apare, astfel, ca sistem de valori ce organizează acţiunea anumitor agenţi sociali, determinându-i să „producă", de fapt, capitalism. Întreprinzătorul puritan îşi

interzice sieşi utilizarea bunurilor acumulate pentru propria sa plăcere, dar caută în muncă realizarea vocaţiei sale şi confirmarea graţiei divine. Din contradicţia dintre aceste două conduite – acumularea de bunuri şi refuzul consumului lor – ia naştere lumea industrială modernă.

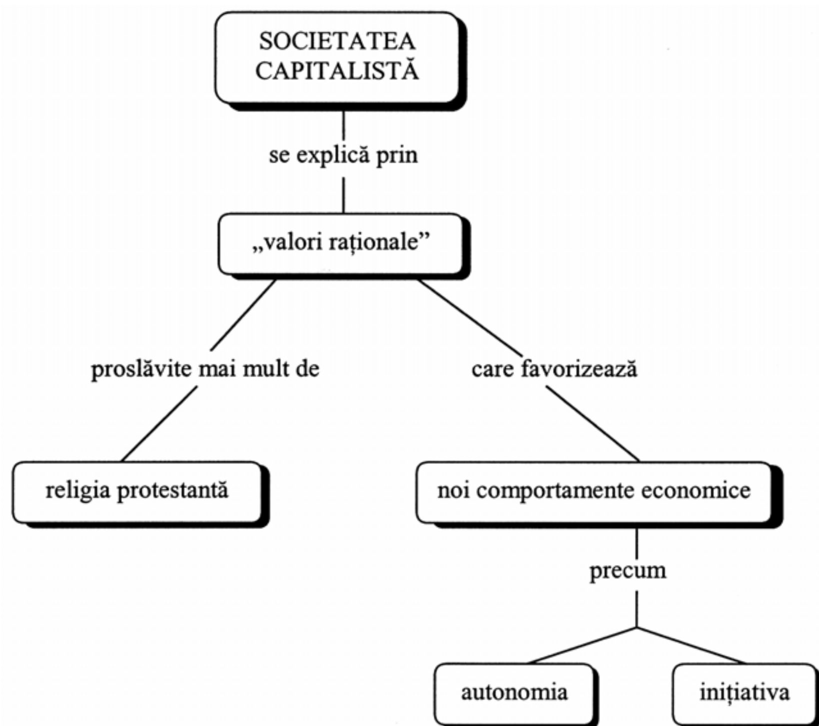
Trebuie subliniat faptul că Max Weber n-a interpretat calvinismul drept *cauza* capitalismului, ci drept *una* dintre multiplele sale determinări. De aceea este greşită reducerea tezei weberiene la o critică a concepţiei marxiste, ce ar explica – spre deosebire de aceasta – economia prin religie. Respingând orice fel de ritual, considerat ca o rămăşiţă de superstiţie, valorizând la maximum activitatea profesională şi raţională, ce serveşte slavei lui Dumnezeu, calvinismul desăvârşeşte, astfel, „demitizarea” lumii.

Merită, de asemenea, să fie amintite preocupările lui Max Weber asupra birocraţiei, ca tip de organizare socială. Birocraţia, sistemul ierarhic funcţional, cu relaţii oficiale între membrii săi, reglementate de norme fixe, este instrumentul raţionalizării în lumea modernă. Formă superioară de organizare din punct de vedere tehnic, birocraţia permite obţinerea eficienţei şi calcularea rezultatului, subordonând pe fiecare unei finalităţi obiective.

Până astăzi, gândirea lui Max Weber păstrează o valoare sugestivă impresionantă.

Ideile principale ale gândirii lui Max Weber

Weber este interesat de actele indivizilor şi de valorile la care ei aderă. Gesturile şi comportamentele fiecărui individ sunt sociale, deoarece acestea se bazează totdeauna pe raportul cu ceilalţi. Sociologia comprehensivă analizează semnificaţia pe care fiecare individ o dă acţiunilor sale şi celor cu alţi indivizi, contrar lui Durkheim, care, prin metoda sa, studiază fenomenele sociale din exterior, ca lucruri. Contrar lui Marx, care se sprijină pe nevoile economice ale fiinţelor umane şi pe structura economică a societăţii pentru a-i înţelege funcţionalitatea, Weber arată evoluţia valorilor şi mentalităţilor, ca şi influenţele lor asupra dezvoltării noilor comportamente economice.

Adaptare după Robert Campeau şi al., *Individu et société*, 1993.

Figura nr. 4. Principalele concepte ale gândirii lui Max Weber

Max Weber a analizat apariția capitalismului utilizând conceptul de valori. Fără a nega importanța economiei şi a factorilor tehnologici, el susține că orânduirea capitalistă s-a dezvoltat în Occident, în principal prin difuziunea unor „valori raționale", care au generat noi conduite de antreprenoriat pe plan economic. Examinarea religiilor catolică şi protestantă îl fac pe Max Weber să conchidă că acestea favorizează, mai mult decât alte religii, autonomia şi inițiativa, valori necesare dezvoltării capitalismului.

Pe de altă parte, contrar sociologilor din epoca sa, care cereau schimbări importante în societate, Max Weber a elaborat

o metodă care preconiza neutralitatea faţă de societate. Potrivit lui Weber, sociologul trebuie să se abţină de la orice judecată de valoare în observarea faptelor şi să nu propună „soluţii” pentru rezolvarea problemelor constatate în societate. Mulţi sociologi americani (Talcott Parsons, Robert King Merton etc.) au adoptat această metodă în studierea societăţii americane.

C. **Geneza şi dezvoltarea sociologiei româneşti**

Ca şi în celelalte ţări ale Europei, şi în România sociologia poate fi indicată printr-o formă extinsă de gândire sociologică, precum şi printr-o *protosociologie,* pe baza căreia s-a ajuns la analiza sociologică propriu-zisă. Pentru prima formă, opera lui D. Cantemir şi, mai ales, lucrarea acestuia *Descrierea Moldovei*, constituie, prin concepţia determinist-geografică aplicată societăţii, o operă de pionierat în istoria sociologiei româneşti. La aceasta s-ar putea adăuga numeroasele memorii, însemnări de călătorie, observaţii asupra obiceiurilor, ocupaţiilor şi moravurilor autohtone ori străine, pe care le-au lăsat cărturari români interesaţi de observarea comparativă a unor aspecte ale realităţii sociale. Revoluţia de la 1848 a suscitat şi în Ţările Române un interes mai bine focalizat pentru explicarea istoriei societăţii, stadiului şi problemelor dezvoltării societăţii româneşti, precum şi pentru căile evoluţiei moderne capitaliste a acesteia. O *protosociologie*, în sensul arătat la început al cuvântului, au elaborat, la noi, I. Heliade Rădulescu, I.C. Brătianu, S. Bărnuţiu, G. Bariţiu, M. Kogălniceanu, interesaţi de sociologie ca formă de legitimare ideologică a intereselor tinerei burghezii române, aflată în perioada debutului şi înfăptuirii revoluţiei sociale şi naţionale. Datorită, însă, condiţiilor social-istorice concrete ale evoluţiei societăţii noastre, sociologia generaţiei paşoptiste a îmbrăţişat, ca temă principală, **schimbarea socială**, şi nu problemele ordinii sociale. Mai mult decât atât, la **N. Bălcescu**, sociologia schimbării devine una a schimbării sociale **revoluţionare**. De aceea, se poate spune că, încă în stadiul protosociologic, se pot distinge, în

România, cele două orientări sociologice de bază, identificate mai înainte pentru analiza sociologică europeană: **o sociologie a ordinii** (a echilibrului între antiteze la I.H. Rădulescu); **o sociologie a schimbării revoluționare** (a clasei țărănești, la N. Bălcescu).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au conturat câteva orientări ce au cristalizat opțiunile fundamentale existente în societatea românească:

• ***poporanismul***, având între reprezentanți pe **Constantin Stere** (1864-1936), cel care considera prioritară pentru societatea românească „problema agrară”, deoarece țărănimea era clasa majoritară, sau pe **Constantin Dobrogeanu-Gherea** (1855-1920), care spunea că societatea românească a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea era în „stare de neoiobăgie”, „starea liberală” fiind o iluzie;

• ***conservatorismul*** lui **Titu Maiorescu** (1840-1917), cel care, în *Contra direcției de azi a culturii române*, cerea ca „formele politice” și „formele culturale” să aibă un fond solid pentru a nu fi discreditate de către oameni. Nu folosesc la nimic „formele fără fond”, spunea el;

Spiru Haret

• ***liberalismul, pozitivismul, evoluționalismul*** etc. au avut unii adepți, mai ales în ultima parte a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea: de exemplu, **Ștefan Zeletin** (1882-1934), care lupta pentru ascensiunea burgheziei liberale; **Spiru Haret** (1851-1912), care vedea în învățământ fundamentul dezvoltării socioculturale și economice a țării, dar s-a preocupat și de analiza *chestiei țărănești*, a crizei bisericești etc. El a scris *Mecanica socială* (apărută la Paris, în anul 1910), în care societatea este înfățișată ca o *reuniune de indivizi în interacțiune și constrânși din exterior;* omul, principalul element constitutiv al societății, ar trebui să aibă ca scop fundamental realizarea civilizației lui interioare; în

societate există oameni cu inteligență medie şi oameni cu inteligență maximală; ***creşterea geometrică a inteligenței mijlocii a societății*** este o lege;

• A avut influență în societatea românească şi ***elitismul etnocratic***. **A.C. Cuza** a amalgamat idei din biologie, economie, istorie, teologie, sociologie, pentru a formula o „doctrină naționalist-creştină”, care, în esență, spunea că „România aparține românilor!”. **Nichifor Crainic** (1819-1972) a dezvoltat „doctrina etnocrației corporatiste” şi a făcut un plan de construcție a unui „stat etnocratic”, în care bogățiile naturale să fie naționalizate, românii să fie reprezentați proporțional cu numărul lor în toate profesiile, intermediarii paraziți să fie înlăturați. **Traian Brăileanu** (1882-1947) a scris *Introducere în sociologie. Sociologia şi arta guvernării,* din care s-a inspirat „legionarismul”.

Elemente de sociologie (rurală) aflăm în scrierile lui **Ion Ionescu de la Brad** (1818-1891), unul dintre întemeietorii edificiului sociologiei româneşti. După studii la Paris şi călătorii prin țările Europei, Ion Ionescu s-a întors la Iaşi, unde a predat la Universitate, a participat la revoluție, a fost expulzat din țară, iar după Unirea Principatelor a contribuit la *reforma agrară* (în care scop a realizat numeroase *anchete de teren, monografii zonale*, iar în parlamentul țării a militat pentru modernizarea societății româneşti). Jules Michelet l-a considerat „sufletul națiunii române”.

În acelaşi timp s-au cristalizat preocupări de *sociologie morală, de sociologia culturii, sociologia cunoaşterii, sociologia educației* etc.

„Principiul activ” al societății este *interesul.* Viața socioumană este, în fapt, *o agregare şi dezagregare a intereselor în lupta pentru Ideal.* Pentru români, idealul social era *progresul în civilizație*, considera **Constantin Dimitrescu-Iaşi** (1849-1923). **Alexandru Claudian** (1858-1962), în *Sociologia literaturii,* releva că producțiile culturale, artistice nu sunt complet autonome, că au „rezonanță socială” şi îndeplinesc „funcții sociale”. **Virgil Bărbat** (1879-1931) şi **G. Em. Marica** (1904-1952) s-au

preocupat de cunoaştere, reformarea culturii şi a şcolii în scrieri de sociologia culturii şi sociologia educației.

Dimitrie Drăghicescu

Dimitrie Drăghicescu (1875-1945) a fost studentul lui E. Durkheim. În principalele sale scrieri de sociologie: *Rolul individului în determinismul social* (1904), *Idealul creator. Eseu psihosociologic asupra evoluției* (1914) – apreciate ulterior de către G. Bouthoul, P. Sorokin ş.a. –, el a dezvoltat o concepție sociologică în ton cu sociologiile vremii. „Sociologia este ştiința unei societăți concrete, a unei națiuni. Faptul social nu este universal". „Universalizarea unei societăți concrete" poate fi înțeleasă ca internaționalizare sau deznaționalizare. Nici „occidentalizarea" nu poate fi „Idealul", fiindcă nicio *stare a societății* nu este *sub speciae aeternitatis*. Sociologia, aprecia el la debutul secolului al XX-lea, ar trebui să „re-subiectivizeze istoria", să scoată la lumină *actorul* social. „Personalitățile marcante", geniile şi elitele sunt forța principală ce pot contribui la renaşterea unei nații. Prin cunoaştere se poate „democratiza geniul", se poate forma „conştiința socială" capabilă să treacă la „activitate socială".

Ce s-a întâmplat, deci, în perioada de efervescență în care, la sfârşitul secolului al XIX-lea, s-a instituționalizat şi la noi sociologia?

În tot intervalul am trăit într-o „tranziție" cu „încărcătură politică", în care „cărturarii" s-au preocupat de răspândirea ideilor lor, de „culturalizarea" poporului pentru a-l pregăti să realizeze evenimente anticipate, dorite, intenționate: unirea, independența, modernizarea societății. Însă nici după 1848, nici după Unirea Principatelor nu s-a petrecut o „ruptură dramatică" în societatea românească. Eminescu îi certa pe românii care-şi pierdeau „simțul istoric" acceptând „instituții nepotrivite", ridicarea unor „oameni fără valoare", „cuvinte noi fără cuprins", o limbă păsărească în

locul „vrednicei limbi” a strămoşilor. A fost criticată „lâncezirea”, faptul că se făceau doar planuri „din cuţite şi pahare”, iar proiectele mai serioase rămâneau doar pe hârtie.

Învăţământul sociologic a fost introdus la Iaşi, la doi ani după introducerea lui la *London School of Economics*. Primul profesor de sociologie la Iaşi (1897) a fost **Constantin Leonardescu**, licenţiat în drept la Paris, doctor în filosofie şi litere la Bruxelles, cu influenţă sociologică pozitivistă. Armand Cuvillier a remarcat preocupările sociologice ale lui Dimitrie Drăghicescu şi a elogiat activitatea lui **Dimitrie Gusti** (1880-1955), care a ţinut *primul curs sistematic de sociologie la Iaşi,* a întemeiat *Seminarul modern de sociologie, etică şi politică*. „A-ţi cunoaşte ţara este cel mai bun mijloc de a o sluji”, spunea el. Dimitrie Gusti a făcut studii la Paris, Leipzig, Berlin. Contribuţia fondatorului „Şcolii sociologice” de la Bucureşti poate fi sintetizată în *teoria voinţei sociale, teoria cadrelor şi manifestărilor, teoria unităţilor sociale, legea paralelismului sociologic* şi *metodologia monografică,* prezente în principalele sale scrieri: *Ştiinţele sociale, sociologia, politica* (1909); *Despre natura vieţii sociale* (1910); *Realitate, ştiinţă şi reformă socială* (1919); *Sociologia monografică – ştiinţa realităţii sociale* (1934) ş.a.

Dimitrie Gusti

Voinţa de a crea liantul social este motivată afectiv şi raţional. *Iubirea de sine, simpatia* şi *religiozitatea* motivează afectiv voinţa. *Iubirea de sine* însoţită de *conştiinţa de sine* se manifestă sub forma *simpatiei*. Omul constată că are o identitate comună, similară cu a celorlalţi şi capătă împreună *conştiinţa de grup*. Iubirea de sine, respectul de sine, conştiinţa de sine şi simpatia sunt reunite în *religiozitate* – venerarea necunoscutului, frica respectuoasă care subordonează conştient eul puterii naturii şi societăţii. Motivarea *voinţei neevoluate* (când omul nu-şi

reprezintă scopul şi foloseşte mijloacele pe care le are la îndemână) se deosebeşte de motivarea *voinței evoluate* (omul *caută* mijloace adecvate pentru a-şi atinge scopul) şi de cea a *voinței raționale* (când omul se concentrează asupra scopurilor de ales, stăpânind bine mijloacele). „Impulsul spre socializarea voinței" se exercită în *cadre naturale* şi *cadre sociale* ale vieții sociale (cosmic, biologic, istoric, psihic). Acestea provoacă reacții ale voinței care *se manifestă* (economic, spiritual, etico-juridic, politico-administrativ). *Legea paralelismului sociologic* surprinde raporturile dintre *voința socială, cadre* şi *manifestări*. Comunitățile, instituțiile, grupurile sunt *unități sociale* pentru studiul cărora este necesar *demersul interdisciplinar*. Tehnica de cercetare privilegiată este *monografia*. D. Gusti şi echipele sale au intenționat cunoaşterea sociologică a întregii societăți româneşti, pentru a întocmi un „atlas sociologic al poporului român".

Henri H. Stahl

Printre discipolii şi colaboratorii lui Gusti se numără Mircea Vulcănescu, Henri H. Stahl, Traian Herseni, Arthur Golopenția, Constantin Brăiloiu.

Petre Andrei (1891-1940) a fost un promotor al *integralismului* în sociologia românească (sociologia tratează faptul social în totalitatea sa). Doar o asemenea sociologie poate studia *manifestările constitutive* şi *manifestările organizaționale*, mai exact modul în care se cristalizează relațiile reciproce în instituții. Ca să cercetăm o instituție trebuie să o plasăm în „totul social". Putem cerceta sociologic şi valorile (să facem *sociologia valorilor)* şi personalitățile, pe „purtătorii" valorilor şi pe creatorii lor. Petre Andrei s-a ocupat, de asemenea, de studiul sociologic al tradiției, solidarității, claselor sociale, evoluției. În *Problemele metodei în sociologie* (1927), ca şi în *Sociologie generală* (1936), sociologul ieşean a realizat o serioasă prezentare a sociologiei lui Max Weber.

Sociologia universitară s-a dezvoltat prin activitatea profesorală şi publicistică a lui Virgil Bărbat, Eugeniu Speranția, Alexandru Claudian, George Em. Marica.

În urma reformei comuniste a învățământului românesc, din anul 1948, sociologia este înlăturată din învățământ şi din cercetarea ştiințifică, fiind considerată o ştiință burgheză. În anul 1966, învățământul sociologic universitar este reluat şi, ulterior, are loc o expansiune rapidă a cercetării sociologice. Manifestându-şi funcția critică, sociologia intră în conflict cu puterea comunistă. De altfel, existența ei nu poate fi în consens cu logica sistemelor totalitare. După 1977, sociologia românească este redusă la limita supraviețuirii. La începutul anului 1990, învățământul sociologic şi cercetarea sociologică sunt reorganizate; apar catedre universitare, facultăți, institute academice de cercetare şi centre de studii specializate, reviste de sociologie (Ioan Mihăilescu, 2003).

4. *Neutralitate axiologică şi valori sociale*

În general, paradigmele diferă nu numai din punctul de vedere al conceptelor folosite, ci şi în raport de valorile cărora li se subordonează.

Potrivit antropologului american Clyde Kluckhohn (1951), valoarea reprezintă „o concepție explicită sau implicită despre ceea ce este dezirabil, distinctivă pentru individ sau grup, care influențează alegerea modurilor, mijloacelor şi scopurilor acțiunii”, iar pentru sociologul român Petre Andrei, valoarea este „o relație funcțională dintre un subiect şi un obiect” (1945).

Prin urmare, valorile apar ca un rezultat mai mult sau mai puțin conflictual dintre indivizi şi mediul lor de viață, reprezintă ceea ce este dorit de indivizi sau grupuri.

Referindu-se nu numai la realitățile prezente, ci şi la ceea ce ar trebui să fie, paradigmele includ judecăți de valoare, reflectă valorile la care cercetătorul a aderat.

În acest caz, se pune întrebarea: mai poate fi realizată cunoaşterea obiectivă a socialului? La această întrebare s-au conturat două tipuri de răspunsuri:

- unul, care susține ideea de **neutralitate axiologică**;
- altul, care pledează pentru **afirmarea deschisă a valorilor** adoptate de cercetător.

Sociologul german Max Weber evidențiază faptul că asigurarea obiectivității este posibilă numai prin neutralitate axiologică (independență față de valori). Această atitudine are două laturi:

- Prima: sociologul trebuie să se lase condus de etosul ştiinței şi nu de comandamentele morale sau politice ce decurg din rolul lui de cetățean sau adept al unei anumite orientări politice. El trebuie să afle ceea ce este şi nu ceea ce vrea să afle, iar sociologia nu este un studiu etic despre cum trebuie să fie societatea. Cercetătorul vieții sociale trebuie să se dispenseze în studiul său de valorile morale, etice, politice, identificându-se din acest punct de vedere cu fizicianul.
- A doua latură se referă la imposibilitatea de a deriva judecățile de valoare din enunțurile teoretice sau existențiale. În opinia lui Max Weber (1964), istoricul, sociologul, economistul pot şi trebuie să se abțină de la a lua parte cuiva, de a lăuda sau condamna, deoarece ştiința pură este incapabilă să rezolve problema acțiunii. Adevărul ştiințific nu se lasă determinat prin niciun criteriu exterior, ca, de exemplu, utilitatea economică, eficacitatea politică, dezirabilitatea morală. În acelaşi timp, el nu poate întemeia asemenea evaluări.

În aceeaşi direcție a neutralității, Peter Berger (1963) consideră sociologia ca o „disciplină a detaşării”, iar Robert Bierstedt (1957) arată că sociologia este o ştiință categorială, nu normativă. Ea se referă la ceea ce este, nu la ceea ce trebuie să fie. Prin urmare, nu are legătură cu valorile sociale.

Dezideratul neutralității este, oare, posibil realizat în ştiințele socioumane?

Cei mai mulţi specialişti consideră că idealul neutralităţii este o himeră. Robert Lynd (1939) a respins idealul unei ştiinţe socioumane dezinteresate, Gunnar Myrdal (1969) susţine ideea dependenţei cunoaşterii de valorile împărtăşite de oamenii de ştiinţă, iar W.J. Goode şi P.K. Hatt (1952) evidenţiază faptul că relaţia dintre ştiinţă şi valoare este incomparabil mai strânsă în ştiinţele socioumane decât în cele ale naturii. La rândul său, Alvin W. Gouldner (1962) subliniază că savanţii sunt actori sociali şi, aşa cum nu se pot despărţi total de cunoaşterea comună, nu se pot detaşa definitiv nici de valorile lor din viaţa de zi cu zi.

Majoritatea celor care recunosc existenţa unei legături indisolubile între cercetarea ştiinţifică şi valori nu interpretează acest fapt ca fiind o piedică de netrecut pentru promovarea cunoaşterii ştiinţifice în sociologie. Ei pretind, însă, respectarea următoarei norme: fiecare cercetător să dezvăluie cu claritate premisele valorice de la care a plecat în studierea diverselor aspecte ale realităţii sociale. Altfel spus, este preferabil să se recunoască deschis valorile împărtăşite de cercetător, decât să se afirme neutralitatea axiologică imposibil de atins.

Prin urmare, nici în ştiinţele naturii şi cu atât mai puţin în ştiinţele sociale şi comportamentale nu este posibilă, nici dezirabilă detaşarea de valorile sociale. **Etica responsabilităţii**, concept propus de Max Weber, trebuie să orienteze activitatea de cercetare ştiinţifică şi disciplinele socioumane.

5. *Funcţiile sociologiei*

Definită ca studiul sistematic al societăţilor umane, punând accent, în special, pe sistemele moderne industrializate, implicând metode de investigare şi evaluare a teoriilor, necesare evidenţierii şi argumentării logice, sociologia are **funcţii importante**:

a) **expozitivă**, de descriere a realităţii sociale, de prezentare a faptelor, fenomenelor şi proceselor sociale, aşa cum acestea au loc. Este aşa-numita dimensiune sociografică a sociologiei;

b) **explicativă**. Ca orice ştiinţă, sociologia urmăreşte explicarea a ceea ce se întâmplă în societate, analiza diferitelor aspecte ale realităţii sociale, clarificarea şi înţelegerea diverselor relaţii dintre diversele laturi ale vieţii sociale, dintre faptele, fenomenele şi procesele sociale ce caracterizează o societate;

c) **critic-ameliorativă**, prin studierea fenomenelor sociale, critica realităţilor problematice şi propunerea de soluţii ce pot fi integrate în diferite politici sociale. Dimensiunea critică a sociologiei face ca această disciplină ştiinţifică să nu se poată dezvolta cu adevărat decât în societăţile democratice;

d) **aplicativă** sau **pragmatic-inginerească**. Rezultatele cercetărilor sociologice pot fi utilizate în elaborarea politicilor sociale, sociologul neputându-se substitui, însă, politicianului.

Implicaţiile practice ale sociologiei sunt deosebit de importante. Sociologia poate contribui la critica socială şi la practica reformei sociale în mai multe feluri. Între acestea menţionăm:

- îmbunătăţirea înţelegerii unui anumit complex de circumstanţe sociale ne oferă, adesea, o şansă în plus de a le controla;
- sociologia ne asigură mijloace de a ne spori sensibilitatea culturală, permiţând politicii să se bazeze pe conştiinţa valorilor culturale divergente;
- putem investiga consecinţele – intenţionale şi neintenţionale – ale adoptării unui anumit program politic;
- poate, cel mai important, sociologia produce conştiinţa de sine, oferind indivizilor şi grupurilor o şansă sporită de a-şi determina condiţiile propriei lor vieţi.

Este cunoscut faptul că România de azi se află într-o situaţie complexă, economică, socială, politică şi culturală, este angajată într-un proces de tranziţie şi reformă spre o economie de piaţă competitivă, doreşte să se integreze în Europa, păstrându-şi profilul inconfundabil, se realiniază la valorile pluralismului şi ale democraţiei. Pentru a răspunde acestor nevoi vitale este necesară cunoaşterea corespunzătoare a realităţii sociale, o convergenţă şi

o potențare a eforturilor tuturor cetățenilor României (Aurelian Bondrea, 2000, 2004). Aşa ceva este imposibil de realizat fără aportul ştiinţelor socioumane şi, cu deosebire, al sociologiei. Astăzi, mai mult decât oricând, sociologia românească trebuie să fie o *sociologia militans.*

6. *Trei moduri diferite de a privi societatea*

Studiul societății s-a îmbogățit prin evoluția gândirii sociologice. Sociologia descrie fenomenele umane, desprinde anumite regularități în acțiunile săvârşite de indivizi în societate, ataşând aceste acțiuni unor cauze precise. A defini societatea nu este uşor pentru sociologi. Să ne imaginăm că ei dispun de trei perechi de ochelari pentru a privi în jurul lor şi pentru a vedea, sub unghiuri diferite, individul în societate. Cele trei perechi de ochelari corespund, deci, la trei moduri diferite de a explica realitatea socială şi raporturile dintre individ şi societate. Ele sunt, de fapt, **modelele** cele mai importante ale tradiției sociologice.

Potrivit lui Robert Campeau şi colab. (1993), cele trei modele sunt următoarele:

A. **Modelul determinismului social**

Potrivit **modelului determinismului social**, unii sociologi (Comte, Marx, Durkheim, Merton etc.) explică, prin acțiunile anterioare şi prin mediul social, comportamentul indivizilor. Astfel, se explică acțiunile delincventului prin gesturile părinților săi față de el în copilărie şi prin influența grupului de covârstnici. Pe scurt, se încearcă a se arăta cum acționează societatea şi principalele sale instituții (familie, şcoală, întreprindere etc.) asupra individului şi comportamentelor sale. În acest fel, delincvenții au prea puțină libertate de acțiune devreme ce ei imită ceea ce au cunoscut în mediul lor, fiind adesea obiect al agresivității sau al lipsei de acțiune din partea unui părinte. Se spune adeseori că un copil bătut are tendința să facă să suporte violențele alte persoane a căror victimă a fost.

Se poate reproşa acestei teorii că acordă societăţii o prea mare influenţă asupra individului şi că îl concepe ca pe o „fiinţă programată”.

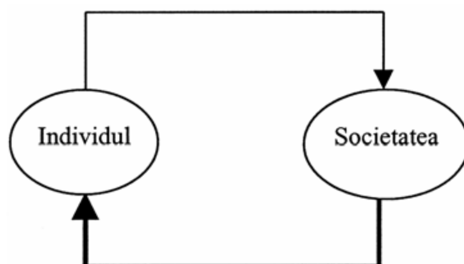

Figura nr. 5. Modelul determinismului social

B. **Modelul individualismului**

Alţi sociologi (Weber, Simmel, Goffmann etc.), reproşând determinismului social faptul că lasă prea puţin spaţiu libertăţii umane, consideră individul şi grupul ca actori care pot crea sau modifica principalele instituţii ale societăţii. Când utilizăm termenul de **individ**, îl folosim în sensul pe care i-l dă **modelul individualist**: individul poate fi la fel de bine o persoană sau un grup de persoane care intervin în situaţii sociale precise. Acest model pleacă de la trăirile şi de la acţiunile oamenilor sau grupurilor sociale.

Demersul individualist descrie locul individului în societate sesizând din „interior” semnificaţia gesturilor săvârşite. Este vorba, deci, de a se pune în locul celui ce observă şi de a descoperi sensul pe care îl dă lucrurilor într-o situaţie anume ca şi motivele pentru care le dă acest sens.

Acest studiu centrat pe individ nu orientează, cu necesitate, observatorul spre descoperirea structurilor sociale. Societatea este rezultanta a nenumărate interacţiuni între persoane şi grupuri. Structurile sociale provin din aceste interacţiuni între indivizi şi din semnificaţia pe care fiecare o dă gesturilor

celuilalt. Critica ce se poate formula la adresa acestui model este faptul că este prea centrat pe individ şi nu ne permite să înțelegem conflictele sociale şi raporturile de dominație care există în societate.

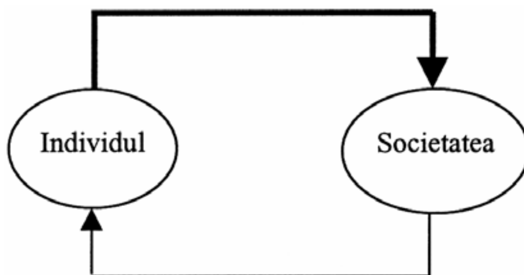

Figura nr. 6. Modelul individualismului

C. **Modelul interdependenței dintre individ şi societate**

Sunt şi sociologi (Morin, Elias etc.) care ridică problema celor două demersuri precedente. După ei, primul accentuează prea mult influența determinantă a structurilor sociale asupra individului. El presupune că individul este produsul pur şi simplu al acestor structuri. Cât priveşte al doilea demers, el lasă prea mult loc posibilității ca, pornind de la individul însuşi, să se creeze structurile societății.

Astăzi, se consideră că aceste demersuri nu se opun, ci se completează. **Modelul interdependenței**, pe care îl împărtăşim şi noi, se bazează pe postulatul unei interdependențe echilibrate între individ şi societate. Edgar Morin scria, în 1984, despre această relație: „Când există interacțiuni între indivizi, se creează o societate care este ca un tot ce se impune indivizilor. Dar aceasta nu semnifică faptul că indivizii se dizolvă şi că totul există în afara lor şi de o manieră transcendentă … Indivizii depind de societatea care depinde de ei”.

Figura nr. 7 permite vizualizarea acestui model al interdependenței.

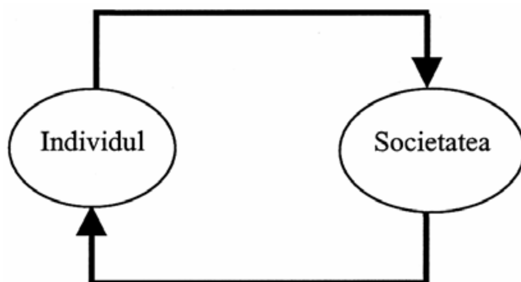

Figura nr. 7. Modelul interdependenței

Fiecare sociolog este tentat să reprezinte printr-o imagine legăturile subtile şi complexe care se țes între indivizi şi societate. Sociologul german Norbert Elias a studiat aproape o jumătate de secol relațiile dintre individ şi societate. El a recurs la mai multe imagini.

Într-o primă imagine, el compară societatea cu un dans:

„Pentru a simboliza societatea, să reprezentăm un grup de dansatori, executând dansuri de curte, cadrilul, de pildă, sau o horă țărănească. Paşii şi reverențele, toate gesturile şi toate mişcările pe care le efectuează fiecare dansator se sincronizează în totalitate cu cele ale celorlalți dansatori şi dansatoare. Dacă s-ar considera separat fiecare dintre indivizii care participă la acest dans, nu s-ar înțelege funcția mişcărilor. Modul în care se comportă individul în această împrejurare este determinat de relațiile dansatorilor între ei. El nu va fi foarte diferit de comportamentul indivizilor în general. Fie că raportul este de prieten sau de duşman, de părinte față de copil, de bărbat şi femeie sau de rege față de supuşi, de director față de salariați, comportamentul pe care îl adoptă indivizii este totdeauna determinat de relațiile trecute sau prezente cu ceilalți”.

Prin această imagine, Elias arată că individul nu există în afara societății, că nu este o „ființă protejată” împotriva a ceea ce se numeşte „societate”.

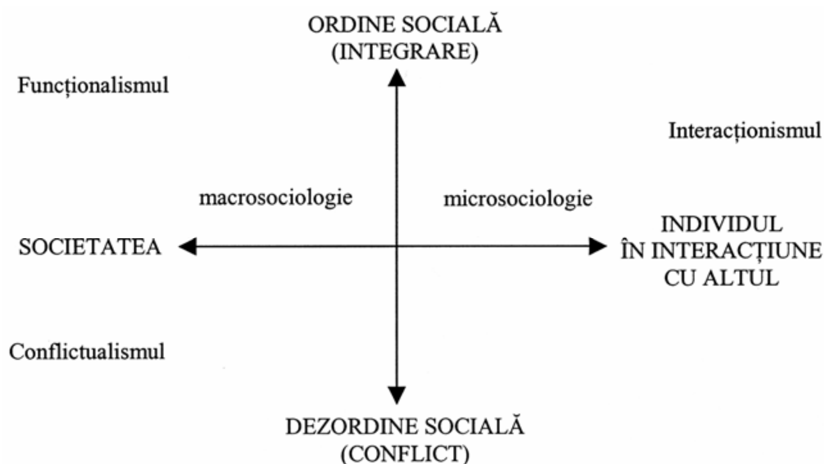
El recurge la o a doua imagine pentru a face sesizabilă complexitatea legăturilor de interdependență între individ şi societate,

şi anume, imaginea firului, în care individul se compară cu un fir şi societatea cu o plasă, cu o rețea.

„Plasa este alcătuită din mai multe fire legate între ele. În acelaşi timp, nici ansamblul acestei rețele, nici forma pe care o ia fiecare dintre diferitele fire nu se explică pornind de la unul din aceste fire, nici de la toate firele; ele se explică doar prin asocierea lor, relația dintre ele (…). Această plasă nu este altceva decât o reunire a diferitelor fire; în acelaşi timp, fiecare fir reprezintă o unitate în sine; el ocupă un loc particular, ocupă un loc specific".

7. *Principalele teorii sociologice*

Există un mare număr de teorii sociologice. Ar fi dificil să le prezentăm pe toate. În acelaşi timp, fiecare dintre ele acordă importanță unui aspect anume: societatea, individul, ordinea socială sau dezordinea. O adaptare a schemei lui Nicole Delruelle–Wosswinkel (1987) permite reprezentarea celor două axe de-a lungul cărora se dezvoltă principalele teorii sociologice.

Schemă adaptată după N.D. Wosswinkel,
Introduction à la sociologie générale, Bruxelles, 1987.
Figura nr. 8. Principalele teorii sociologice

Marile curente teoretice se pot amplasa având în vedere cele două anexe: dimensiunea interacţiunii dintre indivizi şi dimensiunea ordinii sociale.

Să examinăm, pentru început, axa orizontală, care are în vedere nivelul analizei efectuat de fiecare teorie.

În general, se disting trei niveluri de analiză pentru a studia societatea.

Primul nivel prezintă **individul** în cadrul restrâns al vieţii cotidiene, în care el intră în interacţiune cu alţi indivizi. Este vorba de **microsociologie**, nivel de analiză care se referă la interacţiunea între indivizi şi între grupurile mici care constituie baza societăţii.

Al doilea nivel, **mezosociologia**, are în vedere, în special, grupurile sociale cărora le aparţine individul: familia, şcoala, grupul de covârstnici şi grupul de muncă. Acest nivel constituie releul principal dintre individ şi societate. Este studiul organizaţiilor, instituţiilor şi grupurilor sociale care depăşesc nivelul cotidianului.

Cel de-al treilea nivel, **macrosociologia**, reuneşte observaţiile cu privire la ansambluri mai ample, precum cultura sau clasele sociale ale unei regiuni, naţiuni sau ale mai multor ţări. Având în vedere că aceste ansambluri sunt în continuă transformare, acest ultim palier priveşte evoluţia structurilor societăţii.

Care este nivelul de analiză cel mai util pentru înţelegerea unei societăţi? După cum vom vedea, unele teorii, printre care funcţionalismul sau conflictualismul, reprezintă o viziune globală asupra realităţii sociale, în timp ce altele, precum interacţionismul, prin observarea legăturilor dintre indivizi, se situează la nivelul analizei cotidianului.

Astăzi, teoriile care se centrează pe individ par să se dezvolte progresiv, în detrimentul abordării globale, care, potrivit lui M. Grawitz (1991), încearcă să explice totul, utilizând, uneori, concepte prost definite. În pofida acestei critici cu privire la viziunea globală, considerăm că ea reprezintă, încă, singura

perspectivă valabilă în ştiinţele umane, deoarece ea oferă o explicaţie satisfăcătoare şi detaliată a funcţionării unei societăţi. În opoziţie, interacţionismul depăşeşte cu mare dificultate nivelul descriptiv al raporturilor sociale şi al vieţii în societate.

Pe axa orizontală, teoriile se disting după unitatea asupra căreia se realizează observaţia: individul, grupul social sau societatea în ansamblul său. După cum situează cauzele, la nivelul societăţii sau al individului, sociologii adoptă sau nu modelul determinismului social pentru a explica raporturile între indivizi şi societate.

Să luăm în considerare, acum, axa verticală: ordinea şi dezordinea. Un sociolog, precum Emile Durkheim, priveşte societatea ca un sistem în care toate părţile sunt legate între ele. Potrivit acestui autor, elementele care permit coerenţa sistemului şi favorizează consensul social sunt, de fapt, toate comportamentele umane care se conformează comportamentelor dominante într-o societate dată. Există forţe sociale care contribuie la stabilitatea societăţii, creând, în acest fel, o **ordine socială**.

Alţi sociologi, ca Marx, au analizat **dezordinea socială** (revoluţii, greve, războaie etc.) din societate şi schimbările care rezultă. Există în societate forţe sociale care, pe termen lung, o transformă complet.

Edgar Morin (1984) se situează pe o poziţie mediană între cele două tendinţe. Potrivit lui, „… există în societate atât ordine, cât şi dezordine, atât coerenţă, cât şi incoerenţă. Bineînţeles, în ciuda tensiunilor şi dezordinii, orice societate orientează, modelează şi chiar reprimă acţiunile care-i ameninţă coeziunea internă”.

În acest mod, se poate defini societatea, având în vedere conceptul de ordine sau de conflict. Utilizând conceptul de ordine socială, se obţine o imagine statică a societăţii, un portret instantaneu al realităţii. Făcând apel la conceptul de dezordine sau conflict social, se obţine o imagine de mişcare şi de transformare a societăţii.

În ceea ce ne priveşte, vom avea în vedere atât ordinea, cât şi conflictul, pentru a înțelege ce se întâmplă în societate.

Să luăm exemplul unui magazin, unde, pe de o parte, există proprietarii sau reprezentanții lor şi, pe de altă parte, personalul. Unii sociologi consideră interesele celor două grupuri ca fiind complementare. Ei vorbesc de importanța rolului fiecăruia şi despre necesitatea colaborării tuturor pentru menținerea magazinului. Alți sociologi, dimpotrivă, prezintă interesele celor două grupuri sub aspectul conflictului care le divizează. Aceştia evidențiază tendința proprietarilor de a-şi spori profitul şi de a împiedica creşterile salariale şi pe cea a salariaților de a majora remunerația în vederea ameliorării nivelului lor de viață. Interesele celor două grupuri fiind contrare, unitatea ar putea cunoaşte tensiuni, chiar conflicte, putându-se ajunge la schimbări organizaționale majore.

Pe scurt, se poate spune că relația dintre societate şi individ se poate studia la trei niveluri de analiză: microsociologic, mezosociologic şi macrosociologic. În acelaşi timp, analiza se bazează pe ordinea sau dezordinea observabile într-o anumită societate.

Principalele teorii sociologice

Dintre numeroasele teorii sociologice, le-am selectat pe cele mai semnificative, care, prin importanță şi renume, au marcat profund gândirea sociologilor.

Cele trei mari teorii sunt: **interacționismul simbolic**, **funcționalismul** şi **conflictualismul**.

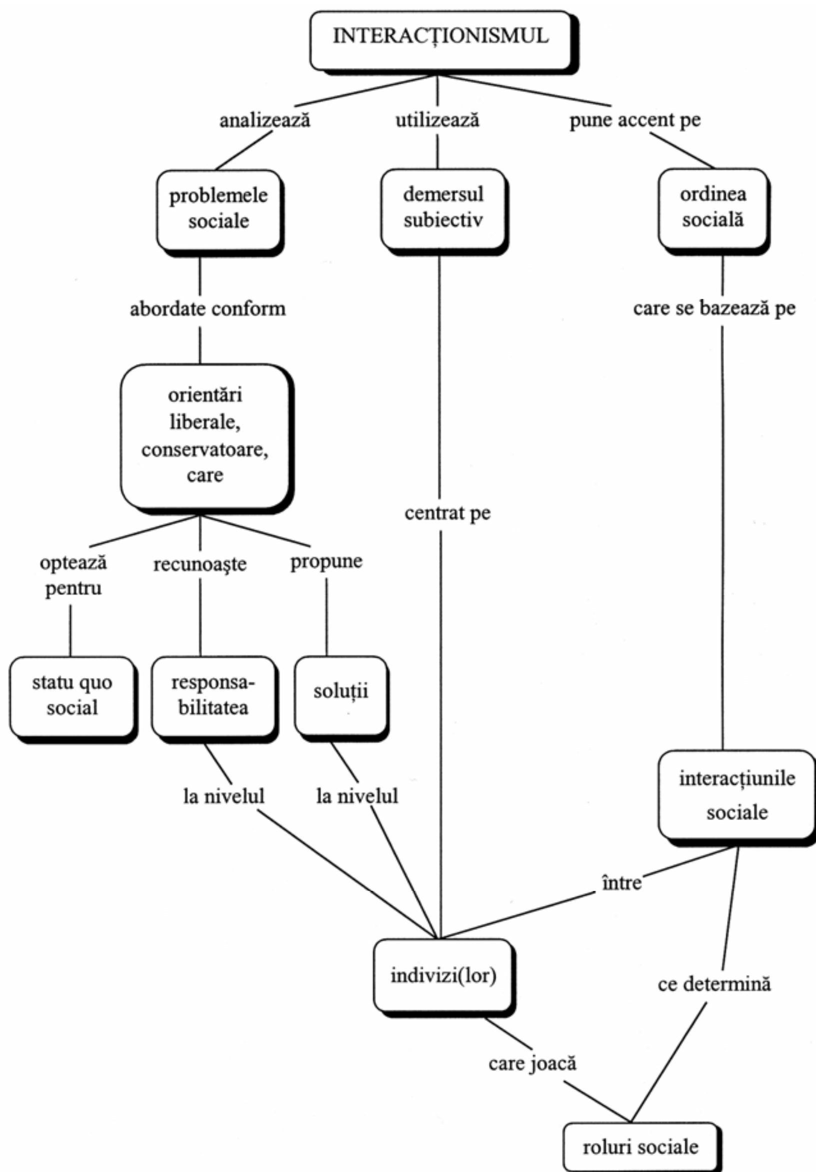
A. **Interacționismul**

Teoria interacționistă, bazată pe modelul individualismului, desemnează toate formele de interacțiuni dintre indivizi şi grupuri. Ea aparține **microsociologiei**: porneşte de la punctul de vedere al individului şi dezvoltă ideea că fiecare ființă umană, în

asociere cu altele, contribuie la a face din societate ceea ce este. Ea are în vedere, înainte de toate, bogăția trăirilor fiecărui individ, care acționează liber şi într-un anumit context social. Starea societății ar depinde îndeosebi de multitudinea interacțiunilor concrete între persoane sau grupuri. Exemplul aglomerației la orele de vârf în marile oraşe ilustrează această interacțiune între indivizi, în care fiecare alege, în mod izolat, să procedeze precum ceilalți, luând autoturismul pentru a merge la serviciu. Consecința socială a acestor nenumărate gesturi individuale identice este nefavorabilă: aglomerație, ore lungi de aşteptare, poluare, nervozitate etc. Deciziile individuale interacționează între ele. La limită, ele au un impact direct asupra funcționării globale a societății.

Potrivit antropologului american Henri Garfinkel, nu se poate niciodată analiza un fenomen social într-o manieră obiectivă, rece. În interacțiunea dintre oameni, apare faptul. În felul acesta, fiecare persoană îşi reevaluează constant raporturile cu celelalte, bazându-se pe propria experiență şi cunoaştere a comportamentelor celorlalți. Sociologul trebuie să descopere motivele acțiunilor individuale şi sensul pe care fiecare le atribuie acestor acțiuni. Teoria interacționistă pune accent, prin urmare, pe demersul subiectiv în analiza fenomenelor.

Erving Goffman a aprofundat problema interacțiunii între două persoane, punând în evidență regulile după care se realizează comunicarea. În mod normal, în procesul comunicării, fiecare adoptă comportamente previzibile în scopul de „a se evita o scenă”. Aceste comportamente constituie un „amestec de şiretlicuri”, pentru a fi disimulate în ochii celorlalți, şi de respect, pentru menținerea concordiei. Acesta este motivul pentru care Goffman compară societatea cu un teatru în care fiecare persoană învață să joace anumite roluri. Rezultă că, în procesul comunicării, seria de reguli (limbaj, gesturi, şiretlicuri etc.), utilizate de cele două persoane, servesc la influențarea celuilalt. Astfel, dacă cineva dă impresia altcuiva că este incapabil, este foarte probabil ca acesta să-şi piardă încrederea în el.

Adaptare după Robert Campeau şi al., *Individu et société*, 1993.
Figura nr. 9. Teoria interacţionistă

Critica teoriei interacţioniste

De ce este criticabilă această teorie? Spre deosebire de teoriile globale care încearcă să explice totul, aceasta este centrată pe trăirea individului şi pe sensul acordat acţiunilor celuilalt. I se reproşează acestei teorii faptul că ignoră factorii istorici şi importanţa instituţiilor care presează asupra individului şi că neglijează raporturile de dominare care pot exista într-o societate dată. De pildă, această teorie nu se ocupă de cultura sau de clasele sociale dintr-o societate. Ea exclude din analiză problema schimbării sociale. Chiar dacă există unele modificări, ele accentuează şi mai mult statu quo-ul social (I. Comeau, 1987).

B. **Funcţionalismul**

Teoria funcţionalistă s-a dezvoltat în ideea de a explica funcţionarea globală a societăţii. Ea a pornit de la o întrebare importantă: ce trebuie să facă o societate pentru a se menţine, în pofida forţelor (violenţa indivizilor şi a grupurilor, revoluţii, războaie etc.) care ar putea să o distrugă?

Bronislaw Malinowski, considerat ca unul dintre fondatorii funcţionalismului, a fost primul care a fixat reperele acestei teorii, punând următoarele întrebări cu privire la indivizi şi instituţii: Ce funcţionează? Cum? De ce?

El constată că instituţiile, precum familia, religia etc. trebuie să răspundă unor nevoi colective precise.

De exemplu, familia are mai multe funcţii în societate: o funcţie economică, o funcţie de reproducere şi o funcţie de educaţie sau de transmitere a moştenirii culturale a unei societăţi.

La început, funcţionalismul ţintea să explice cum o instituţie integrează membrii într-o societate şi contribuie la menţinerea ordinii sociale.

Alţi fondatori ai funcţionalismului (Clyde Kluckhohn, Talcott Parsons) au acordat mare atenţie contribuţiei instituţiilor la buna funcţionare a societăţii, subliniind următoarele:

a. societatea funcţionează ca un tot coerent, cu structuri şi grupuri sociale bine coordonate;

b. societatea posedă propria structură, care tinde spre ordine socială;

c. societatea are instituții care-şi au utilitatea lor;

d. pentru că societatea tinde spre o anumită ordine socială, membrii săi trebuie să împărtăşească aceleaşi valori fundamentale.

Funcționaliştii acordă o mare importanță mecanismelor de integrare în societate (familie, şcoală etc.).

Un alt sociolog american, Robert King Merton, a fost preocupat, cu precădere, să descrie funcționarea instituțiilor sociale şi impactul acestora asupra individului. El a explicat cum este posibil ca instituțiile să exercite presiuni asupra indivizilor şi cum unii dintre ei devin mai curând nonconformişti decât conformişti.

R.K. Merton distinge două elemente din societate care permit înțelegerea devianței unor comportamente:

a. Primul element este un ansamblu de idealuri şi de scopuri pe care le propune societatea şi care influențează aspirațiile şi proiectele indivizilor.

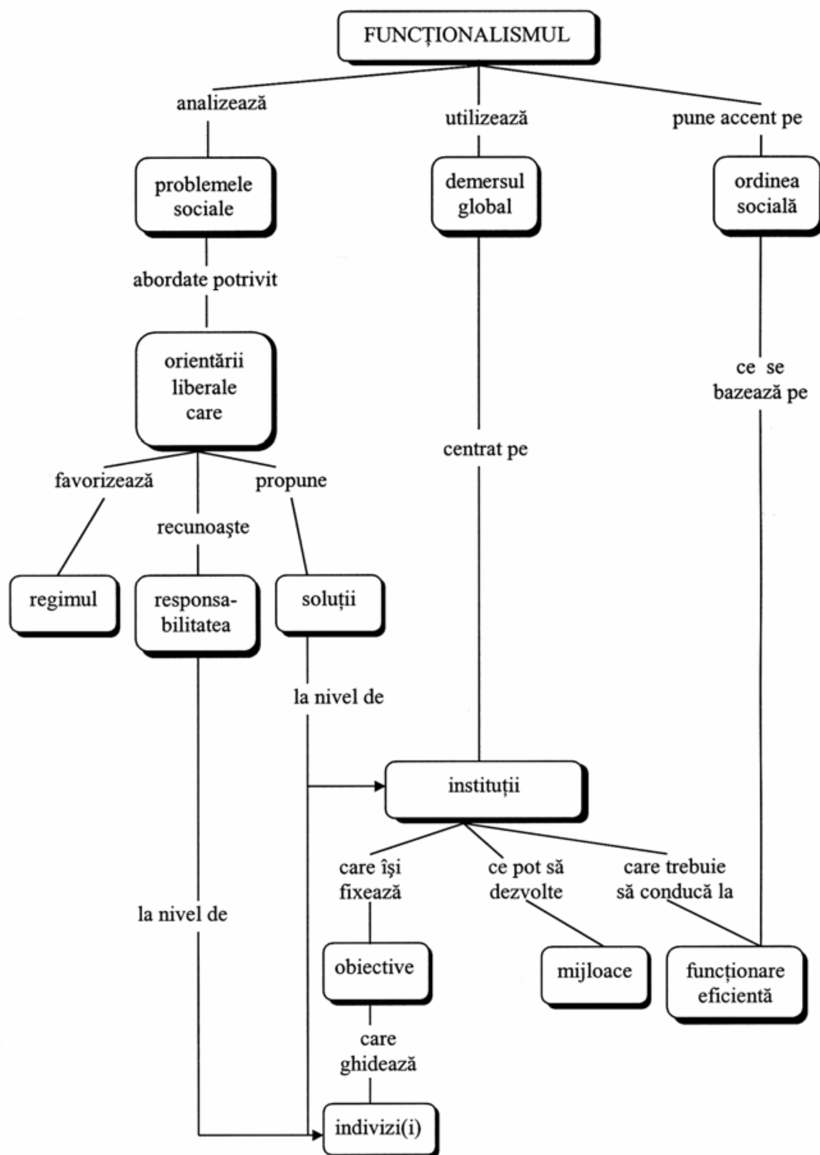
b. Cel de-al doilea element este ansamblul de mijloace acceptabile pe care societatea le pune la dispoziția fiecăruia cu scopul de a atinge aceste idealuri şi obiective. Societatea stabileşte modalitățile prin care acestea pot fi atinse.

În anul 1949, R.K. Merton explica existența comportamentelor deviante prin prezența unui decalaj prea mare între scopurile şi idealurile propuse şi mijloacele puse la dispoziția indivizilor pentru a le atinge. În aceste condiții, indivizii trebuie să recurgă la alte căi, ilegale, pentru a le realiza.

Atunci când există decalaj între scopuri şi norme în societate, se produce o slăbire a normelor care favorizează dezorganizarea societății. Merton numeşte acest fenomen **anomie socială**.

Critica teoriei funcționaliste

Ce critici pot fi aduse acestei teorii? Cum poate fi explicat succesul acestei teorii, mai ales în Statele Unite ale Americii? Madeleine Grawitz (1991) susține ideea potrivit căreia această teorie a cunoscut un asemenea succes datorită opoziției la noțiunea de luptă de clasă, definită de marxism. Ea subliniază faptul că „funcționalismul nu caută să stabilească legătura de cauzalitate între fenomenele pe care le identifică, nici să le explice”.

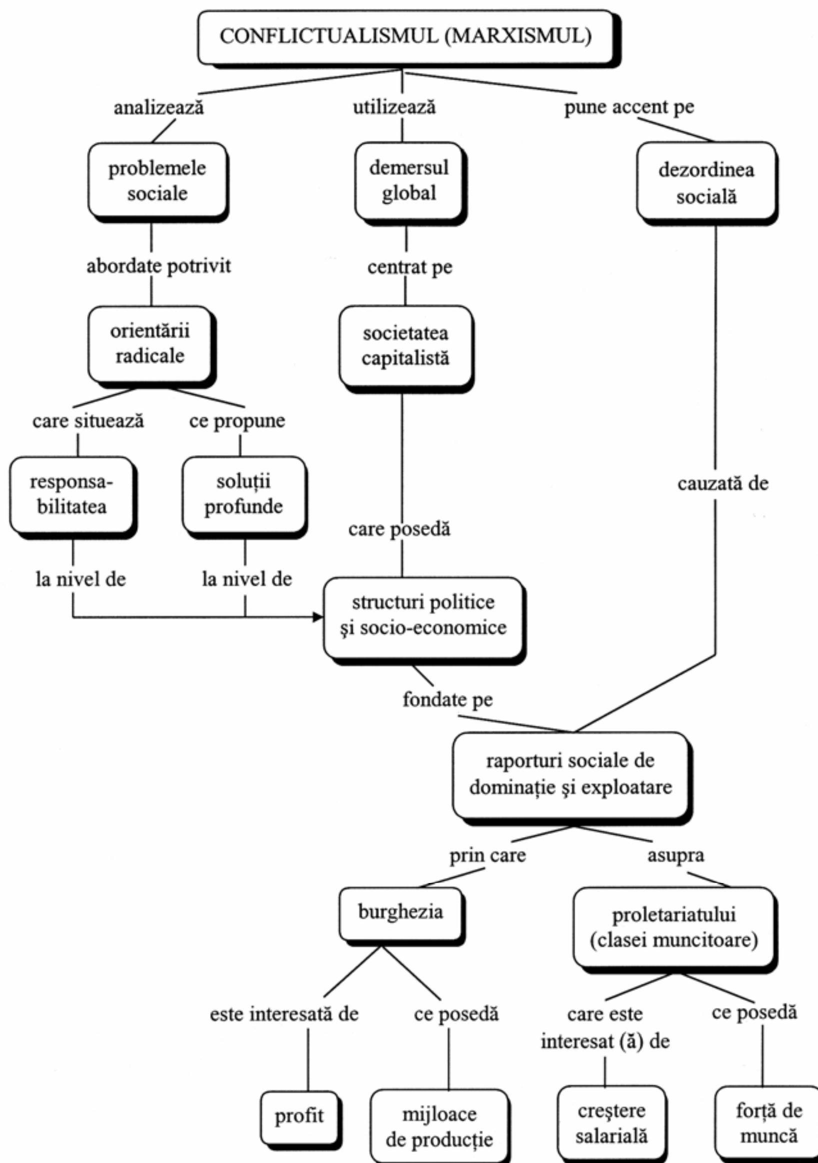
Adaptare după Robert Campeau şi al., *Individu et société,* 1993.
Figura nr. 10. Teoria funcționalistă

Alvin Gouldner, critic al funcţionalismului american, consideră că este vorba de o teorie care susţine regimul existent, prezervând instituţiile sociale şi neaducând decât modificările necesare pentru a evita ca membrii societăţii să devină devianţi, adică să încalce normele principale din societate. Această teorie nu tulbură cu nimic structurile fundamentale ale societăţii.

Societatea este prezentată, potrivit lui M. Mellouki (1983), ca un fenomen „plat, fără contradicţii, fără schimbare, fără istorie”. Această abordare, după cum se constată, minimalizează conflictele sociale, punând accent pe ordinea socială în societate. Ea tratează devianţa şi tensiunile sociale drept cazuri, care pot fi rezolvate de societate sau ca disfuncţii datorate decalajului prea mare între scopurile prea înalte şi mijloacele prea reduse de a le atinge.

C. **Conflictualismul**

Demersul critic oferă o perspectivă diferită asupra societăţii şi raportului său cu individul. Curentul dominant în demersul critic este, fără îndoială, **marxismul**. Marxismul dezaprobă integral structurile societăţilor capitaliste pentru ansamblul problemelor indivizilor. Lui Karl Marx i se datorează, în principal, această teorie. El a descris modul în care societatea engleză a secolului al XIX-lea a fost organizată în vederea satisfacerii intereselor unei minorităţi care poseda şi gestiona bogăţiile, în defavoarea majorităţii populaţiei. Această exercitare a puterii de către clasa avută ia forma exploatării economice a clasei muncitoare. Aceasta din urmă este deposedată de mijloacele de muncă şi pierde roadele muncii sale în profitul capitaliştilor. Marx constată existenţa a două clase sociale antagoniste: burghezia, care posedă mijloacele de producţie şi bogăţiile dintr-o societate, şi proletariatul, care nu dispune decât de forţa sa de muncă, pe care o vinde pentru a-şi satisface trebuinţele. Interesele celei dintâi sunt de a spori continuu productivitatea, profiturile, bogăţia. Interesele celei de-a doua sunt de a-şi spori salariile şi de a-şi ameliora condiţiile de muncă şi calitatea vieţii. Antagonismul fundamental între interesele acestor două clase conduce la lupta de clasă.

Adaptată după Robert Campeau și al., *Individu et société*, 1993.
Figura nr. 11. Teoria conflictualistă (marxistă)

Potrivit acestei teorii, problemele sociale rezultă din acțiunile clasei dominante şi sunt produsul societății capitaliste în ansamblul său. Contrar tradiției funcționaliste, care reproşează problemele apărute instituțiilor şi indivizilor incapabili să-şi îndeplinească rolurile sociale, teoria marxistă demonstrează că societatea capitalistă este incapabilă să satisfacă trebuințele fundamentale ale indivizilor şi că aceasta este locul unei lupte pentru putere de care profită, de fapt, o minoritate. Această minoritate nu este capabilă să pună capăt problemelor cu care se confruntă proletariatul: alcoolismul, violența, şomajul, bolile. Astfel, un şomaj prea ridicat poate chiar să avantajeze clasa dominantă, care are posibilitatea să reducă salariile şi să-şi sporească profiturile. Marx explică procesul de dezumanizare a proletariatului prin faptul că, în societatea capitalistă, totul poate deveni obiect comercial şi de profit.

Critica teoriei conflictualiste (marxiste)

Există reticențe cu privire la utilizarea marxismului pentru a explica funcționarea societăților. Ca urmare a eşecului țărilor comuniste care, timp de 70 de ani, au aplicat marxismul în organizarea societăților lor, mulți sociologi au încercat să dea uitării această teorie, pretinzând că este complet depăşită. Ei au confundat teoria marxistă, metoda de analiză şi utilizarea socială a acesteia de către conducătorii politici. Se poate afirma că această teorie avansează ipoteze şi idei încă fecunde cu privire la raporturile de dominație dintre indivizi şi dintre clase.

În mod tradițional, a existat tendința de a subordona marxismul modelului determinismului social, care promovează teza conform căreia omul este determinat de structurile economice, politice şi sociale. Or, o lectură mai atentă şi profundă a scrierilor lui Marx l-ar putea situa, mai degrabă, în modelul interdependenței.

O sinteză a perspectivelor teoretice majore în sociologie este prezentă în lucrarea *The Social Experience* a lui James W. Vander Zanden (1988):

Perspective teoretice majore

	Interacționismul	Funcționalismul	Conflictualismul
Nivelul de analiză	Microsociologic	Macrosociologic	Macrosociologic
Natura societății	Realitate socială creată şi recreată mereu de oameni aflați în interacțiune unii cu alții	Sistem social produs de părți interdependente	Ordine socială caracterizată de grupuri de interese aflate în competiție, fiecare urmărind propriile scopuri
Baza interacțiunii sociale	Atribuire de simboluri oamenilor, obiectelor şi evenimentelor	Consens social derivat din credințe şi valori împărtăşite	Conflict, putere şi coerciție
Domeniul principal de studiu	Dezvoltarea persoanei şi dinamica interacțiunii dintre individ şi societate	Ordinea socială şi menținerea sistemului social prin îndeplinirea funcțiilor esențiale	Interesele care divid membrii societății şi schimbarea socială
Avantaje	Prezintă oamenii ca ființe active, care au capacitatea de a gândi şi de a modela viața socială	Descrie „imaginea generală” a vieții sociale, îndeosebi exprimarea acesteia în modele de comportament recurent şi în instituții	Are capacitatea de a trata istoria şi schimbarea instituțională şi societală
Dezavantaje	Are dificultăți în tratarea aspectelor organizaționale, macrosociale şi a relațiilor între societăți	Are dificultăți în tratarea evoluției istorice şi a proceselor schimbării sociale	Are dificultăți în tratarea consensului social, integrării şi stabilității

După James W. Vander Zanden, *The Social Experience*, Randon House, New York, 1988, p. 37.

8. *Identitate, cultură şi raporturi sociale*

Pentru a studia interdependența dintre individ şi societate se urmăresc două demersuri complementare. Primul porneşte de la individ şi de la adaptarea sa la societate. Se ştie că **identitatea** individului – ansamblu de caracteristici (sex, vârstă, etnie, clasă socială) care defineşte o persoană – se formează în acelaşi timp în care dobândeşte **cultura**, prin interiorizarea de valori, de norme şi de scheme de comportament. Individul se ataşează afectiv de societate. Conceptele de identitate şi de cultură permit înțelegerea acestui demers de integrare în societate. Cel de-al doilea demers porneşte de la societate, de la structurile şi conflictele sociale, pentru a stabili, după cum evidențiază C.W. Mills, legăturile dintre individ şi „provocările" pe care trebuie să le înfrunte zilnic. Conceptul de **raporturi sociale** este nucleul analizei conflictelor şi tensiunilor care există în societate şi a consecințelor lor asupra individului şi formării identității sale. Figura nr. 12 prezintă cele trei concepte importante în funcție de cele două demersuri complementare.

A. **Identitatea**

La început, individul este o ființă care se formează distingându-se de celelalte prin achiziționarea de competențe şi abilități, dar care, concomitent, se integrează în diferite medii sociale (familie, şcoală etc.), prin dobândirea de caracteristici care diferențiază aceste medii de cele ale altor culturi. În acest fel, dezvoltându-şi identitatea socială şi conştiința de sine, individul asimilează elementele mediului său social care îl fac să se alăture celorlalți. **Identitatea** noastră, adică ceea ce ne caracterizează ca persoană, ce posedă competențe, joacă un rol şi are convingeri, îşi are rădăcinile într-un mediu cultural, social, economic şi politic anume.

Sentimentul identității unei persoane ia, adesea, forma lui „noi, tinerii" sau „în calitate de femeie" etc. El se defineşte prin vârstă, sex, rasă sau etnie, cultura şi clasa socială a persoanei. Ne percepem şi îi percepem pe ceilalți în funcție de aceste diferite elemente, care definesc identitatea unei persoane.

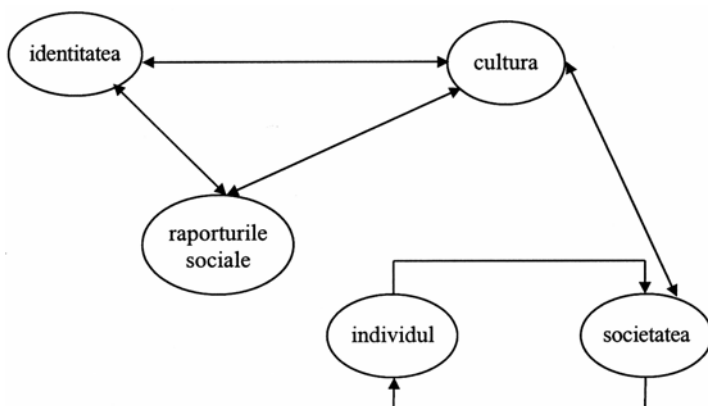

Figura nr. 12. Identitate, cultură şi raporturi sociale

Cultura şi raporturile personale intervin în formarea identităţii. De la naştere până la moarte, această identitate se transformă în cadrul grupurilor sociale mici, precum familia, prietenii, şcoala, locul de muncă. Interiorizăm progresiv o lume care, pentru noi, „merge de la sine”. Preluăm din ea habitudinea a numeroase gesturi cotidiene legate de rolurile sociale (rolul de tată sau mamă, de muncitori sau muncitoare etc.). Aceste roluri pe care le jucăm într-o societate completează identitatea noastră socială.

Pe de altă parte, individul este un actor social. Dezvoltându-şi propria identitate, individul nu face altceva decât să reproducă ceea ce vede în mediul său, alege anumite experienţe în detrimentul altora, creează ceva cu totul nou, situându-se în interiorul sau exteriorul normelor sociale. El modifică această „lume plecând de la sine”, intervenind asupra mediului cultural.

Individul nu se comportă pasiv faţă de societate. El este capabil de **strategii individuale**, pentru a-şi conserva apartenenţa la un mediu social sau pentru a-şi schimba clasa. Aceste strategii pot însemna, de pildă, a-şi revizui bugetul familial sau a ocupa o a doua slujbă. În vederea elaborării de strategii individuale, indivizii se regrupează, adesea, pentru a-şi face cunoscute revendicările, doleanţele. Ei devin, în acest mod, actori sociali

importanți. Este cazul mişcării sindicale, a celei feministe şi, mai recent, ai celei ecologiste.

B. **Cultura**

Într-un sens general, **cultura** poate fi definită ca ansamblu de feluri de a gândi, simți şi acționa proprii unei anumite societăți.

În toate societățile, adulții sunt preocupați de a transmite tinerilor moştenirea lor culturală. Studiul **socializării** – înțeleasă ca proces prin care, pe de o parte, o societate transmite moştenirea sa culturală tinerilor şi prin care, pe de altă parte, aceştia participă la dobândirea acestei moşteniri – evidențiază modul în care cultura influențează indivizii şi felul în care aceştia reacționează la această influență. Această moştenire culturală este foarte importantă pentru orice colectivitate sau grup social. Prin ea, orice colectivitate sau grup social se defineşte prin raportare la celelalte (Aurelian Bondrea, 2003).

Cultura nu este numai o moştenire transmisă de adulți tinerilor. Într-o economie de piață, cultura este un ansamblu de idei, valori, gusturi, opinii difuzate prin intermediul tehnicilor moderne. Televiziunea, presa, radioul, cartea contribuie la modelarea mediului cultural. Totodată, **cultura de masă**, transmisă prin mijloacele moderne de comunicare, participă la socializarea indivizilor, modelând opinia publică în avantajul sau în detrimentul anumitor grupuri de cetățeni.

C. **Raporturile sociale**

O parte importantă a sociologiei moderne se bazează pe studiul raporturilor sociale, adică a ansamblului de legături dintre indivizi şi dintre grupuri. Pentru Claude Javeau, acest termen presupune existența unei ierarhii într-o societate şi cuprinde raporturile dominanți – dominați, cu referire la originea claselor sociale. Există, totodată, în societate, raporturi egalitare între anumite grupuri; aceste raporturi sunt apreciate ca pozitive. În practică, majoritatea grupurilor sociale ocupă diferite poziții în ierarhia socială şi au, frecvent, raporturi de inegalitate între

ele. Aceste raporturi sunt cunoscute ca raporturi de dominație sau de exploatare.

Potrivit teoriei marxiste, îndeosebi, raporturile sociale sunt profund marcate de relațiile de producție pe plan economic (diviziunea tehnică a muncii, modurile de producere a bunurilor, căutarea maximumului de profit). În mediile de muncă nu se observă decât raporturile ierarhice, care determină, frecvent, raporturi de dominație. Stabilirea programului de muncă, ritmul producției şi stabilirea sarcinilor fac parte din drepturile de gestiune ale conducerii. Consultarea salariaților în aceste probleme nu constituie niciodată o obligație legală, întrucât conducerea îşi poate exercita oricând drepturile de gestiune în întreprindere.

Aceste raporturi sociale iau forme diferite, după cum este vorba de bărbat sau femeie, rasă albă sau neagră, mediul muncitoresc sau înstărit. Astfel, în aproape toate societățile, femeile sunt subordonate bărbaților, în unele societăți, o etnie poate domina pe una sau mai multe; în majoritatea societăților se observă o ierarhie a claselor sociale. Fiecare din aceste clase intră, adesea, în conflict cu celelalte clase, care nu au aceleaşi interese. Pe scurt, sexul, etnia şi clasele sociale pot juca un rol important în structurarea unei societăți.

9. *Perspectiva sociologică – rezumat*

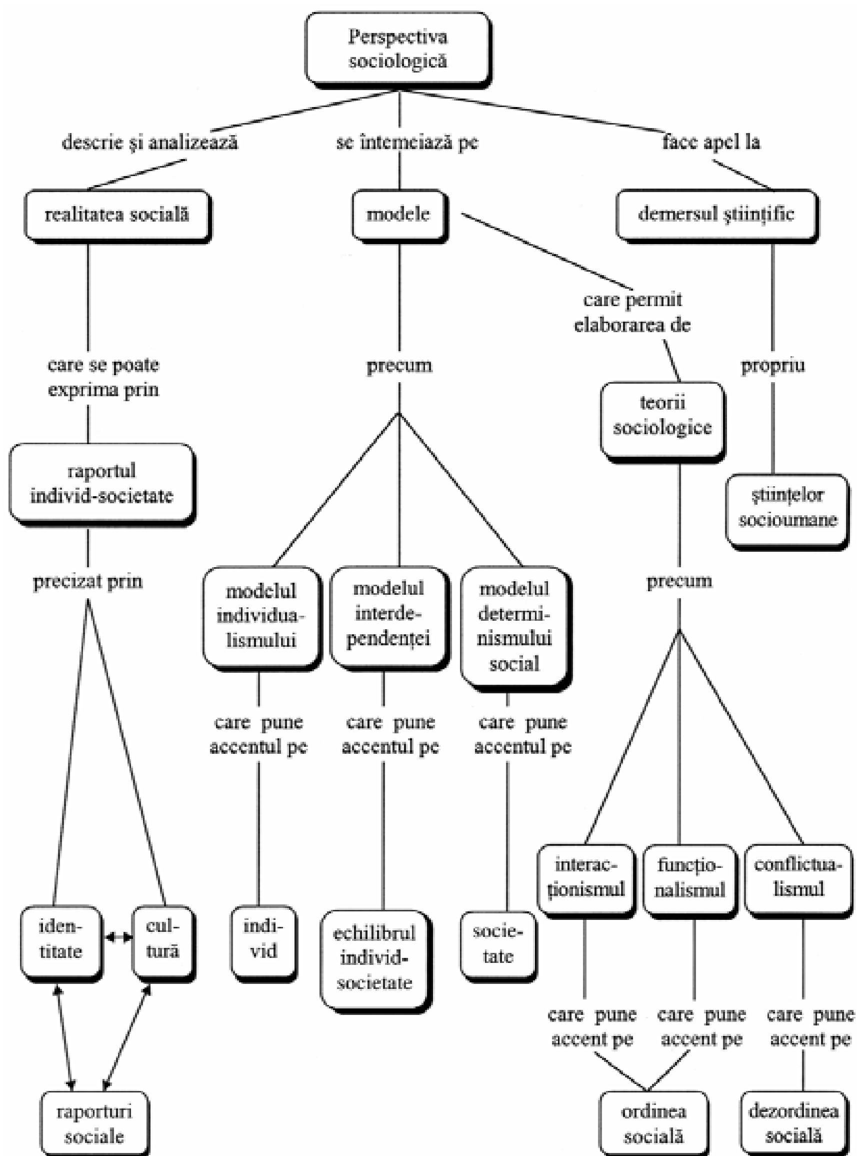
Sociologia propune, într-o perspectivă proprie, concepte şi metode utile studiului relațiilor dintre individ şi societate. Conceptele de bază – identitate, cultură şi raporturi sociale – permit precizări cu privire la ceea ce sunt individul şi societatea. Aceasta din urmă este mai mult decât suma membrilor. Aici se pot observa raporturile sociale care diferențiază şi încadrează interacțiunile sociale între indivizi şi între grupuri. Pe de o parte, individul este un produs al societății, adică al apartenenței sale la un sex, grupă de vârstă, la o etnie sau o rasă şi la o clasă socială. Pe de altă parte, fiecare individ, diferit de ceilalți, poate acționa asupra societății individual sau ca membru al unei colectivități.

Sociologii au îmbogăţit această perspectivă sociologică formulând trei mari modele cu privire la legătura dintre individ şi societate. Primul pune accent pe determinismul social, al doilea valorizează individul şi al treilea consideră că individul şi societatea sunt interdependente. Acesta din urmă – mult mai realist şi complex – explică, pe de o parte, cum îşi formează individul propria sa identitate în relaţie cu cultura şi raporturile sociale şi, pe de altă parte, cum societatea, cultura care o modelează şi raporturile sociale care o caracterizează acţionează asupra individului.

Perspectiva sociologică se bazează pe un demers ştiinţific diferit de cel al ştiinţelor naturii. Obiectul sociologiei este un obiect conştient, dotat cu liber arbitru. Cele câteva legi pe care le-a descoperit sociologia sunt limitate în timp şi spaţiu.

Cele trei mari teorii sociologice, care analizează raporturile dintre individ şi societate sunt: interacţionismul, funcţionalismul şi conflictualismul.

Teoria interacţionistă este centrată asupra individului. Ea are în vedere interacţiunile între diferiţi actori, dar nu stabileşte legăturile dintre interacţiuni şi structurile societăţii. Cât priveşte celelalte două teorii – funcţionalismul şi conflictualismul –, acestea sunt mai degrabă globalizante, aplecându-se asupra factorilor externi individului, care îl condiţionează şi-i ghidează acţiunile. Pentru funcţionalism, factorii externi sunt, în principal, mijloacele pe care le utilizează o societate pentru a se menţine (idei, mijloace, integrare). Conflictualismul face apel la factori externi (economia capitalistă şi lupta de clasă) pentru a explica schimbările care se produc într-o societate. Ultimele două teorii oferă un cadru de analiză care depăşeşte nivelul interacţiunilor individuale: ele aparţin macrosociologiei. În ceea ce priveşte schimbarea socială, teoriile interacţionistă şi funcţionalistă pun accentul pe echilibrul societăţii, adică pe ordinea socială, în timp ce conflictualismul concepe societatea prin prisma tensiunilor sociale care o perturbă, adică a dezordinii sociale.

Adaptare după Robert Campeau şi al., *Individu et société*, 1993.

Figura nr. 13. Reţeaua de concepte cu privire la perspectiva sociologică

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Denys Dêlage, *La sociabilité familiale en basse-ville de Québec,* în *Recherches sociographiques,* vol. XXVIII, nr. 2-3, 1987, p. 295-316.

Achim Mihu, *Introducere în sociologie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1992, p. 8, p. 11.

Gustav-Nicolas Fischer¸ *Les dommaines de la psychologie social. Le champ du social*, Paris, Dumond, 1990, p. 56.

Henri H. Stahl, *Teoria şi practica investigațiilor sociale,* vol. I, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1974, p. 75.

Emile Durkheim*, Regulile metodei sociologice*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1974, p. 35.

Anthony Giddens*, Sociologie*, Bucureşti, Editura ALL, 2001, p. 21.

Septimiu Chelcea*, Cunoaşterea vieții sociale*, Bucureşti, Editura Institutului Național de Informații, 1995, p. 30.

James W. Vander Zanden, *The Social Experience.* An *Introduction to Sociology*, New York, Random House, 1990, p. 38.

P. Foulquie, R. Saint-Jean*, Dictionnaire de la langue philosophique*, Paris, PUF, 1962.

Thomas S. Kuhn*, Structura revoluțiilor ştiințifice*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1976.

C. Wright Mills*, Imaginația sociologică*, Bucureşti, Editura Politică, 1975, p. 35.

Alex Inkeles*, What is Sociology? An Introduction to the Discipline and Profession,* New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1964.

Charles-Henry Cuin, François Gresle, *Istoria sociologiei*, Iaşi, Institutul European, 2002.

Alain Touraine*, Sociologie de l'action*, Paris, Seuil, 1965, p. 7.

Sandra Dungaciu, *Sociologie generală* (sinteză), Bucureşti, Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 2002, p. 5.

P.J. Simon, *Histoire de la sociologie*, Paris, PUF, 1991.

J. Cazeneuve, *Les initiateurs de la sociologie. Guide de l'étudiant en sociologie*, Paris, PUF, 1976.

T. Herseni, *Sociologie. Teorie generală a vieţii sociale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1982.

Ştefan Costea (coord.), *Istoria sociologiei româneşti*, Bucureşti, Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 1998.

Ioan Mihăilescu, *Sociologie generală*, Iaşi, Editura Polirom, 2003.

Clyde Kluckhohn, *Values and Value Orientations in the Theory of Action*, în T. Parsons, E.A. Shilds, *Toward a General Theory of Action*, Cambridge, Harvard University Press, 1951, p. 388.

Petre Andrei, *Filosofia valorii*, Bucureşti, 1945, p. 28.

Max Weber, *Basic Concepts in Sociology,* New York, The Citadel Press, 1964.

Peter Berger, *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective,* New York, Anchor, 1963.

Robert S. Lynd, *Knowledge for what? The Place of Social Sciences in American Culture*, Princeton, Princeton University Press, 1939.

Gunnar Myrdal, *Obiectivity in Social Research,* New York, Pantheon Books, 1969.

W.J. Goode, P.K. Hatt, *Methods in Social Research,* New York, McGraw-Hill Book Company, Inc., 1952.

Alvin Gouldner, *Anti-Minotaur: The Myth of a Value-Free Sociology*, în *Social Problems*, nr. 9, 1962, p. 199-213.

Aurelian Bondrea, *Starea Naţiunii. România încotro?* Bucureşti, Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 2000; *România la începutul secolului XII. Starea naţiunii 2004*, Bucureşti, Editura Fundaţiei *România de Mâine,* 2004.

Robert Campeau şi colab., *Individu et société*, Boucherville, Gaëtan Morin éditeur, 1993, p. 8-11.

E. Morin, *Sociologie*, Paris, Fayard, 1984, p. 67.

Norbert Elias*, La sociétés des individus*, Paris, Fayard, 1991, p. 55-56; p. 70-71.

Nicole Delruelle-Vosswinkel, *Introduction à la sociologie générale,* Bruxelles, Editions de l'Université Libre de Bruxelles, 1987.

M. Grawitz, *Lexique de la sciences sociales*, Paris, Daloz, 1991, p. 182.

I. Comeau, *Résurgence de la vie quotidienne et de ses sociologies,* Revue *Sociologie et sociétés*, vol. XIX, no. 2, octobre 1987, p. 115-123.

M. Mellouki*, Stratification sociale, classes sociales et fonction*, în René Cloutier et coll, *Analyse sociale de l'éducation*, Montréal, Boréal, 1983, p. 129-155.

Aurelian Bondrea, *Sociologia culturii*, ediţia a IV-a, revăzută, restructurată şi îmbunătăţită, Bucureşti, Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 2003.

CAPITOLUL II

METODE DE CERCETARE ÎN SOCIOLOGIE

Obiectivele învățării

După studierea acestui capitol, studentul trebuie să fie în măsură:

- să definească noțiunile de metodologie şi metodă, tehnică, procedee, instrument de investigare;
- să cunoască principalele principii metodologice din cercetările socioumane empirice;
- să definească şi să diferențieze noțiunile de metodă, tehnică, procedee şi instrument de investigare;
- să cunoască regulile esențiale ale metodei sociologice;
- să cunoască semnificația conceptului de metodologie;
- să stăpânească etapele procesului de cercetare.

Introducere

În sociologie există două mari orientări sau tradiții de cercetare empirică.

Prima dintre aceste orientări metodologice are în vedere cerința ca sociologia să ofere analize obiective, științifice ale faptelor sociale. Rădăcinile sale se găsesc în tradiția modernă pozitivistă, care a dominat cunoaşterea științifică începând cu secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Ea afirmă faptul că viața socială trebuie analizată într-un mod similar cu cel utilizat de către științele naturale în cazul naturii. Făcând apel la o asemenea perspectivă, fenomenele sociale pot fi explicate evidențiind relațiile cauzale dintre ele. **Variabilele** reprezintă aspectele sociale măsurabile, susceptibile de a se schimba. Fenomenul care produce sau clarifică modul de comportare al altui fenomen este numit **variabilă independentă**, iar fenomenul ce se doreşte a fi explicat poartă denumirea de **variabilă dependentă**. Pentru a putea fi utilizate într-o cercetare, **date cantitative** (măsurabile) referitoare la ambele variabile trebuie culese într-un mod sistematic şi riguros.

Cea de-a doua tradiție de cercetare porneşte de la presupoziții contrare. Ea îşi află sorgintea în tradiția antropologiei sociale. De această dată, accentul este pus pe înțelegerea în profunzime a sensurilor culturale, a percepțiilor subiective şi a dinamicii intersubiective a comportamentului social. Din punct de vedere ontologic, realitatea socială este considerată ca fiind diferită de cea naturală. Ca atare, nici metodele de cercetare a societății nu pot fi aceleaşi ca cele aplicate lumii naturale. Un

asemenea demers ştiinţific se bazează pe tehnici de colectare a unor **date calitative**, care permit cercetătorului să aibă experienţa directă a culturii pe care o studiază (Sanda Dungaciu, 2002).

1. *Principii metodologice în cercetările sociologice empirice*

Pentru ca cercetările empirice referitoare la comportamentele individuale şi colective, la personalitate şi societate, să se bucure de succes este necesară luarea în considerare a unor **principii metodologice**, precum:

- unitatea dintre teoretic şi empiric;
- unitatea dintre înţelegere şi explicaţie;
- unitatea dintre cantitativ şi calitativ;
- unitatea dintre judecăţile constatative şi cele evaluative.

a) **Principiul unităţii dintre teoretic şi empiric** are valoare generală în metodologia ştiinţelor. Un exemplu din astronomie este relevant în acest sens: descoperirea planetei Neptun.

În 1843, astronomul englez Adams intuieşte existenţa, în apropierea planetei Uranus, a unui obiect, care perturba evoluţia acesteia, îi calculează masa şi poziţia şi face publice rezultatele. Aproximativ în aceeaşi perioadă, astronomul francez Le Verrier, fără a cunoaşte studiile lui Adams, presupune şi el că ar exista o planetă în apropierea lui Uranus. Face calculele şi comunică rezultatele astronomului germen Gallo. Acesta îndreaptă luneta în direcţia semnalată şi observă existenţa lui Neptun, la o mică distanţă de Uranus.

Exemplul prezentat ilustrează convingător principiul unităţii dintre nivelurile teoretic şi empiric în cercetarea ştiinţifică: raţionamente bazate pe cunoştinţele teoretice au orientat cercetarea directă, observaţională, iar aceasta a conferit valoare de adevăr intuiţiei teoretice.

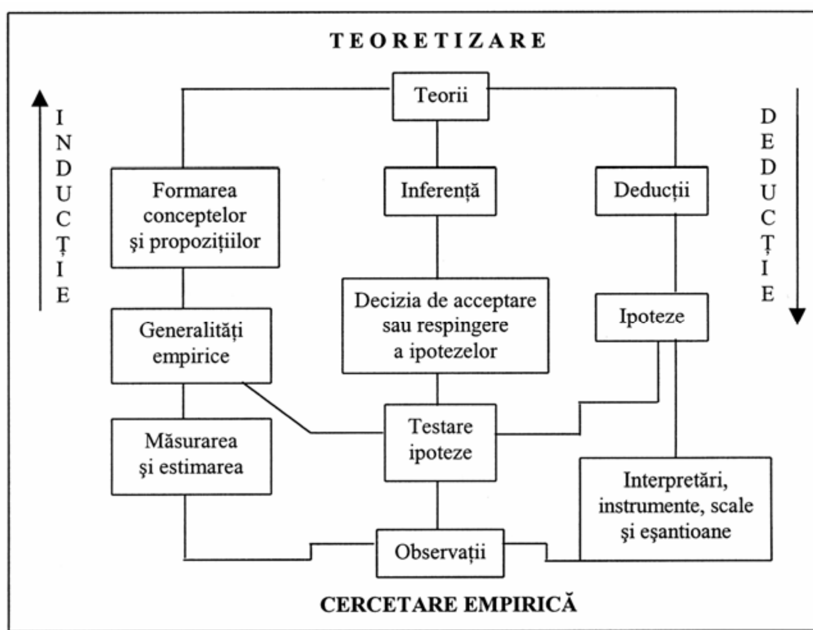

Figura nr. 14. Modelul științei, după W. Walace
(*The Logic of Science in Sociology*, Chicago, Aldine, p. 18)

Modelul propus de Walter Walace include atât teoria, cât şi observațiile de teren, atât deducția, cât şi inducția.

b) **Principiul unității dintre înțelegere (comprehensiune) şi explicație** pune în discuție raportul dintre subiectul şi obiectul cunoaşterii în ştiințele socioumane.

Studii efectuate asupra imigranților au evidențiat existența unei corelații directe între ataşamentul față de tradițiile țării de origine şi integrarea în țara de adopție. Prin comprehensiune, am fi tentați să credem că ataşamentul față de tradițiile din țara de origine reprezintă un indicator al slabei integrări în societatea de adopție. Explicația este alta: succesul integrării imigranților depinde de sprijinul acordat de grupurile primare. Ataşamentul față de tradițiile societății de origine demonstrează că imigranții

aparțin grupurilor primare, care se dovedesc capabile să susțină efortul de integrare a individului în societatea de primire.

c) **Principiul unității dintre cantitativ şi calitativ** impune utilizarea convergentă a metodelor statistice şi cazuistice, folosirea unor metode care sunt, deopotrivă, cantitative şi calitative. În cercetările empirice, cazurile analizate sunt ordonate în serii mai mult sau mai puțin extinse, sunt clasificate şi tratate statistic. Pe de altă parte, seriile statistice sunt ilustrate prin cazuri relevante. În acest mod, imaginea despre realitate este mai bogată şi nuanțată, mai edificatoare.

d) **Principiul unității dintre judecățile constatative şi cele evaluative** presupune „angajarea morală a cercetătorului în sprijinul valorilor înalt umaniste şi a idealurilor naționale, sociologia liberă de valori fiind mai degrabă un deziderat decât o realitate" (Septimiu Chelcea, 1995).

2. *Metodă, tehnică, procedeu, instrument de investigare*

a. **Metoda**. Din punct de vedere etimologic, noțiunea de *metodă* provine din termenul grecesc *methodos*, care înseamnă cale, drum, mijloc, mod de expunere. Prin **metodă** se înțelege modul de cercetare, sistemul de reguli şi principii de cunoaştere şi de transformare a realității obiective. Este, deci, calea pe care o urmează procesul de cunoaştere pentru elaborarea unor cunoştințe despre realitate, drumul de la ipotezele cu privire la fapte la culegerea faptelor.

În general, gândirea metodică asigură coerența logică internă a acesteia, dar şi concordanța imaginilor noastre mintale cu realitatea obiectivă.

Orice metodă are un caracter **normativ**, în sensul că oferă indicații, reguli, procedee şi norme asupra modului cum trebuie abordat obiectul cunoaşterii.

Metodele din ştiinţele socioumane pot fi clasificate după criterii multiple (Septimiu Chelcea, 1995):

a) **După criteriul temporalităţii**:

- metode transversale, care urmăresc descoperirea relaţiilor între laturile, aspectele, fenomenele şi procesele socioumane la un moment dat (observaţia, ancheta, testul sociometric etc.);
- metode longitudinale, care studiază evoluţia fenomenelor în timp (biografia, studiul de caz, studiul panel etc.).

b) **După reactivitatea, gradul de intervenţie a cercetătorului asupra obiectului de studiu**:

- metode experimentale (experimentul sociologic);
- metode cvasiexperimentale (ancheta, sondajul de opinie, biografia socială provocată etc.);
- metode de observaţie (studiul documentelor sociale, observaţia etc.).

c) **După numărul unităţilor sociale luate în studiu**:

- metode statistice, care permit investigarea unui mare număr de unităţi sociale (ancheta, sondajul de opinie, analizele statistico-matematice);
- metode cazuistice, ce semnifică studiul integral al câtorva unităţi sau fenomene socioumane (biografia, studiul de caz, monografia sociologică etc.).

d) **După locul ocupat în procesul investigaţiei empirice**:

- metode de culegere a informaţiilor (înregistrarea statistică, studiul de teren, ancheta etc.);
- metode de prelucrare a informaţiilor (metode cantitative, metode calitative);
- metode de interpretare a datelor cercetării (metode comparative, interpretative etc.).

Metode de cercetare	**Avantaje**	**Limitări**
Munca de teren	De obicei produce informații mai bogate şi mai detaliate decât alte metode. Oferă cercetătorului flexibilitatea de a modifica strategii şi de a urma noi indicii.	Informațiile pot fi folosite doar pentru studierea unor grupuri sau comunități relativ mici. Descoperirile se pot aplica doar grupurilor sau comunităților studiate: nu se poate generaliza, pe baza unui singur studiu de muncă în teren.
Ancheta	Face posibilă culegerea eficientă de date despre mulțimi mari de indivizi	Materialul strâns poate fi superficial; acolo unde un chestionar este standardizat, pot fi făcute observații pe baza deosebirilor importante dintre punctele de vedere ale celor care răspund. Răspunsurile pot reflecta ceea ce oamenii susțin că cred, nu ceea ce cred ei cu adevărat.
Cercetarea documentară	Poate oferi izvoare de materiale detaliate, precum şi date despre numere mari, în funcție de tipul de documente studiate. Este deseori esențial atunci când un studiu este fie complet istoric, fie are o dimensiune istorică definită.	Cercetătorul este dependent de sursele care există şi care pot fi doar parțiale. Izvoarele pot fi greu de interpretat, din punctul de vedere al măsurii în care reprezintă tendințele reale – cum ar fi în cazul unor statistici oficiale.
Experimentul	Influența unor variabile specifice poate fi controlată de către investigator. De obicei este mai uşor de repetat pentru cercetătorii ulteriori.	Multe aspecte ale vieții sociale nu pot fi aduse în laborator. Răspunsurile celor studiați pot fi afectate de situația lor experimentală.

După Anthony Giddens, *Sociologie,* Bucureşti, Editura All, 2001, p. 589.
Figura nr. 15. Patru dintre principalele metode utilizate în cercetarea sociologică

Regulile esențiale ale metodei sociologice

Pentru a explica caracterul metodelor specifice sociologului, este necesar să precizăm regulile care însoțesc şi călăuzesc procesul de cercetare, activitatea de culegere şi interpretare a datelor cercetării:

a) **Regula concretului**. Întrucât sociologia este o ştiinţă „pozitivă" a faptelor sociale, ea trebuie să pornească de la concret, de la observarea nemijlocită a realității sociale;

b) **Regula eliberării de prejudecăți**. De la început, cercetătorul trebuie să renunțe la noțiunile cunoaşterii comune, spontane, la prejudecăți, la elementele sau atitudinile preconcepute, subiective despre realitate;

c) **Regula obiectivității**. Ca în cazul oricărei alte ştiinţe, sociologia trebuie să aibă o atitudine obiectivă față de realitatea socială. Considerată drept cea mai importantă, această regulă presupune ca sociologul să obțină date care să reprezinte cunoştinţe exacte, valabile despre realitatea studiată. În acest context, precizăm că trebuie făcută distincție între judecățile de valoare (evaluative), prin care apreciem sau acordăm semnificație sociologică unui fapt social şi judecățile de fapt (constatative, de existență), care reprezintă constatări imediate despre faptele reale. (Gh. Râpeanu, S.M. Rădulescu, 1997).

Având în vedere necesitatea elaborării unor principii sau reguli de abordare a faptelor sociale, sociologul francez Emile Durkheim a stabilit, în lucrarea *Regulile metodei sociologice*, câteva principii (reguli) metodologice:

• **Primul principiu** se referă la înțelegerea faptelor sociale ca lucruri, adică recunoaşterea caracterului lor obiectiv;

• **Al doilea principiu** are în vedere necesitatea de a distinge caracterul specific al faptului social de caracterul faptelor de alt ordin. Orice fapt social este de natură normativă, exercitând asupra individului o acțiune coercitivă, care condiționează integrarea lui în structurile sociale;

• **Al treilea principiu** priveşte necesitatea unei definiri riguroase a noţiunilor, categoriilor şi principiilor utilizate în cercetarea sociologică. Această definire poate contribui la stabilirea unui consens în activitatea diferiţilor cercetători;

• **Al patrulea principiu** se referă la necesitatea unei explicaţii judicioase a fenomenelor sociale, a căutării cauzelor specifice care le-au generat;

• **Al cincilea principiu** are în vedere necesitatea corelării unităţii cu diversitatea sub care se prezintă faptele sociale. Conform acestui principiu, acumularea unui corp de cunoştinţe exacte presupune a opera o anumită unitate în diversitatea datelor ce ne stau la dispoziţie, sistematizându-le potrivit unui principiu metodologic coordonator.

b. **Tehnica**. Termenul **tehnică** (gr. *tekne* – procedeu, vicleşug) desemnează un anumit instrument sau procedeu operator de înregistrare şi interpretare a datelor rezultate din cercetarea ştiinţifică. Ea este o **operaţie concretă** de identificare sau utilizare a datelor realităţii în interesul cunoaşterii. Tehnicile de cercetare sunt subordonate metodelor fiecărei ştiinţe. Deosebirea dintre metodă şi tehnică este reprezentată tocmai de acest caracter procedural sau operaţional, tehnica fiind o **unealtă de lucru**. Astfel, dacă ancheta reprezintă o metodă, chestionarul apare ca tehnică. Aceleiaşi metode îi pot fi subordonate mai multe tehnici, fiecare putând fi aplicată în modalităţi variate.

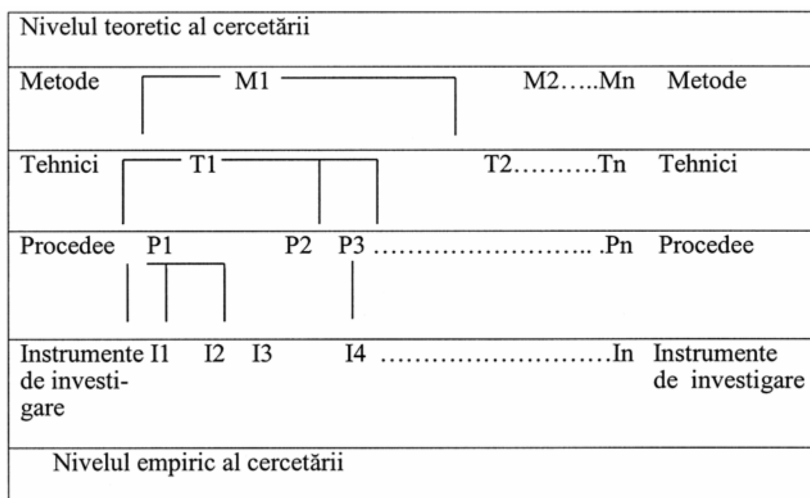
c. **Procedeul** reprezintă „maniera de acţiune”, de utilizare a instrumentelor de investigare.

d. **Instrumentele de investigare** sunt uneltele materiale de care se slujeşte cercetătorul pentru cunoaşterea ştiinţifică a fenomenelor socioumane (foaie de observaţie, fişă de înregistrare etc.).

Chiar dacă nu există un acord unanim în ceea ce priveşte utilizarea termenilor menţionaţi, se acceptă ideea că între metode, tehnici, procedee, instrumente de investigaţie există legături de

supraordonare şi de subordonare, determinate de gradul de abstractizare, nivelul la care operează, raportul în care se află cu nivelul teoretic.

Schematic, aceste legături pot fi reprezentate ca în figura nr. 16.

După Septimiu Chelcea, *Cunoaşterea vieții sociale*, Bucureşti, Editura INI, 1995, p. 55.
Figura nr. 16. Relația între metode, tehnici, procedee şi instrumente de investigare

3. ***Conținutul conceptului de metodologie***

Cunoscând semnificația termenilor de **metodă, tehnică, procedeu**, **instrument de investigare**, putem preciza conținutul conceptului de **metodologie**.

Spre deosebire de metodă, „metodologia are semnificații mai complexe, desemnând:

- ansamblul legilor şi principiilor care stau la baza analizei şi interpretării ştiințifice;
- totalitatea metodelor şi tehnicilor folosite într-o anumită ştiință sau ramură ştiințifică;

• modalitatea distinctă de analiză şi interpretare logică a realităţii;

• analiza, în scopuri evaluative, a întregului demers ştiinţific, pentru a verifica gradul de valabilitate a metodelor folosite, gradul de corectitudine a raţionamentelor, precizia informaţiei, fidelitatea şi validitatea tehnicilor de cercetare, consistenţă logică a teoriilor etc.” (Gh. Râpeanu, S.M. Rădulescu, 1997).

Conform etimologiei, **metodologia** (gr. *methodos* = cale; *logos* = ştiinţă, ordine, logică a lucrurilor) desemnează „ştiinţa metodelor”, fiind echivalentă cu **logica** procesului de cunoaştere şi cu **analiza** căilor unei cât mai bune cunoaşteri. În sens literal, metodologia este „ştiinţa integrată a metodelor, metoda fiind demersul raţional al spiritului pentru descoperirea adevărului sau rezolvarea unei probleme” (Caude, 1964).

În cazul ştiinţelor socioumane, metodologia are două laturi:

• analiza critică a activităţii de cercetare;

• formularea de propuneri pentru perfecţionarea acestei activităţi.

Potrivit lui Paul Lazarsfeld (1959), metodologia are şase teme principale:

a) **Delimitarea obiectului de studiu în cercetările empirice**: pornind de la teorie, din multitudinea faptelor, fenomenelor şi proceselor socioumane, se procedează la **abstragerea obiectului de studiu**. Cercetătorul trebuie să acţioneze ca „un doctor perspicace, care lasă la o parte zece fapte secundare şi reţine pentru studiu şi diagnostic un simptom hotărâtor”.

b) **Analiza conceptelor**: metodologia are în vedere **clarificarea înţelesului conceptelor**, corectitudinea definirii lor, analiza limbajului utilizat.

c) **Analiza metodelor şi tehnicilor de cercetare**: metodologia este interesată de analiza metodelor şi tehnicilor de cercetare, de respectarea regulilor presupuse de alcătuire a diferitelor tehnici, procedee, instrumente, în scopul eliminării distorsiunilor şi asigurării reprezentativităţii concluziilor.

d) **Analiza raportului dintre metodele şi tehnicile utilizate**: analiza metodologică vizează punerea în relaţie a metodelor,

tehnicilor, procedeelor, instrumentelor de investigație, adecvarea lor la obiectul de studiul. Ştiut fiind că fiecărei metode şi tehnici de investigare îi sunt proprii limite specifice, în cercetarea empirică se impune aplicarea convergentă a cât mai multor modalități de investigare, care, corelate, să conducă la aflarea adevărului.

e) **Verificarea modului de sistematizare şi prelucrare a datelor** este o temă importantă a metodologiei. Alcătuirea seriilor de date, reunirea informațiilor cifrice în clase statistice, valabilitatea aplicării testelor şi coeficienților statistici etc. sunt tot atâtea aspecte ce se subordonează acestei teme.

f) **Formalizarea enunțurilor, a raționamentelor** reprezintă ultima temă principală ce conturează câmpul de interes al studiilor metodologice.

4. *Procesualitatea cunoaşterii sociologice*

În procesul de cercetare sociologică, metoda condiționează desfăşurarea a trei faze principale:

- contactul cu realitatea obiectivă (munca de teren);
- interpretarea datelor (activitatea de generalizare şi abstractizare);
- aplicabilitatea practică a rezultatelor.

Corespunzător acestor faze, procesul de cunoaştere sociologică presupune următoarele etape, specializate metodologic:

- ce anume cunoaştem (obiectul cercetării)?;
- cum anume cunoaştem (prin ce mijloace, metode şi tehnici)?;
- în ce scop cunoaştem (cu ce rezultate)?

Concretizând aceste etape în practica de cercetare, putem schița următorul model al desfăşurării oricărei investigații sociologice;

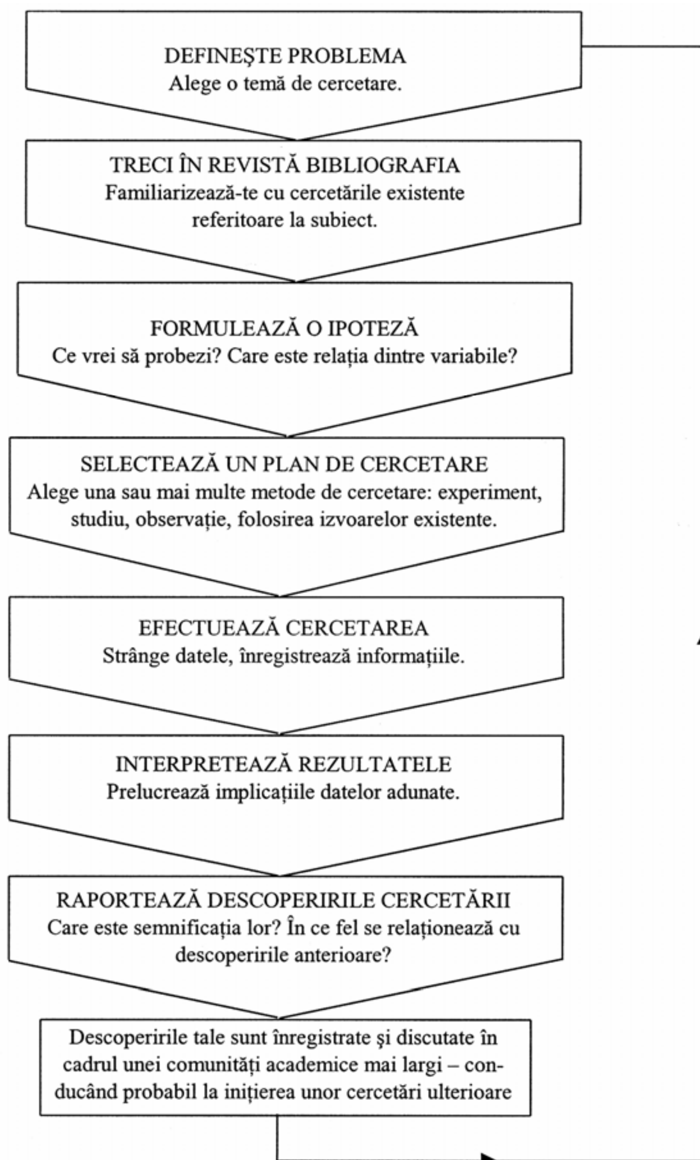
a) pregătirea cercetării, cuprinzând subetapele:

- alegerea temei şi a obiectivelor;
- stabilirea ipotezelor de lucru;
- selectarea mijloacelor de investigație.

b) colectarea datelor (munca de teren);

c) analiza şi interpretarea datelor;

d) redactarea raportului final.

După Anthony Giddens, *Sociologie*, Bucureşti, Editura All, 2001, p. 582.
Figura nr. 17. Etape în procesul de cercetare

În cercetarea sociologică reală, rareori etapele (stadiile) enumerate se succed atât de precis. Cum subliniază Anthony Giddens, „deosebirea este întrucâtva ca aceea dintre reţetele enumerate într-o carte de bucate şi procesul efectiv de pregătire a unei mese. Bucătarii pricepuţi deseori nu lucrează după reţetă şi, cu toate acestea, este posibil ca ei să gătească mai bine decât cei care consultă reţeta”.

Respectarea unor scheme fixe poate fi prea restrictivă. Majoritatea cercetărilor sociologice remarcabile nu se potriveşte cu modelul prezentat, deşi se regăsesc unele dintre etapele acestuia.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Sandra Dungaciu*, Sociologie generală. Sinteză*, Bucureşti, Editura Fundaţiei *România de Mâine*, 2002, p. 13.

Septimiu Chelcea*, Cunoaşterea vieţii sociale. Fundamente metodologice*, Bucureşti, Editura Institutului Naţional de Informaţii, 1995, p. 61-64; 53-55.

Gheorghe I. Râpeanu, Sorin M. Rădulescu*, Metode şi tehnici de cercetare sociologică*, Bucureşti, Editura Intact, 1997, p. 18-19; 7.

R. Caude*, La méthodologie: caractères généraux et applications*, în R. Caude, A. Moles (ed.), *Méthodologie*, Paris, 1964, p. 4.

A. Pelletier, J.J. Gablot*, Materialismul istoric şi istoria civilizaţiilor,* Bucureşti, Editura Politică, 1973, p. 27.

Anthony Giddens*, Sociologie*, Bucureşti, Editura ALL, 2001, p. 581.

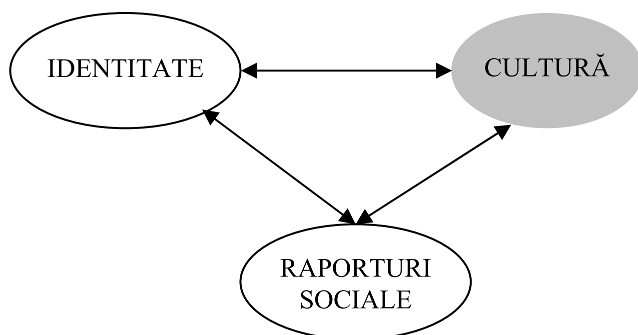
CAPITOLUL III

CULTURA. INFLUENȚELE MULTIPLE ALE CULTURII

Obiectivele învățării

După studierea acestui capitol, studentul trebuie să fie în măsură:

- să dea o definiție culturii şi să descrie principalele sale elemente constitutive;
- să distingă diferitele demersuri cu privire la studiul culturii;
- să descrie principalele funcții ale culturii;
- să prezinte şi să explice caracteristicile evoluției culturii moderne.

Introducere

Dacă vom compara, spre exemplu, practicile actuale de igienă cu cele din Evul Mediu, de pildă, contrastul este frapant: clienții unui han din Evul Mediu scuipau pe jos şi mâncau dintr-un platou comun cu mâna, care le servea şi ca batistă. Noaptea, cei care dormeau la han împărțeau patul cu străinii (Robert Campeau şi al., 1993).

Este limpede că deprinderile de igienă s-au transformat cu timpul. Oamenii din Evul Mediu nu aveau aceeaşi experiență ca noi cu privire la ce înseamnă curat şi murdar. Într-un remarcabil studiu asupra igienei corpului în Evul Mediu, Georges Vigarello (1985) arată că doar mâinile şi fața făceau obiect de preocupare în privința sănătății. Oamenii din acea vreme nu făceau nicio legătură între igienă şi o bună stare de sănătate. Abia în secolul al XIX-lea, clasa avută extinde curățenia şi la veştminte şi în secolul al XX-lea se pune problema asocierii unei bune sănătăți fizice cu practica igienei întregului corp. Şi astăzi se remarcă lipsa de igienă în anumite țări, datorită condițiilor geografice şi de viață foarte dificile.

Pe de altă parte, de la o țară la alta, diferențele între practicile de igienă pot fi uriaşe. În multe țări, de pildă, este o obişnuință să faci duş şi să-ți schimbi hainele zilnic. Nevoia de

igienă întâlnită la membrii acestor societăţi nu este resimţită cu aceeaşi intensitate în altele. În multe ţări, de altfel, deprinderile de igienă din ţările dezvoltate sunt imposibile, îndeosebi din cauza lipsei de apă. Absenţa apei în unele ţări îi împiedică pe cei care le locuiesc să stabilească un raport similar celui pe care îl au cu corpul lor oamenii din statele dezvoltate.

Exemplul referitor la deprinderile de igienă nu este decât o ilustrare a faptului că indivizii aderă la un ansamblu de practici pe care le împărtăşesc şi nu le pun în discuţie. Aceasta le permite să se integreze într-un anumit mediu social. Aceste moduri de a gândi, de a simţi şi de a acţiona, în materie de practici de igienă, de pildă, formează, potrivit sociologului Fernand Dumond (1958), **cultura spontană** şi comună mai multor membri dintr-o anumită societate. El o distinge de **cultura secundară**, care se exprimă în producţia de bunuri culturale.

Să încercăm, mai întâi, să definim conceptul de cultură, identificând elementele sale constitutive şi să evidenţiem importanţa sa pentru individ şi societate. În al doilea rând, să explicăm cum sunt orientate, în societăţile industrializate, raporturile individ-cultură spre **individualism**. Să vedem, apoi, şi modul în care individul este chemat să se raporteze la valori, adeseori, contradictorii şi să emită judecăţi asupra a ceea ce îl înconjoară.

1. *Definirea culturii*

O incursiune în teoriile contemporane ale culturii evidenţiază multiple sensuri şi accepţiuni ale acestei noţiuni, definite variat, în funcţie de unghiurile din care este abordată şi de gradul de generalitate sub care este analizată, precum şi de sistemul de referinţă la care este raportat acest domeniu al vieţii sociale. Reprezentând nu numai o expresie a importanţei care i se acordă, fundamentării sale teoretice, ci şi o rezervă faţă de una sau alta din accepţiunile conceptului, care nu şi-a găsit, până în prezent, un sens comun şi o semnificaţie unanim recunoscută,

numeroasele definiții ale culturii încearcă să descrie cât mai semnificativ această categorie sociologică de bază.

Definițiile culturii şi teoriile despre cultură pot fi clasificate în diferite feluri.

F.M. Keesing (1958) distinge câteva orientări:

• ***evoluționismul*** (reprezentat de Lewis Morgan, H. Spencer, E.B. Taylor);

• ***istorismul*** (îndeosebi F. Boas, interesat de istoria fiecărei culturi particulare, de ariile culturale, procesele de invenție, difuziune, distribuirea elementelor culturale);

• ***difuzionismul***, interesat de contactele şi împrumuturile culturale, formarea şi răspândirea complexelor culturale (W. Schmidt şi alții);

• ***funcționalismul*** (B. Malinowski, Radcliff-Brown);

• ***configuraționismul*** (E. Sapir, Ruth Benedict) etc.

Antropologul şi sociologul francez Georges Balandier a clasificat teoriile antropologice ale culturii în trei mari grupuri:

a. cele care urmează tradiția antropologilor americani Boas şi Kroeber şi care abordează cultura din unghiul *istoriei culturale*, curent care are meritul de a fi depăşit teoriile statice ale culturii, teorii ce se limitau la stabilirea, pentru fiecare tip de societate, a unui catalog pe cât posibil complet al cunoştințelor, tehnicilor şi credințelor sale. Orientarea istorică pune în evidență aspectul dinamic al culturii, procesul formării şi dezvoltării culturilor şi civilizațiilor;

b. şcolile care analizează cultura în raport cu anumite *tipuri de personalitate*, exemplul cel mai caracteristic fiind oferit de Ruth Benedict, care a clasificat culturile, civilizațiile arhaice şi personalitățile corespunzătoare în două tipuri: „apoliniene”, orientate spre armonie paşnică, înțelepciune şi echilibru, şi „dionisiace”, care exaltă tendințele agresive ale individului. Aceste şcoli vor evolua spre teoriile şi analizele dezvoltate în jurul noțiunii de „personalitate de bază”;

c. cele care studiază cultura în raporturile sale cu teoria comunicării şi ajunge la *structuralism* (Claude Lévi-Strauss). După Jean Cazeneuve (1967), ultimele două grupuri de şcoli îşi au originea în concepţiile lui Ed. Sapir, care vedea în cultură, simultan, un sistem de comportamente pe care societatea îl impune indivizilor şi un sistem de comunicare pe care ea îl stabileşte între ei. Structuralismul are unele înrudiri cu *funcţionalismul,* care explică fiecare element al unei culturi prin rolul sau funcţia pe care o îndeplineşte în cadrul ei şi prin contribuţia la conservarea unui grup şi a unui sistem cultural.

E.B. Taylor cuprinde în definiţia culturii toate cunoştinţele şi aptitudinile pe care le-a acumulat omul în lupta cu natura, dar şi legile, obiceiurile, arta, moravurile, credinţele însuşite în decursul istoriei sale. La aceeaşi concluzie ajunge şi B. Malinowski, pentru care teoria culturii trebuie să ţină seama de cele două laturi ale naturii omului: latura biologică şi cea socială. Pentru Malinowski, cultura are o bază biologică, elementele ei fiind inventate pentru satisfacerea nevoilor elementare ale oamenilor. Ea este un tot constând din bunuri de consum, drepturi constituţionale acordate grupurilor sociale, idei şi meşteşuguri, credinţe şi obiceiuri. „Indiferent dacă examinăm o cultură foarte simplă şi primitivă sau o cultură foarte complexă şi dezvoltată, ne lovim de acest vast mecanism material, uman şi spiritual cu ajutorul căruia omul poate rezolva problemele specifice cu care este confruntat” (1960). Antropologii americani A. Kroeber şi K. Kluckhohn, care au consacrat o lucrare specială istoriei conceptului de cultură, ocupându-se de natura culturii, de elementele componente şi proprietăţile sale, de raporturile acesteia cu psihologia, cu limba, cu societatea, privesc cultura într-o relaţie tridimensională, şi anume: relaţia omului cu natura, relaţia omului cu valoarea şi relaţia omului cu omul. „Cultura constă din modele implicite şi explicite ale comportării şi pentru comportare, acumulate şi transmise prin simboluri … incluzând şi realizarea lor în unelte. Miezul esenţial al culturii constă din idei tradiţionale apărute şi selecţionate istoric şi, în special, din valorile ce li se atribuie; sistemele de cultură pot

fi considerate, pe de o parte, ca produse ale acțiunii şi, pe de altă parte, ca elemente ce condiționează acțiunea viitoare" (A. Kroeber, K. Kluckhohn, 1952, *apud* Al. Tănase, 1968).

Definiția, adăugând un nou element conceptului de cultură, şi anume valoarea, nu este, totuşi, lipsită de un anume schematism, de unele elemente de factură psihologică şi idealistă.

Leslie A. White defineşte cultura pornind de la premisa că „omul şi cultura constituie un tot inseparabil" (1973); el distinge două planuri ale culturii – cel care reprezintă „cultura reală" – şi cel logic, în care include credințe, obiceiuri, artă, instituții etc., pe care le are orice popor. Referindu-se la conținutul culturii, el afirmă că acesta ar consta în organizarea actelor (modele de comportament), obiectelor (unelte de muncă), ideilor (cunoştințe, credințe) şi sentimentelor umane. În alte lucrări, extinde explicația, afirmând că aceasta constă în obiecte materiale (unelte, ustensile, ornamente), fapte (acțiuni), credințe şi atitudini şi atrage atenția asupra diferitelor aspecte ale culturii: material, social, ideologic. Dezvoltând ideea modalității de manifestare a culturii, gânditorul american descifrează cele două aspecte ale fenomenului cultural, arătând că fiecare element cultural are un aspect subiectiv şi unul obiectiv.

Un interesant punct de vedere prezintă sociologul american Francis Merrill (1957), pentru care societatea este elementul fundamental în definirea culturii; aceasta ar fi produsul corelațiilor trecutului care orientează corelațiile prezentului şi pe cele viitoare şi în care personalitatea reprezintă aspectul subiectiv al culturii. „Cronologic, societatea este prima; cultura o urmează; societățile dezvoltă culturi, iar culturile îşi pun amprenta asupra societății". După F. Merrill, într-o definiție a culturii ar trebui să se aibă în vedere următoarele: cultura este un produs specific uman de interacțiune socială; ea oferă modele sociale acceptate de membrii societății; este cumulativă şi transmisă din generație în generație; este semnificativă, pentru că este simbolică; este un determinant de bază al personalității; depinde de funcționarea continuă a societății, dar este independentă de orice individ sau grup.

În gândirea românească din perioada interbelică, au adus contribuţii importante la definirea noţiunii de cultură şi a raporturilor ei cu omul şi societatea o serie de teoreticieni ca P.P. Negulescu, Petre Andrei, Eugen Lovinescu, Dimitrie Gusti, Lucian Blaga, Tudor Vianu şi alţii. Astfel, P.P. Negulescu, într-o amplă confruntare cu concepţia ciclică a lui O. Spengler, respinge interpretarea dată de acesta noţiunii de cultură ca sumă a produselor sufleteşti ale popoarelor. El face istoricul conceptului de cultură, începând din cele mai vechi timpuri şi până în zilele noastre, afirmând că înţelesurile care i se pot da acestuia sunt:

- cel de cultivare a pământului şi de realizare a bunurilor materiale pentru ca omul să-şi poată menţine existenţa;
- cel de învăţare a deprinderilor de a munci mai bine, pentru ca societatea să producă mai mult;
- înţelesul de cultivare a gustului pentru frumos, prin mijlocirea artelor. Pentru Negulescu (1971), dezvoltarea culturii şi a civilizaţiei înseamnă însuşi progresul istoric al omenirii şi nicidecum declinul acesteia ca în concepţia spengleriană. „Progresul omenirii a constat într-o îmbunătăţire treptată a condiţiilor de existenţă, prin mijloacele pe care i le pune la dispoziţie înaintarea ei mai mult sau mai puţin continuă în cultură şi civilizaţie".

O interpretare asemănătoare oferă sociologul D. Gusti pentru care conceptul de cultură are, de asemenea, trei înţelesuri, şi anume:

- sistem de bunuri culturale care formează stilul unei epoci; instituţiile şi regulile pe care acestea le alcătuiesc;
- procesul de mişcare şi devenire, atitudinea faţă de opera de cultură, adică raportul trăit, viu, de activitate, între persoana de cultivat şi valoarea de cultură.

Pentru Petre Andrei, cultura nu este altceva decât natura pusă în valoare de către om, un proces de necontenită creaţie de valori. Omul aparţine deopotrivă naturii şi societăţii, este fiinţă naturală, rezultat al unei îndelungate evoluţii biologice, dar şi

ființă culturală, rezultat al unor eforturi milenare, desfăşurate de omenire prin munca şi viața colectivă.

Pe o poziție la fel de avansată se situează E. Lovinescu (1925), pentru care cultura şi civilizația sunt două noțiuni strâns unite. „Drumul de la cultură la civilizație nu este ireversibil; devenind condițiile vieții noastre, aceste bunuri materiale intră în deprindere şi se prefac cu timpul, prin adaptarea la unitatea noastră temperamentală, în valori sufleteşti; cu alte cuvinte, civilizația se transformă în cultură”. Lovinescu (1925) va sublinia interdependențele dintre formele şi elementele unei culturi. „Formula estetică a unei civilizații nu trebuie privită ca ceva de sine stătător, în nicio legătură cu celelalte forme ale acestei civilizații; dimpotrivă, ea nu e decât un aspect în strânsă dependență cu celelalte aspecte, de natură religioasă, filosofică, politică şi chiar economică, sau mai ales economică, după cum pretinde materialismul istoric. Conexiunea e prea evidentă pentru a mai necesita dezvoltări. Creații ale aceloraşi oameni ce trăiesc sub imperativul aceloraşi condiții istorice, toate formele culturii sunt legate între dânsele printr-o strânsă interdependență”.

O contribuție de preț la definirea culturii aduce Tudor Vianu. Încă din 1929, într-un studiu consacrat acestei probleme, el sublinia, fără rezerve, că „definiția culturii” trebuie să scoată în relief trei elemente:

- ideea de activitate omenească;
- ideea unei naturi ale cărei posibilități cultura le dezvoltă;
- ideea unei valori care conduce opera de cultură.

Tudor Vianu considera că prin actul de cultură omul se ridică deasupra stării naturale, prin dezvoltarea şi exercitarea puterilor sale fizice şi spirituale, cultura presupunând mai întâi o activitate, apoi o anumită opoziție cu natura, dar nu una radicală, ci rezolvabilă, pentru că, propunându-şi să ridice omul peste starea sa naturală, ea înțelege să dezvolte anumite trăsături care țin de natura sa. De asemenea, cultura înseamnă nu numai transformarea activă a naturii, dar şi „prelucrarea datelor şi materialelor naturale

în sensul şi în slujba ideii şi a voinţei de perfecţionare socială şi omenească”.

Din analiza prezentată, reţinem câteva caracteristici care fac posibilă înţelegerea sociologică a culturii, şi anume:

- istorismul culturilor;
- caracterul structural al culturilor;
- caracterul profund naţional al culturilor;
- caracterul socio-dinamic al culturilor (transferul elementelor culturale ale unei clase la o altă clasă şi chiar ale unui popor la un alt popor sau naţiune);
- conţinutul raportului dintre cultură şi suprastructură (momentul funcţional al culturii) etc.

2. *Teorii cu privire la cultură*

Antropologii au studiat mult conceptul de cultură pentru a arăta cum evoluează individul în mediul său. De la început, antropologia, ca şi alte discipline aparţinând ştiinţelor sociale, a apelat la teorii pentru a observa societăţile primitive şi neoccidentale. Cu timpul, şi-a extins observaţiile şi la culturile societăţilor occidentale.

O trecere în revistă a literaturii consacrate conceptului de cultură evidenţiază multitudinea teoriilor cu privire la cultură. De această dată, vom grupa aceste teorii conform celor trei modele principale prezentate anterior, care încercau să răspundă la întrebarea. „Individul este cel care creează societatea şi cultura sa sau acestea din urmă îl modelează pe individ?”

Prima teorie asupra culturii (funcţionalismul), dar şi asupra individului şi societăţii, a avut tendinţa să separe cultura de cei care o trăiesc, o produc şi o creează, opunând pur şi simplu cultura individului. Ea lăsa foarte puţin loc pentru libertatea individului.

Cea de-a doua teorie (interacţionismul) a acordat o mai mare importanţă rolului individului în cadrul culturii sale, considerând că aceasta din urmă este rezultatul imaginaţiei, construcţiei individului.

Cea de-a treia teorie susține că există un raport echilibrat între individ şi societate.

Primele studii asupra culturii au dat naştere teoriei funcționaliste pentru a explica raporturile dintre individ şi cultură. Fondatorul teoriei funcționaliste, Bronislav Malinowski formulează aceleaşi întrebări atât cu privire la individ, cât şi la societate: „Ce funcționează? Cum? Pentru ce?” Pentru Malinowski, cultura reprezintă un mod de adaptare a individului la mediul natural, cu scopul de a-şi satisface trebuințele. Obiectele sau comportamentele care nu sunt necesare satisfacerii trebuințelor individului sunt eliminate din societate. Prezența lor în societate exprimă rațiunea lor de a fi. Dacă există cultură, aceasta rezidă în rațiunea ei de a fi.

Un alt antropolog funcționalist, Clyde Kluckhohn (1966), evidențiază un alt aspect important al culturii: în orice societate, cultura are propria sa structură, care dă un sens fiecăreia dintre părțile care o compun. Cultura joacă un rol covârşitor în dezvoltarea socială a individului. Din perspectivă funcționalistă, individul este întotdeauna produsul culturii sale.

La rândul său, interacționismul simbolic susține că, dimpotrivă, individul creează cultura. În loc să pornească de la funcția unei instituții sau de la utilitatea unui comportament în societate, interacționismul simbolic concepe cultura ca un sistem de „semnificații”, de „simboluri colective”. Indivizii şi grupurile atribuie o semnificație deosebită comportamentelor celorlalți. Ca atare, cultura unei societăți se compune dintr-un ansamblu de semnificații sociale produse de spiritul fiecărui individ (C. Geertz, 1973). Această concepție cu privire la cultură se înscrie în modelul individualismului, discutat anterior.

Potrivit sociologului francez Raymond Boudon (1982), funcționalismul şi interacționismul au unele limite, deoarece cultura nu poate explica întreaga realitate socială. Comportamentul nu are cu necesitate o utilitate. O cultură poate fi incoerentă pentru că este, adeseori, locul conflictelor de interese şi a tensiunilor dintre grupurile şi indivizii dintr-o anumită societate. Mai mult chiar, trebuie respinsă ideea că membrii unei societăți participă la

o cultură unică. Societățile industriale au devenit prea complexe pentru ca un singur sistem cultural să fie dominant. Apoi, antropologii au exagerat importanța atribuită socializării, stabilind o relație prea directă între un anumit tip de cultură şi o anume personalitate. Boudon conchide că este periculos „să se exagereze influența valorilor transmise prin socializare asupra comportamentului”, întrucât indivizii acționează în funcție de interesele lor, în aşa fel încât le concep şi adaptează constant ceea ce au învățat la noile situații în care se găsesc. În acelaşi timp, istoria personală şi mediul social de origine influențează în mod direct asupra formării societății.

Aceste două teorii cu privire la cultură se bazează pe modele sociologice ce trebuie respinse, deoarece exagerează ruptura dintre individual şi social şi ne blochează într-o dezbatere fără ieşire. Încă din 1928, antropologul american Edward Sapir (1967) respingea această manieră de a explica individul prin cultură. El susține că individul este un tot ce devine dificil de explicat atât din punct de vedere biologic, cât şi psihologic şi sociologic, de unde necesitatea unui model echilibrat. În spatele fiecărui comportament individual există prezența societății şi a culturii. Pe de altă parte, fiecare comportament colectiv se exprimă în comportamente individuale. Este, prin urmare, o falsă dilemă să vrei să opui socialul şi individualul şi să dai unuia mai multă importanță într-o analiză sociologică.

Pentru dezbaterea problemei culturii, adoptăm optica unui model echilibrat.

Pentru mulți oameni, cultura reprezintă cantitatea de cunoştințe pe care o posedă o persoană. Se spune în mod curent despre o persoană instruită că este cultivată. Cultura este în acest caz sinonimă cu erudiția. Dar acesta nu este sensul culturii din ştiințele umane.

În anul 1871, Edward B. Taylor definea cultura ca un sistem complex de cunoştințe, credințe, arte, legi, morală, moravuri, cutume, alte capacități umane şi deprinderi dobândite de om ca

membru al unei societăți. Această definiție pare acceptată azi de majoritatea sociologilor şi antropologilor.

Cultura înseamnă un milion de mici detalii referitoare la modurile noastre de a gândi, simți şi acționa în viața cotidiană (G. Rocher, 1973). Indivizii se aseamănă sau sunt diferiți prin trăsături de cultură. Aceste particularități sunt transmise din generație în generație prin intermediul familiei şi al educației, în general. În decursul socializării, individul învață că este membru al unor grupuri cu care se poate identifica, cu care poate stabili relații afective şi comunica. Învață, de asemenea, să se distingă de alte grupuri care nu-i împărtăşesc cultura. Prin urmare, cultura adună la un loc indivizii care o împărtăşesc.

Figura nr. 18 evidențiază faptul că, în general, cultura joacă rol de filtru în perceperea lumii. Pe de o parte, creierul este un receptacul activ, alege informațiile, le condensează şi adaptează noilor situații. Pe de altă parte, lumea exterioară se compune din obiecte neînsuflețite şi ființe vii: roci, animale, alți oameni. Astfel, atunci când e percepută lumea exterioară, cultura intervine ca un filtru în raporturile cu ceilalți.

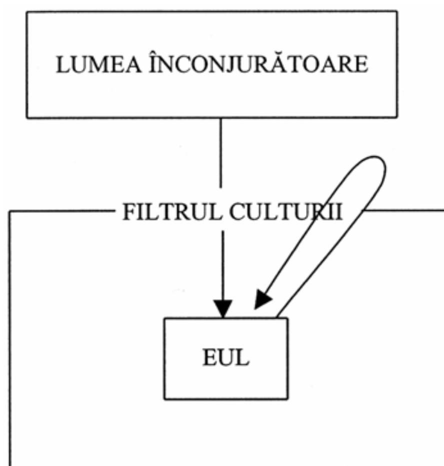

Fig. nr. 18. Cultura influențează percepția asupra lumii

3. *Elementele culturii*

Care sunt principalele aspecte care variază de la o cultură la alta?

Orice cultură se caracterizează printr-un limbaj, simboluri, o ideologie (ansamblu de credințe), valori, modele de comportament şi tradiții.

Să examinăm, pe rând, aceste aspecte.

Limbajul

Primul element care ne distinge de animale este **limbajul simbolic**. Limbajul a dobândit diferite forme la oameni, contribuind la diferențierea culturilor şi etniilor. Limbajul permite reprezentarea lumii cu ajutorul simbolurilor. Fiecare etnie are propriile simboluri şi propriul limbaj, fiecare grup are propria manieră de a desemna lucrurile, de a le ordona şi interpreta.

Limbajul ia coloratura mediului social de origine. Unele dintre cuvintele folosite într-un mediu desemnează obiecte familiare şi exprimă raporturile dintre sexe, etnii sau clase sociale. Limbajul nu este numai un mijloc de comunicare, el transmite şi o viziune asupra lumii prin care sunt ilustrate diferențele dintre sexe, etnii, clase sociale.

Simbolurile

Reprezentarea lumii trece prin **simbolurile** la care aderă un grup sau o societate. În orice cultură, simbolurile sunt esențiale pentru comunicare şi viața socială.

În sens etimologic, un simbol este un „semn de recunoaştere" între două sau mai multe persoane. În orice societate, viața socială este organizată în jurul simbolurilor, care au o semnificație abstractă. Simbolul poate fi: un obiect, un animal, o plantă, un sunet, o culoare, un cuvânt, un gest etc. De pildă, porumbelul este simbolul păcii, inima simbolizează iubirea, litera V este simbolul victoriei ş.a.m.d.

Şi veştmintele au o funcţie simbolică. Purtarea unor haine vechi sau a unora noi, rupte intenţionat, serveşte unor tineri să exprime revolta faţă de adulţi şi să se distingă de tinerii care se îmbracă într-o manieră tradiţională.

Simbolurile au şi o mare încărcătură afectivă. Este cazul drapelelor, de pildă, reprezentări sacre ale popoarelor. Ca urmare, este firesc ca gestul călcării în picioare a drapelului unui popor să provoace mânia acestuia. Adeziunea la asemenea simboluri consolidează apartenenţa la un grup sau la o naţiune şi amplifică sentimentul de coeziune.

Simbolurile şi limbajul sunt interdependente şi formează un cod de comunicare socială între membrii aceleiaşi culturi.

Ideologiile

Individul îşi pune, în cursul vieţii, întrebări importante: De ce sunt sărac? Există viaţă după moarte? De ce să muncesc? Cum se schimbă o societate? etc.

Ideologiile constituie răspunsurile la aceste întrebări. Ele sunt, în fond, principalele credinţe care circulă într-o societate. O ideologie este caracterizată prin două elemente importante. În primul rând, orice ideologie este un tot coerent, un ansamblu de noţiuni care se armonizează între ele. De pildă, o ideologie nu se poate întemeia, concomitent, pe existenţa lui Dumnezeu şi pe inexistenţa sa. În al doilea rând, orice ideologie orientează, ghidează comportamentele membrilor unei societăţi. Liberalismul, social-democraţia, naţionalismul, feminismul, ecologismul etc. sunt exemple de ideologii care contribuie, într-o măsură importantă, la clarificarea priorităţilor şi valorilor pe care o colectivitate doreşte să le apere şi să le promoveze.

Valorile

O **valoare** este ceea ce un individ, grup sau societate consideră ca dezirabil. Este o relaţie funcţională între un obiect şi un subiect. Unii indivizi aderă la valorile dominante ale unei societăţi, în vreme ce alţii au valori foarte personale. Fie că

valorile sunt colective sau individuale, oamenii au nevoie de ele pentru a-şi evalua acţiunile.

Valorile variază în funcţie de epoci şi de cultură. În fiecare epocă, unele valori devin dominante într-o societate. De pildă, un studiu efectuat în Canada, referitor la evoluţia valorilor occidentale în intervalul 1900-1990, evidenţiază că indivizii optează progresiv pentru valori axate pe propria dezvoltare în cazul vieţii private.

Modelele de comportament

Pentru ca o cultură să fie viabilă, trebuie ca membrii societăţii să împărtăşească aceeaşi viziune asupra lumii, valorile importante, simbolurile şi o limbă comună. Mai mult, comportamentele membrilor trebuie să fie conforme cu valorile şi cu viziunea asupra lumii care sunt dominante într-o societate.

Evoluţia valorilor, în perioada 1900-1990, în societăţile occidentale

	1900–1945	1946–1970	1971–1990
Fundament cultural (ideologie)	Dominarea ideologiei religioase	Dominarea ideologiei ştiinţifice şi a progresului	Criza cunoaşterii ştiinţifice şi pluralism cultural
Valoarea centrală	Individul este definit prin apartenenţa sa la grup. Importanţa autorităţii paternale	Individul dobândeşte autonomie. Viaţa sa privată se extinde	Individul rege: întregul consum este centrat pe individ şi pe corpul său. Individul se detaşează de grup
Cadre sociale	Importanţa familiei şi a autorităţii paternale. Spaţiul privat coincide cu familia şi satul	Individul contestă familia şi autoritatea tatălui. Legăturile se specializează: locuinţe moderne cu spaţii închise favorabile vieţii private	Spargerea familiei. Legăturile între indivizi se redefinesc. Fiecare este centrat pe dezvoltarea propriilor capacităţi. Apariţia tipurilor de familii. Creşterea numărului divorţurilor. Interogaţii asupra sensului muncii

	1900–1945	1946–1970	1971–1990
Fundament cultural (ideologie)	Dominarea ideologiei religioase	Dominarea ideologiei ştiinţifice şi a progresului	Criza cunoaşterii ştiinţifice şi pluralism cultural
Norme de comportament	Oamenii se referă la tradiţie în comportamentele lor. Rezistenţă la schimbare	Căutarea unei poziţii sociale ridicate şi a reuşitei financiare. Creşterea consumului: importanţa acordată locuinţei liniştite, automobilului, televiziunii	Importanţa individului şi a drepturilor sale. Competiţia individuală este foarte puternică în vederea ocupării unui loc important în societate
Moduri de viaţă	Aspiraţiile şi normele sociale sunt foarte bine definite şi lasă puţin spaţiu alegerilor individului	Contestarea normelor tradiţionale şi experimentarea de noi soluţii centrate pe cuplu	Diferenţierea cadrelor de viaţă. Slăbirea normelor sociale omogene: • creşterea numărului celibatarilor care trăiesc izolaţi; • experimentarea solidarităţii la scara micilor grupuri şi în afara familiei

După R. Campeau şi al., *Individu et société*, 1993, p. 103.

Modelele de comportament reprezintă, de fapt, imagini ideale cu privire la felurile noastre de a acţiona.

Ele reprezintă un ansamblu de calităţi şi de defecte atribuite unui comportament pe care societatea îl valorizează. Modelele de comportament adoptate şi acţiunile care le însoţesc se bazează pe valorile în care se crede cel mai mult. Aceste comportamente sunt în general stabile, rezistă la schimbări. Nu ne modificăm

comportamentele în fiecare zi. A-ți schimba comportamentul înseamnă a pune sub semnul întrebării valorile şi simbolurile pe care acestea se sprijină.

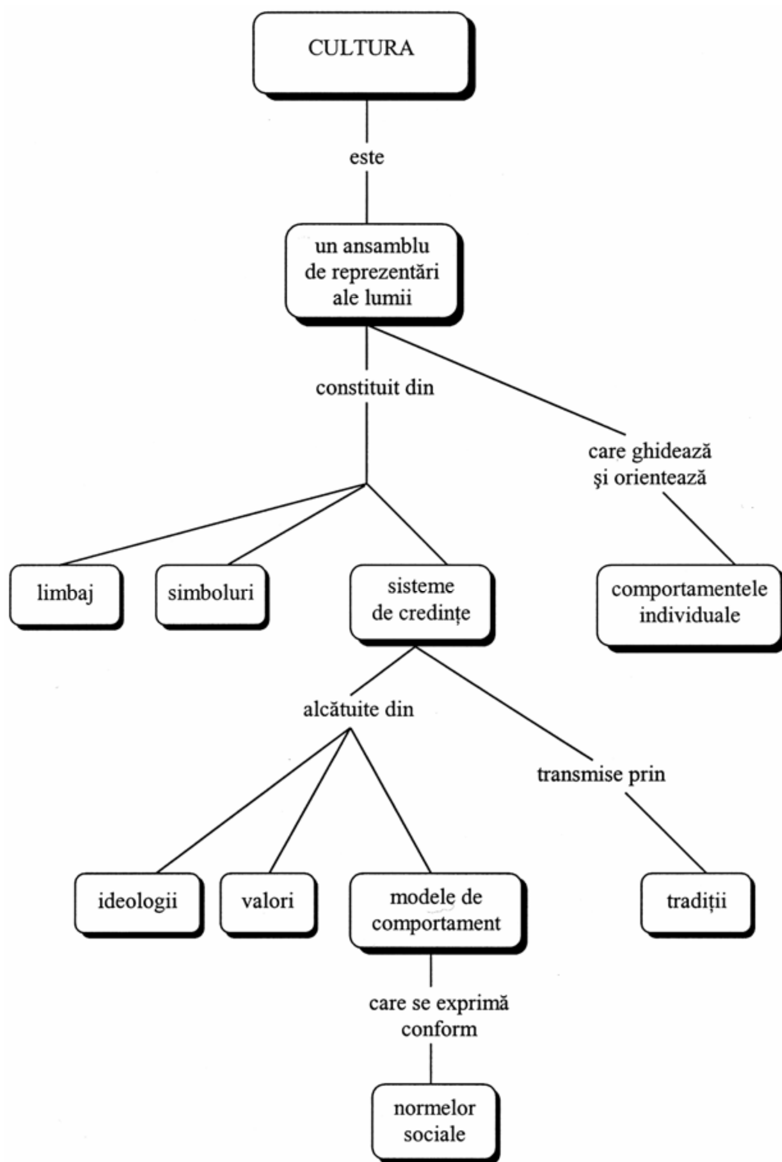
Modelele de comportament dau naştere la moduri de viață care pot să varieze de la un individ la altul în cadrul aceleiaşi culturi. De pildă, într-o familie, unul dintre membri se poate orienta spre o confesiune religioasă, un altul spre mişcarea sindicală, în vreme ce altul spre practica dreptului. Cele trei persoane nu sunt ghidate de aceleaşi modele de comportament şi nu aderă la aceeaşi ideologie, valori şi simboluri.

Tradițiile

O mare parte din gesturile noastre sunt fondate pe **tradiții**. Ele sunt moduri de a gândi, simți şi acționa proprii unei societăți şi transmise de la o generație la alta. Tradiția reprezintă moştenirea pe care o societate o transmite tinerilor. Viața în societate presupune un minimum de organizare şi de reguli. Cultura prescrie modele de comportament, care se asociază totdeauna **normelor sociale** bazate, în parte, pe aceste tradiții. Aceste norme constituie veritabile repere care dictează oamenilor ce trebuie să facă, să spună şi să gândească. Ansamblul modelelor de comportament şi a normelor formează partea vizibilă a tradițiilor unei culturi, în timp ce ideologiile şi valorile reprezintă fața invizibilă.

În orice cultură, tradiția semnifică nucleul stabil transmis de la o generație la alta. Tradiția înseamnă ceea ce rămâne atunci când o nouă generație învață să gândească, să se comporte în mod autonom, independent.

Cultura se transmite din generație în generație. Potrivit lui Edgar Morin (1973), noile generații îşi stabilesc modalitățile care le permit să se adapteze şi să-şi adapteze credințele şi comportamentele la noile situații. Ca atare, cultura intervine direct în dezvoltarea polului social al identității.

Adaptare după R. Campeau şi al., *Individu et société*, 1993.
Figura nr. 19. Rezumă aspectele importante ale culturii

4. ***Principalele funcții ale culturii***

Studiul diferitelor societăți a condus la punerea în evidență a patru funcții importante ale culturii:

Prima este **funcția de adaptare**. Pentru antropologul american Clyde Kluckhohn, cultura permite individului adaptarea la mediul geografic şi climatic, oferindu-i un ansamblu de soluții pentru rezolvarea problemelor de supraviețuire (locuință, hrană, îmbrăcăminte etc.). Datorită culturii, societățile umane s-au putut adapta climatului mai rece sau mai cald, cercului polar sau deşertului.

O altă funcție a culturii este **comunicarea**. Unii autori consideră că aceasta ar fi principala sa funcție. Comunicarea presupune folosirea limbajului şi simbolurilor care disting grupurile sociale între ele şi pe acestea de animale. Comunicarea între indivizi se stabileşte mai uşor în cadrul aceleiaşi culturi.

O a treia funcție a culturii permite membrilor societății **să prevadă comportamentele** celorlalți. La om, cultura joacă acelaşi rol, precum instinctul la animal. Spre deosebire de animale, care au comportamente instinctive, ființa umană nu dispune de comportamente înnăscute. Ea învață comportamentele de-a lungul vieții. Într-o cultură, indivizii adoptă comportamente asemănătoare şi au aşteptări precise unii față de alții. Dacă este cunoscută cultura unui popor, se pot prevedea, în parte, şi comportamentele individuale ale membrilor săi.

Cea de-a patra funcție are în vedere faptul că o cultură **favorizează anumite tipuri de relații afective între indivizii care aparțin unui grup**. Ea propune individului identificarea cu aceleaşi valori, simboluri, norme şi modele de conduită. Se asigură, astfel, unitatea grupului.

5. ***Evoluție socioculturală***

Altădată, tradițiile făceau posibile schimbul şi vecinătatea între membrii unei comunități. Fiecare îl cunoştea pe celălalt.

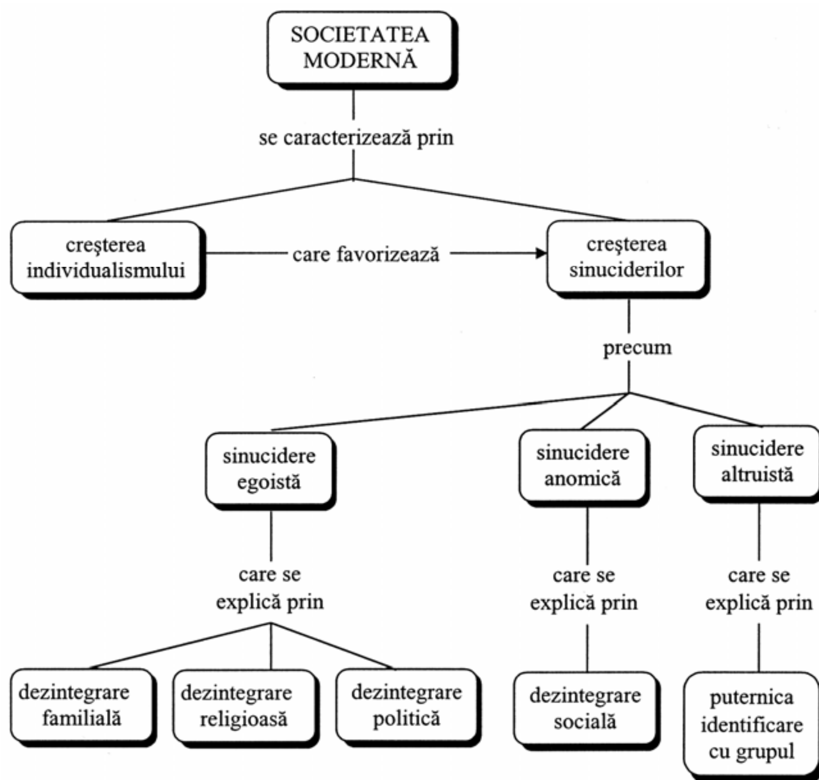
Această cunoaştere crea un sentiment de apartenenţă la comunitate foarte puternic. Desigur, multe dintre aceste tradiţii au slăbit sau au dispărut complet, luând cu ele şi sentimentul de apartenenţă. Astăzi, relaţiile au devenit mai impersonale. De pildă, măcelarul sau brutarul de altădată cunoşteau trebuinţele fiecărui client şi răspundeau aşteptărilor lor, în timp ce, în zilele noastre, în marile oraşe, serviciile sunt impersonale şi reci.

Creşterea individualismului

Marele sociolog francez Emile Durkheim a descris evoluţia societăţilor, îndeosebi din perspectiva legăturilor afective dintre indivizi. Durkheim a observat că în societăţile tradiţionale (societatea preindustrială), individul se identifica cu grupul şi era absorbit de el. Fiecare membru trebuia să adere la valorile şi comportamentele prescrise de grup. Abaterile nu erau tolerate. Această legătură a fost numită de Durkheim **solidaritate mecanică**.

Totodată, Durkheim a constatat că, odată cu industrializarea, se manifestă individualismul, de fiecare dată când membrii societăţii urmăresc propriile obiective, ameninţând ordinea publică. În această societate, individul trebuie să se singularizeze, să facă dovada iniţiativei şi autonomiei. La începutul secolului al XX-lea, Durkheim sesizase, deja, o slăbire a relaţiilor afective din cadrul familiei, a cartierului, a mediului de muncă (prin diviziunea şi specializarea sarcinilor). El menţiona şi dispariţia sau slăbirea normelor care reglementează comportamentele, îndeosebi cele religioase. Această dezintegrare socială, care se manifestă în societate de fiecare dată când valorile, comportamentele şi tradiţiile se schimbă rapid, conduce la o formă de solidaritate impersonală, pe care Durkheim o numeşte **solidaritate organică**.

Acestei evoluţii a societăţii îi atribuie Durkheim creşterea ratei sinuciderilor. El demonstrează că, cu cât societăţile se dezvoltă, cu atât **normele sociale** îi integrează mai dificil pe indivizi. Societăţile moderne, care cunosc probleme de integrare, au o rată a sinuciderii mai ridicată decât a societăţilor tradiţionale.

Adaptare după R. Campeau şi al., *Individu et société*, 1993
Figura nr. 20

Examinând o serie de argumente şi ansamblul statisticilor existente, Durkheim trage concluzia că sinuciderea nu este un gest strict individual şi de natură psihologică. El emite ipoteza unei integrări insuficiente a individului în societate, integrare care se măsoară prin gradul de participare familială, religioasă, politică şi socială. Potrivit lui Durkheim, cu cât un individ este mai bine integrat social, cu atât el riscă mai puţin să se sinucidă.

Regularitatea ratelor sinuciderii de la un an la altul în ţările studiate permite considerarea sinuciderii ca un fapt social previzibil, ca orice alt fenomen social.

Durkheim distinge trei tipuri de sinucidere: egoistă, altruistă şi anomică.

Sinuciderea de tip egoist se defineşte prin neintegrarea într-un grup social dat (familie, religie, partid politic). Potrivit lui Durkheim, bărbaţii şi femeile sunt înclinaţi să-şi ia viaţa, atunci când nu se gândesc decât la ei.

Sinuciderea altruistă rezultă dintr-o integrare prea puternică a individului la imperativele grupului.

Sinuciderea anomică are drept cauze dezintegrarea socială şi slăbirea relaţiilor dintre individ şi grup. În perioadele de răsturnări economice (crize, şomaj accentuat, urbanizare etc.), rata sinuciderii creşte în rândul victimelor acestor perturbări. Acest tip de sinucidere constituie o ipoteză interesantă pentru studierea tulburărilor culturale dintr-o societate şi natura relaţiilor dintre indivizi şi mediul social.

În esenţă, chiar dacă sinuciderea este un gest individual, cauzele ei sunt, potrivit lui Durkheim, sociale şi rezidă în ruperea legăturilor dintre individ şi societate.

Evoluţia spaţiului privat şi public

Studiul culturii moderne evidenţiază faptul că frontiera dintre individ şi cultură s-a deplasat într-o manieră radicală. Prin simpla observaţie, se constată transformările apărute în comunicarea între persoane. În toate formele de comunicare, dragostea dintre indivizi se exprimă prin intermediul unui cod determinat de cultura căreia îi aparţin cele două fiinţe.

„Viaţa privată nu este o realitate naturală, dată de la începuturi; este o realitate istorică, construită în moduri specifice de diferitele societăţi”. (Ph. Arriès, G. Duby, 1987).

În Evul Mediu, cu excepţia nobililor, individul nu avea viaţă privată; dependenţa de grup era totală. Individul, înconjurat de ai săi, trebuia să rămână totdeauna în familie, încadrată, şi ea,

de vecini. Nu exista niciun spațiu privat, atât în casă, cât şi în oraş, pentru a-i permite individului să se izoleze de ceilalți membri ai familiei. Toți trăiau în aceeaşi locuință. Casa nu dispunea decât de o singură încăpere, în care se gătea, se petrecea şi se dormea. Individul care încerca să se izoleze de ceilalți membri ai familiei şi de vecini era etichetat ca „străin", făcea obiectul unei intense presiuni din partea grupului pentru a se integra acestuia. Autoritatea parentală se putea exercita fără limite asupra copiilor. Până la începerea secolului al XX-lea, viața privată a majorității indivizilor s-a identificat cu cea a familiei şi a comunității.

Progresiv, însă, clasa conducătoare începe să transforme interiorul caselor. Ea se delimitează de clasa săracă şi de locurile deschise. Nemaisuportând presiunile sociale, caută să amenajeze spații favorabile intimității în cartiere noi, departe de masele populare. Acesta a fost începutul spațiilor rezervate odihnei şi diverselor activități familiale. În acest cadru precis, individul, departe de ochii celorlalți, a început să modeleze, puțin câte puțin, universul său privat.

Transformarea spațiilor de locuit nu explică integral dezvoltarea valorilor individuale, precizează Ph. Arriès. Schimbarea tradițiilor familiale şi reducerea relativă a puterii cuplului asupra copiilor, ca şi a influenței dominante a tatălui în cadrul familiei au făcut posibil ca individul să-şi creeze un spațiu doar pentru el. La începutul secolului al XX-lea, valorile care se dezvoltă sunt axate pe cultul corpului. Preocuparea pentru corp devine centrul vieții private.

După al Doilea Război Mondial, „să se simtă bine în propria piele" devine un ideal de atins, o valoare centrală a societății de consum.

Paralel cu redefinirea raportului său cu corpul, occidentalul pune sub semnul întrebării instituția căsătoriei, adoptând un criteriu nou: sentimentul de dragoste.

În cultura modernă, se observă în evoluția sentimentului de dragoste o orientare spre individualism şi dezvoltarea vieții private. Rezultă o liberalizare a moravurilor sexuale şi o mai mare permisivitate față de coabitare şi divorț. O altă consecință, creşterea numărului divorțurilor şi instituirea mai multor tipuri de familie (familia biparentală, monoparentală, reconstituită) oferă individului posibilități de alegere aproape inexistente în urmă cu câteva decenii. O altă consecință a acestei creşteri a individualismului constă în sporirea numărului persoanelor care trăiesc singure.

Într-un context în care solidaritatea socială se transformă, valorile comune fiind tot mai rare, individul se centrează asupra propriilor interese. Ca reacție la spargerea cadrelor tradiționale, individul din zilele noastre stabileşte noi legături de solidaritate mai strânse şi microscopice. Aceste noi relații de solidaritate se leagă direct de valorile şi interesele imediate ale membrilor. Proliferarea acestor grupuri exprimă nevoia, pentru fiecare individ, de a avea medii de care se poate lega, la care poate adera.

Pluralismul cultural

În societățile moderne există medii sociale care vehiculează valori şi viziuni ale lumii uneori diametral opuse. Contactul diferitelor culturi, care se ciocnesc, se îmbogățesc şi se opun, produce un fenomen care se numeşte **pluralism cultural**.

Cum poate fi explicat acest pluralism cultural care caracterizează societățile moderne? Poate fi atribuit factorilor economici, îndeosebi industrializării şi progresului tehnic. Poate fi legat şi de persistența sentimentului național care tinde să se afirme la contactul cu celelalte culturi.

Există diferite forme de pluralism cultural. Unele culturi promovează valori total diferite de cele ale altor culturi. Fiecare etnie posedă propria cultură care le îmbogățeşte pe celelalte. Totodată, unele culturi se ciocnesc fără să se influențeze.

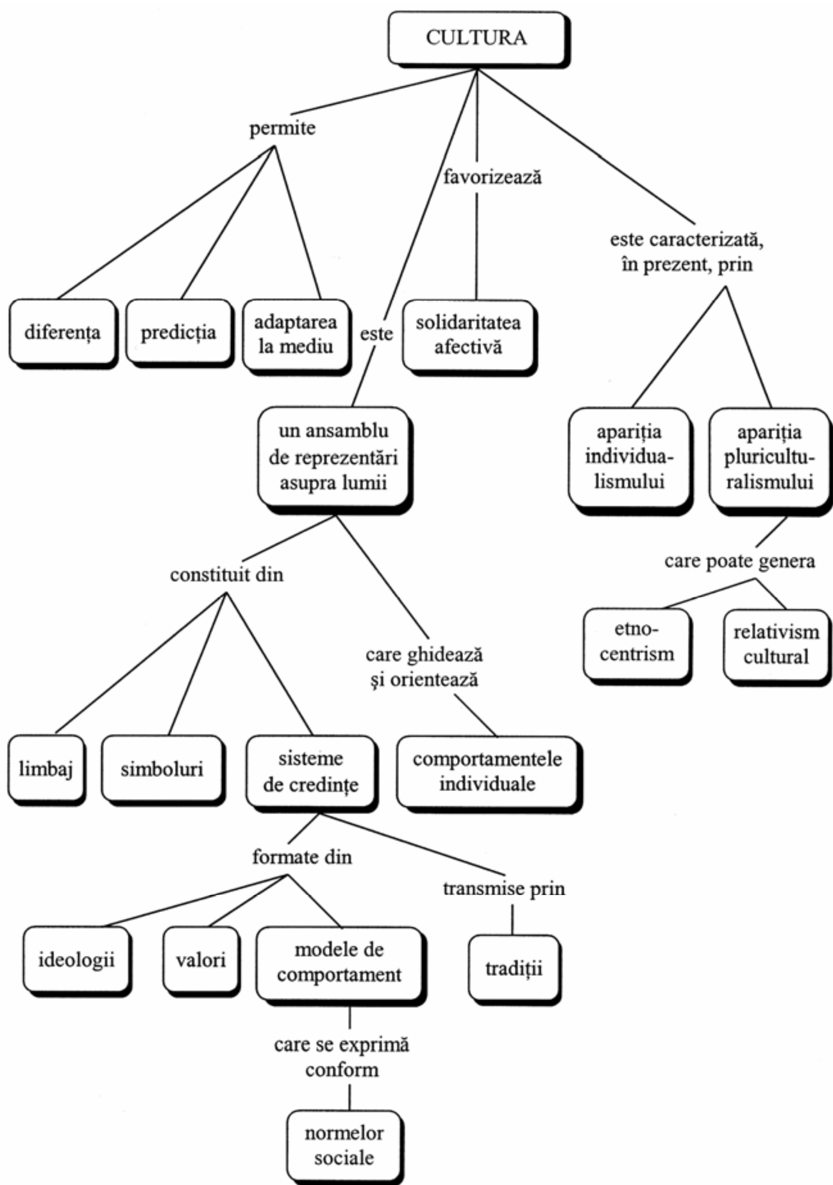

Figura nr. 21. Rețeaua de concepte cu privire la cultură

Se vorbeşte de **subcultură** pentru a desemna o cultură care este proprie unui grup social anume. Aceasta nu este neapărat opusă culturii globale. Pur şi simplu, ea poate fi constituită din valori şi comportamente deosebite compatibile cu societatea.

Nicio cultură nu poate exista izolată de celelalte. **Contactul** dintre o cultură cu altă cultură produce totdeauna un şoc cultural, deoarece fiecare o evaluează pe cealaltă din propriul punct de vedere. Contactul dintre două culturi poate lua diferite forme. De pildă, un imigrant poate alege să renunţe la cultura sa şi s-o adopte pe cea a ţării gazdă. Acest proces de asimilare se numeşte **aculturaţie**. O cultură poate fi estimată ca fiind superioară altora sau mai avansată în raport cu altele. Această atitudine se numeşte **etnocentrism**.

O altă formă de contact între culturi, **relativismul cultural**, este opusul etnocentrismului cultural. Această atitudine consideră toate culturile ca fiind demne de stimă în mod egal. Relativismul cultural caută să înţeleagă culturile din interior, fără a le judeca prin raportare la celelalte.

Dintr-un punct de vedere general, trebuie subliniat faptul că trebuie evitate, pe de o parte, ierarhizarea culturilor şi, pe de alta, egalizarea lor. Respectând diferenţele culturale, trebuie condamnate comportamentele care înjosesc fiinţa umană. În societăţile pluraliste, valori precum egalitatea şi dreptatea trebuie să primeze.

Rezumat

Cultura se defineşte prin modurile de a gândi, simţi şi acţiona proprii unei societăţi.

Cultura se sprijină pe limbaj, pe un ansamblu de simboluri şi pe un sistem de credinţe care permit indivizilor să devină membrii unui grup şi să se distingă de alte grupuri. Aceste moduri de a gândi şi de a-şi reprezenta lumea ghidează şi orientează comportamentele individuale. Au fost identificate patru funcţii ale culturii.

Cultura modernă se caracterizează printr-o creştere a individualismului şi o deplasare a legăturilor de solidaritate din familie şi comunitate spre grupuri din ce în ce mai restrânse. Rata ridicată a sinuciderii şi creşterea numărului de celibatari atestă neliniştile ce rezultă de aici. Nici indivizii şi nici societățile nu pot trăi izolați. Contactul cu alte culturi poate conduce la două atitudini: o atitudine etnocentristă (afirmarea superiorității unei culturi asupra alteia) şi o atitudine de relativism cultural (afirmarea egalității culturilor).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Robert Campeau et. al., *Individu et société*, Boucherville, Gaëtan Morin, 1993, p. 95.

Georges Vigarello, *La propre et le sale. L'hygiène du corps depuis le Moyen Age*, Paris, Seuil, 1985, p. 54.

Fernand Dumond, *Le lieu de la culture,* Montréal, H.M.H., 1958.

F.M. Keesing, *Cultural Anthropology*, New Jersey, 1958.

Jean Cazeneuve, *L'ethnologie*, Paris, Larousse, 1967.

B. Malinowski*, A Scientific Theory of Culture and other Essays*, Oxford University Press, 1960.

A. Kroeber, K. Kluckhohn, *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, Massachusets, 1952.

Al. Tănase, *Introducere în filosofia culturii*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1968.

L.A. White*, The Concept of Culture*, Minesota, 1963.

Francis Merrill*, Society and Culture*, Prentice Hall inc., 1957.

P.P. Negulescu, *Destinul omenirii*, în *Scrieri inedite*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 437.

D. Gusti, *Opere*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1968.

Petre Andrei, *Opere sociologice*, vol. 3, Bucureşti, Editura Academiei, 1978.

E. Lovinescu*, Mutația valorilor estetice*, Bucureşti, Ancora, 1925, p. 19, p. 28.

Tudor Vianu*, Concepția raționalistă şi istorică a culturii*, Bucureşti, 1929, p. 2.

C. Kluckhohn, *Initiation à l'anthropologie*, Bruxelles, Editions Charles Dessart, 1966.

C. Geertz,*The Interpretation of Cultures,* New York, Basic Books, 1973, p. 5-7.

R. Boudon, F. Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Paris, PUF, 1982, p. 134-140.

E. Sapir, *Anthropologie*, Paris, Minuit, 1967.

G. Rocher, *Le Québec en mutation*, Montréal, H.M.H., 1973, p. 101.

E. Morin, *Le paradigme perdu: la nature humaine,* Paris, Seuil, 1973, p. 186.

Ph. Ariès, G. Duby, *Histoire de la vie privée*, t.5, Paris, Seuil, 1987, p. 15.

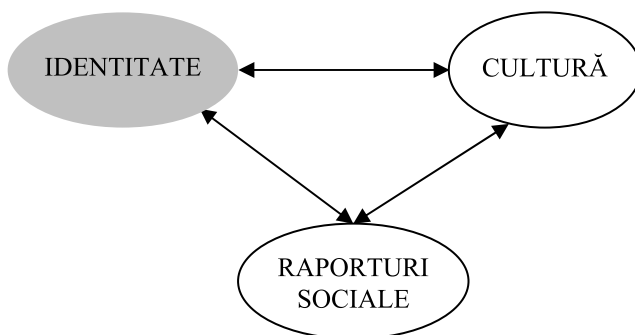
CAPITOLUL IV

IDENTITATE PERSONALĂ ŞI SOCIALĂ

Obiectivele învățării

După studierea acestui capitol, studentul va fi în măsură:

– să definească şi caracterizeze conceptul de identitate şi să distingă polul individual şi polul social;
– să descrie şi să analizeze legăturile de interdependență dintre identitate, cultură şi societate;
– să explice cum se construieşte identitatea şi cum se transformă pe parcursul diferitelor perioade ale vieții;
– să explice cum se materializează sentimentul identității în funcție de universul social în care se evoluează;
– să descrie principalele caracteristici ale crizelor de identitate în adolescență, la vârsta adultă şi la vârsta senectuții.

Introducere

Înainte de a aborda conținutul teoretic din acest capitol, să încercăm să facem un exercițiu. Este vorba de a răspunde, în feluri diferite, la întrebarea: „Cine sunt eu”? Să examinăm răspunsurile. Vom găsi indicații care să permită să ne situăm din punct de vedere social: de pildă, numele şi vârsta (identitatea civilă), sexul (identitatea sexuală), originea etnică şi limba maternă (identitatea națională), profesia (identitatea profesională), diferitele roluri sociale, de exemplu student, muncitor, şomer, părinte etc. (identitatea de grup). S-ar putea, de asemenea, să întâlnim detalii referitoare la aspecte mai personale ale individualității, precum trăsături de caracter, valori, convingeri ideologice, credințe religioase, interese intelectuale, gusturi artistice, preferințe în materie de sport etc. Ansamblul acestor ultime caracteristici reprezintă polul personal al identității noastre.

Acest exercițiu simplu pune în evidență multiplele forme sub care se poate descoperi identitatea. Reies, în acelaşi timp, relațiile de interdependență care fac ca indivizii să fie, concomitent, atât de asemănători şi atât de unici şi diferiți.

Pentru studiul relației dintre individ şi societate, noțiunea de **identitate** este un concept de legătură, care permite să se înțeleagă cum în viața cotidiană, pe parcursul tuturor etapelor de dezvoltare a personalității, indivizii integrează multiplele influențe sociale şi culturale.

În continuare, vom încerca să definim noțiunea de identitate, să vedem cum diferitele forme de identitate se articulează în jurul a două axe, a doi poli: polul individual şi polul social. Ne va preocupa şi dinamica interacțiunii dintre aceşti poli, precum şi modul cum se construieşte şi se transformă identitatea în cursul vieții noastre.

1. *Ce este identitatea?*

Identitatea este un concept cu fațete multiple. Ar putea fi definită ca „un ansamblu de referenți materiali, sociali şi subiectivi" selectați pentru a permite o definire a unui actor social (Muchielli, 1986).

Identitatea constă, deci, în clarificarea a cine este cineva, atât ca persoană socială, cât şi ca persoană individuală. Însă, după cum afirmă Erikson (1968), identitatea nu poate fi limitată la un ansamblu de caracteristici care pot defini un individ pentru totdeauna. Identitatea se înscrie într-un lung proces de evoluție personală. Ea se modelează progresiv, se reorganizează şi se modifică fără încetare pe tot parcursul vieții, potrivit evenimentelor sau perturbațiilor din viața socială. Se ştie, de pildă, că intrarea femeilor pe piața muncii şi acțiunea mişcării femeilor pentru egalitatea între sexe a influențat clar interogația bărbaților şi femeilor asupra propriei lor identități. Se ştie, de asemenea, că pierderea slujbei şi pierderea identității profesionale, care decurge de aici, îl determină pe individ să-şi pună întrebări cu privire la el şi la viitorul său. Aceste exemple ilustrează faptul că identitatea este un „fenomen psihologic limită, aflat la granița dintre individ şi mediul său, ce rezultă din raportul dialectic continuu care există între ei" (Simard, 1980).

2. ***Rolul social şi individual al identităţii***

Rolul social al identităţii este ceea ce face să te simţi asemănător celorlalţi semeni, care împart acelaşi mediu de viaţă (familia, şcoala, grupul cultural, grupul de prieteni, grupul de muncă etc.). Potrivit lui Durkheim, individul este, simultan, o fiinţă colectivă şi o fiinţă privată. Polul social al identităţii noastre reprezintă fiinţa noastră colectivă. Acesta corespunde „sistemelor de idei, de sentimente şi de deprinderi care exprimă în noi, nu numai personalitatea noastră, ci şi grupul sau grupurile din care facem parte". El exprimă cultura noastră. Sunt credinţele religioase, practicile morale, tradiţiile naţionale sau profesionale şi opiniile colective de toate felurile. Aceste credinţe şi valori transmise de societate servesc ca o oglindă-etalon cu care individul se compară pentru a-şi forma identitatea.

Acest pol social al identităţii se constituie de-a lungul vieţii şi formează ceea ce Malrieu (1970) numeşte „eul cultural", adică ansamblul de cunoştinţe şi de posibilităţi care permit individului să se simtă în largul său în mediul în care trăieşte şi să confere un sens gesturilor pe care le face cotidian, sens care rămâne străin unei persoane care nu împărtăşeşte acelaşi „eu cultural".

Componenta afectivă a fiinţei noastre colective se bazează pe **sentimentul de apartenenţă**. Acest sentiment se construieşte în procesul de împărtăşire a unor experienţe comune. Orice fiinţă umană, care trăieşte într-un mediu social, este impregnată de normele şi valorile acestuia. „Aceste impregnări culturale identice pentru indivizii aparţinând aceluiaşi grup creează posibilitatea de înţelegere şi de comunicare cu celălalt" (Muchielli, 1980).

Diferitele forme de solidaritate umană ilustrează concret acest sentiment de apartenenţă. Spiritul de grup care se exprimă în diferitele manifestări de solidaritate – sindicală, familială, de clan sau de clasă – se manifestă şi prin întrajutorare, adeziune, loialitate şi valorificarea legăturilor comunitare.

Rolul individual al identității

Rolul individual al identității corespunde cu ceea ce Durkheim numea ființa noastră individuală. Această ființă este constituită din temperamentul, caracterul, ereditatea şi ansamblul nostru de amintiri şi experiențe care formează istoria noastră personală. Contrar polului social, care evidențiază asemănarea cu ceilalți, polul individual exprimă singularitatea noastră şi, prin urmare, diferențele în raport cu ceilalți.

Sentimentul identității personale rezidă în sentimentul similitudinii cu noi înşine în decursul timpului. Este ceea ce Erikson numeşte **permanența de sine**. Acest autor explică faptul că identitatea personală se sprijină pe ideea că individul „rămâne fundamental acelaşi pe parcursul schimbărilor din existența sa istorică" (Erikson, 1968).

Sentimentul identității personale se bazează şi pe faptul că anturajul recunoaşte această similitudine şi această continuitate. Referitor la acest aspect, Elias (1987) arată că organizarea biologică a ființei umane oferă un răspuns la problema individualizării. Această individualizare se întemeiază pe organizarea creierului uman, care permite reprezentarea simbolică, limbajul şi memoria. Reprezentarea simbolică (capacitatea de a fi reprezentate mintal lucrurile) permite individului să ia distanță față de el însuşi, să se situeze printre ceilalți şi în raport cu ei. Cât priveşte limbajul, acesta permite individului să exprime simbolic această diferență prin folosirea lui „eu", „tu", „noi". În sfârşit, memoria, această imensă capacitate de înregistrare de experiențe afective şi personale din toate etapele vieții, permite să se concretizeze permanența individualității.

Cum trebuie înțeles raportul dintre polul social şi polul individual al identității?

Trebuie precizat că polul individual şi polul social nu se află într-o relație de opoziție, ci, mai curând, de interdependență. Aceşti doi poli sunt indisociabili, precum sunt fețele unei monede.

Pe tot parcursul vieţii, identitatea interioară şi identitatea socială se dezvoltă împreună şi se interinfluenţează. Poate fi ilustrată această interdependenţă luând ca exemplu funcţionarea unei grupe de teatru. Atunci când o trupă de teatru hotărăşte să monteze o piesă, ea are nevoie de forţa colectivă. Fiecare dintre membrii trupei trebuie să resimtă sentimentul de apartenenţă la grup şi să contribuie la realizarea scopului comun, care este prezentarea spectacolului. Fiecare dintre actori se identifică cu grupul, se consideră asemănător celorlalţi actori. În acelaşi timp, însă, fiecare dintre actori se simte şi diferit de ceilalţi membri ai grupului, iar grupul contează pe forţele individuale ale fiecăruia, pe identitatea interioară a fiecăruia, pentru a scoate la iveală emoţiile personajelor şi a asigura, astfel, succesul reprezentaţiei.

Elias explică această interdependenţă luând ca exemplu numele pe care-l poartă fiecare individ. Orice persoană poartă un prenume şi un nume de familie, care-i permit individului să se perceapă, în acelaşi timp, ca unic şi ca membru al unui grup – familia. „Numele este pentru individ simbolul patent al unicităţii sale şi îi oferă răspunsul la întrebarea cine este în proprii săi ochi; el serveşte şi drept carte de vizită; arată, totodată, cine este în ochii celorlalţi” (Elias, 1987).

„Eu” şi „noi” în istoria societăţilor

Din punct de vedere istoric, individualitatea „eului” este recentă. Multă vreme nu s-a vorbit decât de un eu social. Indivizii nu se defineau şi nu existau decât prin apartenenţa lor la grupul social, de care îi legau mari obligaţii. Istoricii situează apariţia capacităţii indivizilor de a lua o anumită distanţă faţă de viaţa socială la sfârşitul Evului Mediu. Mai înainte, noţiunea de intimitate, de viaţă privată nu exista deloc, nici în alegerea partenerului. Căsătoriile nu se bazau pe o alegere făcută de doi indivizi şi întemeiată pe dragoste. Era, mai degrabă, un fapt social, o alianţă între două clanuri care sperau fiecare să dobândească un avantaj din punctul de vedere al averii, prestigiului, norocului. Numele

fiecăruia asigura, în acele timpuri, traiectoria socială. O dată cu Renaşterea, oamenilor li se oferă mai multă posibilitate de a accede la poziţii sociale înalte, în pofida originii lor modeste. Această separare progresivă a individualului şi colectivului se reflectă şi în arhitectura interioară a locuinţelor. Astfel, dormitorul devine mai degrabă un loc privat decât un spaţiu colectiv. Această separare se regăseşte şi în evoluţia regulilor de bună-cuviinţă la masă şi în respectul intimităţii celuilalt.

În societăţile moderne, identitatea individuală trece pe primul plan. Preocupările individuale domină. A-ţi fi bine ţie, a avea timp pentru tine, a te ocupa de tine, iată câteva valori dominante la acest început de secol şi mileniu. Interesul pentru marile cauze colective s-a redus sensibil.

3. *Cum se construieşte identitatea?*

Atunci când întâlneşti o veche cunoştinţă, pe care nu ai văzut-o de mulţi ani, una din primele întrebări pe care i le pui este „Ce mai faci"? Întrebări de acest gen exprimă ceea ce ne pare o evidenţă cu privire la identitatea acelei persoane: ea nu mai este cea pe care am cunoscut-o, dar este ea. Se poate descoperi în sentimentul de identitate un sentiment de continuitate temporală. O persoană se percepe aceeaşi în timp. Ea îşi reprezintă diferitele etape ale vieţii în continuitate.

Pe de altă parte, se ştie că identitatea nu este statică. Identitatea se înscrie într-un proces evoluţional. Ea se modelează progresiv, se reorganizează şi se modifică de-a lungul vieţii. Acest proces se declanşează odată cu întâlnirea cu o persoană remarcabilă pentru copil (în general, mama sau tatăl) şi ia sfârşit atunci când dispar la individ capacităţile de relaţionare (în general, odată cu moartea biologică a persoanei).

Identitatea se rafinează şi se precizează în decursul unei lungi evoluţii personale, care permite o definire de sine care integrează atât aspectele cele mai personale, cât şi aspectele

sociale şi colective ale individualității. Identitatea se construieşte printr-un dublu proces – **socializarea** şi **personalizarea**. Aceste două procese nu se află în opoziție, ci în interdependență.

Pe parcursul socializării, copilul învață diferite reguli sociale şi culturale, precum şi valorile dominante din societate. Aceste cunoştințe se împlinesc, deoarece copilul se identifică, de fapt, cu un model pe care-l admiră.

Identitatea se construieşte şi pe parcursul procesului de personalizare, prin respingerea selectivă a unor modele, deoarece individul este în măsură să vadă unele lacune sau slăbiciuni şi să selecteze valorile şi modelele la care vrea să adere.

Prin urmare, identitatea este o realitate care evoluează şi se maturizează în funcție de experiențele de viață ale fiecăruia. Această noțiune de maturație a identității se întâlneşte cu noțiunea de **criză de identitate**, în sensul dat de Erikson (1968). Termenul **criză** „a devenit astăzi sinonimul momentului crucial în dezvoltare". O criză survine atunci când individul trebuie să opteze între căi de urmat, între posibilități de realizare personală sau socială.

Sfidarea specifică a adolescenței: definirea identității

Înainte de a aborda noțiunile teoretice care privesc criza de identitate în adolescență, este important să situăm, din punct de vedere social, perioada adolescenței.

Dificultățile trăite de adolescenți în această perioadă a vieții lor au un caracter intim şi sunt resimțite într-un mod intens şi personal. Există tendința, în acest caz, de a minimaliza explicația socială a ceea ce numim criza de idealitate a adolescenței. Această criză are, totuşi, un caracter social şi constituie, din punct de vedere istoric, un fenomen destul de recent.

Precizăm că adolescența, ca perioadă specifică a existenței, există în societățile occidentale de circa 150 de ani şi este rezultatul schimbărilor sociale şi industriale produse în societățile dezvoltate. Care sunt aceste schimbări care explică emergența adolescenței ca perioadă specifică a existenței? Pot fi atribuite

unei serii de factori legați de industrializare. Între altele, revoluția industrială a condus la o dezvoltare accelerată a regiunilor urbane în detrimentul celor rurale. Ea a antrenat, cu timpul, o creştere a complexității mediului de muncă. Ori, copiii şi adolescenții care furnizaseră, până atunci, o forță de muncă ieftină au fost excluşi progresiv de pe piața muncii şi au apărut legi care-i protejau de exploatare. Această măsură a avut ca efect prelungirea copilăriei, ca şi dependența economică şi afectivă ce decurge de aici. Şcolarizarea devine o obligație şi mulți ani de şcoală încep să consacre existența unei perioade obligatorii de tranziție între copilărie şi vârsta adultă.

Simultan, o altă serie de evenimente au contribuit la prelungirea acestei perioade de tranziție, îndeosebi devansarea pubertății, legată de ameliorarea alimentației şi a sănătății publice în general.

În aceeaşi ordine de idei, să amintim că studiile, devenite clasice, ale lui Margaret Mead asupra adolescenței în Samoa (insule din Polinezia, în largul Oceaniei) au arătat că criza adolescenței nu este un fenomen universal şi inevitabil al naturii umane. Ea este proprie unui anumit tip de societate, societățile tehnicizate şi industriale tipice ale lumii occidentale. Margaret Mead (1980) explică de ce stau lucrurile în acest fel. Ea a constatat că adolescenții educați într-o societate primitivă nu se confruntă, în viața lor, decât cu un număr limitat de opțiuni cu privire la viitorul lor. Societatea fiind mai omogenă, indivizii nu se confruntă cu valori contradictorii. În societățile occidentale, însă, posibilitățile de alegere sunt multiple; există şi un set de valori morale la care individul poate alege să adere sau nu. De fapt, posibilitățile de integrare sunt numeroase şi erorile de alegere referitoare la viitor sunt mai pline de consecințe şi creează mai multă teamă decât într-o societate primitivă, unde alegerile sunt fixate dinainte de către trib. În acest sens, chiar dacă criza de identitate este trăită ca o interogație personală, ea îmbracă un

caracter social şi trebuie decodificată în funcţie de contextul social particular în care se desfăşoară.

Pentru tineri, această perioadă de tranziţie îmbracă semnificaţia unei rupturi cu copilăria. Rezultă tulburări şi nelinişti, mai ales datorită faptului că în societatea noastră această tranziţie se întinde pe un interval destul de mare. Pe plan personal, asistăm la o dublă transformare: maturizare biologică şi maturizare intelectuală. Pe plan fizic, schimbările rapide care se produc îl fac pe adolescent să se simtă dezorientat. El trebuie să înveţe să se identifice cu propria sa imagine, trebuie să înveţe să trăiască într-o „nouă piele”.

Pe plan social, este perioada în care adolescentul îşi reconstruieşte cadrele de referinţă. Prietenii vin să ocupe locul părinţilor în elaborarea normelor de conduită. Afirmarea personală, dorinţa de a se demarca de adulţii care-l înconjoară se exprimă în crearea de cuvinte şi expresii, ce formează un nou cod lingvistic, şi în adoptarea de noi ţinute vestimentare.

Această reconstrucţie implică o punere sub semnul întrebării a ideologiei edificată pornind de la cea a părinţilor. Ea necesită o revizuire a credinţelor şi valorilor. Adolescenţa este o perioadă în care se caută integrarea în societatea globală. Pentru a se distinge de adulţi, pentru a-şi găsi identitatea, adolescentul are nevoie să simtă că aparţine unui grup care-l înţelege şi îl susţine. Înainte de a vorbi de „eu”, el are nevoie să adere la un grup cu care să spună „noi”, grup care-l înconjoară şi-i asigură securitatea.

Adolescenţa este şi un moment al conştientizării. Transformările structurilor intelectuale fac adolescentul capabil de a raţiona într-o manieră abstractă şi de a vedea problemele în toată amploarea lor. Adolescentul reflectează asupra sa şi tinde să-şi redefinească identitatea. Această criză este, deci, o turnantă necesară spre o nouă definire de sine şi descoperirea unui sens pentru actele şi existenţa sa.

Într-un cuvânt, adolescentul se personalizează, adică el revede, în lumina noilor sale capacităţi intelectuale, a noilor sale

posibilități, în general, modelele, valorile, normele pe care le-a interiorizat în cursul evoluției sale în societate. El conştientizează lacunele şi slăbiciunile modelelor şi idealurilor din copilărie. Această analiză îl ajută să respingă selectiv valorile la care nu se mai simte capabil să adere.

Care este deschiderea socială a dezvoltării identității?

În spiritul lui Erikson, există două elemente-cheie în formarea identității: capacitatea de interogație şi cea de angajare socială. După ce reflectezi îndelung asupra valorilor şi credințelor la care doreşti să aderi, trebuie să le poți integra în practica vieții cotidiene. Această integrare a valorilor în gesturi concrete dă demersului individual o deschidere socială.

Este evident faptul că cele două elemente esențiale în realizarea identității – interogația şi angajarea – poartă marca profundă a contextului sociocultural în care evoluează tinerii. Să ai 20 de ani în anii de început ai secolului XXI are o cu totul altă semnificație decât să ai 20 de ani în perioada anilor ’60 ai secolului trecut. Visurile, aspirațiile, posibilitățile de realizare (personală şi profesională), valorile, temele de reflecție şi de angajare sunt diferite.

Potrivit opiniei lui Madeleine Gauthier (1990), în funcție de contextul social, tinerii caută în mod deliberat să prelungească perioada de „moratoriu psihosocial”, adică perioada în care angajamentele sunt amânate pentru mai târziu, în scopul de a experimenta diferite roluri sociale fără să suporte concret consecințele, întârziind angajamentele şi preferând să trăiască intens momentul prezent.

Identitatea masculină şi feminină

Numeroasele transformări socioculturale produse în lume în ultimele decenii au determinat bărbații şi femeile să-şi pună întrebări cu privire la identitatea lor.

În numeroase societăți, identitatea feminină se definea în funcție de altcineva: să fii soția domnului X, să fii mama copiilor,

să fii slujnica familiei Y etc. Aspirațiile profesionale se stabileau în general în funcție de soți, cu care împărțeau existența, fiind educate astfel încât după parcurgerea copilăriei să devină bune soții şi mame. Identitatea feminină se definea în funcție de criterii determinate de altcineva: să fie frumoasă ca …, să fie zveltă ca … etc., de capacitățile relaționale ale femeii. Se cerea femeilor să se adapteze la ceilalți, să se sacrifice pentru alții, să fie bune mame şi bune soții. Sentimentul valorii personale le era conferit de altcineva. Femeile se vedeau prin ochii altora.

Treptat, însă, numeroşi factori socioculturali au contribuit la favorizarea dezvoltării unei identități feminine mai autonome. Au avut loc schimbări fundamentale în sistemul de educație, dând acces la aceeaşi educație, atât fetelor cât şi băieților. Apariția contraceptivelor a deschis calea pentru o mai mare libertate sexuală şi un mai bun control al fecundității. Manifestarea mişcării feministe a provocat numeroase întrebări, a antrenat o restructurare a valorilor şi a favorizat o nouă repartiție a rolurilor bărbaților şi femeilor. Vechiul model al relațiilor bărbați-femei nu mai este valabil.

În ultimele decenii asistăm la un progres în privința egalității juridice şi a redefinirii rolurilor sexuale. În ceea ce priveşte sfera publică, societatea este, încă, majoritar condusă de bărbați şi femeile îşi găsesc cu mai mare dificultate un loc în gestionarea vieții colective.

Cum au reacționat bărbații la aceste transformări? Potrivit cercetătorului Michel Dorais (1988): „Nu numai transformările culturale i-au lezat pe bărbați în viața lor socială şi profesională, ci ei au fost puternic afectați în viața lor personală, adică cea sexuală şi familială”. În cursul ultimelor decenii, bărbații au început să-şi pună întrebări cu privire la identitatea, rolurile şi familiile lor. Din momentul venirii masive a femeilor pe piața forței de muncă, asistăm la dispariția modelului de cuplu anterior valorizat, în care bărbatul era definit ca soțul-întreținător. Această dispariție a contribuit mult la crearea, la mulți bărbați, a unei

accentuate insecurităţi relaţionale, a unei interogaţii profunde asupra identităţii lor. Dacă nu mai sunt întreţinătorii, cărora trebuia să li se datoreze recunoştinţă, atunci ce sunt? După cum scrie Michel Dorais (1988), „cursa către putere şi bogăţie a dat, adeseori, un sens vieţii bărbaţilor”. Când aceste două aspecte îşi pierd din importanţă, bărbaţii se regăsesc în faţa unui mare vid, a unui sentiment acut de disconfort.

Ce soluţii au avut în vedere bărbaţii pentru a reduce acest disconfort? Potrivit lui Michel Dorais, bărbaţii ar fi avut timp să reacţioneze pozitiv la mutaţiile profunde provocate de schimbarea statutului femeii în societate. Unii, însă, manifestă tendinţa de a căuta soluţii care nu permit reglementarea crizei de identitate, ci, dimpotrivă, contribuie la intensificarea ei. Unii aleg să-şi amăgească insecuritatea făcând apel la alcool sau cufundându-se în muncă. Pentru alţii, această insecuritate, aceste nelinişti s-au transformat în manifestări de furie, care se exprimă prin tot felul de forme de violenţă faţă de femei: violenţă fizică, verbală, sexuală.

Nu trebuie, însă, să credem că această duşmănie faţă de femei este generalizată. Mulţi bărbaţi consideră că raporturile sunt mai armonioase şi mai interesante cu partenerele care le sunt egale decât cu persoane dependente şi supuse. Unii au resimţit o uşurare înţelegând că privilegiile masculine se plătesc foarte scump, cu preţul vieţii afective şi că-i împiedică să-şi realizeze plenar potenţialul de fiinţe umane.

Pentru psihologul american Sandra Bem (1986), indivizii – atât bărbaţii, cât şi femeile – ar trebui să tindă spre o androginie psihologică şi socială, adică spre capacitatea de a-şi acorda, în funcţie de împrejurări, caracteristici fie masculine, fie feminine. Ea explică faptul că *pentru o funcţionalitate umană pe deplin eficientă şi sănătoasă, masculinitatea şi feminitatea trebuie să se modereze reciproc şi ambele trebuie integrate într-o personalitate mai bine echilibrată, pe deplin umană, cu adevărat androgină. Această personalitate ar reprezenta ceea ce masculinitatea şi feminitatea are mai bun şi excesele negative ale celor două ar avea şansa de a fi eliminate.*

Criza de identitate la persoanele în vârstă

La acest început de secol şi mileniu, pentru un mare număr de indivizi, bătrâneţea nu este vârsta de aur. A îmbătrâni este o realitate care trezeşte teama şi oamenii în vârstă nu se bucură cu necesitate de preţuire. Altădată, bătrâneţea era sinonimă cu înţelepciunea. Persoanele în vârstă erau sfătuitori recunoscuţi pentru judecata şi sensul vieţii lor. Şi li se datora respect şi recunoştinţă.

Astăzi, persoanele în vârstă au devenit o responsabilitate a statului, o problemă socială.

Este important să ne întrebăm cum trăiesc această ultimă perioadă din viaţă persoanele în vârstă. Ce sens dau existenţei? Pentru vârstnici, drama constă în aceea că trebuie să-şi definească identitatea prin raportarea la trecut. Ele nu pot răspunde la întrebarea „Cine sunt?” decât prin „Eu am fost”.

Criza de identitate a oamenilor în vârstă este provocată adesea chiar de societate. În realitate, pentru mulţi, bătrâneţea este resimţită ca o pierdere: pierderea activităţii sociale dominante, pierdere de venit, pierdere de relaţii sociale, pierderea sănătăţii, care contribuie la sporirea sentimentului de izolare. O altă pierdere care ne apare ca fundamentală este pierderea valorilor semnificante cu care persoanele vârstnice să se poată identifica. Drama persoanelor vârstnice este că ele sunt deposedate, încet-încet, de elementele care constituiau identitatea lor.

Această absenţă a valorilor semnificative provoacă persoanelor vârstnice sentimente diferite. Mai întâi, un sentiment de devalorizare: cine nu mai corespunde standardelor de frumuseţe, supleţe, viteză, valorizate în societatea actuală, este un cetăţean de categoria a doua; societatea nu aşteaptă nimic de la bătrâni. Pentru ei nu există actualizare posibilă. Dimpotrivă, a îmbătrâni este sinonim cu a-ţi fi teamă.

Faţă de această absenţă de valori, persoana care îmbătrâneşte resimte şi un mare gol; este moartea socială a individului, înaintea morţii sale biologice.

După cum explică Catherine Simard (1980), pentru unii bătrâni, absența valorilor semnificative se transformă în revoltă; ei devin agresivi, morocănoşi, cinici. Ei nu mai au nimic din vechiul bătrânel care era agreabil, înțelept şi demn.

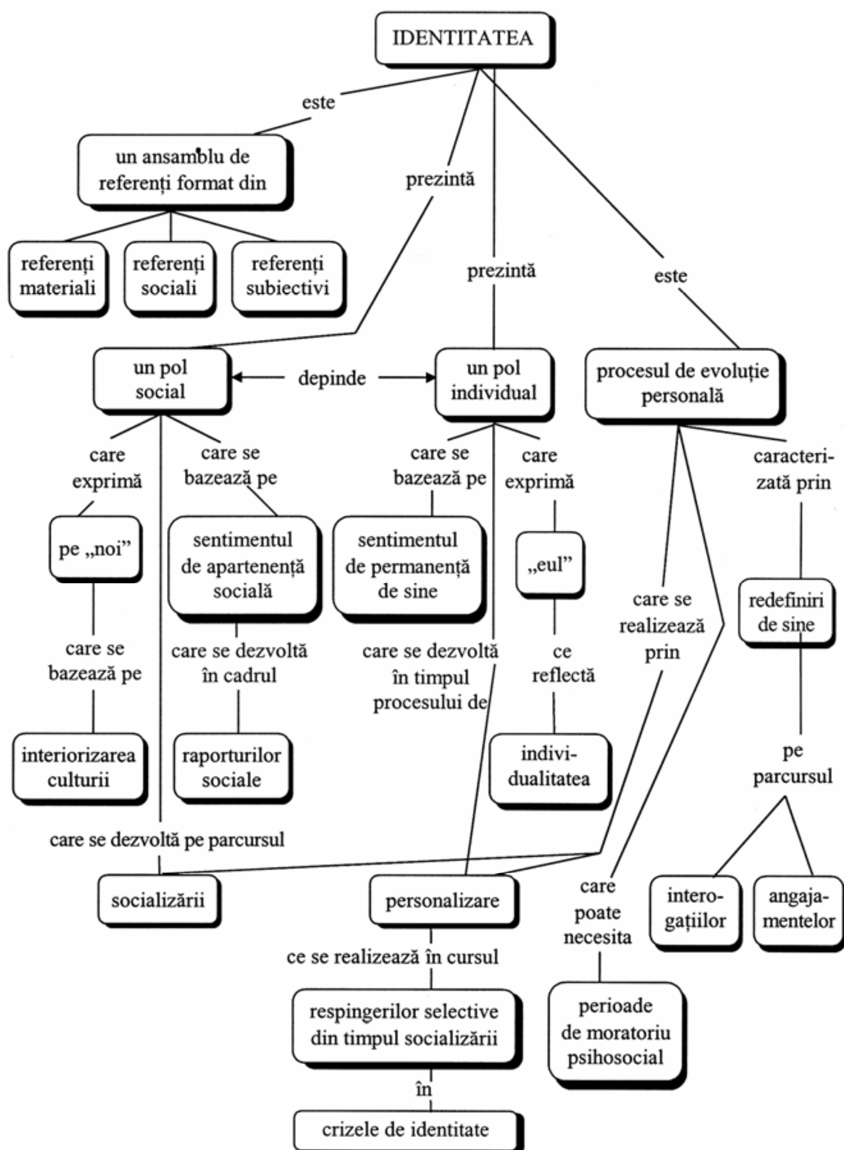
Deşi trăită într-o manieră individuală, criza de identitate la persoanele vârstnice reprezintă o problemă a societății. Pierderea reperelor sociale şi culturale, refuzul colectiv de a le integra şi a folosi experiența şi potențialul lor determină persoanele în vârstă să se simtă inutile şi să se întrebe asupra sensului vieții lor.

Prin urmare, văzută din perspectiva unei traiectorii a vieții, de la tinerețe până la capătul vieții, identitatea nu este niciodată complet împlinită. Ea se modifică şi progresează în funcție de diferitele crize ale vieții. Diferitele experiențe sociale şi culturale, pe care un individ le trăieşte în decursul existenței sale, îl determină să facă alegeri şi să se angajeze personal în societate.

Identitatea este, deci, pentru fiecare dintre noi, mai mult decât un concept teoretic; este resimțit sau trăit ca un sentiment de permanență de sine, care dă sens şi orientare vieților noastre. Ea face posibilă înțelegerea legăturilor de interdependență dintre polul social şi polul individual la indivizii ce trăiesc într-o societate.

Rezumat

Identitatea este un ansamblu de referenți materiali, sociali şi subiectivi care definesc o persoană. Aceşti referenți se articulează în jurul a doi poli. Polul social al identității se compune din elementele care fac dintr-un individ o persoană asemănătoare cu celelalte care împart acelaşi mediu de viață ca el. Sentimentul de identitate națională ilustrează polul social al identității. Spre deosebire de polul social, care evidențiază similitudinea cu celălalt, polul individual semnifică singularitatea, diferența de celălalt. Identitatea înseamnă, din punct de vedere psihologic, sentimentul de permanență de sine, adică impresia că rămâi acelaşi cu trecerea timpului.

Adaptare după Robert Campeau şi al., *Individu et société,* 1993.

Figura nr. 22. Rețeaua de concepte referitoare la identitate

Polul social şi polul individual al identităţii nu se află în relaţie de opoziţie, ci de interdependenţă şi aceasta în cursul tuturor etapelor vieţii.

Identitatea se înscrie într-un proces evolutiv. Ea se modelează, se reorganizează, se modifică de-a lungul vieţii. Se realizează pe parcursul unui dublu proces, socializarea şi personalizarea. Socializarea permite copilului să înveţe reguli sociale şi culturale pentru a se integra în mediu. Mai târziu, la vârsta adolescenţei, individul se personalizează, adică el respinge selectiv unele aspecte ale socializării, alege într-un mod personal modele, valori şi norme, le face să-i corespundă, să fie ale sale.

Evoluţia identităţii se produce începând de la vârsta copilăriei şi continuă până la sfârşitul vieţii. În fiecare perioadă a dezvoltării indivizilor, elemente ale contextului social şi cultural influenţează această identitate. Idealitatea evoluează, aşadar, pe firul transformărilor socioculturale produse într-o societate. În această perspectivă trebuie discutată criza de identitate din adolescenţă, criza de identitate masculină şi feminină şi criza de identitate a persoanelor vârstnice.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

A. Muchielli, *L'identité,* col *Que sais-je*?, no. 288, Paris, PUF, 1986, p. 119, p. 49.

E.H. *Erikson, Adolescence et crise, la quête de l'identité*, Paris, Flammarion, 1968, p. 18, p. 45, p. 10.

C. Simard, *Identité, vieillesse et socété, Santé mentale au Québec*, vol. V, no.2, 1980, p. 20, p. 28.

P. Malrieu, *Traité de psychologie de l'enfant*, t. 5, Paris, PUF, 1973, p. 38.

N. Elias, *La société des individus*, Paris, Fayard, 1987, p. 256, p. 241.

M. Mead, *Moeurs et sexualité en Océanie*, t. 2, Paris, Plon, 1980.

M. Gauthier, *Jeunes*, I.Q.R.C., 1990.

M. Dorais, *Les crises actualles de l'homme: les comprendre, s'en déprendre*, în *Service social*, no. 1 şi 2, 1988, p. 37, p. 41.

S.L. Bem, *Au delà de l'androgynie, quelques préceptes osés pour une identité de sexe libéré, la difference des sexes, question de psychologie*, textes choisis et presentés par M.C. Hurtig et M. P. Picheron, Editions Tierces Sciences, 1986, p. 255.

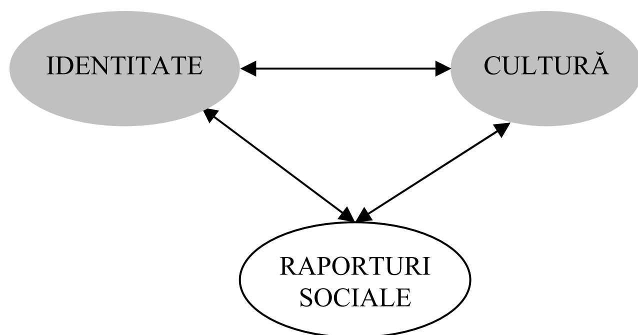
CAPITOLUL V

SOCIALIZAREA. INDIVIDUL – O FIINȚĂ SOCIALĂ

Obiectivele învățării

După studierea acestui capitol, studentul trebuie să fie în măsură:

- să definească ce este socializarea;
- să explice principalele mecanisme de socializare;
- să explice noțiunea de habitus social;
- să identifice şi să descrie principalii agenți de socializare;
- să analizeze consecințele socializării pentru individ;
- să analizeze legăturile dintre socializare, control social şi devianță;
- să facă distincția dintre marginalitate şi devianță.

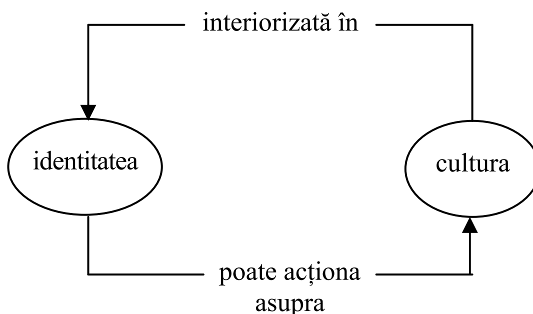

Introducere

Ce importanță are societatea în dezvoltarea personalității? Cum reuşeşte societatea să ne modeleze pentru a ne face să semănăm cu ceilalți? Cum acționează pentru a ne determina să respectăm normele? Ce marjă de libertate ne lasă? Cum şi până unde reuşeşte să obțină acordul individului?

Am insistat în capitolul anterior, asupra formării sentimentului de identitate. Acest sentiment decurge din dubla integrare a unui pol individual şi a unui pol social.

În acest capitol ne vom concentra asupra polului social al personalității individului. Vom vedea modul în care individul asimilează multiplele influențe ale universului social în care evoluează şi cum le interiorizează. Este ceea ce se numeşte procesul de socializare.

Vom încerca să analizăm rolul diverşilor agenți de socializare (familia, şcoala, grupul de covârstnici, mass-media, munca), să înțelegem participarea fiecăruia dintre ei la formarea personalității sociale a individului, să vedem rezultatele socializării. Din punctul de vedere al societății, socializarea are drept scop adaptarea socială a individului şi punerea bazelor controlului social. Or, individul este un actor social, el nu face decât să „copieze" mediul social sau să i se conformeze. Ce se întâmplă cu cei care refuză ceea ce societatea le transmite? Unii optează pentru creativitate, alții sunt marginalizați sau devin devianți.

1. *Ce este socializarea?*

Potrivit lui G. Rocher (1968), **socializarea** se defineşte ca „procesul prin care persoana umană învață şi interiorizează elementele socioculturale ale mediului său, le integrează în structura personalității, sub influența experiențelor şi agenților sociali semnificativi şi, prin aceasta, se adaptează mediului social în care trebuie să trăiască".

Socializarea permite individului să dobândească bagajul de care are nevoie pentru a acționa în societatea în care evoluează. În acest scop, individul trebuie, de pildă, să învețe regulile elementare de politețe, să trăiască în ritmul anotimpurilor proprii

climatului zonei în care locuieşte, să acumuleze o moştenire culturală etc. Moştenirea culturală este un ansamblu de modele, de valori, de norme, de simboluri, de cutume şi de ideologii specifice societății în care individul este chemat să trăiască.

Socializarea permite, aşadar, individului să-şi dobândească **identitatea socială**, adică să se definească drept asemănător celorlalți, împărtăşind aceleaşi moduri de a gândi, simți, acționa. Ea face posibile interiorizarea şi respectarea regulilor sociale, precum şi asimilarea culturii mediului de viață, făcând-o parte integrantă a modului propriu de gândire. Atunci când cultura este interiorizată, nu se mai pune problema pertinenței gesturilor sale: se creează impresia că acestea reprezintă singura modalitate normală de comportare.

Socializarea fundamentează şi sentimentul de apartenență la grup. Faptul de a asimila şi integra aceleaşi valori şi norme sociale face posibilă înțelegerea reciprocă şi creşte solidaritatea între membrii grupului.

Ca şi identitatea, socializarea este un proces continuu. Copilăria este perioada celei mai intense socializări, însă de-a lungul întregii sale vieți de adult, individul trebuie să integreze normele sociale, de exemplu, în procesul de învățare a rolului de părinte, în adaptarea la mediul universitar sau în integrarea în mediul de muncă. Iată de ce sociologii fac distincția între două tipuri de socializare: **socializarea primară**, cea pe care individul o suportă în copilărie şi în cursul căreia devine membru al societății, şi **socializarea secundară**, care semnifică procesul ulterior, prin care individul, deja socializat, se integrează în noi domenii ale vieții sociale.

Cum se realizează socializarea?

După cum am văzut într-un capitol anterior, spre deosebire de speciile animale, copilul are nevoie de contactul cu ceilalți pentru a supraviețui şi a se dezvolta. Doar într-un context social

şi simbolic copilul îşi poate realiza potenţialul de fiinţă umană. Indiferent de societatea în care se naşte, copilul nu poate rămâne fără îngrijire. În anii copilăriei şi adolescenţei, el va dobândi elementele complexe care caracterizează viaţa unui adult autonom.

Pentru a deveni o fiinţă socială şi a-şi asigura supravieţuirea, copilul trebuie să stabilească modalităţi de comunicare cu adulţii din preajma sa. Mai întâi, cu mama. Răspunsul copilului este, în primul rând, un limbaj corporal care se stabileşte în relaţia cu mama; gesturile şi mimica unuia şi a celuilalt capătă un sens, devenind un „prelimbaj". Pe limbajul corporal specific primului an de viaţă se grefează viaţa simbolică, făcând posibil accesul la limbajul vorbit. Se poate spune, astfel, că socializarea se realizează în procesul de comunicare cu ceilalţi. Indiferent că este gestuală sau lingvistică, această comunicare este o chestiune prealabilă pentru ca un copil să devină o fiinţă umană socializată.

2. *Mecanismele de socializare*

Există mai multe moduri de a explica felul în care copilul ajunge să se conformeze exigenţelor sociale şi să se integreze în societate. Aceste explicaţii se sprijină pe două dintre cele trei modele prezentate anterior, cel al determinismului social şi cel al individului ca actor social.

Socializarea se poate înscrie în modelul determinismului social, atunci când se bazează pe teoriile clasice ale învăţării, unde copilul (individul, în general) este considerat o fiinţă pasivă, care răspunde stimulilor mediului social. Pentru psihologii behaviorişti şi sociologii determinişti, socializarea este percepută ca rezultat al constrângerilor şi presiunilor pe care societăţile le exercită asupra membrilor lor. Aceste teorii afirmă primatul societăţii asupra individului şi stabilitatea valorilor transmise de societate de la o generaţie la alta, asociindu-şi, astfel, teoria structural-funcţionalistă a lui Talcott Parsons.

Opunându-se acestei optici deterministe, unele teorii sociologice şi psihologice aparţin mai degrabă paradigmei individului ca actor social şi propun o perspectivă în care indivizii apar ca fiinţe active care nu fac altceva decât să asimileze evenimentele mediului, lăsându-se determinate de ele. Indivizii adaptează aceste evenimente conform cu situaţia lor şi, la nevoie, îşi modifică normele şi valorile deja interiorizate pentru a rezolva anumite dificultăţi şi a schimba lucrurile. În psihologie, reprezentanţi importanţi ai acestei perspective sunt Jean Piaget, P. Malrieu şi N. Bandura, iar în sociologie G.H. Mead şi A. Percheron.

3. *Diferite forme de învăţare*

În procesul de socializare, diferitele tipuri de învăţare se produc într-o manieră concurenţială. Literatura de specialitate vorbeşte de învăţarea prin consolidare, învăţarea prin condiţionare, învăţarea prin observare şi învăţarea prin interacţiunea cu ceilalţi.

Învăţarea prin consolidare

Învăţarea prin consolidare este una din metodele folosite cu scopul de a-l învăţa pe copil să se comporte bine. Consolidările sunt recompensele sau pedepsele pe care părinţii le aplică, de obicei, copiilor, pentru a le arăta că aprobă sau dezaprobă comportarea lor. Astfel, atunci când părinţii promit o îngheţată, dacă un copil se comportă frumos cu bunica, ei fac apel la o consolidare pozitivă. Dacă, însă, îi interzic să vizioneze emisiunea favorită la televizor, pentru că i-a stricat intenţionat jucăria prietenului său, părinţii utilizează consolidarea negativă. În funcţie de reacţiile pozitive sau negative ale părinţilor, copilul învaţă care conduite sunt blamabile şi care sunt permise. În acest fel, el învaţă regulile de bună-cuviinţă, regulile de curăţenie, cele morale etc. Toţi părinţii recurg, într-un fel sau altul, la această metodă pentru a-l determina pe copil să se comporte bine în societate.

Învățarea prin condiționare

Unele elemente ale contextului sociocultural, de pildă, deprinderi de viață cotidiană, obiceiuri alimentare etc., capătă o semnificație aparte, pentru că au fost asociate de mai multe ori simultan. Devin reflexe condiționate sau deprinderi, care ne condiționează existența. În acest caz, se vorbeşte de **învățare prin condiționare**, deoarece stimuli neutri la început dobândesc o semnificație şi capacitatea de a declanşa un răspuns, întrucât ei au fost asociați altui stimul care declanşează un anumit răspuns. De pildă, pentru elevi, sunetul clopoțelului declanşează salivația, întrucât în pauză mănâncă sandvişul. Sunetul clopoțelului, stimul neutru la început, a dobândit o semnificație deosebită, devenind declanşatorul unui reflex condiționat.

Învățarea prin observare

Copilul învață, observând conduitele adulților, imitându-le şi reproducându-le. Este **învățarea prin observare**. Bandura arată că observarea unui model poate determina imitarea lui, dar nu în toate cazurile. Nu este suficient să se prezinte copilului un model pentru ca, de fapt, comportamentul să fie integrat în gesturi cotidiene, întrucât copilul (ființa umană) nu este o ființă pasivă; el intervine în procesul de socializare. Potrivit lui Bandura, socializarea nu este decât simpla însumare a diverselor tipuri de învățare necesare bunei comportări în societate. Copilul nu face decât să asimileze ceea ce primeşte din mediu, reflectă, integrează. De fapt, dă un sens elementelor percepute din viața adulților şi din viața socială, în general.

Un alt aspect important ce trebuie subliniat este faptul că socializarea presupune o participare afectivă şi se realizează în cursul comunicării. Învățarea culturală nu se realizează abstract; ea se manifestă în relațiile interindividuale şi este motivată de dorința de identificare cu o persoană valoroasă, care este percepută ca un model de imitat. Copilul trebuie să admire un adult

pentru a se identifica cu el. În relația cu copilul, adultul, reprezentant al societății, nu va putea avea o influență asupra copilului decât dacă-i cucerește inima.

Învățarea prin interacțiunea cu celălalt

George Herbert Mead, reprezentant al tradiției americane a interacționismului, este cunoscut prin teoria sa asupra Eului social. El explică faptul că, în general, copilul învață și interiorizează regulile sociale în interacțiunile cu ceilalți și, cu deosebire, în cadrul jocurilor. În cadrul jocurilor, copilul învață roluri (de pildă, rolul de mamă, de medic, de pompier). Aceste jocuri reglementate, în care fiecare copil interpretează rolul unui adult sunt reflexul activităților sociale organizate și, totodată, o reproducere, în miniatură, a societății globale. În jocurile de acest fel, copilul experimentează ceea ce se petrece în societate, însușindu-și cunoștințele adulților. Aceste activități conțin, în fapt, regulile sociale sau morale pe care copilul trebuie să le interiorizeze și o polarizare, nenuanțată, a binelui și a răului. Istoriile care-i atrag sunt cele în care există buni și răi. Eroii sunt, într-o oarecare măsură, cenzorii care fixează regulile binelui și răului. Astfel, puțin câte puțin, copilul își construiește un tablou a ceea ce se așteaptă de la el; el interiorizează modelele, normele și valorile la care trebuie să adere. Potrivit lui G.H. Mead, copilul interiorizează pe „celălalt generalizat”, adică o comunitate organizată, cu norme, valori și scopuri, care-i determină comportamentul și pe cel al celorlalți. „În acest fel, datorită prezenței în noi, sub formă de simboluri semnificative, a celuilalt generalizat, înțelegem lumea, ne-o tălmăcim, ne regăsim în ea și o investim cu sens” (Simard, 1980).

Noțiunea de habitus

Odată ce copilul a dobândit, prin intermediul diferitelor forme de învățare, moștenirea culturală ce-i permite să se comporte într-un

mod similar celorlalți, prin ce mecanism devin o a doua natură aceste elemente ale moştenirii culturale?

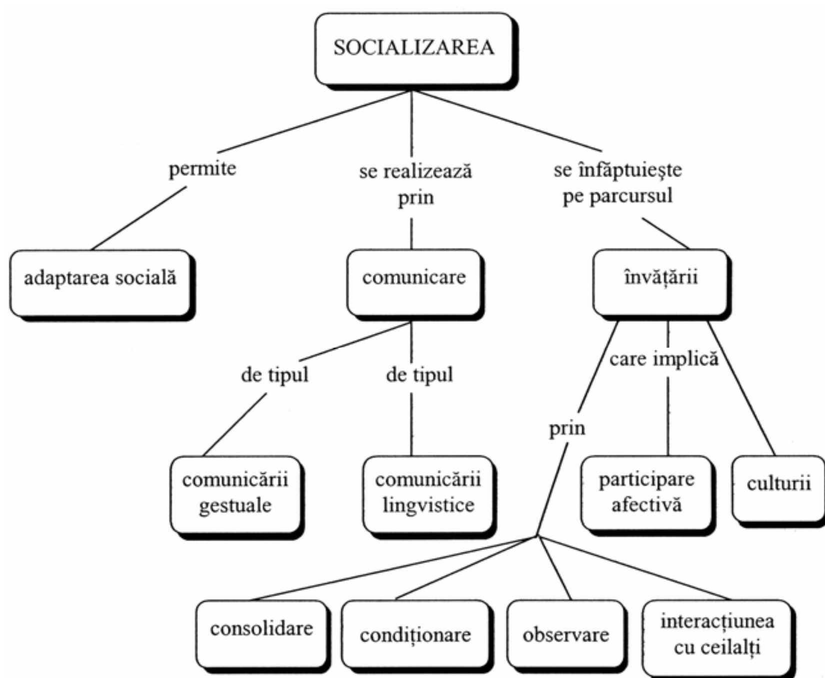

Figura nr. 23

Explicația cea mai pertinentă este cea care face apel la noțiunea de **habitus**.

Noțiunea de habitus a fost elaborată de Pierre Bourdieu (1984). Ea poate fi definită ca moştenirea culturală pe care o interiorizează individul şi care orientează, în mod inconştient, aceste conduite. Este un ansamblu de dispoziții de a acționa, gândi, percepe şi simți într-o manieră determinată. Aceste moduri de a fi sunt în aşa fel interiorizate încât ai impresia că te-ai născut cu ele. Ele devin naturale, astfel încât comportamentele nu depind de o decizie conştientă de a subscrie şi a adera la

modelul social propus, ci depind, mai degrabă, de un operator inconştient, care face astfel încât indivizii nu numai că aderă fără constrângere la modelul social, ci chiar găsesc satisfacție în a se comporta în sensul prescris. Habitus-ul este, aşadar, istoria individuală şi socială interiorizată într-un individ.

Concepte importante în sociologia lui Pierre Bourdieu

Pierre Bourdieu utilizează o serie de concepte care sunt specifice sociologiei sale, şi anume:

• **Conceptul de câmp**. Este vorba de un spațiu social în care agenți sau instituții sunt în competiție pentru a-şi apropria profiturile ce sunt în joc în acest spațiu. Potrivit lui P. Bourdieu (1980): „Cei care domină câmpul dispun de mijloacele de a-l face să funcționeze în profitul lor; ei trebuie, însă, să țină seama de rezistența celor dominați”. Autorul se întreabă cu privire la menținerea şi stabilitatea unei societăți. De ce o societate nu se transformă mai repede? El face apel la alte două concepte, **capitalul** şi **habitus-ul**, pentru a explica dominația unui grup social asupra altuia.

• **Conceptul de capital**. În orice câmp social, Bourdieu distinge trei tipuri de capital care circulă: un **capital economic**, care se prezintă sub forma veniturilor şi a moştenirii; un **capital social**, bazat, în principal, pe cunoştințele şi rețeaua mai extinsă sau nu de relații: **capitalul cultural**, care are în vedere diploma şi nivelul de instruire. Aceste capitaluri sunt resurse care permit indivizilor care le dețin să aibă mai multă „putere” decât cei care nu le dețin. Aceste trei tipuri de capital sunt în strânsă interdependență. De pildă, cei care obțin o slujbă remunerată făcând apel la cunoştințele şi contactele părinților lor ilustrează legătura dintre capitalul social şi capitalul economic.

• **Conceptul de habitus**. Este un „ansamblu de dispoziții de a acționa, a gândi, a percepe şi a simți într-un mod determinat …” (Acardo, 1991). Este un ansamblu de trăsături pe care individul

le-a dobândit şi le-a interiorizat atât de bine, încât fac parte integrantă din structura sa. Bourdieu distinge habitus-ul de obişnuinţă. Acest din urmă termen desemnează gesturile repetitive, mecanice şi automate, mai curând reproductive. Or, Bourdieu insistă asupra faptului că **habitus-ul** nu este numai o reproducere de ordin social, ci şi o sursă de practici noi, de tipul unei logici autocorectoare, care se schimbă inventând noi soluţii.

În acest sens, socializarea este un proces care permite reproducerea societăţii şi asigură stabilitatea de la o generaţie la alta. De pildă, faptul că, în societăţile occidentale industrializate, cinci zile pe săptămână, milioane de oameni din marile oraşe ale lumii se trezesc toţi aproape la aceeaşi oră, pentru a merge la lucru, constituie un habitus. Habitus-ul reprezintă, în cele din urmă, ordinea socială care se reproduce cu atât mai bine în exterior, cu cât este mai profund înrădăcinată în interiorul individului.

Se pot distinge trei tipuri de habitus.

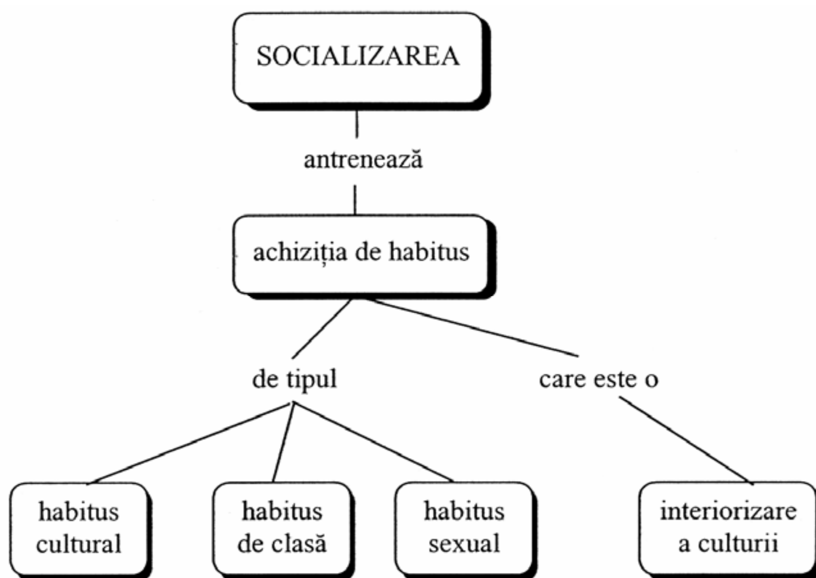

Figura nr. 24

Primul este un **habitus cultural** (național). Potrivit lui Elias (1989), habitus-ul cultural caracterizează identitatea colectivă națională şi se află la baza diferențelor dintre popoare. De pildă, când cineva părăseşte țara de origine şi se integrează într-o altă cultură, trebuie avută în vedere înrădăcinarea profundă a diferitelor trăsături naționale. Persoana care emigrează este considerată nu numai străină, ci şi ca reprezentând un anumit grup care are un habitus cultural diferit. Conflictele de valori care apar între prima şi a doua generație de imigranți ilustrează înrădăcinarea profundă a habitus-ului național la prima generație.

Cel de-al doilea tip de habitus este numit **habitus de clasă**. Încă de la naştere, aparținem unei anumite clase sociale. Fiecare clasă socială transmite membrilor săi ceea ce Bourdieu numeşte un capital cultural. Acest capital cultural condiționează viziunea despre lume, raportul nostru cu timpul, locul etc. (de exemplu, comportamentele alimentare, practicile sportive, preocupările estetice). Capitalul nostru cultural reflectă apartenența la un mediu social şi fondează habitus-ul de clasă.

Cel de-al treilea tip de habitus este **habitus-ul sexual**, care corespunde rolurilor sexuale, adică comportamentelor asociate sexului masculin şi feminin, care sunt precis definite prin cultură.

Învățarea rolurilor sexuale se face prin observarea şi imitarea unui model. Părinții reprezintă primele modele de masculinitate şi de feminitate pentru copil. Acesta, în dorința de a se identifica cu o persoană de acelaşi sex cu el, va adopta modelele prezente în mediul său imediat, ca şi în mediul extins, prin intermediul televiziunii, cărților, cinematografului etc. Este important de reținut că rolurile sexuale sunt definite adeseori prin **stereotipuri sexuale**, adică percepții rigide şi simplificate ale acestor roluri.

4. *Agenți de socializare*

Am văzut, până acum, cum se dobândeşte bagajul care ne permite să ne integrăm în societate. În continuare ne vom opri asupra diferiților actori sociali care exercită influență asupra individului în cursul existenței sale. Sunt **agenții de socializare**, între care menționăm: familia, şcoala, grupul de covârstnici, mass-media, locul de muncă. Cum se articulează diferitele medii în care sunt chemați să evolueze aceşti agenți?

Perspectiva ecologică asupra dezvoltării, propusă de Bronfenbenner, explică faptul că mediul nostru este organizat în patru structuri care se raportează, ierarhic, unele la altele.

Primul nivel este **microsistemul**, constituit din familie, şcoală, grădiniță, grup de prieteni. Reprezintă mediul în care individul joacă un rol direct, ca persoană participantă.

A doua structură a modelului ecologic, **mezosistemul**, corespunde relațiilor care există între microsisteme. De pildă, legăturile care unesc familia de şcoală sau grădiniță constituie mezosistemul copilului.

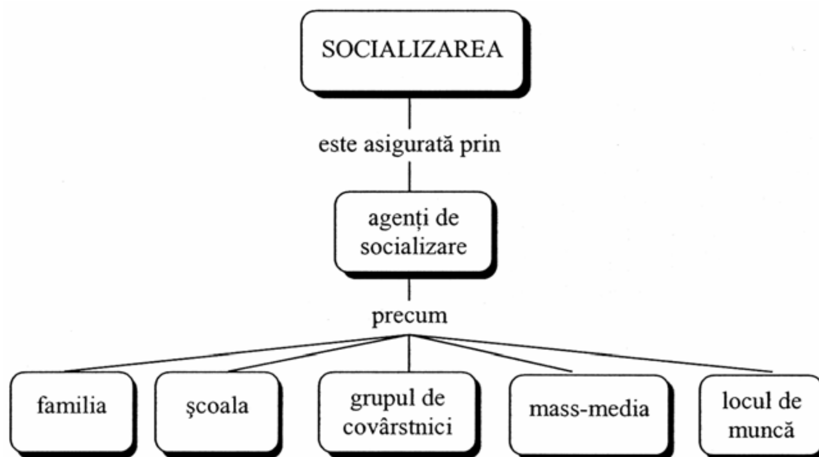

Figura nr. 25. Agenți de socializare

A treia structură este **exosistemul**. El corespunde instituţiilor care, fără să aibă legătură directă cu individul, îi influenţează modul de a trăi. Este cazul mediului de muncă al părinţilor, consiliului de administraţie al grădiniţei, al şcolii etc.

Ultima structură, a patra, este **macrosistemul**, care reprezintă contextul cultural. Este vorba de regulile sociale, valorile, ideologiile, care se reflectă în fiecare dintre substructuri. De exemplu, importanţa acordată educaţiei de către o societate va determina susţinerea şcolilor, bibliotecilor, familiilor în rolul educativ exercitat asupra tinerilor. Fiecare din aceste structuri acţionează asupra celorlalte mai mult sau mai puţin. În acest cadru general funcţionează diferiţi agenţi de socializare.

Familia

„A face parte dintr-o familie înseamnă să participi la o anumită reţea de relaţii afective, să aparţi unui grup social, să împarţi o istorie, să locuieşti în anumit loc” (A. Percheron, 1985). De aici rezultă importanţa covârşitoare a mediului familial. Familia reprezintă, de fapt, primul mediu al copilului şi în acest cadru se structurează personalitatea. Dar acest mediu se circumscrie unui mediu mai vast, care se inserează într-o anumită cultură.

Familia este importantă şi pentru că reprezintă „cureaua de transmisie” a tradiţiilor, credinţelor, diferitelor cunoştinţe, pornind de la maniera de a mânca până la ideologia politică. Ea transmite copilului, pe parcursul socializării, o moştenire elaborată şi experimentată de generaţiile precedente, o teorie globală a existenţei.

Prin intermediul familiei sale, copilul este integrat din punct de vedere social. Ea îi transmite un nume, îl inserează într-un neam, într-o reţea de rudenie ce se întinde pe mai multe generaţii. Familia stabileşte, deci, întreaga identitate socială primară a individului. Poziţia socială a părinţilor o determină pe cea a copilului în primele două decenii de viaţă. Locul lor de rezidenţă fixează concret contextul social şi cultural în care va

evolua copilul, iar profesia părinților situează copilul într-o anumită clasă socială.

Ce funcții îndeplineşte familia în raport cu copilul? În primul rând, asigură o **funcție de protecție** şi **de susținere**, în sensul în care răspunde de nevoile vitale ale acestuia şi se îngrijeşte de sănătatea lui. Dar, în aceste acțiuni, familia înscrie copilul într-un context cultural.

De asemenea, familia asigură o **funcție de inițiere** în aspectele cele mai diverse ale vieții cotidiene, pornind de la regulile de bunăcuviință şi până la modurile de comunicare cu ceilalți. În familie, copilul este şi martorul modului în care adulții, bărbați şi femei, se comportă între ei. El învață, pe parcursul observării comportamentului lor, o serie de valori, precum respectul, toleranța etc. Tot în familia sa, copilul învață ce se aşteaptă de la el ca băiat sau fată; învață, aşadar, rolurile corespunzătoare unuia sau altuia dintre sexe.

Treptat, copiii înțeleg că, pentru a fi iubiți şi apreciați trebuie să se comporte în sensul prescris de adulți. Individul interiorizează, prin urmare, habitus-urile culturale, de clasă şi pe cele sexuale.

Aşadar, familia este o microsocietate care joacă un rol important în socializarea copiilor. Această microsocietate evoluează, şi ea, odată cu schimbările sociale. Astfel, intrarea femeilor pe piața muncii şi numeroasele divorțuri determină copiii de astăzi să fie în contact mult mai rapid ca altădată cu alți agenți de socializare. Grădinița, şcoala, grupul de covârstnici şi mass-media reprezintă alte surse de influență asupra copilului.

Şcoala

Copiii intră în şcoală la vârsta de 6 ani şi o mare parte dintre ei ies la începutul vârstei adulte. Or, această lungă perioadă de şcolarizare lasă urme pentru toată viața.

Mai întâi, şcoala este fundamental diferită de familie, deoarece este un mediu neutru din punct de vedere afectiv.

Copilul nu mai este unicul obiect de atenție din partea adulților. El este un copil printre alții şi trebuie să se adapteze rapid la această realitate. Şcoala este un mediu de învățare; copilul trebuie să-şi găsească propriul loc. El se bucură de atenție şi afecțiune în funcție de randamentul său, dacă el corespunde normelor şi valorilor şcolarului. El trebuie să se facă acceptat, pliindu-se dispozițiilor, să se facă auzit, înțeles.

Este un mediu de învățare în care copilul experimentează competiția, eşecul şi reuşita. Pentru a fi valorizat, copilul trebuie să reuşească la şcoală. A eşua la şcoală înseamnă, pentru mulți copii, să deteste şcoala şi regulile ei. Reuşitele îl vor conduce pe copil să aibă încredere în sine.

Şcoala, ca mediu de viață, se înscrie într-un ansamblu mai vast şi este, din această cauză, reflexul culturii dominante, care-şi impune normele, valorile, modurile de gândire. Bourdieu (1968) a arătat că apartenența la o clasă socială defavorizată este un handicap social important pentru copil. Ca reflex al culturii dominante, şcoala promovează valori care intră în conflict cu cele ale familiilor străine de această cultură dominantă.

Această problemă a distanței sociale între familie şi şcoală se pune şi atunci când cultura de origine a familiei diferă de cea a şcolii. Dacă există contradicție între cele două culturi, în general, cea a familiei va continua să domine, făcând reuşita şcolară mult mai dificilă. În cazul familiilor defavorizate, ca şi în cazul familiilor provenind din rândul minorităților etnice, şcoala nu poate fi un agent de socializare autentic, dacă nu găseşte mijloacele eficiente de a integra familiile acestor copii, care au dificultatea de a se recunoaşte în cultura dominantă.

Grupurile de covârstnici

Grupul de covârstnici se compune din persoane care, în anturajul social al individului, sunt de aceeaşi vârstă cu el. Într-o societate, în care grupul familial tinde să se restrângă, copilul

este nevoit să-şi petreacă, din ce în ce mai mult, o mare parte din timp în exterior şi să fie în contact cu tineri din aceeaşi categorie de vârstă. Cum influenţează grupul de covârstnici procesul de socializare?

În primul rând, raporturile între covârstnici sunt raporturi între persoane de acelaşi nivel, care se percep ca egale între ele. Grupul de covârstnici permite copilului să aibă acces la o societate în care poate experimenta cooperarea şi reciprocitatea, dar şi situaţiile conflictuale, unde ar putea să domine sau să fie dominat. În grupul de covârstnici, copilul trebuie să se facă auzit şi înţeles. El învaţă să se integreze într-un grup, să-şi găsească locul.

În societăţile industrializate, integrarea într-un grup de covârstnici se realizează din ce în ce mai devreme şi influenţa covârstnicilor variază de la o etapă la alta a dezvoltării individului. Fără a minimaliza influenţa grupului de covârstnici înainte de intrarea în şcoală, în general, în contextul social al şcolii, relaţiile între covârstnici tind să se actualizeze. Cu cât copilul evoluează către adolescenţă, cu atât influenţa adultului se reduce şi cea a grupului de covârstnici devine determinantă. În acest stadiu, dezvoltarea intelectuală a copilului îi permite să ţină cont de punctul de vedere al celorlalţi în discuţiile cu ei. În această perioadă, copilul descoperă şi normele grupului. Prin intermediul pedepselor şi recompenselor grupului său, el învaţă ce înseamnă popularitatea sau respingerea socială; el suportă presiunile sociale, cunoaşte competiţia, învaţă să coopereze.

Relaţia cu covârstnicii îi permite individului şi să se compare cu ceilalţi. Această comparaţie îl face pe copil să se cunoască mai bine, să aibă o mai bună reprezentare a capacităţilor sale.

În adolescenţă, grupul de covârstnici îndeplineşte mai multe funcţii. În primul rând, permite adolescentului să se elibereze de îngustimea mediului familial şi-i oferă un suport în tentativa de a-şi dobândi independenţa. Reconsiderând valorile familiale,

adolescentul devine permeabil la valorile societății. Prezența grupului de covârstnici face posibilă şi compararea diferitelor universuri şi perceperea valorilor proprii fiecăruia, ceea ce-l ajută pe tânăr să-şi elaboreze propria viziune asupra lucrurilor. Prin diferențele de rang social între covârstnici, tânărul ia cunoştință de apartenența sa la o clasă, comparația permițându-i să reflecteze asupra identității sale şi să se situeze, din punct de vedere social, în spațiul social.

Grupul îi oferă adolescentului şi o tribună de pe care este posibil să-şi expună scara de valori proprie, să realizeze o critică a valorilor primite în copilărie şi să-şi redefinească poziția asupra chestiunilor importante pentru el.

În sfârşit, grupul îi oferă adolescentului posibilitatea de a se identifica cu ceilalți şi de a se distinge de ei. Este locul celor două atitudini contradictorii: de contestare şi de conformism.

Mass-media

Printre media care contribuie la socializarea tinerilor, **televiziunea** ocupă locul privilegiat. Pentru numeroşi copii, televiziunea a devenit un tovarăş de viață, un „gardian electronic", cum îl numesc unii. Televiziunea se dovedeşte a fi un agent important de socializare prin modelele şi valorile pe care le propune.

Cercetări efectuate cu privire la impactul televiziunii asupra copiilor şi adolescenților evidențiază, între altele:

• în ceea ce priveşte modelele, televiziunea apare ca o sursă importantă de reproducere a stereotipurilor sexuale. Examinarea unui număr mare de emisiuni a arătat că televiziunea vehiculează o imagine puțin realistă a societății (o suprareprezentare a bărbaților în raport cu femeile, o imagine nerealistă cu privire la lumea muncii, prezența mai redusă pe micile ecrane a persoanelor în vârstă şi a celor provenite din medii defavorizate (Cloutier, 1990);

• televiziunea se dovedeşte a fi un „difuzor de violență". Foarte multe din emisiunile difuzate de marile rețele de

televiziune la ore de maximă audienţă conţin incidente violente. Emisiunile cu conotaţii violente sunt atât de numeroase, încât au ca efect banalizarea violenţei. Date acumulate în ultimii 30 de ani arată, clar, o relaţie între obişnuinţele de consum de emisiuni violente şi manifestările de comportament violente (Goldhaber, 1988). Aceste cercetări au demonstrat că violenţa prezentă la televiziune are un efect negativ asupra copilului;

- emisiunile de umor se bucură de succes în rândul tinerilor. Aceste emisiuni nu fac referire la marile teme sociale şi sunt apolitice. Este vorba de un umor de consum;
- de o mare atenţie se bucură, în rândul tinerilor, videoclipurile. F. Baby (1988) arată că tinerii consacră o mare cantitate de timp vizionării de videoclipuri, un clip din două fiind sexist, că videoclipurile contribuie la promovarea unei viziuni realiste asupra societăţii.

Desigur, televiziunea nu are numai păcate. Emisiunile instructive şi educative îi iniţiază pe copii şi tineri cu privire la alte culturi, alte popoare şi grupuri etnice, alte moduri de viaţă şi pot îmbunătăţi înţelegerea lumii.

Locul de muncă

În societăţile industrializate, **munca** reprezintă un agent de socializare important. În „cultura muncii”, munca vine să consacre inserţia socială a individului în lumea adulţilor. Dar ideologia muncii este bine interiorizată chiar înainte de această inserţie în câmpul muncii. Încă de la intrarea în şcoală, copilul învaţă că-şi pregăteşte viitorul, că trebuie să studieze pentru a putea munci. El învaţă şi că, în anumite meserii, universul de muncă este diferit pentru un băiat şi pentru o fată. Pe de altă parte, modelele de muncă ale părinţilor îşi au importanţa lor.

În mod concret, cum ne socializează munca? Mai întâi, munca contribuie la consacrarea identităţii sociale a individului. Pentru mulţi oameni, meseria exercitată este principalul mijloc

de a se defini şi a se cunoaşte. Munca îţi permite să-ţi afli locul, să fi recunoscut într-un sistem social. În timpul muncii, individul învaţă regulile şi valorile inerente acesteia, precum puterea, legată de o ierarhie, competiţia, autodisciplina, cooperarea, solidaritatea, responsabilitatea socială. Mai mult, pentru că este regulată, impune exigenţe de timp şi de comportament, munca, în fapt, contribuie la structurarea vieţii cotidiene.

Munca joacă un rol important şi în recunoaşterea socială a individului. Munca plătită conferă individului o dovadă a utilităţii sale, dar şi un anumit prestigiu social.

În final, adăugăm că, deoarece societatea face să interacţioneze diverse grupuri de apartenenţă – familia, şcoala, grupurile de covârstnici etc. –, copilul se confruntă cu o suită de contradicţii. De pildă, familia ridică în slăvi cooperarea între indivizi, în vreme ce şcoala introduce copilul într-un sistem competitiv. El trebuie să încerce să integreze multiplele influenţe care se exercită asupra lui. Pe măsură ce dobândeşte noi instrumente intelectuale, el este mai în măsură să vadă aceste contradicţii şi să le analizeze. Dorind să le rezolve, îşi reconstruieşte propria scară de valori. Această reconstrucţie îi permite individului să-şi definească un proiect de viaţă şi să se angajeze activ în societate. Ea se poate dovedi şi o sursă importantă de schimbare socială, făcând din individ un actor social.

5. *Consecinţele socializării*

Socializarea are drept consecinţă să-i determine pe oameni să interiorizeze şi să adopte aceleaşi modele, aceleaşi valori, aceleaşi norme sociale, aceleaşi linii de conduită. În acest fel, datorită habitus-urilor care au fost interiorizate şi transmise de la o familie la alta şi de la o generaţie la alta, este asigurată stabilitatea socială.

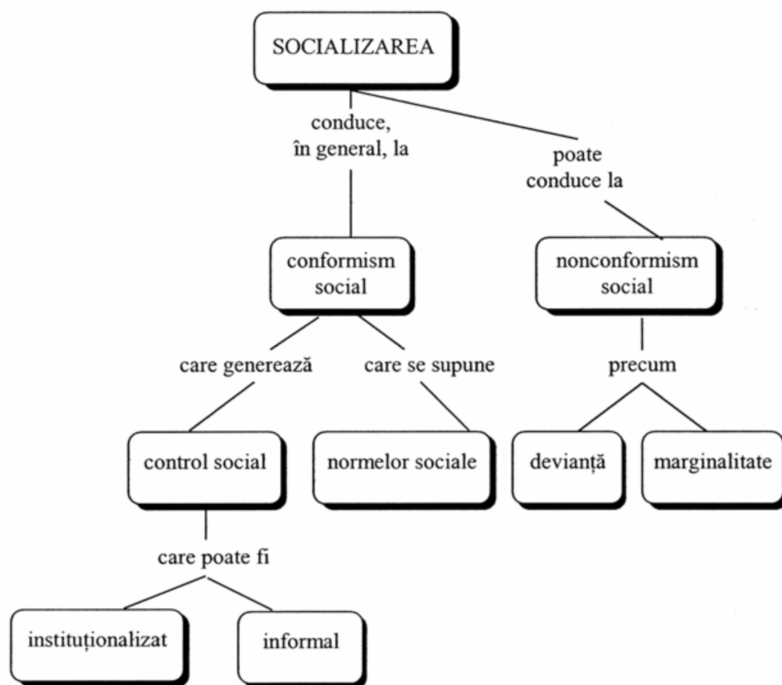

Figura nr. 26. Socializare şi control social

6. *Controlul social, devianță, marginalitate*

Într-un mod subtil, socializarea ridică problema **controlului social**. Acest termen desemnează ansamblul mijloacelor folosite pentru a exercita presiune asupra indivizilor şi a le regla conduitele. Socializarea permite indivizilor interiorizarea a ceea ce este normal sau acceptabil într-o cultură dată, la un moment dat. De exemplu, la începutul secolului al XX-lea, tinerele fete erau socializate în scopul de a deveni soții bune şi mame pentru familii numeroase.

Controlul social se poate exercita sub diferite forme.

Se vorbeşte de **control social instituționalizat**, atunci când se pune problema de a face să fie respectate legea şi ordinea de

către reprezentanții organelor judiciare. Poate fi inclusă în controlul social instituționalizat şi ideologia dominantă dintr-o societate. Ideile răspândite de biserică referitoare la sexualitate, de pildă, sunt şi ele exemple de control social instituționalizat.

Se vorbeşte de **control social informal**, atunci când presiunile asupra individului se exercită indirect, într-un mod subtil, în mediul său de viață. Faptul că majoritatea disprețuieşte unele conduite, le ridiculizează, le dezaprobă, este ostilă sau intolerantă, constituie un control social informal.

Să ne referim şi la modul în care funcționează controlul social. Pentru ce se conformează marea majoritate a indivizilor? Ce-i determină pe un număr dintre ei să se abată de la cadrul social dominant? Potrivit lui Bourricaud (1989), se pare că, în general, conformitatea nu este asigurată de o aplicare mecanică a controlului social instituționalizat. Pentru a înțelege conformitatea indivizilor la normele sociale ale grupului, trebuie ținut seama de jocul relațiilor interpersonale. În opinia lui Bourricaud, ataşamentul nostru față de unele persoane importante contribuie la asigurarea, pentru societate, a suportului şi colaborării noastre. Pentru că anumite persoane sunt importante pentru noi, ne îndeplinim bine obligațiile profesionale. Ataşamentul față de anumite persoane ca şi sentimentul de obligație față de ele determină individul să adopte reguli de conduită pe care le apreciază ca stânjenitoare sau constrângătoare pentru el, dar cărora li se conformează.

Deviança şi marginalitatea

Ce se întâmplă cu persoanele care se îndepărtează de la normele sociale acceptate? Cei care nu lucrează (alcoolici, delincvenți, vagabonzi etc.) sunt numiți devianți.

Deviança poate fi definită drept incapacitatea anumitor indivizi de a se insera în cadrul social al mediului lor de viață. Noțiunea de deviantă implică nerespectarea normelor sociale. Atunci, individul se conduce, într-un mod contrar, față de conduitele dominante într-o societate şi cultură date, la un anumit moment.

În orice devianță există, deci, o dimensiune culturală şi o dimensiune temporală. Pe de o parte, devianța nu poate fi analizată în afara contextului cultural în care ea se produce şi, pe de alta, devianța se înscrie totdeauna într-o epocă precisă. De pildă, în anii '50 ai secolului XX, să trăieşti cu un partener fără să fi căsătorit legal putea fi considerat un act deviant, după cum acelaşi gest în anii '90 era considerat drept acceptabil din punct de vedere social. Dacă regulile sociale se schimbă, conduitele apreciate cândva ca deviante pot deveni conformiste.

Persoanele deviante sunt acelea care nu reuşesc să se insereze într-un cadru social prescris. Să menționăm şi faptul că unii pot să ne apară ca devianți în raport cu o societate dată şi respectând normele grupului la care aderă.

Devianța variază în funcție de grupul social de care aparține individul şi nu este sancționată în acelaşi fel. Unele comportamente din mediile artistice (de pildă, consumul de droguri) sunt interpretate drept excentrice, în timp ce aceleaşi comportamente sunt respinse într-un alt grup social. La fel, unele veştminte purtate de un om bogat fac din el un original, pe când aceeaşi îmbrăcăminte purtată de o persoană săracă face din ea un „sărit".

Trebuie distinsă **devianța** de **marginalitate**. În cazul devianței, individul încearcă să se opună unei ordini pe care înțelege să o conteste, să o schimbe sau chiar să o distrugă. **Marginalitatea** constă, pur şi simplu, în a trăi în afara normelor. Marginalii sunt excluşi din sistem, ei trăiesc, în general, singuri, la marginea societății, sunt victimele sistemului. Unul dintre exemplele cele mai tragice ale marginalității este fenomenul de **itineranță**. Itineranții sunt vagabonzii, cei fără adăpost, cei cu maladii mentale ce refuză să trăiască în mediul psihiatric.

Rezumat

Socializarea este un lung proces prin care individul învață şi interiorizează diferitele elemente ale mediului său de viață şi se adaptează la el. Socializarea primară desemnează învățămintele primite în copilărie şi care îi permit individului să se integreze în

societate. Socializarea secundară reprezintă integrarea, în noi sectoare ale societății, a indivizilor deja socializați.

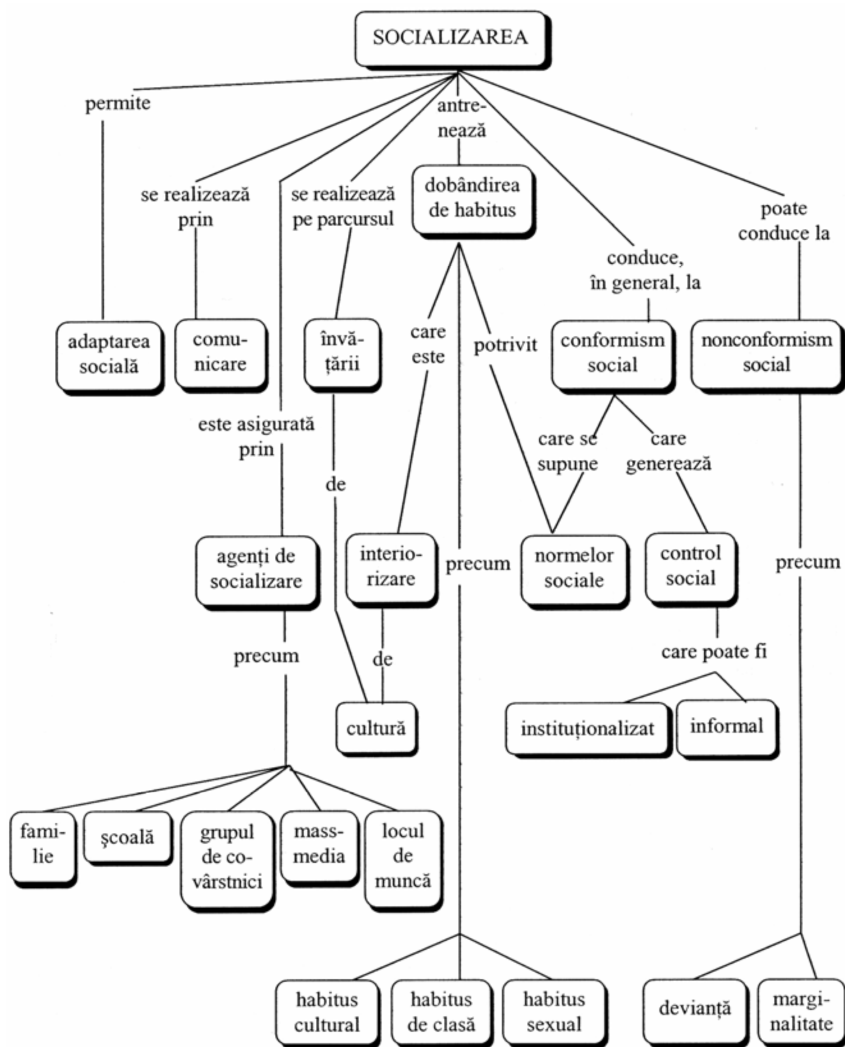
Socializarea se realizează prin intermediul învățării. Există diverse tipuri de învățare. Se vorbeşte de învățare prin consolidare, de învățare prin condiționare, de învățare prin observare şi de învățare prin interacțiune cu ceilalți.

Noțiunea de habitus se aplică ansamblului de elemente ale moştenirii noastre culturale, care devin o a doua natură. Este ansamblul de dispoziții de a acționa, de a gândi, de a percepe şi de a simți într-un mod determinat. Aceste feluri de a fi sunt astfel interiorizate, încât ai impresia că te-ai născut cu ele. Se disting trei tipuri de habitus. Habitus-ul cultural caracterizează identitatea colectivă națională a unui popor. Habitus-ul de clasă reflectă apartenența la un mediu social. Habitus-ul sexual corespunde stereotipurilor sexuale, care sunt legate de comportamentele masculin şi feminin.

Diferiții actori sociali care au influență asupra individului pe parcursul existenței sale se numesc agenți de socializare, printre care se numără familia, şcoala, grupul de covârstnici, mass-media, locul de muncă.

Una dintre principalele consecințe ale socializării este stabilirea unui control social. În mod concret, socializarea are ca rezultat să exercite presiune asupra indivizilor pentru ca ei să-şi regleze conduita. Se vorbeşte de control social instituționalizat, atunci când se pune problema de a face respectate legea şi ordinea de către autoritățile publice. Se vorbeşte de control social informal, când presiunile asupra individului se exercită, într-un mod subtil, în mediul său imediat de viață.

Controlul social nu se exercită niciodată perfect. Unii indivizi nu reuşesc să se integreze într-un cadru social prescris; se spune despre ei că sunt devianți. Individul deviant încearcă să nege o ordine pe care înțelege s-o conteste, s-o schimbe sau chiar s-o distrugă. Când unii indivizi trăiesc complet în afara normelor şi sunt excluşi din societate, se vorbeşte de marginalitate.

Adaptare după R. Campeau, *Individu et société*, 1993.

Figura nr. 27. Procesul de socializare

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

G. Rocher, *Introduction à la sociologie générale,* t. 1, Montrèal, H.M.H., 1968, p. 119.

J. Piaget, *Problèmes de la psycho-sociologie de l'enfance,* în *Traité de sociologie,* t. 2., G. Gurvitch (réd), Paris, 1968.

P. Malrieu, *Traité de psychologie de l'enfant*, t. 5, Paris, PUF, 1973.

A. Bandura, *L'apprentissage social*, Bruxelles, Mardaga, 1980.

G.H. Mead, *L'esprit, le Soi et la société,* Paris, PUF, 1963.

A. Percheron, *La socialisation politique: défense et illustration,* în *Traité de science politique*, t.3, M. Gravitz et J. Leca (réd.), Paris, PUF, 1985, p. 181.

J.J. Simard, *Autour de l'idée de nation. Appropriation symbolique, appropriation matérielle, socialité, identité,* coll. L'univers de la philosophie, no.10, St. Laurent, Bellarmin, 1980, p. 20.

P. Bourdieu, *Question de sociologie*, Paris, Minuit, 1986, p. 136.

A. Acardo, *Initiation à la sociologie. L'illusionnisme social,* Bourdeaux, Le Mascaret, 1983, p. 87.

N. Elias, *La société des individus*, Paris, Fayard, 1987, p. 273.

R. Cloutier, A. Renaud, *Psychologie de l'enfant,* Boucherville, Gaëtan Morin, 1990, p. 24, p. 478.

D. Goldhaber, *Psychologie du dévéloppement*, Montréal, Editions Etudes Vivantes, 1988, p. 236.

F. Baby, J. Chéné, J. Viens, *Sexisme dans les vidéoclips à la télévision*, Québec, 1988.

F. Bourricaud, *Conformité et déviance, Encyclopaedia Universalis*, t. 6, Paris, 1989, p. 355-358.

CAPITOLUL VI

STRATIFICARE ŞI MOBILITATE SOCIALĂ

Obiectivele învățării

După studierea acestui capitol, studentul trebuie să fie în măsură:

– să definească stratificarea şi condițiile apariției sale;
– să cunoască şi să caracterizeze principalele sisteme de stratificare;
– să definească şi să analizeze principalele tipuri de mobilitate socială;
– să poată prezenta rezultatele marilor studii comparative cu privire la mobilitate;
– să cunoască problemele pe care le ridică studierea mobilității sociale.

Introducere

Stratificarea este universală şi omniprezentă. În această situaţie se găsesc atât societăţile primitive aparent cele mai simple şi omogene, cât şi sistemele sociale cele mai diferenţiate şi eterogene: toate sunt alcătuite din diviziuni verticale, întemeiate fie pe sex, vârstă sau structură de rudenie, fie pe o bogăţie materială, putere sau prestigiu. Orice instituţie reprezintă combinaţia mai multor ordine ierarhizate, indiferent dacă avem de-a face cu grupuri primare, aparent dintre cele mai puţin inegalitare, cum este familia, sau cu grupuri secundare, dintre cele mai selective, cum este şcoala. Toate sectoarele activităţii umane sunt stratificate: diferenţele de salariu, sursa de venit sau patrimoniul, eterogenitatea religioasă a unei societăţi, intensitatea practicilor de cult în viaţa coreligionarilor, distribuţia puterii politice între grupuri sau indivizi, proximitatea în raport cu centrele de decizie, gradul de angajare partizană, modurile de consum al bunurilor materiale sau simbolice, stilurile de viaţă, iată tot atâtea exemple ce ilustrează aspectele polimorfe ale acestui fenomen. **Există stratificare din momentul în care există diferenţiere, integrare, ierarhizare, inegalitate sau conflict între elementele constitutive ale unui grup**.

Nu se cunoaşte niciun text, oricât de vechi ar fi el, care să nu menţioneze acest fenomen: textele sacre egiptene, epopeile sumero-babiloniene, listele de regi sau simplele genealogii, toate îi subliniază importanţa şi nu de puţine ori îl justifică. Nu există niciun tratat, speculaţii sau simple consideraţii asupra societăţilor umane, de la presocratici până în secolul al XVIII-lea, care să nu îl pună în discuţie. Cu toate acestea, studiul ştiinţific al stratificării este foarte recent. Originea sa nu poate fi în niciun fel stabilită înainte de secolul al XVIII-lea: naşterea sa poate fi fixată odată cu controversa asupra originii inegalităţii, care i-a înflăcărat pe

filosofii europeni ai Luminilor. Dacă părinții fondatori ai sociologiei au acordat o atenție deosebită acestui fenomen pe care îl socoteau central, doar în anii ’40 ai secolului trecut asistăm la dezvoltarea unor cercetări empirice.

1. ***Stratificarea socială***

A. **Definire şi tipologie**

Definită ca „diferențiere a funcțiilor, ierarhizată şi evaluată după criterii specifice fiecărei societăți” (Mohamed Cherkaoui, 1996), „dispunere ierarhică a unui set de grupuri, categorii, straturi sociale, pe o scală constituită pe baza unuia sau mai multor criterii” (Septimiu Chelcea, 1993), **stratificarea** apare „drept inegalități structurale între diverse grupuri de oameni” (A. Giddens, 2001). De fapt, atunci când vorbim de stratificare, atragem atenția asupra **pozițiilor inegale ocupate de indivizi în societate**.

Se pot distinge patru sisteme de stratificare de bază:

- sclavia;
- casta;
- starea;
- clasa.

Sclavia reprezintă o formă extremă de inegalitate în care unii dintre indivizi sunt literalmente proprietatea altora. Condițiile legale de proprietate asupra sclavilor au variat în mod considerabil de la o societate la alta. Uneori sclavii au fost lipsiți de drepturi legale – aşa după cum era cazul în sudul Statelor Unite – în timp ce în alte împrejurări poziția lor era apropiată de cea a unui servitor.

Sistemele de muncă pentru sclavi au dispărut datorită luptelor pe care le-au provocat şi faptului că stimulentele economice sau de alt tip îi motivează pe oameni într-o manieră mai benefică decât constrângerea directă. Pur şi simplu, s-a dovedit că sclavia nu era eficientă. Comerțul cu sclavi practicat de puterile occidentale până în secolul al XIX-lea a fost ultimul,

dar, totodată, cel mai răspândit sistem de comerț cu sclavi care a existat vreodată. Pentru că libertatea le-a fost acordată sclavilor din America de Nord şi de Sud, cu mai mult de un secol în urmă, sclavia ca instituție formală a fost treptat eradicată, iar azi a dispărut aproape complet.

Casta este asociată, mai presus de orice, cu culturile subcontinentului indian. Termenul **castă** nu este de origine indiană, el provenind din portughezul *casta*, care înseamnă **rasă** sau **rasă pură**. Indienii nu au un termen anume pentru a desemna sistemul de castă în ansamblu, ci o varietate de cuvinte care se referă la diferitele aspecte ale acestuia, principalele două fiind *varna* şi *jati*. *Varna* este alcătuită din patru categorii, fiecare ocupând o anumită poziție din punctul de vedere al onoarei sociale. Sub aceste patru grupuri se află „cei care nu trebuie atinşi”, situați în poziția cea mai de jos. *Jati* sunt grupuri definite din punct de vedere local în cadrul cărora sunt organizate rangurile castei. (A. Giddens, 2001).

Sistemul de castă este extrem de elaborat şi variază în structura sa de la o zonă la alta, atât de mult încât nu constituie practic un singur „sistem”, ci o diversitate de credințe şi practici insuficient legate între ele. Doar anumite principii sunt comune. Cei din cea mai înaltă *varna*, **brahmanii**, reprezintă cea mai elevată condiție de puritate, iar cei care nu trebuie atinşi, cea mai de jos. Brahmanii trebuie să evite anumite tipuri de contact cu cei care nu trebuie atinşi.

Sistemul de caste este strâns legat de credința hindusă în renaştere. Se crede că indivizii care nu reuşesc să respecte ritualurile şi îndatoririle castei lor vor renaşte într-o poziție inferioară în următoarea reîncarnare.

Sistemul de castă indian n-a fost niciodată complet static. Cu toate că indivizilor nu le este permis să se mute de la o castă la alta, grupuri întregi îşi pot schimba, şi şi-au schimbat frecvent, poziția în cadrul ierarhiei castei.

Stările făceau parte din feudalismul european, dar existau şi în alte civilizații tradiționale. Stările feudale constau din pături sociale cu obligații şi drepturi diferite, ale unora față de ceilalți, unele dintre aceste diferențe fiind stabilite prin lege. În Europa, starea cea mai înaltă era alcătuită din **aristocrație** şi oameni instruiți ori proprietarii care nu dețineau titluri de noblețe. O altă stare era formată de **cler**, care avea un statut inferior, dar poseda diverse privilegii distincte. Cei care alcătuiau ceea ce se numea **starea a treia** erau **oamenii de rând** – şerbii (robii), țăranii liberi, negustorii şi meşteşugarii. Spre deosebire de caste, erau tolerate într-un anumit grad căsătoriile mixte şi mobilitatea individuală între stări. De exemplu, oamenii de rând puteau fi făcuți cavaleri, pentru a li se răsplăti servicii deosebite aduse monarhului. Câteodată, negustorii puteau cumpăra titluri. Vestigii ale sistemului mai există în Marea Britanie, unde titlurile ereditare sunt încă recunoscute, iar oameni de afaceri importanți, funcționari publici şi alții, pot fi numiți cavaleri sau au posibilitatea de a fi înnobilați ca semn de recunoaştere a serviciilor pe care le-au adus.

Stările au avut tendința de a se dezvolta în trecut acolo unde exista o aristocrație tradițională bazată pe ascendență nobilă. În sistemele feudale, cum era cazul Europei medievale, stările erau strâns legate de comunitatea seniorială locală, ele formau un sistem de stratificare locală, nu națională. În imperiile centralizate, precum China şi Japonia, ele erau organizate pe bază națională. Diferențele dintre stări erau justificate de credințe religioase, deşi rareori în maniera strictă a sistemului de caste hindus.

Clasa diferă în multe privințe de sclavie, castă sau stare. Sunt de menționat, în mod special, patru deosebiri:

• Spre deosebire de alte tipuri de pături sociale, clasele nu sunt întemeiate pe baza unor prevederi legale sau religioase. Calitatea de membru nu se bazează pe o poziție specificată fie pe cale legală, fie prin cutumă. Sistemele de clasă sunt în mod tipic

mai fluide decât alte tipuri de stratificare, iar granițele dintre clase nu sunt precis delimitate. Nu există restricții formale referitoare la căsătoriile între persoane aparținând unor clase diferite.

- Clasa unui individ este, cel puțin parțial, *dobândită*, nu pur şi simplu „dată” la naştere, aşa după cum se obişnuieşte în alte tipuri de sisteme de stratificare. Mobilitatea socială – mişcarea în sus şi în jos în cadrul structurii de clasă – este mult mai obişnuită decât în alte tipuri (în sistemul de castă, mobilitatea individuală de la o castă la alta este imposibilă).
- Clasele depind de deosebirile *economice* între grupurile de indivizi – inegalități în privința posesiunii şi controlului resurselor materiale. În alte tipuri de sisteme de stratificare, factorii noneconomici (cum ar fi influența religiei în sistemul de castă indian) sunt, de obicei, cei mai importanți.
- În alte tipuri de sisteme de stratificare, inegalitățile sunt exprimate, în primul rând, prin relația personală de datorie sau obligație între şerb şi senior, între sclav şi stăpân sau între indivizii din casta superioară şi cei din casta inferioară. Prin contrast, sistemele de clasă funcționează, în principal, prin intermediul unor legături, la scară mare, de tip impersonal. (A. Giddens, 2001).

Potrivit lui Michel Simon (1998), clasa socială reprezintă „un ansamblu de caracteristici legate de poziția profesională a celor care o constituie: sector şi tip de activitate, poziția în raport cu mijloacele de producție («patron», «independent», «salariat»), situația ierarhică, natura şi nivelul venitului”.

La rândul său, A. Giddens (2001) defineşte clasa „drept o grupare, la scară mare, de oameni, care împărtăşesc resurse economice comune, care influențează puternic stilul de viață pe care au posibilitatea să-l ducă. **Posesiunea averii, împreună cu ocupația** reprezintă temeiurile principale ale deosebirilor de clasă”.

Clasele majore care există în societățile occidentale sunt: **clasa de sus** (cei bogați, patronii şi industriaşii, şi persoanele cu

cele mai înalte funcții executive – cei care posedă sau controlează în mod direct resursele de producție); **clasa de mijloc** (care include majoritatea angajaților gulere albe şi a profesioniştilor); **clasa muncitoare** (cei care au slujbe de tip gulere albastre şi manuale).

În anumite țări industrializate, cum ar fi Franța şi Japonia, o a patra clasă – **țăranii** (oameni angajați în tipuri tradiționale de producție agricolă) – a deținut un loc important. În țările Lumii a Treia, țăranii continuă să fie, în general, clasa cea mai numeroasă.

B. **Teorii despre stratificare**

Cele mai influente abordări teoretice cu privire la stratificare sunt:

a. teoria funcționalistă;
b. teoria marxistă;
c. teoria elitelor;
d. teoria weberiană.

a. **Teoria funcționalistă**

Teoria funcționalistă are dublul merit de a distinge procesele elementare, considerate a fi la baza stratificării, precum şi de a fi abstractă şi suficient de suplă pentru a putea fi aplicată diferitelor tipuri de societăți. Schematic, ea poate fi condensată în trei ipoteze de diferențiere şi un principiu de stratificare, pe care îl vom exprima cu ajutorul următoarelor enunțuri:

- orice societate este un ansamblu de poziții structurate, cărora le sunt asociate îndatoriri sau funcții;
- membrii societății trebuie repartizați în aceste poziții;
- îndatoririle aferente fiecărei poziții trebuie îndeplinite de către membrii societății;
- pozițiile nu sunt de importanță egală pentru supraviețuirea societății;
- ele nu cer din partea membrilor societății aceeaşi experiență sau un talent egal;
- ele nu se realizează cu aceeaşi plăcere.

Acest principiu presupune, deci, trei structuri de ordine privitoare la poziții (de la cea vitală la cea mai neglijabilă pentru societate), la calificările cerute (de la cea expertă până la absența competenței) şi la gradul de plăcere sau dificultate presupus de executarea sarcinilor.

Pe de altă parte, pentru ca ipotezele de diferențiere să fie realizate, iar principiul de stratificare, respectat, trebuie să existe:

- un ansamblu de recompense ierarhizate;
- un mod de repartizare a acestor recompense, în funcție de valorile respective ale pozițiilor.

După cum precizează K. Davis (1942), „recompensele şi distribuția lor devin o parte a ordinii sociale şi creează stratificarea”.

În realitate, principiul enunțat în prima propoziție presupune deja în mod logic stratificarea, ca proces de evaluare a pozițiilor ierarhizate. Gratificația este, evident, fundamentală, dar ea nu face decât să desăvârşească construcția edificiului.

Cele trei tipuri de **recompense** de care dispune orice societate pentru a-i stimula pe indivizii competenți să-şi asume funcțiile considerate dificile sunt **de ordin economic** (bunuri materiale), **estetic** (divertisment şi plăcere) şi **simbolic** (prestigiu).

Davis şi Moore (1945) consideră, deci, că „inegalitatea socială este un mijloc elaborat în mod inconştient, prin care societatea garantează că pozițiile cele mai importante sunt realizate conştiincios de cei mai calificați indivizi”.

Este cert că o asemenea teorie analitică prezintă avantaje datorită faptului că deosebeşte cu claritate cele **patru procese care se află la baza stratificării** (Mohamed Cherkaoui, 1997), şi anume:

- **diferențierea**;
- **ierarhizarea**;
- **evaluarea**;
- **recompensa**.

Ipoteza de diferențiere semnifică, pur şi simplu, fenomenul, universal observat, al deosebirii dintre statutele şi rolurile ce le sunt asociate (tată, mamă, soț etc.). Cu toate acestea, ea nu înseamnă că unui rol îi corespunde un statut şi invers: un statut poate, de fapt, trimite la un ansamblu de roluri (Merton).

Ierarhizarea evidențiază diferența dintre talentele naturale ale indivizilor sau calificările dobândite prin experiență şi învățare. Ierarhizarea nu presupune în mod logic nicio judecată de valoare; un rol poate fi socotit mai dificil decât altul, un individ mai dotat fizic sau mai subtil decât un altul, fără să avem motive să afirmăm că este mai bun. Ierarhizarea este un proces neutru.

T. Parsons a arătat că **valorizarea** unei acțiuni sociale este determinată de existența unui sistem de valori.

Prin precizarea acestora din urmă, putem obține informații privitoare la stratificarea caracteristică unei anumite societăți. Modul şi intensitatea stratificărilor profesionale, de pildă, se schimbă de la o societate la alta în funcție de sistemul de valori. O anume societate va privilegia statutul dobândit, în defavoarea statutului atribuit: statutul pe care individul îl dobândeşte ca rezultat al propriilor sale acțiuni (diplomă, medalie olimpică, reuşită financiară) va fi socotit superior statutului atins pe baza unor caracteristici pe care individul nu le controlează sau pe care este incapabil să le schimbe (sex, origine etnică, vârstă, castă). Într-o altă societate va fi considerată legitimă ordinea inversă.

Societatea teoretică descrisă de Davis şi Moore sau Parsons nu poate funcționa şi nici supraviețui fără acest sistem de valori, considerat independent în raport cu indivizii. Această teorie funcționalistă încearcă să explice comportamentul actorilor sociali printr-un ansamblu de valori ce rămâne el însuşi neexplicat. Dar nu se poate dispensa de un principiu utilitarist ce stabileşte o înrudire parțială între explicația sa şi aceea a economiei politice clasice. Ea presupune cel puțin că indivizii sunt raționali şi nu acceptă să îndeplinească anumite funcții dificile, sau care presupun o competență superioară, fără o retribuție corespunzătoare.

b. **Teoria marxistă**

În majoritatea operelor lui, K. Marx s-a preocupat de stratificare şi, îndeosebi, de clasele sociale, dar, în ciuda acestui fapt, el „nu a reuşit să ofere o analiză sistematică a conceptului de clasă" (A. Giddens, 2001).

Conceptul de clasă, dezvoltat de Marx, trebuie reconstituit după conținutul lucrărilor sale în ansamblu, trăsăturile lui esențiale fiind destul de clare. Pentru Marx, clasa reprezintă un grup de oameni care se află într-o relație comună față de **mijloacele de producție**, mijloacele cu ajutorul cărora îşi câştigă existența. Înainte de apariția industriei moderne, mijloacele de producție constau în primul rând din lucrarea pământului şi uneltele folosite. Prin urmare, în societățile preindustriale, cele două clase principale erau cele care dețineau pământul (aristocrați, mici nobili de țară sau deținători de sclavi) şi cei angajați în mod activ în exploatarea sa (şerbi, sclavi şi țărani liberi). În societățile industriale moderne, devin mai importante fabricile, birourile, maşinile şi averea sau capitalul necesar pentru a le putea cumpăra. Cele trei clase principale sunt cele care dețin aceste noi mijloace de producție – **industriaşi** sau **capitalişti**, precum şi **proprietarii funciari** şi **proletariatul**. Marx (1955) scrie în fragmentul asupra claselor: „Cei care n-au altă proprietate decât forța lor de muncă, proprietarii capitalului şi proprietarii funciari, ale căror surse respective de venituri sunt salariul, profitul şi renta funciară, aşadar, muncitorii salariați, capitaliştii şi proprietarii funciari formează cele trei mari clase ale societății moderne bazate pe modul de producție capitalist".

După Marx, relația între clase este una de exploatare. În societățile feudale, exploatarea lua forma transferului direct al produsului de la țărănime către aristocrație. Şerbii erau siliți să dea un anumit procent din producție aristocraților stăpâni sau trebuiau să lucreze lunar un număr de zile pe pământurile seniorilor. În societățile capitaliste moderne, sursa exploatării este

mai puţin vizibilă, iar Marx îi dedică multă atenţie, în încercarea de a-i clarifica natura. El socoteşte că, în decursul zilei de lucru, muncitorii produc mai mult decât au nevoie patronii lor pentru a-i răsplăti. Această **plusvaloare** reprezintă sursa de profit, pe care capitaliştii îl folosesc în propriul interes.

Marx a fost uimit de inegalitățile pe care le creează sistemul capitalist. Cu toate că în epocile anterioare aristocrații duceau o viață luxoasă, complet diferită de cea a țărănimii, societățile agrare erau relativ sărace. Chiar dacă n-ar fi existat aristocrație, standardele de trai ar fi fost în mod inevitabil scăzute. Însă, odată cu dezvoltarea industriei moderne, bogăția era produsă la o scară mult peste ceea ce se obținuse până atunci, cu toate că muncitorii aveau un acces redus la bogăția pe care o creau prin munca lor. Ei rămân relativ săraci, în vreme ce bogăția acumulată de clasa proprietarilor sporeşte. În plus, odată cu dezvoltarea fabricilor moderne şi cu mecanizarea producției, munca devine în mod frecvent plicticoasă şi extrem de opresivă.

Marx atrage atenția, de asemenea, asupra fisurilor care se produc în interiorul claselor. De pildă:

- în cadrul clasei superioare au loc deseori conflicte între capitaliştii financiari (bancherii) şi producătorii industriali;
- există divizări ale interesului între oamenii cu mici afaceri şi cei care stăpânesc sau conduc mari corporații. Atât unii, cât şi ceilalți aparțin clasei capitaliste, dar atitudinile care favorizează marile afaceri nu sunt întotdeauna în interesul celor mici;
- la nivelul inferior al clasei muncitoare, şomerii pe termen lung au condiții de viață mai proaste decât majoritatea muncitorilor. Aceste grupuri sunt adesea alcătuite din minorități etnice.

Conceptul lui Marx referitor la clasă ne conduce către inegalitățile societății structurate obiectiv. Clasa nu se referă la convingerile pe care le au oamenii în legătură cu poziția lor, ci la condițiile obiective care permit unora să beneficieze de un mai mare acces la recompensele materiale decât alții.

REZUMATUL
modelelor funcționalist şi marxist
referitoare la clasele sociale

	Modelul funcționalist	Modelul marxist
Originea claselor	– Clasele sociale îşi au originea în natură şi biologie, care fac ca ființele umane să nu fie egale. – Clasele sociale sunt, prin urmare, universale şi necesare.	– Clasele sociale au o origine socială şi istorică, care derivă din faptul că unii indivizi posedă mijloace de producție, în timp ce alții nu le posedă. – Clasele sociale nu sunt, aşadar, universale şi pot fi abolite.
Identificarea claselor	– Există mai multe clase sociale: trei, şase, nouă sau mai multe. Se vorbeşte, în general, de clase superioară, mijlocie, inferioară. Ele corespund, în mare parte, categoriilor socioprofesionale. – Faci parte dintr-o clasă socială pentru că ai un anumit tip de ocupație şi posezi un anumit nivel de venit, putere, instrucție, competență sau prestigiu.	– În mod fundamental există două clase: clasa dominantă (burghezia) şi clasa dominată (muncitorii). Între cele două se constituie adesea o clasă intermediară (mica burghezie), căreia burghezia îi delegă puteri economice, politice sau ideologice. – Posezi un anumit nivel de venit, competență, instrucție, putere sau prestigiu pentru că faci parte dintr-o anume clasă socială, adică pentru că posezi sau nu întreprinderi.
Mobilitatea socială	– Schimbările socioprofesionale sunt mai facile sau mai dificile potrivit gradului de deschidere a structurii societății. – Să accezi la o clasă superioară depinde de schimbările socioprofesionale, de modificările de venit, de obținerea de diplome etc., care se produc în viața unui individ sau între generații.	– Schimbările socioprofesionale sunt mai facile sau mai dificile potrivit perioadelor de dezvoltare a capitalismului. – Să accezi la o clasă superioară nu depinde de schimbările de statut socioprofesional. Să accezi la burghezie necesită dobândirea de proprietăți şi de control al mijloacelor de producție.

	Modelul funcționalist	Modelul marxist
	– În general, indivizii care fac eforturi, care au aptitudinile, competențele şi valorile necesare pot urca pe scara socială şi atinge vârful piramidei. Se acordă multă importanță eredității familiale (ereditate biologică, socială şi culturală).	– Indivizii care provin din clasa posedantă au mult mai multe şanse decât ceilalți de a face parte din clasa dominantă şi de a beneficia de avantajele sale. Se acordă multă importanță moştenirii unui capital familial (cultural, dar mai cu seamă economic şi social).
Interacțiunea claselor	– Diferitele clase sunt complementare şi sunt sursă de armonie pentru societate. Această relativă armonie asigură continuitatea şi stabilitatea societății.	– Cele două principale clase au interese contradictorii şi sunt sursă de conflict în societate. Această luptă dintre clase provoacă schimbări continue în societate.

După Robert Campeau şi colab., *Individu et société*, 1993, p. 263-264.

c. **Teoria elitelor**

Pentru Vilfredo Pareto (1916), nici stratificarea, nici schimbarea nu se explică corect prin conflictele rezultate din proprietatea asupra mijloacelor de producție. Fundamentul stratificării poate fi la fel de bine forța militară sau puterea politică. Lupta de clasă nu va dispărea prin eliminarea conflictului dintre muncă şi capital. Vom asista pur şi simplu la apariția altor conflicte, întemeiate pe alte diviziuni ce sunt tot atâtea expresii ale **eterogenității sociale**, fără îndoială conceptul paretian cel mai important.

Eterogenitatea trebuie extinsă atât la planul valorilor, cât şi la cel al grupurilor constitutive ale societății. Eterogenitatea valorilor interzice reificarea societății. Eterogenitatea structurală semnifică existența unei stratificări şi a unei opoziții între masa indivizilor şi elită. Pareto defineşte **elita** sau **elitele** în două moduri diferite, dar complementare. În conformitate cu prima, **elita** este o categorie socială compusă din indivizi ce au nota cea mai mare în ramura lor de activitate. Aceştia sunt, de pildă, oamenii de stat, ofițerii superiori, savanții, artiştii, cei care au

venitul cel mai ridicat. Această definiție obiectivă şi neutră, care subliniază inegalitatea dintre indivizi, este abandonată în beneficiul alteia, întemeiată pe **existența puterii**. În acest ultim caz, **elita** este alcătuită din cei care exercită funcții conducătoare în plan politic sau social. Pareto împarte această clasă în două, **elita guvernamentală**, ce joacă un rol esențial în conducerea statului, şi **elita nonguvernamentală**. Pentru el, elita guvernează în toate societățile, indiferent de regimul politic sau de instituțiile economice. Inegalitatea este posibilă deoarece cei puțini la număr guvernează masa. **Fundamentul stratificării este** într-adevăr **puterea**.

Cu toate acestea, elitele nu sunt stabile. Dacă istoria este un „cimitir de aristocrații", aceasta se datorează faptului că elitele dispar din motive demografice şi psihologice. Pentru a dura, elita guvernamentală trebuie întreținută mereu, numeric şi calitativ, de familiile provenite din clasele inferioare, care şi-au însuşit anumite calități psihologice necesare exercitării puterii. Concomitent, ea trebuie să-i respingă pe membrii vechii elite către mase.

d. **Teoria weberiană**

Teoria weberiană se vrea, deopotrivă, o critică, dar şi o îmbogățire a modelului marxist de stratificare.

Când analizăm stratificarea, precizează Max Weber (1904), trebuie să avem în vedere cele trei dimensiuni:

- economică;
- statutară;
- politică.

Cele trei dimensiuni sunt corelate. Corelația nu înseamnă nici cauzalitate cu sens unic, nici determinism. O poziție înaltă pe una din dimensiuni poate favoriza deținerea unui loc similar în celelalte două ierarhii. Dar, deşi cauzalitatea este circulară între cei trei poli, diferențele de repartizare a indivizilor în funcție de cele trei dimensiuni nu pot fi înțelese şi explicate decât dacă presupunem că sunt autonome.

Clasa ne trimite la **dimensiunea economică**. Ea este definită ca ansamblu de indivizi ce au interese economice comune, referitoare la deţinerea de bunuri şi la şansele de a-şi crea un venit în condiţiile oferite de piaţa bunurilor şi de piaţa muncii. Mai precis, indivizii se repartizează la nivelul pieţei. Ca şi Marx, Weber consideră că **proprietatea** este categoria fundamentală a poziţiei de clasă, iar tipul de proprietate dominant variază de la un sistem economic la altul: o economie capitalistă este radical diferită de o economie bazată pe sclavie; fiecare tip creează o stratificare anume. Dar, spre deosebire de Marx, Weber socoteşte că o analiză aprofundată a claselor presupune să luăm în considerare nu numai aspectul dominant al proprietăţii într-o economie, ci şi celelalte tipuri de bunuri deţinute. Dacă proprietatea defineşte „clasele avute”, monopolul exercitat asupra serviciilor determină la rândul său „clasele achizitoare”. Oferta de servicii propuse de bancheri, negustori sau practicanţii profesiilor liberale, de pildă, este evaluată pe piaţă, iar aceste clase sunt cu atât mai puternice, cu cât cererea este mai mare.

Invers, proletariatul nu deţine niciun monopol asupra ofertei de servicii. Numărul muncitorilor, nivelul lor scăzut de calificare, precum şi lipsa de organizare ca grup de presiune eficientă nu le permite să exercite un control economic al pieţei. Weber recunoaşte specificitatea claselor mijlocii, dar care nu sunt un reziduu.

Cea de-a doua dimensiune, ordinea statutară, se referă la **onoarea socială** sau **prestigiu**. Ea presupune existenţa unei vieţi comunitare bazate pe relaţii continue şi un minim consens cu privire la anumite norme şi valori. Ierarhia statutelor sau prestigiului se întemeiază pe judecăţi de valoare, pe evaluări făcute de membrii comunităţii. „Grupurile de statut” se deosebesc prin stilul lor de viaţă, exprimat prin nivelul de educaţie, prestigiul conferit de naştere sau profesie, modurile de consum al bunurilor materiale sau culturale. Indivizii fiecărui grup de statut întreţin mai frecvent relaţii sociale între ei decât cu celelalte grupuri de

statut. Fiecare se străduieşte să-şi sublinieze identitatea, să se deosebească de ceilalţi, să sporească distanţa care îl separă de inferior şi să se apropie astfel de superior. Prin consumul său excesiv şi ostentativ, prin anumite practici culturale sau sportive ce presupun mulţi bani şi o îndelungată educaţie, prin anumite obiceiuri, un grup se apără de intruşi şi îşi asigură, din partea membrilor celorlalte grupuri, recunoaşterea temeiniciei prestigiului său. Chiar în societăţile democratice în care egalitatea condiţiilor este admisă, asistăm pe termen lung la cristalizarea acestor grupuri şi la constituirea unor veritabile aristocraţii, ba chiar caste, în care accesul este aproape imposibil.

Ierarhia statutară depinde în mod evident de ordinea economică, dar se întâmplă deseori şi invers. Ca atare, proprietatea nu este un criteriu de repartiţie statutară; şi, totuşi, uneori devine astfel. Pe de altă parte, o poziţie înaltă într-o ordine statutară poate ameliora situaţia profesională a unui individ. Dar influenţă reciprocă nu înseamnă identitate: cele două ierarhii nu se suprapun.

Cea de-a treia dimensiune a stratificării este **politicul**, întruchipat în **grupuri politice** şi **partide**. Această ordine depinde de existenţa unor birocraţii ce au în fruntea lor o conducere. Poziţia unui individ în această ierarhie este funcţie de influenţa pe care o poate exercita în cadrul unei acţiuni comune. Acţiunea poate fi o cauză ideală, cum ar fi realizarea unui program sau a unor obiective personale, economice sau simbolice. Subliniind autonomia acestei dimensiuni, îi vom putea identifica pe cei care deţin această putere fără a se bucura în mod obligatoriu de poziţii înalte în celelalte două ierarhii. Organizarea partidelor depinde de felul în care este stratificată societatea în funcţie de statut şi clase. Ele variază în funcţie de structura de dominaţie, deoarece obiectivul şefilor de partid este cucerirea puterii în cadrul comunităţii.

După cum se vede, sinteza weberiană este completă din punct de vedere teoretic şi eficientă din punct de vedere metodologic.

2. *Mobilitatea socială*

A. **Definire şi tipuri de mobilitate**

Atunci când studiem stratificarea, trebuie să avem în vedere nu numai deosebirile dintre poziţiile economice sau ocupaţii, ci şi ceea ce li se întâmplă indivizilor care le ocupă.

Putem considera **mobilitatea** drept rezultatul unei selecţii de indivizi în urma intervenţiei unei suite de mecanisme proprii anumitor agenţi, precum familia, şcoala, biserica, birocraţiile. Aceste instanţe controlează, orientează, determină în mod direct poziţia indivizilor în interiorul propriei lor stratificări şi, indirect, statutul membrilor societăţii la nivel macrosocial. Locul şi importanţa acestor agenţi de selecţie variază de la o societate la alta: pentru o anumită societate, familia este instanţa de orientare cea mai importantă, pentru o alta, biserica sau armata; pentru o a treia, şcoala şi competenţa dobândită în cadrul anumitor organizaţii.

Termenul de **mobilitate socială** se referă, prin urmare, la mişcările indivizilor şi grupurilor între diferite poziţii socioeconomice.

Mobilitatea verticală înseamnă mişcarea în sus sau în jos pe scara socioeconomică. Cei care câştigă, din punctul de vedere al proprietăţilor, al venitului sau al statutului se consideră că sunt **mobili ascendent***,* în timp ce aceia care se mişcă în direcţia opusă sunt **mobili descendent**.

În societăţile moderne există, de asemenea, **mobilitate laterală**, care se referă la mişcarea geografică între cartiere, oraşe sau regiuni. Deseori mobilitatea verticală şi cea laterală sunt combinate. De exemplu, un individ care lucrează într-o companie dintr-un oraş poate fi promovat într-un post superior într-o filială a firmei localizată într-un alt oraş sau chiar într-o altă ţară.

Există două modalităţi de studiere a mobilităţii sociale. În primul rând, putem examina carierele indivizilor – gradul în care se mişcă în susul şi în josul scării sociale pe parcursul vieţii lor de angajaţi. Acest lucru este, de obicei, denumit **mobilitate intrageneraţională**. În mod alternativ, putem analiza măsura în care copiii au aceleaşi ocupaţii ca şi părinţii sau bunicii lor. Mobilitatea de la o generaţie la alta se numeşte **mobilitate intergeneraţională**.

B. **Studii comparative de mobilitate**

Una dintre întrebările majore ce i-a preocupat pe sociologii comparatişti este: dacă mobilitatea a crescut, a scăzut sau a rămas stabilă în timp.

Ştim că mobilitatea ce caracterizează societăţile industriale este neîndoielnic mai importantă decât aceea a societăţilor preindustriale. Dar ce se întâmplă cu evoluţia acestui fenomen în interiorul aceluiaşi tip de societate? Suntem în măsură să evidenţiem o tendinţă a mobilităţii începând cu secolul al XX-lea?

Dacă dorim să fim riguroşi, nu putem infirma un asemenea enunţ, din lipsă de date longitudinale adecvate. Dacă teza stabilităţii mobilităţii este cea mai apărată în lucrările sociologice, trebuie totuşi să precizăm că ea nu se fundamentează decât pe date transversale, adică, pe observaţii efectuate la un moment dat. Astfel, anchetele lui Glass (1954), pentru Anglia, Carlsson (1958), pentru Suedia, Jackson şi Crockett (1964), Blau şi Duncan (1967), pentru Statele Unite sunt toate transversale. Pentru a evidenţia o eventuală tendinţă a mobilităţii, aceşti autori analizează relaţia dintre categoria socioprofesională a tatălui şi aceea a subiectului pe cohorte de vârstă. Toţi ajung la aceeaşi concluzie, conform căreia nu se observă nicio tendinţă a mobilităţii. Acest rezultat este cu atât mai interesant şi surprinzător, cu cât ştim că, pe de altă parte, cohortele alcătuite din cei mai tineri indivizi au cunoscut o creştere spectaculoasă a nivelului

lor de instrucție, comparativ cu cohortele celor mai puțin tineri. Această concluzie ne determină să credem că ridicarea ratei de şcolarizare, deci reducerea inegalității în fața învățământului, nu are un efect semnificativ asupra mobilității.

Ultima mare anchetă americană a lui Featherman şi Hauser (1978), care este o replică la ancheta lui Blau şi Duncan (1967), rectifică totuşi aceste concluzii, precizându-le. Ea a fost în principal realizată pentru a evidenția, descrie şi explica eventualele evoluții ale structurii mobilității din Statele Unite. Prin dimensiunea eşantionului (33.600 de gospodării pentru care există date complete, comparativ cu 20.700 în ancheta din 1962), este posibilă o descompunere a populației studiate în funcție de etnie, religie, cohortă de vârstă sau nivel de instrucție, folosind în acelaşi timp 17 categorii socioprofesionale. (Mohamed Cherkaoui, 1997).

Din analiza datelor acestei anchete se desprind câteva constatări importante:

- în primul rând, se constată o foarte puternică mobilitate între categoriile socioprofesionale de la o generație la alta. Din 1930 până în 1970, autorii evaluează la 60% şi chiar 80% persoanele active de sex masculin care şi-au schimbat profesia față de aceea exercitată de tatăl lor;
- în al doilea rând, mobilitatea ascendentă este mult mai mare decât mobilitatea descendentă;
- în al treilea rând, analiza celor nouă cohorte din 1930 până în 1970 evidențiază existența unei tendințe clare a mobilității ascendente;
- în al patrulea rând, se poate nota o corelație moderată între originea socială şi destinul social, atât în cazul fiecărei generații, cât şi de la o generație la alta;
- în cel de-al cincilea rând, deşi tendințele observate se explică în mare parte prin schimbările structurale, se observă totuşi o diferență semnificativă între şansele de mobilitate netă.

Poate că cel mai faimos studiu internațional despre mobilitatea socială a fost efectuat se către Seymour Martin Lipset şi Reinhard Bendix (1959). Ei au analizat date provenite de la nouă societăți industrializate – Marea Britanie, Franța, Germania de Vest, Suedia, Elveția, Japonia, Danemarca, Italia şi Statele Unite, concentrându-şi atenția asupra mobilității bărbaților aflați în slujbe de tip gulere albastre la cele de tip gulere albe. Contrar aşteptărilor lor, ei nu au descoperit nicio dovadă că Statele Unite sunt mai deschise acestora decât societățile europene. Mobilitatea verticală totală peste linia gulere albastre/gulere albe a fost de 30% în Statele Unite, iar în celelalte societăți varia între 27% şi 31%. Lipset şi Bendix au concluzionat că toate țările industrializate au parte de schimbări asemănătoare în privința expansiunii slujbelor de tip gulere albastre. Acest fapt a condus la un „salt în sus al mobilității" de dimensiuni comparabile în fiecare dintre ele. Alții au pus sub semnul întrebării descoperirile lor, susținând că se găsesc diferențe semnificative între țări dacă se acordă prea multă atenție mobilității descendente, şi dacă mobilitatea pe distanță mare este luată în considerare (Heath, 1981; Grusky şi Hauser, 1984).

În lucrarea lor *The Constant Flux* (1993), Robert Erikson şi John Goldthorpe relatează despre cercetările lor cele mai recente în domeniul mobilității sociale. Ei au studiat mobilitatea în Europa de Vest şi în cea de Est, în SUA, Australia şi Japonia. Au fost analizate date provenind din 12 studii naționale de mobilitate acoperind aproximativ primii 70 de ani ai secolului al XX-lea. Ei au descoperit că nu există tendință pe termen lung de creştere a ratelor mobilității. Ratele de mobilitate totală „se mişcă înspre ceea ce ar părea a fi o manieră lipsită în mod esențial de direcție". Statele Unite nu au avut rate de mobilitate semnificative mai mari decât celelalte țări studiate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Mohamed Cherkaoui, *Larousse. Dicționar de sociologie* (coord. Raymond Boudon şi al.), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 287.

Septimiu Chelcea, *Dicționar de sociologie* (coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), Bucureşti, Editura Babel, 1993, p. 616.

Antohny Giddens, *Sociologie*, Bucureşti, Editura ALL, 2001, p. 264, p. 267.

Michel Simon, *Dicționar de sociologie* (coord. Gilles Ferréol), Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 30.

K. Davis, *Human Society*, New York, MacMillan, 1942, p. 320.

Sociological Review, vol. 10, 1945, p. 242-249.

Mohamed Charkaoui, *Stratificarea*, în *Tratat de sociologie* (coord. Raymond Boudon), Bucureşti, Editura Humanitas, 1997, p. 111-168.

K. Marx, *Capitalul*, vol. 3, Bucureşti, Editura Politică, 1955, p. 829.

V. Pareto, *Traité de sociologie générale* (tr.fr.), în *Oeuvres complètes*, Genève, Droz, 1964-1989.

Max Weber, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993.

D. Glass, *Social Mobility in Britain*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1954.

G. Carlsson, *Social Mobility and Class Structure*, Lund, Gleerup, 1958.

E.F. Jackson, H.J. Crockett, *Occupational Mobility in the United States,* în *American Sociological Review*, 29, 1964, p. 5-15.

P. Blau, O.D. Duncan, *The American Occupational Structure*, New York, Wiley, 1967.

D.L. Featherman, R. M. Hauser, *Opportunity and Change,* New York, Academic Press, 1978.

S.M. Lipset, R. Bendix, *Social Mobility in Industrial Societies,* Berkeley, University of California Press, 1969.

Anthony Heath, *Social Mobility*, London, Fontana, 1981.

David B. Grusky, Robert M. Hauser, *Comparative Social Mobility Revisited: Models of Convergence and Divergence in 16 Countries*, în *American Sociological Review*, 49, 1984.

Robert Erikson, John Goldthrope, *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*, Oxford, Clarendon Press, 1993.

CAPITOLUL VII

INSTITUȚII SOCIALE

Obiectivele învățării

După studierea acestui capitol, studentul trebuie să fie în măsură:

– să definească instituțiile şi să cunoască cei trei piloni susținători ai acestora;
– să cunoască principalele tipuri de instituții;
– să definească familia şi să poată analiza schimbările petrecute, în timp, cu această instituție;
– să definească şi să analizeze viața economică şi munca;
– să definească noțiunile de politică, putere, autoritate, stat, democrație, partid politic şi să poată stabili raporturile dintre acestea;
– să definească educația, să cunoască tipurile de educație şi să cunoască schimbările pe care le-a cunoscut aceasta în ultimele două secole;
– să definească ştiința şi să analizeze rolul jucat de aceasta în cadrul societății;
– să definească religia şi să poată analiza schimbările înregistrate de această instituție.

Introducere

Instituţiile sociale sunt prezente, în forme diferite, în toate societăţile. Ele reprezintă un element definitoriu al sociabilităţii, un „universal” al comportamentului uman. De aceea, după unii autori, „ştiinţa societăţii este ştiinţa instituţiilor” (P. Fouconnet şi M. Mauss).

Folosit de jurişti, economişti, politologi, sociologi, termenul de **instituţie** are un înţeles polisemantic: *institutio* = „instituire”, „aşezământ”, „întemeiere”, „înfiinţare”, dar şi „obicei”, „regulă de purtare”, „deprindere”.

„Institutiones” era titlul dat de jurisconsulţii romani tratatelor elementare de drept. Prin „instituire”, un popor, o colectivitate socială trecea de la „starea de natură”, de la acţiuni individuale spontane, egoiste, agresive, la „starea socială”, la organizaţii create de o autoritate exterioară intereselor individuale, dar recunoscută ca necesară pentru satisfacerea acestor interese, pentru menţiunea unei colectivităţi sociale deosebite.

În limbajul comun, termenul de **instituţie** păstrează sensul iniţial, juridic, desemnând organizaţiile care au statut, reguli de funcţionare stabilite prin regulamente şi/sau legi, având rolul sau funcţia socială de a satisface anumite nevoi colective. În acest sens, exemplul tipic de instituţie este statul, cu organizaţiile sale administrative, politice, militare etc.

Definite, în general, ca structuri ce reprezintă mai multe faţete, durabile social, formate din elemente simbolice, activităţi sociale şi resurse materiale, **instituţiile** îşi evidenţiază proprietăţile specifice:

- sunt relativ rezistente la schimbare (Jepperson, 1991);
- au tendinţa să se transmită din generaţie în generaţie, să se menţină şi să reproducă (Zucher, 1977).

După cum afirmă Giddens (1984), „Instituţiile sunt prin definiţie elementele cele mai stabile ale vieţii sociale … conferind «soliditate» sistemelor sociale în timp şi spaţiu”.

Definirea instituțiilor şi tipologie

• Instituțiile sunt structuri sociale care au atins un grad înalt de mobilitate.

• Instituțiile sunt compuse din elemente cultural-cognitive, normative şi reglatoare care, împreună cu unele activități şi resurse asociate lor, furnizează stabilitate şi semnificație vieții sociale.

• Instituțiile se transmit prin intermediul unor tipuri variate de factori, incluzând sisteme simbolice, sisteme relaționale, rutine şi artefacte.

• Instituțiile operează la niveluri multiple de autoritate, de la sistemul global la relațiile locale interpersonale.

• Instituțiile au prin definiție o conotație de stabilitate, dar se supun proceselor de schimbare, atât celor de creştere, cât şi celor discontinue. (W. Richard Scott, *Instituții şi organizații*, Editura Polirom, Iaşi, 2004, p. 70.)

Sistemele de reglementare, sistemele normative şi cele cultural-normative au fost identificate, de unul sau altul dintre teoreticienii din domeniul ştiințelor sociale, ca o componentă vitală a instituțiilor (W. Richard Scott, 2004). Cele trei elemente creează o mişcare continuă „de la conştient la inconştient, de la ceea ce este întărit prin lege la ceea ce este considerat implicit" (Hoffman, 1997). O posibilă abordare ar fi analiza tuturor acestor fațete ca elemente ce contribuie, în moduri interdependente şi reciproc consolidante, la un puternic cadru social, care înglobează şi demonstrează forța şi flexibilitatea acestor structuri. Dintr-o astfel de perspectivă integratoare, instituțiile par să fie sisteme supradeterminate. După cum remarca D'Andrade (1984), sunt supradeterminate în sensul că „sancțiunile sociale, plus presiunea în sensul conformării, plus recompensa intrinsecă şi directă, plus valorile – toate vor acționa cel mai probabil împreună pentru a-i asigura unui sistem de semnificații, anume forța lui directoare".

Cei trei piloni ai instituțiilor

	Pilonul		
	Reglator	Normativ	Cultural-cognitiv
Fundamentele supunerii	Eficacitate	Obligații	Realități implicite Înțelegere comună
Fundamentele ordinii	Reguli reglatoare	Perspective comune	Scheme constitutive
Mecanisme	Coercitive	Normative	Mimetice
Logică	Utilitate	Adecvare	Corectitudine
Indicatori	Reguli Legi Sancțiuni	Certificare Acreditare	Convingeri comune Logica împărtăşită a acțiunilor
Fundamentele legitimării	Confirmate legal	Călăuzite de morală	Comprehensibile Recognoscibile Susținute cultural

După W. Richard Scott, *Instituții şi organizații*, Editura Polirom, Iaşi, 2004, p. 74.

Tabelul prezentat este un ghid. Coloanele conțin cei trei piloni, identificați ca susținători sau creatori ai instituțiilor. Rubricile orizontale definesc câteva dintre principalele aspecte care generează diferite ipoteze, dar şi dispute între teoreticienii ce evidențiază un anume element în detrimentul celorlalte.

a. **Pilonul reglator**. În sensul cel mai larg, toți cercetătorii subliniază aspectele reglatoare ale instituțiilor: ele constrâng şi reglementează comportamentul. Cei care susțin această perspectivă acordă o importanță majoră proceselor de reglementare explicite: activități de stabilire a regulilor, de monitorizare şi sancționare. În concepția lor, procesele de reglementare presupun capacitatea de a stabili reguli, de a verifica respectarea lor de către ceilalți şi, dacă este necesar, de a oferi recompense sau de a impune pedepse, într-o încercare de a influența comportamentul viitor al participanților. Aceste procese pot funcționa prin intermediul unor mecanisme difuze şi informale, implicând tradiții şi cutume ori pot fi foarte formalizate şi atribuite unor instanțe specializate.

În această perspectivă, instituția apare ca un sistem de reguli stabil, fie el formal sau informal, fundamentat pe supraveghere şi pe puterea de a sancționa.

b. **Pilonul normativ**. În acest caz, accentul se pune pe regulile normative care introduc în viața socială dimensiunea prescriptivă, dimensiunea evaluării şi cea a necesității sau obligației. Sistemele normative includ atât **valori**, cât şi **norme**.

Valorile sunt concepții referitoare la ceea ce este preferabil sau dezirabil, precum şi la elaborarea unor standarde în cadrul cărora comportamentul sau structurile existente pot fi comparate şi evaluate.

Normele specifică în ce fel trebuie făcute lucrurile. Ele definesc mijloacele legitime pentru atingerea unor scopuri spre care aspirăm. Sistemele normative definesc scopuri şi obiective, dar desemnează şi căile cele mai potrivite pentru a le atinge.

Unele norme şi valori se pot aplica tuturor membrilor unei colectivități, altele se aplică numai anumitor tipuri de actori sau poziții. Ultimele dau naştere **rolurilor**, care sunt moduri de concepere a scopurilor şi activităților adecvate unor anumiți indivizi sau unor poziții sociale specifice. Aceste convingeri nu sunt simple anticipări sau predicții, ci perspective normative asupra modului în care ar trebui să se comporte anumiți actori.

Sunt mulți sociologi care au adoptat o viziune normativă asupra instituțiilor. De la Durkheim la Parsons şi Selznick, sociologii au încercat să-şi concentreze atenția asupra acelor tipuri de instituții, cum sunt grupurile de rudenie, clasele sociale, sistemele religioase şi asociațiile de voluntari, în care existența convingerilor şi valorilor comune este mai probabilă.

De fapt, teoreticienii care adoptă o viziune normativă asupra instituțiilor subliniază influența stabilizatoare a convingerilor şi normelor sociale, care sunt, în egală măsură, asumate şi impuse de alții. Reprezentanții acestei perspective, printre care şi Parsons, consideră că normele şi valorile împărtăşite constituie **bazele** unei ordini sociale stabile.

c. **Pilonul cultural-cognitiv**. Reprezentată, în primul rând, de antropologi (Geertz, Douglas) sau sociologi (Berger, Meyer, Zucker), această categorie de instituţionalişti a pus în evidenţă poziţia centrală deţinută de elementele cultural-cognitive ale instituţiilor: concepţiile împărtăşite, care constituie natura realităţii sociale şi cadrele prin care se produce semnificaţia.

Potrivit exponenţilor acestei perspective, acţiunea de mediere între lumea stimulilor din exterior şi răspunsul organismului individual se constituie într-o acumulare de **reprezentări simbolice** internalizate ale lumii. „În paradigma cognitivă, ceea ce face o fiinţă este, în mare parte, o funcţie a reprezentării interne a fiinţei respective despre mediul în care trăieşte" (D'Andrade, 1984). **Simbolurile** – cuvinte, semne, gesturi – au efect prin conturarea semnificaţiei pe care o atribuim obiectelor şi activităţilor. **Semnificaţiile** se ivesc în interacţiune şi sunt menţinute şi transformate, întrucât sunt utilizate pentru a da sens cursului neîntrerupt al evenimentelor. Potrivit lui Max Weber, pentru a înţelege sau a explica o acţiune, trebuie să ţinem cont nu doar de condiţiile obiective, ci şi de interpretarea lor subiectivă de către actorii sociali. El consideră acţiunea ca fiind socială numai în măsura în care actorii asociază semnificaţii comportamentului.

În opinia lui Berger şi Kellner (1981), „orice instituţie umană este, cum a fost întotdeauna, o sedimentare de semnificaţii sau, ca să folosim altă imagine, o cristalizare a semnificaţiilor în formă obiectivă". Atributul de „cultural-cognitiv" reprezintă acceptarea faptului că procesele interpretative interne sunt modelate de cadrele culturale externe.

Prin urmare, o concepţie cultural-cognitivă asupra instituţiilor accentuează rolul fundamental jucat de construcţia mediată social a unui cadru comun de semnificaţii.

Din punct de vedere sociologic, **instituţia** reprezintă un „ansamblu de reguli care organizează societatea sau unele din instanţele acesteia" (Gilles Ferréol şi al., 1998), reguli de influenţare şi control social ale comportamentelor individuale,

modele specifice şi stabilite de organizare şi desfăşurare a interacţiunilor dintre indivizi şi grupuri sociale, orientate spre satisfacerea unor nevoi de bază, valori şi interese cu importanţă esenţială, strategică pentru menţinerea colectivităţilor sociale, a societăţii.

În accepţia dată de E. Durkheim şi şcoala sa, instituţiile sunt moduri de a acţiona, a gândi şi a simţi, care, ca orice fapt social, au o influenţă constrângătoare asupra individului, venită din exteriorul acestuia, au o existenţă proprie, independentă de manifestările individuale, sunt distinctive pentru un grup dat, fiind relativ acceptate de toţi membrii acestuia.

Comportamentele individuale instituţionalizate sunt, în această interpretare, sancţionate în mod explicit şi eficient de către o autoritate special desemnată de colectivitate în acest scop.

Pentru sensul sociologic al termenului de instituţie, exemplul ilustrativ îl oferă **familia** şi **rudenia**, care, prin reglementările lor explicite sau implicite (formalizate, codificate), influenţează şi controlează:

- comportamentele sexuale, de procreare şi socializare a copiilor;
- comportamentele de achiziţie, folosire şi transmitere a unor bunuri economice, de producţie şi consum;
- comportamentele legate de rituri, ceremonii şi credinţe religioase;
- în anumite contexte specifice, comportamentele şi relaţiile politice.

Corespunzător nevoilor şi intereselor esenţiale ale colectivităţilor sociale există instituţii economice, instituţii educative, instituţii politice, instituţii religioase etc.

Datorită diversităţii lor, instituţiile pot fi clasificate şi după alte criterii:

a) după gradul de „cristalizare" sau de reglementare formală a normelor de comportament individual şi/sau colectiv:

- obişnuinţe;

- obiceiuri;
- legi.

b) după modul de punere în aplicare şi de sancţionare:

- instituţii formale şi instituţii informale;
- instituţii primare (dobândite de indivizi prin socializare) şi instituţii secundare (pe care indivizii, la rândul lor, le creează) etc.

Principiile de organizare a instituţiilor de un anumit fel interferează cu activităţile, grupurile sociale şi rolurile sociale care sunt reglementate de către principiile de organizare a altor instituţii, ce ţin de alte sfere ale vieţii sociale instituţionalizate şi aceasta datorită caracterului de „fenomen social total" propriu fiecărei instituţii sociale. Totuşi, fiecare instituţie controlează un anumit domeniu al vieţii sociale instituţionalizate şi, în acest scop, dispune de resurse specifice. Instituţii distincte au principii regulative distincte (valori, norme, sancţiuni), în cadrul lor se formează grupuri sociale şi roluri specializate pentru îndeplinirea funcţiilor specifice acestora, dispun de mijloace materiale şi instalaţii tehnice adecvate realizării funcţiilor lor. Din reunirea acestor elemente constitutive rezultă **organizarea socială a instituţiei**. Astfel, putem introduce distincţia dintre **organizare socială**, prezentă în forme diferite în orice activitate instituţionalizată, şi **organizaţie**, care reprezintă un tip particular de activitate instituţionalizată.

Aşadar, instituţiile sociale sunt strategii de rezolvare a unor probleme sociale importante. Ele pot fi înţelese şi ca seturi de roluri, statusuri şi semnificaţii asociate acestora, ce se dezvoltă în jurul necesităţilor fundamentale ale unei societăţi.

1. *Familia, rudenia şi căsătoria*

În sens larg, **familia** este un grup social ai cărui membri sunt legaţi prin raporturi de vârstă, căsătorie sau adopţie şi care trăiesc împreună, cooperează sub raport economic şi au grijă de copii (Murdock, 1949), iar în sens restrâns, este un grup social format dintr-un cuplu căsătorit şi copiii acestuia.

Legăturile de **rudenie** sunt relații între indivizi, stabilite fie prin căsătorie, fie prin descendență, care întemeiază legături de sânge (mamă, tată, copii, bunici etc.). **Rudenia biologică** poate fi considerată **consangvină** (bazată pe legături „de sânge”) sau **afină** de **rudenie spirituală** (năşia, frăția de cruce etc.), care este o relație de tip convențional, dar care poate reglementa atât raporturi sociale, cât şi raporturi biologice.

Caracterul socialmente recunoscut al relațiilor de rudenie merită a fi subliniat: nu numai că trăsătura lor esențială este mai degrabă socială decât biologică, dar rudenia reflectă adesea viziunea despre lume a unui grup uman. În acelaşi timp, rudenia poate servi drept paradigmă a ceea ce înseamnă consacrarea culturală a unor relații originar naturale, biologice. De pildă, relația de reproducere este universal biologică şi, totuşi, în unele societăți un copil spune „tată” unei singure persoane, pe când în alte societăți copilul foloseşte acest termen pentru mai multe persoane. Totodată, în unele societăți de pe glob rudele sunt recunoscute ca atare numai pe linie masculină (**descendență patrilineală)**, iar în alte societăți numai pe linie feminină (**descendență matrilineală)**.

În comunitățile arhaice, rețeaua de rudenie deține o importanță capitală, ea suprapunându-se cvasiintegral cu structură socială a grupului uman respectiv. (C.C. Harris, 1998).

La rândul său, **căsătoria** poate fi definită ca o modalitate acceptată la nivel social prin care două sau mai multe persoane constituie o familie. Căsătoria poate comporta un **aspect juridic** (sancționare formală de către o instituție legitimă a uniunii maritale) şi un **aspect religios** (sancționare formală, prin sacralizare, de către o instituție religioasă legitimă a uniunii maritale). În ambele tipuri de sancționare, esențială este **recunoaşterea socială** a uniunii maritale.

Când doi oameni se căsătoresc, ei devin rude. Legătura căsătoriei lărgeşte aria relațiilor de rudenie. După căsătorie, părinți, frați, surori şi alte rude de sânge devin şi rude ale partenerului.

Relațiile de familie sunt întotdeauna recunoscute în cadrul mai larg al gradelor de rudenie. Putem identifica practic în

toate societățile, ceea ce sociologii şi antropologii numesc **nucleul familial** (familia nucleară), adică doi adulți care locuiesc împreună cu proprii lor copii sau adoptați. În multe societăți tradiționale, nucleul familial a fost o parte a unei rețele mai largi de rudenie de un tip sau altul. Atunci când rude apropiate, altele decât perechea de soți şi copiii lor, locuiesc în aceeaşi gospodărie sau se află într-o relație apropiată şi continuă, putem vorbi despre **familia lărgită** (familia extinsă). O familie lărgită poate include bunicii, frații şi soțiile lor, surorile şi soții lor, mătuşile şi nepoții.

În societățile occidentale căsătoria şi, deci, şi familia, este asociată cu **monogamia**. Este ilegal ca un bărbat sau o femeie să fie căsătorit(ă) cu mai mult de o persoană în acelaşi timp. Monogamia nu este tipul de căsătorie cel mai obişnuit în lume. Într-o comparație faimoasă a mai multor societăți din zilele noastre, George Murdock a evidențiat că **poligamia**, care permite unui soț sau unei soții să aibă mai mult de un partener, era acceptată în peste 80% din cazuri (Murdock, 1949). Există două tipuri de poligamie: **poliginia**, în care un bărbat poate fi căsătorit cu mai mult de o femeie în acelaşi timp şi **poliandria**, mai rar întâlnită, în care o femeie poate avea doi sau mai mulți soți simultan.

În prezent, în majoritatea societăților din lume, forma cea mai răspândită de familie este cea nucleară. Fiecare individ face parte din două familii nucleare:

- familia părinților săi sau familia de origine, în care el deține rolul de copil;
- familia pe care şi-o constituie prin propria căsătorie sau familia de procreație, în care el are rolul de soț sau soție.

Antropologul George Peter Murdock (1949) a subliniat faptul că familia nucleară este universală. Ea permite realizarea a patru funcții fundamentale pentru viața socială umană:

a) sexuală;
b) economică;
c) reproductivă;
d) educațională.

Familiei nucleare îi conferă universalitate imensa ei utilitate socială.

Cercetări sociologice şi antropologice mai recente manifestă reţineri faţă de ideea universalităţii familiei nucleare sau avansează chiar teorii contrare. Sunt invocate exemplele unor societăţi tradiţionale care nu au cunoscut această formă de organizare familială sau ale unor forme de convieţuire de tip comunitar. Contraargumentele la teoria lui Murdock nu sunt, totuşi, suficient de consistente pentru a respinge ideea universalităţii familiei nucleare sau, cel puţin, a considerării ei ca forma cea mai răspândită de viaţă familială.

Transmiterea moştenirii unei familii (proprietate, nume, status) se poate realiza în trei forme:

- **patrilinear** (pe linia tatălui);
- **matrilinear** (pe linia mamei);
- **bilinear** (liniile paternă şi maternă au acelaşi rol).

În majoritatea societăţilor europene sau de cultură europeană, transmiterea se face în sistem bilinear, deşi numele de familie se transmite, în majoritatea cazurilor, pe linie paternă.

Stabilirea rezidenţei unui nou cuplu familial se face în mod diferenţiat de la o societate la alta. În sistemul **patrilocal**, noul cuplu îşi stabileşte reşedinţa în familia sau comunitatea din care a provenit soţul. În sistemul **matrilocal**, noul cuplu îşi are reşedinţa în familia sau localitatea din care a provenit soţia. În societăţile industrializate, majoritatea cuplurilor se conformează sistemului **neolocal**. În acest caz, fixarea reşedinţei se face în afara familiilor sau comunităţilor din care provin soţii.

În raport cu **modul de exercitare a autorităţii** în cadrul familiei, sistemele familiale pot fi:

- **patriarhale**: autoritatea în cadrul familiei este deţinută de bărbatul cel mai în vârstă (familia lărgită sau extinsă) sau de soţ (familia nucleară);
- **matriarhale**: autoritatea este deţinută de femeia cea mai în vârstă sau de soţie;

• **egalitare**: puterea şi autoritatea sunt relativ egal distribuite între soț şi soție. Acest sistem este foarte răspândit în societățile europene sau de cultură europeană.

Trebuie subliniat că, în diferitele societăți din lume, continuă să existe o mare diversitate de forme familiale. În unele zone, cum ar fi cele mai îndepărtate regiuni din Asia, Africa şi Oceanul Pacific, sistemele familiale tradiționale au suferit mici schimbări. Dar în majoritatea țărilor au loc **schimbări ample**.

După cum evidențiază Anthony Giddens (2001), „aceste schimbări creează o mişcare mondială către menținerea familiei nucleare, desființând sistemele de familie lărgită sau alte tipuri de grupuri bazate pe grade de rudenie".

Primul care a înregistrat acest fapt cu peste patru decenii în urmă a fost William J. Goode, în cartea sa *World Revolution in Family Patterns* (1963), care a fost continuată de cercetări ulterioare.

Cele mai importante schimbări care au loc în lume sunt următoarele, potrivit lui A. Giddens:

• influența familiilor lărgite şi a altor grupuri bazate pe relațiile de rudenie este în curs de scădere;

• se manifestă o tendință generală de liberă alegere a partenerului marital;

• drepturile femeilor recunoscute au o deschidere tot mai mare, atât în privința inițierii mariajului, cât şi în cea a luării de decizii în interiorul familiei;

• căsătoriile între rude sunt tot mai puțin frecvente;

• în societățile care erau altădată foarte restrictive se observă o mai mare libertate sexuală;

• se manifestă o tendință generală de extindere a drepturilor copiilor.

Este un fapt cunoscut că, în secolul al XIX-lea şi în prima parte a secolului al XX-lea, în societățile europene sau de cultură europeană s-a generalizat sistemul familiei nucleare, în care soțul reprezenta principala sursă de venituri a familiei şi

exercita cea mai mare parte a autorității. Soția era ocupată, în principal, în gospodărie şi depindea din punct de vedere economic de soț, copiii minori fiind îngrijiți în interiorul familiei. Vârsta partenerilor la căsătorie era relativ scăzută, numărul de copii era relativ mare şi asigura înlocuirea generațiilor şi creşterea demografică. Rata divorțurilor era scăzută. Acest tip de familie s-a impus ca un model normativ unic, iar tot ce nu se încadra în acest model era considerat devianță (maternitatea solitară, divorțul, concubinajul).

Începând cu anii '70 ai veacului trecut, familia nucleară tradițională a înregistrat un regres rapid; în multe societăți ea nu mai reprezintă decât 7-10% din totalul grupurilor familiale.

O cauză principală a acestui declin o reprezintă creşterea ponderii femeilor ocupate în activități permanente în afara familiei. Caracteristic tuturor societăților dezvoltate sau în curs de dezvoltare, acest fenomen este foarte controversat.

Ca aspecte pozitive, se enunță:

- creşterea independenței economice a femeilor şi, prin aceasta, creşterea posibilităților de egalizare a pozițiilor de putere şi autoritate în cadrul familiei;
- creşterea posibilităților femeilor de a avea o carieră socială şi profesională proprie şi, prin aceasta, creşterea gradului de satisfacție psiho-socială a femeilor;
- creşterea avuției naționale prin intermediul activității extrafamiliale a femeilor.

Ca aspecte negative, se evidențiază:

- diminuarea funcțiilor familiei;
- sărăcirea vieții de familie;
- diminuarea îngrijirii copiilor în termeni de afecțiune, supraveghere, îmbogățire cognitivă.

Ocuparea femeilor în activități extrafamiliale poate conduce la supraîncărcarea lor în muncă: pe lângă activitatea profesională, ele trebuie să realizeze şi o bună parte din activitățile pe care le exercitau în mod tradițional. Dobândirea independenței economice poate conduce la conflicte de roluri

în familie. O situație extremă o prezintă familiile în care urmărirea unor cariere profesionale de către soți poate să conducă la separarea soților, în condițiile în care soții nu pot găsi, în aceeaşi localitate, locuri de muncă, care să corespundă aşteptărilor lor. Se constituie, astfel, **familiile migrante**: soții locuiesc în localități diferite şi se vizitează periodic. Această formă de familie este mai răspândită în SUA (peste 700.000 de familii, în anii '90 ai secolului trecut) şi în unele țări din Europa Occidentală.

Consecințele ocupării femeilor în activități extrafamiliale sunt numeroase. Ele depind atât de **factori interni** familiei – raporturile dintre soți, diviziunea rolurilor în cadrul familiei, gradul de satisfacție al femeii în activitățile extrafamiliale, cât şi de **factori externi** familiei – gradul de extindere a serviciilor sociale pentru familie, calitatea acestor servicii etc.

Familia este nu numai o unitate socioafectivă, ci şi un grup în care au loc tensiuni şi conflicte. **Principalele surse de tensiuni şi conflicte** sunt, potrivit lui Ioan Mihăilescu (1993):

- gelozia şi îndeosebi, gelozia irațională, care poate conduce la pierderea totală a încrederii în partener şi la distrugerea comunicării maritale;
- diferențele în modelele de utilizare a banilor; banii pot reprezenta o sursă a puterii, dragostei, statusului social, dar şi un mijloc de dominare familială;
- diferențe cu privire la modul de creştere a copiilor;
- disatisfacția sexuală;
- diferențele de concepție privind diviziunea rolurilor;
- diferențele de concepție privind rolul rudeniei;
- alcoolul;
- violența.

Referitor la cea din urmă sursă de tensiune şi conflict în familie menționată, precizăm că **violența familială** se manifestă ca un abuz fizic la care este supus un membru al familiei de către un alt membru. Cele mai frecvente forme de violență sunt cea manifestată de un soț împotriva celuilalt şi cea

manifestată de un părinte împotriva copiilor. Violentarea copiilor, inclusiv sexuală, se explică prin factori psihologici şi sociali. Părinţii care îşi violentează copiii au fost ei înşişi obiectul unor abuzuri în copilăria lor, nu-şi pot controla comportamentele şi au tendinţa de a proiecta asupra copiilor propriile lor frustrări. Violenţa se răspândeşte de la un membru al familiei la altul şi de la o generaţie la alta.

Satisfacerea maritală depinde în mare măsură de **capacitatea** partenerilor **de a comunica** şi a-şi ajusta reciproc modalităţile de realizare a rolurilor maritale. Cuplurile, care nu-şi pot soluţiona singure problemele, pot apela la consilierii familiali, specialişti care ajută partenerii să înveţe să-şi definească problemele şi să identifice ceea ce îi împiedică să le rezolve. Consilieratul familial are ca obiective: ameliorarea comunicării intrafamiliale; menţinerea integrităţii familiei; creşterea capacităţii partenerilor de rezolvare a problemelor; facilitarea manifestării individualităţii.

În condiţiile în care partenerii apreciază că tensiunile şi conflictele sunt insurmontabile, cuplul familial se dizolvă prin **abandon** sau prin **divorţ**.

Studiile şi cercetările de sociologia familiei au pus în evidenţă o serie de **similarităţi în dinamica familiei** în societăţile contemporane:

- scăderea ratei căsătoriilor sancţionate legal. Acest fenomen se înregistrează îndeosebi în Danemarca şi în ţările scandinave. România prezintă una dintre cele mai înalte rate ale căsătoriilor legale din Europa;
- creşterea vârstei medii la căsătorie;
- creşterea ratei divorţurilor şi a recăsătoriilor;
- creşterea bunăstării medii a familiei şi creşterea contribuţiei femeilor la această bunăstare;
- creşterea ponderii femeilor căsătorite care desfăşoară o activitate permanentă extrafamilială:
- creşterea calităţii îngrijirii copiilor, prin contribuţia părinţilor şi a serviciilor sociale specializate;

• redistribuirea mai echilibrat-egalitară a puterii şi autorităţii între soţi;

• creşterea ponderii cuplurilor în care unul sau ambii parteneri au relaţii sexuale extramaritale şi sporirea toleranţei sociale faţă de aceste comportamente;

• creşterea ponderii cuplurilor care utilizează mijloace contraceptive;

• scăderea ratei natalităţii şi a numărului mediu de copii pe familie;

• creşterea ponderii naşterilor în afara căsătoriilor legale;

• amânarea fertilităţii cuplului până la demararea carierei profesionale.

În majoritatea cuplurilor familiale din ţările dezvoltate sau în curs de dezvoltare, o tendinţă generală constă şi în **schimbarea diviziunii rolurilor în cadrul familiei**.

Rolurile maritale sunt un set de atitudini şi comportamente care se aşteaptă de la soţ/soţie în cadrul relaţiilor maritale. Ele sunt determinate cultural şi prezintă diferenţe mari de la o societate la alta. Principalele roluri sunt: îngrijirea gospodăriei; aprovizionarea; parteneriatul sexual; îngrijirea şi socializarea copiilor; organizarea timpului liber; menţinerea relaţiilor de rudenie; acordarea de sprijin; funcţionarea ca prieten terapeut.

Rolurile sunt definite şi reajustate în permanenţă prin comunicarea dintre parteneri. Comportamentul defensiv poate inhiba comunicarea şi definirea rolurilor.

Ca **principale tendinţe în schimbarea diviziunii rolurilor**, se constată: o redistribuire cu tendinţe egalitare a activităţii menajere; preluarea de către soţ a unor activităţi ce erau, în mod tradiţional, realizate de către soţie; diminuarea contribuţiei copiilor la realizarea unor activităţi menajere; schimbarea normelor sociale cu privire la diviziunea rolurilor în cadrul familiei.

Schimbările sunt mai puţin evidente la nivelul menţinerii relaţiilor de rudenie. Deşi a crescut mult ponderea familiei de

tip neolocal, copiii căsătoriți continuă să aibă un rol important în îngrijirea părinților vârstnici. Chiar în societățile cu sisteme complexe de asigurări sociale şi de sănătate (SUA, țări din Europa de Vest şi de Nord), peste 80% din cheltuielile de îngrijire a părinților bolnavi sunt suportate de către copii.

Începând cu anii '70 ai veacului al XX-lea, au început să se extindă **modele alternative de viață**. Dintre acestea, potrivit lui Ioan Mihăilescu, mai răspândite sunt **celibatul, coabitarea consensuală, căsătoriile fără copii** şi **menajele monoparentale**. Cu o extindere relativ redusă sunt **cuplurile de homosexuali** şi **asociațiile familiale de tip comunitar**.

Celibatul este un stil de viață întâlnit de-a lungul istoriilor tuturor societăților. În societățile tradiționale el era însă un mod de viață marginal, cu o frecvență relativ scăzută. **Celibatul** a început să se extindă rapid după 1970; în unele societăți (Europa de Vest, SUA), ponderea sa s-a dublat în decurs de 20 de ani. El este, tot mai frecvent, rezultatul unei opțiuni individuale decât rezultatul unor constrângeri extraindividuale. **Celibatul** nu este un fenomen omogen; el include atât persoane care nu întrețin relații sexuale permanente, cât şi persoane care au relații sexuale regulate cu alte persoane celibatare. În al doilea caz, este mai curând vorba despre cupluri în care partenerii locuiesc în menaje separate. Toleranța socială față de acest stil de viață a crescut în toate societățile, în unele țări constituindu-se adevărate subculturi ale celibatarilor. **Celibatul** este unul dintre factorii care determină scăderea natalității, fapt pentru care, în majoritatea societăților, este descurajat prin politici demografice şi sociale (taxe pe celibat, impozite mai mari plătite de celibatari, restricții în obținerea de credite pentru locuințe sau în atribuirea de locuințe din fondurile publice sau chiar restricții în urmarea unor cariere profesionale).

Coabitarea consensuală este o formă de cuplu familial format din persoane de sex opus între care nu există relații de căsătorie. Din punct de vedere funcțional, **cuplul consensual** nu se deosebeşte mult de familia nucleară. El realizează

majoritatea funcţiilor pe care le realizează o familie nucleară obişnuită şi se confruntă cu aceleaşi probleme cu care se confruntă cuplurile căsătorite.

Coabitarea consensuală nu are aceeaşi semnificaţie în toate situaţiile. În unele cazuri, ea este doar o simplă coabitare premaritală, o etapă premergătoare căsătoriei. Această alternativă prezintă o mare atractivitate pentru generaţiile tinere din societăţile europene sau de cultură europeană. Ea este considerată ca o posibilitate de a creşte şansele de alegere a unui partener potrivit.

În alte cazuri, **coabitarea consensuală** este un stil de viaţă rezultat dintr-o opţiune de lungă durată sau definitivă. La nivelul statistic, se constată o corelaţie puternică între creşterea numărului cuplurilor consensuale şi creşterea numărului cuplurilor fără copii. În mod tradiţional, familiile aveau copii, întrucât şi raţiunea socială a existenţei familiei era, principial, procrearea. Familiile *fără copii* erau puţin frecvente şi, în mod obişnuit, erau fie obiectul compătimirii comunitare (când nu puteau să aibă copii), fie al dezaprobării (când nu doreau să aibă copii). În a doua jumătate a secolului al XX-lea, numărul familiilor *fără copii* a început să crească rapid. În unele cazuri este vorba de amânarea fertilităţii sau de infertilitate, în altele este vorba de o decizie definitivă de a nu avea copii. Argumentele invocate de cupluri pentru a nu avea copii sunt aproximativ aceleaşi în toate societăţile: nepriceperea de a fi părinţi, dorinţa de a practica un stil de viaţă care oferă mai multă libertate, spontaneitate, intimitate şi timp liber, comparativ cu stilul de viaţă al familiilor cu copii. Motivaţia principală constă în dorinţa de a urma o anumită carieră profesională, prezenţa copiilor fiind apreciată drept un obstacol în realizarea acestui obiectiv. Ponderea cea mai ridicată a familiilor *fără copii* este întâlnită la cuplurile urbane în care soţia urmează o carieră profesională.

La sfârşitul anilor ’80 şi începutul anilor ’90 ai secolului trecut, cercetările au pus în evidenţă manifestările unui nou tradiţionalism familial, de revalorizare socială a copiilor. Acest

nou tradiționalism se manifestă mai ales în țările foarte dezvoltate din punct de vedere economic. În anii 1960-1980, a crescut rapid ponderea **menajelor monoparentale**. Majoritatea acestor menaje sunt formate din mamă şi copiii ei minori. **Menajele monoparentale** sunt, în cea mai mare parte, rezultatul divorțului şi, într-o mai mică măsură, al decesului soțului sau al naşterilor în afara căsătoriei. Nivelul mediu de viață al **menajelor monoparentale** este mai scăzut decât al familiilor nucleare complete, iar gradul de satisfacție al părinților singuri privind viața familială este mai redus decât al cuplurilor. **Menajele monoparentale** doar cu tată dețin o pondere relativ scăzută în totalul menajelor monoparentale (circa 10% în Europa de Vest şi SUA). Dificultățile cu care se confruntă menajele monoparentale sunt mai mari decât în cazul familiilor nucleare complete.

Organizarea vieții familiale în **forme comunitare** este foarte veche. O revigorare a comunelor s-a produs în anii 1960-1970, când, în țările dezvoltate din punct de vedere economic, au apărut mii de comune. Durata de viață a comunelor este relativ scurtă, majoritatea lor destrămându-se după câțiva ani de existență. Comunele sunt foarte diferite între ele. Unele sunt de tip anarhist, au puține reguli formale sau nu au asemenea reguli, se orientează după o concepție filosofică vagă, sunt deschise noilor sosiți şi au o bază financiară slabă. Altele sunt riguros structurate, acceptă noi membri doar după o verificare strictă, au coduri normative stricte şi o orientare filosofică fermă, au o bază economică puternică, asigurată de un sistem de întreprinderi proprii.

În finalul celor prezentate, ajungem să împărtăşim concluzia, formulată de A. Giddens (2001), potrivit căruia „ne aflăm la o răspântie. Va aduce viitorul, în continuare, decăderea căsătoriilor sau a parteneriatului de lungă durată? Vom popula din ce în ce mai mult un peisaj emoțional şi sexual brăzdat de amărăciune şi violență? Nu se poate afirma nimic cu siguranță. Căsătoria şi familia rămân instituții bine determinate, dar care trec prin frământări şi presiuni majore”…

Dar o asemenea analiză sociologică a familiei şi căsătoriei, aşa cum am întreprins mai sus, sugerează cu fermitate că nu vom rezolva problemele privind către trecut. Trebuie să încercăm să împăcăm libertăţile individuale, pe care am ajuns să le preţuim în viaţa noastră personală, cu nevoia de a forma relaţii stabile şi de durată cu alţi oameni.

2. *Viaţa economică şi munca*

Pentru cei mai mulţi dintre noi, **munca** ocupă, în viaţa noastră, o parte mai amplă decât orice alt tip de activitate. Adeseori, munca este asociată cu corvoada, o serie de sarcini le dorim minimalizate şi, dacă se poate, total absente. Oare aceasta este atitudinea majorităţii oamenilor faţă de munca lor? Iar dacă nu, care este motivul?

Studiile au demonstrat că munca prezintă mai multe avantaje decât corvoada. Astfel, oamenii nu s-ar simţi atât de descurajaţi, dezorientaţi, stresaţi, atunci când devin şomeri.

În societăţile moderne, a avea slujbă este un lucru important în vederea asigurării stimei faţă de propria persoană. Chiar şi atunci când condiţiile de muncă sunt relativ neplăcute, iar sarcinile de serviciu plictisitoare, munca are tendinţa de a fi un element structurant în alcătuirea psihologică a oamenilor şi reprezintă nucleul ciclului activităţilor zilnice.

În sens general, munca este activitatea de producere a bunurilor materiale şi spirituale, iar, în sens restrâns, constituie activitatea de producere de bunuri şi servicii recunoscute social şi care reprezintă o sursă de venit pentru cei care o prestează.

Pornind de la complexele necesităţi ale omului, o bogată literatură caută să pună în evidenţă semnificaţia umană a muncii.

Pentru om, înţeles ca fiinţă activă, orientată spre autorealizare personală şi socială, munca reprezintă, potenţial, o importantă sferă a realizării sale. În ea, omul îşi dezvoltă şi confirmă capacităţile sale fizice şi intelectuale, cât şi realizarea sa ca fiinţă socială. Numeroase cercetări au explorat munca în

calitate de sursă de satisfacție/insatisfacție. Există instrumente de măsurare a caracteristicilor intrinseci ale muncii semnificative pentru om: condiție fizică, grad de oboseală, periculozitate, repetitivitate, varietate/monotonie, calificare cerută, inventivitate solicitată, autonomie şi responsabilitate etc. De asemenea, sunt studii asupra muncii înțeleasă ca modalitate de compensare pentru dificultățile din alte sfere ale vieții, cu efecte negative, pe termen lung, chiar asupra performanțelor în muncă.

În ultimele decenii s-au realizat investigații ample în diferite țări, inclusiv în România, asupra calității umane a muncii, utilizând indicatori de tipul: satisfacția în muncă, calitatea percepută a muncii, alienarea, sursele de stres din sfera muncii şi efectele sale asupra omului, şomajul şi consecințele lui asupra personalității umane, a stilului de viață, asupra vieții de familie, a participării sociale etc.

Revoluția aspirațiilor din anii '60 ai secolului trecut, creşterea intoleranței față de muncile simplificate şi necalificate au generat un complex program de **îmbogățire a muncii**. Principiul muncii îmbogățite, la nivelul actual al tehnologiei, sugerează că este posibilă o organizare alternativă a muncii, caracterizată prin reconstituirea unor munci complexe, înalt calificate, care oferă oportunități sporite de inițiativă, creativitate, autonomie şi responsabilitate. În această direcție este previzibilă creşterea interesului pentru „proiectarea" unor posturi de muncă în acord nu numai cu cerințele progresului tehnologic, dar şi cu exigențele omului, în condițiile existenței unor societăți dezvoltate economic şi sociocultural.

Potrivit lui A. Giddens (2001), în strânsă legătură cu munca, sunt relevante următoarele aspecte:

• **Ocupația** – Tip de activitate socială aducătoare de venit, desfăşurată de către o persoană într-una din ramurile economiei. Ea se referă la producerea de bunuri materiale şi spirituale, la efectuarea unor prestații de servicii recunoscute şi recompensate în cadrul societății, ceea ce îi asigură individului sursele de existență. În decursul istoriei, pe baza diviziunii

sociale a muncii, s-a constituit o structură complexă de ocupații, trecându-se de la activitățile primare, nediferențiate, prin care se asigura existența personală, la o muncă specializată. Pe măsura adâncirii diviziunii muncii s-a realizat o creştere tot mai substanțială a eficienței acesteia, ceea ce a condus la progresul mai rapid al societății, dar şi la sporirea considerabilă a interdependențelor între producători, adică la o structură ocupațională complexă. În epoca, contemporană, ocupațiile cunosc o dinamică deosebită, ca şi un proces de profesionalizare, necesitând o pregătire prealabilă.

• **Bani** – Salariul constituie principala sursă de care depind mulți oameni pentru a-şi satisface nevoile materiale şi spirituale. Temerile referitoare la existență au tendința de a se multiplica fără un astfel de venit.

• **Nivel de activitate** – Pentru dobândirea şi exersarea calificărilor şi competențelor, munca oferă o bază solidă. Chiar atunci când munca este de rutină, ea oferă un mediu structurat în cadrul căruia energiile personale pot fi absorbite.

• **Varietate** – Munca face posibil accesul la contexte care diferă de cadrul domestic. Chiar şi atunci când sarcinile sunt relativ monotone, în mediul de la locul de muncă indivizii au posibilitatea de a realiza ceva deosebit față de activitățile de acasă.

• **Structura temporală** – Pentru cei angajați, de obicei ziua este organizată în jurul programului de lucru, oferind un sentiment al direcției în activitățile zilnice. Cei care nu au o slujbă consideră plictiseala o problemă majoră şi resimt un sentiment de apatie în privința timpului.

• **Contacte sociale** – Adesea, cadrul de la locul de muncă oferă ocazii de a participa la activități comune cu ceilalți şi posibilitatea de a stabili raporturi de prietenie. Cercul de posibili prieteni şi cunoştințe se poate restrânge serios, atunci când nu există cadrul oferit de locul de muncă.

• **Identitate socială** – Munca este prețuită datorită sentimentului de identitate socială pe care o oferă. Lipsa unei

slujbe poate submina, prin urmare, încrederea indivizilor în valoarea lor socială.

În toate societăţile, munca reprezintă baza **economiei**. **Sistemul economic** constă din instituţii care asigură producţia şi distribuţia bunurilor şi serviciilor. În societăţile moderne, acest sistem depinde de **producţia industrială**. Industria modernă diferă în mod fundamental de sistemele premoderne de producţie, care se bazau preponderent pe agricultură. Ea se află într-o permanentă schimbare, determinată, în principal, de modificările tehnologice. **Tehnologia** se referă la aplicarea practică a cunoaşterii prin intermediul tehnicilor (ca ansamblu de instrumente, metode şi norme), utilizate în activităţile productive. Ea are trei dimensiuni esenţiale:

a) **materială**, care se referă la ansamblul de unelte, instalaţii, maşini, aparate şi dispozitive, folosite în anumite activităţi sociale, productive prin excelenţă;

b) **normativă**, care cuprinde normele de utilizare ca şi reţetele de organizare asociate unei tehnologii;

c) **socială**, reprezentată de ansamblul de abilităţi şi comportamente individuale şi colective, ca şi de normele sociale generate de utilizarea unei anumite tehnologii.

Între dimensiunea sau componenta materială a unei tehnologii şi cea socială există un anumit decalaj în timp, în sensul unei lipse de adaptare la o nouă tehnologie. Subliniind acest aspect, sociologul W.F. Ogburn (1964) a elaborat teoria decalajului cultural, potrivit căreia problemele şi conflictele sociale sunt datorate, în principal, incapacităţii instituţiilor sociale de a ţine pasul cu schimbările tehnologiei.

Una dintre cele mai distincte caracteristici ale sistemului economic din societăţile moderne o reprezintă existenţa unei **diviziuni a muncii** extrem de complexe.

Diviziunea muncii poate fi definită ca „diferenţierea şi separarea activităţilor sociale sau muncii pe sectoare specializate, în condiţiile existenţei unei coordonări de sarcini şi a unor interacţiuni sau relaţii de schimb de bunuri şi servicii” (Lazăr Vlăsceanu, 1993).

Realizată pe două axe – economică şi socială –, care sunt complementare, diviziunea muncii poate fi:

• **diviziunea economică a muncii**, care constă în separarea activităţilor de subzistenţă socială pe sectoare şi a muncii din cadrul acestora pe operaţii specializate;

• **diviziunea socială a muncii**, care semnifică delimitarea, în plan social, de categorii recunoscute social şi specializate funcţional în forma ocupaţiilor şi a unităţilor productive.

Într-o economie industrială se disting trei sectoare:

• **primar** (agricultură, minerit, pescuit etc.);

• **secundar** (prelucrarea materiilor prime, industria manufacturieră);

• **terţiar** (servicii manageriale, educaţionale, medicale etc.).

Complexitatea tehnologică şi diviziunea economică a muncii sunt interdependente. Pe de o parte, creşterea complexităţii tehnologice este determinată de gradul de diferenţiere a diviziunii muncii. Pe de altă parte, adâncirea diviziunii muncii este generată de dezvoltarea tehnică şi tehnologică.

În acest context, menţionăm că, potrivit lui Alain Touraine, istoria relaţiilor dintre om şi maşină poate fi descompusă în trei etape.

Relaţiile dintre om şi maşină

	Faza A	**Faza B**	**Faza C**
Tehnici utilizate	Maşina universală (secolul al XIX-lea)	Maşina specializată (începutul secolului al XX-lea)	Maşina autonomă (perioada contemporană)
Calificările muncitorilor	Meseriaş	Muncitor specializat (taylorism, fordism)	Supraveghetor – operator

După Gilles Ferréol (coord.), *Dicţionar de sociologie,* Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 129.

Prima etapă (faza A) corespunde începuturilor revoluției industriale. În acest caz, maşinile sunt universale, capabile să fabrice diferite piese. Muncitorul este stăpânul muncii sale. Formarea are loc în atelier şi poate dura ani întregi. În ateliere domneşte o etică a conştiinței profesionale.

În a doua etapă (faza B) intră în scenă taylorismul. Maşinile devin din ce în ce mai specializate. Cronometrul impune respectarea ritmurilor de lucru, care să conducă la maximă eficacitate.

Ultima etapă (faza C) este cea a maşinii autonome. Sarcinile care trebuie executate nu mai sunt decât sarcini de control, de supraveghere sau de întreținere.

În prezent, chiar dacă s-a ajuns la o coordonare a principiilor de eficiență economică a muncii şi de producere a tehnologiilor adecvate acestora, încă n-au fost înlăturate, ba uneori au fost accentuate, sursele de înstrăinare umană în procesul strict specializat de practicare a unor ocupații productive.

O viziune sociologică interesantă asupra diviziunii muncii ne oferă Emile Durkheim (1893). Potrivit sociologului francez, chiar dacă diviziunea muncii presupune o specializare a sarcinilor şi o creştere a productivității muncii, ea este un fapt de organizare socială sau de solidaritate, care se bazează pe coordonarea sarcinilor specializate pentru realizarea complementarității necesare funcționării armonioase, organice a societății.

Ca o consecință a mutațiilor tehnologice, a insuficienței cererii şi a încetinirii ritmului de creştere economică apare **şomajul**. Definit ca inactivitate forțată, totală sau parțială, a unui individ sau a unei părți a forței de muncă dintr-o țară, şomajul poate fi conjunctural sau structural, clasic sau keynesian. Potrivit definiției date de Biroul Internațional al Muncii, **şomer** este oricine are mai mult de 15 ani şi îndeplineşte, simultan, următoarele condiții: este apt de muncă, nu munceşte, este disponibil pentru o muncă salariată, caută loc de muncă.

Din punct de vedere economic, şomajul este apreciat ca expresie a unor dezechilibre:

a) **pe piața muncii**, şomajul apare atunci când oferta de forță de muncă este superioară cererii;

b) **pe piața bunurilor şi serviciilor**, şomajul apare când producția este inferioară cererii. J.M. Keynes credea că şomajul este consecința unei lipse de putere de a cumpăra bunuri şi servicii. Guvernele pot interveni pentru a spori nivelul cererii în cadrul unei economii, conducând, astfel, la crearea de noi locuri de muncă.

Şomajul este rezultatul a două mari procese:

- pierderea locurilor de muncă de către o parte a populației ocupate;
- creşterea ofertei de muncă prin atingerea de către noile generații a vârstei legale pentru a se putea angaja.

După cum constată numeroase studii, şomajul de lungă durată (mai mult de un an) este în progresie constantă. Fenomenul cuprinde situații foarte eterogene. Astfel, cercetările pun în evidență:

- un **şomaj de excludere**, reprezentativ pentru lucrătorii mai vârstnici;
- un **şomaj de inserție**, propriu celor sub 25 de ani;
- un **şomaj de reconversiune**, legat de restructurările industriale.

Aceste trei componente nu evoluează în acelaşi ritm. Diferențele depind de diverşi factori. Este vorba, de la caz la caz, de repartizarea populației active, de structurile industriale sau de nivelul de calificare. Trebuie menționate, de asemenea, şi variabilele instituționale (influența legislației, organizarea protecției sociale, dinamica relațiilor contractuale etc.).

Ratele şomajului fluctuează mult de la țară la țară şi de la o perioadă la alta. Guvernele, asociațiile profesionale şi sindicale sunt interesate să se diminueze ratele şomajului. Sociologia este interesată de cunoaşterea fenomenului şomajului sub aspectul ponderii diferitelor categorii de vârstă, nivelului de

pregătire, sexului, domeniului de activitate, zonei geografice etc. Prin ramurile ei specializate, sociologia studiază consecințele şomajului, aplică terapii individuale şi de grup necesare depăşirii acestora.

3. ***Politică, putere, autoritate, stat, democrație, partid politic***

Politica reprezintă „procesul prin care un grup uman, cu opinii şi interese inițial diferite, ajunge la decizii şi opțiuni colective, care se impun întregului grup" (Nicolae Lotreanu, 1993). Politica priveşte mijloacele prin care este folosită puterea pentru a duce la îndeplinire scopul şi conținutul activităților guvernamentale. **Guvernarea** se referă la punerea în practică a politicilor şi hotărârilor de stat de către funcționarii unui aparat politic.

Noțiunea de politică implică deliberarea, opțiunea, diferențierea atitudinilor, lupta sau consensul. Ea presupune diversitatea opiniilor, chiar dacă acestea diferă doar în ce priveşte mijloacele şi nu obiectivele vizate. Când oamenii sunt spontan de acord cu privire la modalitățile de a acționa sau şi mai mult, ajung la unanimitate în procesul decizional, fără a fi constrânşi, atunci nu mai au nevoie de politică. Grupurile de prieteni sau comunitățile ştiințifice pot ilustra acest ideal de consens apolitic. Politica are implicații asupra modalității în care se elaborează sau se adoptă o decizie, ceea ce comportă trei caracteristici principale:

- persuasiunea (rațională);
- negocierea;
- execuția, ca mecanism de realizare efectivă a deciziei.

Politica exclude rezolvarea conflictelor prin forță. Ea încetează atunci când intervin armele sau forța.

Politica se asociază cu exercițiul puterii, singurul care poate asigura realizarea deciziilor. Chiar dacă este de neconceput fără o autoritate intrinsecă, politica este inseparabilă de putere, puterea politică reprezentând tocmai asocierea dintre structurile deliberative ale unei societăți şi birocrația statală.

Pentru studiul vieții politice, esențiale sunt şi următoarele concepte: **putere, autoritate, stat**. Întreaga viață politică, într-un fel sau altul, se confruntă cu **puterea**: cine o deține, cum este obținută şi în ce mod este folosită.

Puterea reprezintă „capacitatea indivizilor sau a grupurilor de a-şi impune propriile interese şi preocupări, chiar atunci când ceilalți se opun" (A. Giddens, 2001). Poate cea mai frecvent citată definiție a **puterii** este cea aparținând lui Max Weber: „Puterea înseamnă orice şansă folosită pentru a-ți impune propria voință în cadrul unei relații sociale, chiar împotriva unor rezistențe şi indiferent de elementele pe care se bazează această şansă" (Max Weber, 1971). Puterea apare ca o dimensiune esențială a anumitor relații de interdependență socială, ceea ce face din ea un concept relațional. Nu se poate afirma despre o persoană sau un grup că „are putere", fără a se specifica în relație cu cine şi ce anume îi conferă acest atribut. Puterea este mai degrabă un proces decât o entitate sau o structură fixă.

Definiția weberiană a puterii nu se referă în mod deliberat la resursele care pot face posibil exercițiul puterii. În ultimă instanță, orice conferă unei persoane sau unui grup un anumit control asupra a ceea ce alții au nevoie şi doresc poate fi considerat ca o resursă de putere. Studiile şi cercetările sociologice au avut în vedere diferite asemenea resurse: capitalul, venitul, prestigiul conferit de status, cunoaşterea, îndemânările deosebite şi rare, virtuțile magice, charisma etc. Ceea ce funcționează socialmente ca o resursă de putere depinde de tipul de societate. De exemplu, în societățile arhaice, controlul ritualurilor magice a constituit o sursă de putere, în timp ce capitalul are o importanță preponderentă în societățile capitaliste moderne.

Distincția lui Max Weber între **clase, grupuri de status** şi **partide** se referă la tipuri diferite de grupuri sociale, particularizate prin controlul anumitor **resurse de putere**:

- **cele economice**, în cazul claselor;
- **prestigiul**, în cazul grupurilor de status;

• **accesul la aparatul politico-administrativ**, în cazul partidelor.

Distribuția diferitelor resurse de putere tinde să fie organizată şi instituționalizată în structuri de dominație relativ stabile pentru fiecare tip de societate.

Un element important în acest proces de instituționalizare îl constituie **fenomenul legitimității**. Problematica legitimității, care va deveni centrală în conceptualizarea weberiană a puterii, a fost sesizată încă de J.J. Rousseau, în *Despre contractul social*: „Cel care stăpâneşte nu este niciodată destul de puternic pentru a rămâne mereu stăpân dacă nu transformă forța în drept şi supunerea în datorie”. Prin urmare, puterea se poate exercita prin:

• **coerciție** – utilizarea forței sau amenințarea cu forța;

• **autoritate** – când puterea este considerată legitimă şi este respectată ca atare.

Puterea acceptată ca legitimă de către cei asupra cărora este exercitată devine **autoritate**.

Max Weber distinge trei tipuri ideale de autoritate:

a) **charismatică**, întemeiată pe „sanctitatea, eroismul sau caracterul exemplar al unei persoane şi pe modelul normativ relevat sau impus de această persoană”;

b) **tradițională**, având la bază „credința înrădăcinată în supremația tradițiilor imemoriale şi în acele persoane cărora aceste tradiții le conferă legitimitate”;

c) **rațional-legală**, bazată pe „credința în legalitatea reglementărilor impuse şi în dreptul celor plasați în poziții de autoritate prin asemenea reguli de a emite ordine” (Călin Anastasiu, 2003).

Birocrația încarnează, în mod exemplar, tipul de autoritate rațional-legală, iar ceea ce Weber denumeşte patriarhalism, patrimonialism şi feudalism au fost sisteme sociale în care a funcționat predominant autoritatea tradiției. Charisma este o forță revoluționară care a generat mişcări sociale de-a lungul istoriei, dar care degenerează, în mod inevitabil, prin „rutinizare”, de îndată ce dispare liderul charismatic.

Constatând fenomenul extinderii birocrației în societățile industrializate, C. Wright Mills (1951) a preluat ideea weberiană a legăturii dintre birocratizarea şi profesionalizarea aparatului politico-administrativ, criticând efectele nefaste ale acestei tendințe: clivajul crescând dintre instituții şi public, opacizarea legăturilor dintre conducători şi conduşi, deteriorarea democrației şi formarea unei „elite a puterii”. Acest cerc restrâns al vârfurilor decizionale din sectoarele politic, economic şi militar hotărăşte destinul unei întregi societăți.

În marea majoritate a societăților cunoscute, una dintre trăsăturile stabile ale puterii, ca fenomen social, constă în distribuția sa inegală între membrii societății. Sociologii explică acest fapt în mod diferit:

- **teoriile funcționaliste** consideră că, dată fiind complexitatea deosebită a societății, este normal ca unii indivizi să dețină putere asupra celorlalți;
- **teoria marxistă** evidențiază că puterea este acumulată în mâinile capitaliştilor, datorită disparității resurselor economice, cu scopul de a prezerva interesele grupurilor respective, acest fapt generând conflicte sociale;
- **teoriile elitelor** consideră, de asemenea, că puterea este monopolizată de un număr redus de oameni, dar apreciază că acest lucru nu se poate schimba, indiferent de sistemul politic;
- **teoriile pluraliste**, mai recent, văd puterea ca fiind dispersată în societate, distribuția şi sursele ei fiind într-un continuu proces de renegociere şi schimbare.

Statul este cea mai importantă instituție politică, distingându-se de celelalte prin faptul că deține monopolul asupra utilizării legitime a forței. Fără a fi o instituție universală, întrucât sunt cunoscute în istorie societăți fără stat, acesta reprezintă instituția politică cea mai însemnată pentru societățile moderne, în care statele sunt organizate tot mai mult pe baze **naționale**.

După cum subliniază A. Giddens, (2001) „Există STAT acolo unde există un aparat politic de guvernare (instituții cum ar fi parlamentul sau congresul, împreună cu funcționarii civili ai

acestor servicii), care conduc un teritoriu dat şi a căror autoritate este susţinută de către un sistem de legi şi de capacitatea de a folosi forţa armată pentru a-şi pune în practică politica. Toate societăţile moderne sunt STATE-NAŢIUNI. Adică, sistemul lor de guvernare îşi susţine dreptul de proprietate asupra anumitor teritorii, posedă coduri de legi formale şi este susţinut de controlul asupra unor forţe armate. State-naţiuni au luat fiinţă în momente diferite în diversele părţi ale lumii".

Prin urmare, ca entitate juridică, definită printr-un teritoriu, o populaţie şi o conducere ce caracterizează mai ales societăţile politice europene începând cu secolul al XVI-lea, statul nu este decât una din formele istorice posibile şi conservabile prin care o colectivitate politică îşi instituţionalizează unitatea şi îşi asumă destinul.

Pentru Marx, statul este „organizarea societăţii" în care el reprezintă un fel de „rezumat oficial". Produs al societăţii ajunse la un anumit nivel de dezvoltare, statul este instrumentul de care se serveşte clasa dominantă pentru a-şi menţine privilegiile şi statutul superior.

Emile Durkheim face din statul modern corolarul diviziunii muncii şi al apariţiei progresive a solidarităţii organice în detrimentul solidarităţii mecanice.

La rândul său, Max Weber caracterizează statul modern prin monopolul constrângerii fizice legitime. Din această perspectivă, statul apare ca un instrument de dominaţie şi un agent al acestei raţionalizări cu care este creditată, în proprii ochi, societatea modernă.

Putem vorbi de mai multe **tipuri de state**:

• **democratic**, dacă autoritatea derivă din lege şi este înrădăcinată în consensul popular;

• **autoritar**, când conducerea (guvernul) centralist(ă) nu admite existenţa pluralismului politic (a mai multor partide de orientări diferite);

• **totalitar**, atunci când guvernul central controlează activitatea tuturor instituţiilor economice, politice, culturale etc.

Sistemele politice democratice încearcă să instituie mecanisme pentru schimbarea paşnică a ordinii politice (existenţa mai multor partide politice rivale, alegeri libere, alte forme de participare politică, existenţa unor grupuri de interese diferite), care să ofere posibilitatea participării membrilor societăţii la procesul politic.

Democraţia îşi are originea în termenul grecesc *demokratia* (*demos* = popor; *krates* = conducere). „Democraţia, în sensul ei de bază – subliniază A. Giddens (2001) –, înseamnă, de aceea, un sistem politic în care poporul şi nu monarhii (regi ori regine) sau aristocraţii (oameni de viţă nobilă, cum sunt lorzii) se află la conducerea ţării”. Altfel spus, **democraţia** reprezintă modalitatea de conducere a unui sistem social caracterizată prin participare, în diferite forme, a membrilor respectivului sistem la procesul de conducere.

Democraţia politică modernă a luat contururile actuale în secolul al XIX-lea, bazându-se pe câteva principii fundamentale: parlament reprezentativ, separarea puterilor în stat, domnia legii, garantarea drepturilor civile. Ea este un instrument de conducere capabil să realizeze două funcţii esenţiale:

a) **mecanisme de negociere**, de asamblare şi armonizare a pluralităţii de interese ale colectivităţii într-o conducere unitară şi coerentă. Din acest punct de vedere, reprezintă un cadru în care fiecare grup şi clasă socială semnalează celorlalte interesele sale, devine conştient de interesele celorlalte grupuri şi clase şi de interesele comune, asigură luarea în considerare, într-o măsură sau alta, a intereselor proprii;

b) **mecanism social de comunicare** a cunoştinţelor şi informaţiilor distribuite în masa colectivităţii, de cumulare şi verificare reciprocă a lor.

Efectul cel mai important al democraţiei este realizarea, prin intermediul procedeelor sale specifice de negociere şi comunicare, a unui grad substanţial de **consens**.

Democraţia reprezintă o formă de conducere pentru care societatea actuală a optat cu claritate, deşi „democraţia se află în dificultate aproape peste tot în lume” (A. Giddens, 2001).

De regulă, în favoarea **eficienței superioare a democrației** sunt invocate următoarele argumente:

- superioritatea gândirii colective asupra celei individuale, mai ales în soluționarea problemelor cu un grad ridicat de complexitate;
- crearea consensului: acceptarea deciziilor este mult mai ridicată în condițiile participării la luarea acestora;
- motivare: participarea la luarea deciziei ridică substanțial gradul de implicare, de responsabilitate, în timp ce sistemele nedemocratice generează pasivitate, rezistență, ostilitate, apatie, alienare;
- există o relație certă între procedeele democratice şi creativitatea sistemului;
- democrația este o bază necesară pentru orientarea flexibilă, deschisă, pentru experimentare, analiză critică. În contrast, sistemele nedemocratice sunt rigide, închise la realitate;
- democrația reprezintă singura modalitate de promovare constructivă şi consensuală a pluralității intereselor care caracterizează o colectivitate şi, de aici, gradul relativ redus de conflictualitate şi de alienare;
- control eficient asupra exercitării conducerii de către întreaga colectivitate.

Dincolo de avantajele sale certe, democrația prezintă şi **dificultăți**: consum de timp, blocarea deciziei, permite proiecția unor interese particulare în procesul decizional.

Democrația implică, prin definiție, existența mai multor **partide politice**. Asociată cu extinderea democrației şi cu creşterea interesului maselor pentru viața politică (sufragiul universal, sistemele parlamentare etc.), afirmarea partidelor politice s-a produs îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Un **partid politic** poate fi definit ca fiind „o organizație constituită în scopul obținerii controlului legitim al guvernării în urma unui proces electoral” (A. Giddens, 2001) sau ca reprezentând „o organizație al cărei obiectiv final este cucerirea sau influențarea puterii guvernamentale, în vederea

promovării intereselor politice, economice, ideologice, culturale etc. ale unor grupuri, clase sau fracțiuni de clasă, comunități locale, etnice, religioase" (Călin Anastasiu, 1993).

Printre primii la care întâlnim o abordare mai diferențiată şi chiar schița unei tipologii a partidelor politice se numără **Alexis de Tocqueville** (1835). El distinge între **marile partide** dedicate unor nobile idei revoluționare, care „răscolesc" societatea în epocile de profunde schimbări sociale, şi **micile partide**, care nu fac decât să „agite" societatea prin intrigi şi maşinațiuni egoiste în perioadele de relativă stagnare.

Pentru **Max Weber**, funcția principală a partidelor politice este de a menține puterea în cadrul unui grup de tip corporatist, astfel încât conducătorii acestuia să poată distribui avantaje materiale sau simbolice membrilor activi ai grupului.

R. Michels este autorul primului studiu sociologic modern asupra partidelor politice, în special asupra structurilor interne de putere. Pornind de la analiza social-democrației germane, sociologul italian a arătat cum, în interiorul unui partid politic, a cărui vocație democratică este tradițională, prin forța lucrurilor, se constituie treptat o pătură dominantă de politicieni profesionişti, preocupată de menținerea propriilor poziții şi rezistentă la schimbare. Pe scurt, în aceasta constă cunoscuta „lege de fier a oligarhiei", formulată de Michels.

M. Duverger a pus în circulație o tipologie a partidelor politice devenită clasică. În esență, distincția pe care sociologul francez o face între **partide de masă** şi **partide de cadre** tinde să acopere, din punctul de vedere al recrutării, structurilor organizatorice interne, ideologiei, strategiei de cucerire a puterii, disciplinei şi gradului de participare a aderenților la viața de partid, partidele cu deschidere spre largi categorii sociale, pe de o parte, şi partidele burgheze, pe de altă parte.

În cadrul sistemului politic, partidele politice au funcții importante. Ele au un rol esențial de mediere:

- între societatea civilă şi stat;
- între categorii de interese;

- în rezolvarea conflictelor între acestea.

R.K. Merton adaugă alte două funcții:

- „de propulsare socială”, pentru indivizii cărora le sunt refuzate o serie de cariere sociale respectabile;
- „de tribun”, prin care anumite partide excluse de la putere încearcă să ofere un sentiment de protecție categoriilor celor mai defavorizate.

Partidele aflate la guvernare au un rol extrem de important, întrucât ele definesc politicile statului respectiv. Şi partidele de opoziție au roluri bine definite:

- să oblige guvernul să-şi explice intențiile şi acțiunile;
- să facă permanent cunoscute punctele de vedere ale minorității;
- să demonstreze faptul că pot exista politici alternative la orice inițiativă guvernamentală.

4. *Educația*

Educația, o altă instituție fundamentală a societății, poate fi definită, în sensul cel mai general, ca „orice activitate socială vizând transmiterea către indivizi a moştenirii colective a societății în care aceştia se inserează” (Gilles Ferréol, 1998). În câmpul său de cuprindere sunt incluse, astfel, socializarea copilului în familie, instruirea primită în instituții cu scop educativ explicit sau în cadrul diferitelor grupuri, influența grupului de prieteni, a mass-media etc. La limită, câmpul educației este atât de vast, încât nicio acțiune care vizează o transmitere a culturii şi valorilor unei societăți nu poate fi exclusă.

Sociologia educației, ramură specializată a sociologiei, utilizează termenul într-un sens mai restrâns. Dintre instituțiile educative este avută în vedere şcoala, în calitatea ei de organizație profilată în formarea şi transmiterea de informații. Obiectul actual al sociologiei educației este, în primul rând, sistemul şcolar, în particular cel stabilit şi dezvoltat începând cu revoluția industrială.

În ultimele două secole, amplele procese sociale de industrializare şi urbanizare au transformat întreaga reţea instituţională a societăţilor occidentale. Educaţia a cunoscut, în acest sens, două tendinţe majore, şi anume, **trecerea de la o educaţie a elitelor la o educaţie de masă** şi **sporirea birocratizării**.

Folosirea crescândă a materialelor scrise în domenii diferite ale vieţii a dus la un nivel mai ridicat al **alfabetizării** (capacitatea de a citi şi de a scrie la un nivel minim) decât în orice epocă anterioară. Treptat, a apărut **educaţia**, în forma ei modernă, implicând instruirea elevilor în cadrul unor şcoli construite special.

Procesul industrializării şi expansiunea oraşelor au contribuit la sporirea necesităţii unui învăţământ specializat. Când oamenii lucrează în multe profesii diferite, calificările nu mai pot fi transmise direct de la părinţi la copii. Dobândirea de noi cunoştinţe se bazează tot mai mult pe gândirea abstractă, mai curând decât pe transmiterea practică a unor calificări specifice. Într-o societate modernă, oamenii trebuie să fie înzestraţi atât cu noţiuni de bază (cititul, scrisul, socotitul), cât şi cu cunoştinţe generale despre mediul înconjurător, social şi economic. Totodată, este important ca ei să ştie cum să înveţe, în aşa fel încât să poată stăpâni informaţia, atât de copleşitoare în epoca pe care o trăim.

Din punctul de vedere al gradului de organizare, se poate distinge între:

- **educaţia formală**, realizată prin acţiuni de predare şi instruire proiectate şi înfăptuite de personal specializat pentru conducerea învăţării pe baza unor obiective prestabilite în instituţii şcolare ierarhic structurate, după criterii de vârstă şi de performanţă, în cadrul unui sistem de învăţământ (sau şcolar);
- **educaţia nonformală**, realizată prin acţiuni educative, filiere de instruire şi reţele de învăţare organizate în afara sistemului de învăţământ, ca răspuns la cerinţele sociale şi nevoile individuale de permanentizare a învăţării. Educaţia nonformală s-a dezvoltat rapid începând cu a doua jumătate a

secolului al XX-lea, incluzând instituții educative destinate mai ales tinerilor şi adulților (universități deschise sau populare, colegii comunitare, case de educație, cultură sau creație etc.). Acestea sunt, uneori, complementare cu instituțiile şcolare, pentru ca, alteori, să ofere soluții alternative de formare profesională sau general-culturală sub semnul exigențelor **educației permanente**. Sunt mai puțin structurate organizatoric decât instituțiile şcolare, pe care uneori le iau ca model, mai flexibile în organizarea timpului, centrate pe realizarea unor scopuri imediate de informare sau chiar de dobândire a unor calificări;

• **educația informală**: procesul permanent de asimilare voluntară şi involuntară de atitudini, valori, modele de comportare sau cunoştințe vehiculate în relațiile şi interacțiunile sociale din mediul personal de viață, din familie, muncă, mass-media etc. Aria de extindere a educației informale în timp şi în spațiu depinde de receptivitatea individuală şi presiunea socială, incluzând socializarea, aculturația, propaganda şi alte acțiuni sociale cu efecte educative, care au şi funcții de modelare a conştiinței.

Granițele dintre instituțiile şi acțiunile sociale specifice celor trei tipuri de educație nu sunt stricte, existând, de fapt, un continuum dinspre formal spre nonformal şi informal. Împreună circumscriu sistemul educațional al unei societăți, în cadrul căruia **sistemul de învățământ** este cel mai reprezentativ.

Ca şi în sociologie, în studierea problemelor educației se pot distinge abordări teoretice particulare, care tind, uneori, spre convergență, alteori spre contestări reciproce. Intervine, totodată, şi contextul social specific, cu dilemele şi contradicțiile sale, într-o epocă sau alta şi într-un spațiu geografic sau altul. Dincolo de diversitate, însă, pot fi identificate câteva axe polarizante de structurare a abordării în funcție de centrarea acestora pe:

• generarea şi reproducerea ordinii sociale sau conflictul şi contradicția dintre categorii (clase) sociale;

• înţelegerea practicilor vieţii cotidiene şi a principiilor care le reglementează sau definirea tehnicilor, metodelor şi procedeelor de măsurare şi prelucrare a datelor empirice de tip cantitativ;

• specificarea sistemelor, structurilor şi a relaţiilor structurale intra şi intersisteme sau caracterizarea modului de construcţie a realităţii social-educative prin relaţiile şi interacţiunile care vehiculează simboluri şi semnificaţii;

• orientare macrosocială sau microsocială.

Abordările tind să se situeze pe o poziţie sau alta a uneia sau mai multor axe, deşi aspiraţia este de a ajunge la o **tipologie a sistemelor educaţionale** în relaţie cu structura socială, ţinând cont de tendinţele schimbării sociale şi de dinamica dezvoltării educaţiei. Finalitatea sa principală este de a identifica şi caracteriza practici modelatoare pe baza explicării mecanismelor de structurare a conştiinţei individuale şi sociale. Unitatea de bază a analizei este relaţia dintre generaţii, aşa cum aceasta se exprimă prin instituţii, conţinuturi şi interacţiuni de producţie, transmitere şi reproducţie culturală. Acestea se realizează în contexte specifice, prin moduri vizibile sau invizibile, în condiţii de distribuire a puterii şi realizare a controlului social, care sunt specifice unei societăţi date.

În analiza fenomenelor educaţionale s-au conturat diferite orientări teoretice, mai ales în ultima jumătate a secolului al XX-lea.

• **Paradigma funcţionalismului structuralist**, iniţiată de T. Parsons. El a publicat un studiu, în care a adaptat teoria sa generală la domeniul educaţiei, în special al clasei şcolare. Scopul analizei, subliniază Parsons, implică o dublă problemă: „prima se referă la modul cum funcţionează clasa pentru a face pe elevi să interiorizeze atât angajările, cât şi capacităţile necesare realizării cu succes a viitoarelor roluri de adult, iar a doua la modul în care ea funcţionează pentru a aloca aceste resurse umane în structura de roluri a societăţii de adulţi" (Lazăr Vlăsceanu, 1993).

Şcoala apare atât ca agenție socializatoare, cât şi de alocare a forței de muncă pe poziții ocupaționale ce solicită anumite calificări. Pornind de aici, s-au realizat multiple cercetări ale socializării şi ale mecanismelor prin care şcoala satisface cerințele social-economice de forță de muncă. Totuşi, în timp ce socializarea a devenit obiect de studiu şi al psihologiei sociale, sociologia educației a consacrat aşa-numitul funcționalism tehnologic, specializat în analiza modului în care şcolile califică forța de muncă solicitată de creşterea economică, în condiții de promovare a progresului tehnic.

Se intensifică preocuparea de definire a structurii organizaționale a şcolii prin analogie cu alte organizații sociale şi se aplică principii analitice din teoria generală a sistemelor, inițiată de L. von Bertalanffy. Şcoala apare ca o organizație integrată în sistemul de învățământ care este, de fapt, un subsistem al sistemului social global, aflându-se în relație cu alte subsisteme şi, în special, cu economia. Problema principală rezidă în identificarea relațiilor de tipul intrări-ieşiri intermediate de şcoală, privită ca instituție a prelucrării umane. Numai că tocmai procesul de prelucrare era ignorat în numele caracterizării relațiilor care-i sunt exterioare, întrucât acestea sunt ilustrative pentru modul în care şcoala îşi îndeplineşte funcția de alocare a persoanelor calificate pe diferite poziții din diviziunea economică a muncii.

Deşi funcționalismul a contribuit la caracterizarea relațiilor dintre învățământ şi societate, s-a dovedit a fi limitat, prin accentul pus pe consecințe şi nu pe cauze, pe descriere şi nu pe explicație, ignorând în mare parte relațiile sociale din interiorul şcolii, sursele de conflict şi nu numai de construcție a consensului social.

• Intrarea în umbră a abordărilor funcționaliste coincide, la sfârşitul deceniului al şaptelea al secolului trecut, cu o proliferare deosebită a **direcțiilor de cercetare din sfera educației**. Ca urmare a dezvoltării metodologiilor de cercetare empirică, în special a tehnicilor de culegere, prelucrare şi interpretare a datelor cantitative, se afirmă, în această perioadă

şi mai târziu, aşa-numita orientare a „aritmeticii politico-sociale”. Scopul său este dublu:

a) pe de o parte, descrierea şi documentarea unei stări a sistemului de învățământ în condițiile specifice unei societăți date;

b) pe de altă parte, formularea unor direcţii de schimbare sau reformare socială şi şcolară.

O atenţie deosebită este acordată distribuţiei oportunităților şcolare şi sociale (Coleman, Boudon, Halsey), surselor şi formelor de manifestare a inegalităților (Jencks), intervenţiei şcolii în mobilitatea socială şi ocupațională (Blau, Duncan), factorilor care concură la dobândirea şi ocuparea unei poziții sociale.

Cercetările se bazează pe o vastă documentare empirică şi pe aplicarea unor tehnici sofisticate de analiză statistică a datelor, în special a regresiei multiple, a variației şi covariației şi a analizei „path” de identificare şi caracterizare a cauzelor sociale. Concluzia generală a acestor analize este că, deşi şcolaritatea este un factor fundamental al mobilității sociale, întrucât facilitează şi/sau legitimează dobândirea unei poziții sociale şi ocupaționale, ea nu poate compensa sau anula distribuția inegală a şanselor şi oportunităților şcolare şi sociale din societățile bazate pe principii ierarhice ale organizării sociale, ci mai degrabă le reproduce. Educația intervine ca un factor reproducător între statutul de origine şi cel de destinație, iar structura socială existentă reglementează toate raporturile ce se stabilesc între educaţie şi celelalte componente ale societății. Orientarea „aritmeticii politico-sociale” a condus la acumularea unei vaste cantități de date concrete, la perfecţionarea metodologiei de cercetare şi la elaborarea unor modele teoretice ale relațiilor dintre sistemul şcolar şi stratificarea, respectiv mobilitatea socială, cu accent pe modalitățile de distribuire a inegalităților şcolare şi sociale şi pe formularea unor principii de reformare a educației şi societății.

• O altă direcţie de studiu şi analiză a fost orientată spre dezvăluirea aspectelor invizibile ale organizării sociale şi a proceselor de transmitere a conţinuturilor educaţiei, precum şi

spre cercetarea modului de construcție a identităților personale ale elevilor în şcoală.

În plan metodologic se promovează tehnicile specifice abordărilor fenomenologice, etnografice şi simbolic-interacționiste ale sociologiei interpretative. Situația socială este referința analitică principală, constând în interacțiuni ale factorilor sociali care vehiculează simboluri şi semnificații. Elevii sunt priviți ca persoane care creează, preiau şi evaluează semnificații în raporturile vieții şcolare sau extraşcolare cotidiene, asimilează, transmit sau reproduc diverse procedee interpretative prin care îşi construiesc propriul sine şi conferă sens lumii din afară. Problema acestor cercetări este de a reconstrui metodele folosite de subiecți pentru a defini situațiile sociale şi de a formula generalizări despre structurile interpretative generate de acestea. A.V. Cicourel şi alții au urmărit lecții, testări şi alte situații şcolare pentru a identifica procedeele cognitive de generare şi asimilare ale interacțiunilor şi ale semnificațiilor investite de actorii sociali în diverse situații. În ciuda unor critici metodologice îndreptățite aduse demersului cantitativ şi analizelor statistice, contribuția acestei direcții la dezvoltarea cercetărilor în sfera educației a fost modestă, reducându-se la repetarea unor idei banale, evidente. Orientarea exclusivă spre analizele microsociale de tip situațional a eliminat evidențierea aspectelor induse de organizarea macrostructurală a educației;

• În contrast cu această direcție, **teoriile reproducției** s-au orientat către domeniul macrosocial al educației şi au îmbinat fundamentarea teoretică şi analiza empirică. Aceste teorii fac efortul de a contribui la elaborarea unei teorii sociologice generale a educației, fie că ilustrează perspectiva conflictualistă (Louis Althusser), fie că preiau unele idei şi principii din teoriile clasice ale lui Durkheim sau Weber (B. Bernstein, P. Bourdieu, S. Bowles, H. Gintis).

Analizând ideologia şi aparatele ideologice de stat, L. Althusser consideră că în societatea capitalistă „reproducția forței de muncă cere nu numai o reproducție a calificării acesteia, dar, în acelaşi timp, o reproducție a supunerii sale față

de regulile ordinii stabilite …”. Sistemul de învăţământ este, în societăţile moderne, aparatul ideologic de stat dominant întrucât „preia copiii din toate clasele sociale de la grădiniţă, şi încă de atunci, prin noile ca şi prin vechile metode, le insuflă, timp de ani, şi tocmai în anii în care copilul este cel mai „vulnerabil”, … un „mod a face” travestit în ideologia dominantă … sau pur şi simplu ideologia dominantă”. În felul acesta sunt reproduse raporturile de producţie ale formaţiunii capitaliste, dar într-un mod disimulat de ideologia dominantă.

O direcţie productivă de cercetare este propusă de P. Bourdieu şi J.C. Passeron (1970) şi de către B. Bernstein (1978), pentru dezvoltarea unei teorii a reproducţiei culturale, şi de către S. Bowles şi H. Gintis, pentru elaborarea unei teorii a reproducţiei sociale.

Pentru P. Bourdieu, acţiunea pedagogică „este în mod obiectiv o violenţă simbolică, ca impunere, printr-o putere arbitrară, a unui arbitrar cultural”. Sistemul de învăţământ asigură condiţiile instituţionale ale exercitării muncii pedagogice de transmitere a capitalului cultural dominant şi de reproducere a unui habitus omogen şi stabil la un număr cât mai mare posibil de destinatari legitimi, ascunzând dependenţa sa faţă de raporturile de putere şi relaţiile dintre clasele dominante şi cele dominate. Productivitatea muncii pedagogice se măsoară prin gradul în care asigură formaţia acelui habitus care corespunde capitalului cultural dominant şi care are menirea de a menţine, produce şi reproduce poziţia dominantă a acestuia, respectiv a structurii de clasă şi a raporturilor de putere care îl fundamentează. Pentru P. Bourdieu, sociologia educaţiei este ştiinţa care studiază raportul dintre reproducţia culturală şi cea socială prin identificarea şi analiza condiţiilor în care sistemul de educaţie reproduce structura relaţiilor de putere şi a relaţiilor simbolice dintre clasele sociale. La baza oricărei reproduceri se află producerea acelor agenţi care au asimilat exhaustiv şi durabil habitusul capitalului cultural dominant, devenind astfel

capabil să genereze practici simbolice şi sociale perfect adaptate la structurile existente.

În teoria sa, B. Bernstein, spre deosebire de Bourdieu, se concentrează asupra principiilor şi mecanismelor transmiterii de simboluri cu ajutorul limbajului pentru asigurarea condiţiilor reproducerii culturale. Structura de clasă se asociază cu coduri diferenţiate – elaborate sau restrânse – de comunicare, finalizându-se în structuri şi modele mentale, în forme specifice ale conştiinţei individuale, care stau la baza anumitor identităţi de clasă. Modurile de transmitere a valorilor culturale conduc la formarea unei tipologii a cunoştinţelor individuale încadrate în structura de clasă pe care o reproduc.

S. Bowles şi H. Gintis fundamentează teoria reproducţiei sociale pe un principiu al corespondenţei existente între relaţiile sociale de producţie şi relaţiile sociale ale educaţiei. Modul de producţie capitalist produce nu numai mărfuri, ci şi acei oameni calificaţi care îi perpetuează existenţa. Atitudinile, normele şi modelele de comportare promovate de şcoală şi asimilate de elevi nu numai că sunt similare cu cele ale viitorului loc de muncă, ci se structurează în moduri de prezentare a sinelui, în concepţii despre sine şi în identităţi sociale de clasă care creează condiţiile unei adecvate şi eficiente integrări în muncă.

Teoriile reproducerii sociale şi culturale au extins în mod considerabil câmpul teoretic al analizelor în sfera educaţiei. Ele operează totuşi cu un concept de subiect pasiv, receptor, ceea ce l-a îndreptăţit pe H.A. Giroux (1981) să dezvolte o perspectivă teoretică în care corelează mecanismele reproducţiei sociale cu relaţiile antagoniste, ideologice şi culturale existente în şcoală şi care angajează elevii în producerea de practici şi semnificaţii divergente, care împiedică realizarea integrală şi uniformă a reproducţiei.

Totodată, s-a propus o întoarcere la paradigma teoretică a funcţionalismului structural şi o îmbinare a diferitelor orientări teoretice pentru a se ajunge la o analiză mai aprofundată a problemelor educaţiei, eliberată de presupoziţii ideologice

(M. Archer, 1981). În sociologia educației au fost luate în considerare raporturile dintre educație, economie, structură socială şi cultură şi au fost analizate relațiile sociale din cadrul educației, dar stăruie încă lipsa de legătură dintre modelele macrostructurale şi cele microstructurale şi tendința concurențială a diferitelor abordări propuse.

„Centrând atenția asupra factorilor şi mecanismelor exterioare şcolii (piața forței de muncă, inegalitățile economice, disparitățile culturale între diferitele grupuri sociale), chestiunea inegalităților respinge o problemă mai importantă, dar vizibilă într-un mod mai puțin direct: **cea a mecanismelor propriu-zise şcolare de structurare şi de circulație a cunoştințelor subiacente acestei diferențieri a rezultatelor şi a carierelor**” (Jean-Claude Forquin, 1989). Această luare de poziție, care mărturiseşte, în acelaşi timp, ambiția a ceea ce a fost numit „noua sociologie a educației” (foarte apreciată în Marea Britanie), pune de fapt o problemă fundamentală: educația nu îl implică doar pe cel care o primeşte, ci şi pe cel care o dă. Ea se desfăşoară în jurul unui conținut. Şcoala nu se rezumă la asigurarea circulației cohortelor de elevi. Ea face să circule cunoştințele. Or, predarea nu se poate face fără prelevarea din totalitatea culturii a unor anumite elemente considerate ca esențiale. Orice învățământ se bazează pe un principiu de referință.

Sociologia educației nu se reduce deci la o sociologie a elevilor sau a educatorilor, ea trebuie să fie şi o **sociologie a conținuturilor**.

Aceasta este tematica ce, începând din anii 1970, caracterizează aşa-numita *curriculum sociology*, dezvoltată mai ales în Marea Britanie. Problemele acesteia sunt numeroase: în ce fel sunt organizate parcursurile şcolare în cursuri de învățământ, ce efecte antrenează ele atât în plan cognitiv, cât şi afectiv şi social?

Dacă răspunsurile oferite sunt la fel de diverse ca şi cele privitoare la şansele de acces şi de reuşită ale elevilor, interesul lor constă în sublinierea faptului că, alături de distribuția socială

a fluxurilor de intrare şi de ieşire din sistemul şcolar, există o altă întrebare, la fel de pertinentă: cea asupra naturii procesului care se derulează chiar în interiorul acestui sistem. Conţinutul şi organizarea cunoştinţelor care se transmit la şcoală, forma relaţiilor sociale care se leagă aici, valorile care se negociază apar ca o nouă provocare cu care se confruntă sociologii educaţiei.

Dar nu este singura. Deja se pun probleme legate de viitorul educaţiei, de noile tehnologii de comunicare şi de impactul lor asupra procesului educaţional.

Răspândirea tehnologiei informaţionale pare menită să influenţeze educaţia într-o serie de moduri diferite, dintre care unele ar putea fi fundamentale. Noile tehnologii afectează natura muncii, înlocuind unele dintre tipurile de muncă umană cu maşini. Elanul brusc al schimbării tehnologice creează o mai rapidă răsturnare a ocupaţiilor decât s-a întâmplat vreodată. Educaţia nu mai poate fi privită ca o treaptă pregătitoare, înainte ca individul să înceapă să muncească. Pe măsură ce tehnologia se schimbă, în mod necesar se schimbă priceperile şi, chiar dacă educaţia este privită dintr-un punct de vedere pur vocaţional – ca asigurând priceperile folositoare muncii –, majoritatea observatorilor sunt de acord că, în viitor, va fi nevoie de o educaţie continuă, de-a lungul întregii vieţi.

Deocamdată nimeni nu ştie cu precizie care vor fi efectele noilor tehnologii ale informaţiei şi comunicaţiilor. Unii sugerează că ele vor distruge mult mai multe locuri de muncă decât se presupune că vor crea. Aceştia vorbesc despre „sfârşitul muncii”. Dacă nu va mai exista suficientă muncă plătită disponibilă, implicaţiile acestui fapt pentru societatea modernă vor fi profunde. Mulţi oameni, dintre care un număr tot mai mare de femei, îşi definesc viaţa mai ales în funcţie de munca pe care o prestează, iar aceasta este esenţială pentru sentimentul de autorespect.

După cum subliniază A. Giddens, dacă s-ar întâmpla ca societăţile să devină din ce în ce mai „nelucrative”, aceste atitudini vor părea din ce în ce mai arhaice, iar sentimentele de

disperare şi inutilitate pe care le creează şomajul, deja existente, se vor înrăutăţi. Aici, educaţia trebuie să-şi joace rolul. Dar nu poate fi vorba despre educaţie în sensul restrâns al pregătirii şi reciclării. Ar trebui să fie o educaţie legată de marile valori umane. Educaţia ar fi atât un mijloc cât şi un scop al dezvoltării unei autoeducaţii complete şi autonome, în serviciul autoafirmării şi al autoînţelegerii. Nu este nimic utopic în această idee, care corespunde idealurilor umane ale educaţiei, formulate de către filosofii educaţiei. Un exemplu deja existent este **universitatea vârstei a treia**.

„Vârsta a treia" este vârsta pensionării oamenilor care au renunţat la munca plătită. Uneori pensionarea este la fel de greu de suportat ca şi şomajul – căci asta şi reprezintă de fapt. Universitatea vârstei a treia oferă persoanelor în vârstă ocazia de a se educa aşa cum doresc, dezvoltându-şi orice preocupare dorită.

Dacă viteza tehnologiei informaţionale este cât se poate de relevantă în asemenea probleme, ea are totodată efecte directe asupra naturii procesului educaţional în sine.

Dezvoltarea educaţiei, în sensul ei modern, a fost legată de un număr de alte transformări majore care au avut loc în secolul al XIX-lea.

Una dintre acestea a fost dezvoltarea şcolii. Şcolile au apărut, după cum a arătat Michel Foucault, ca parte a aparatului administrativ al statului. „Planul de studiu ascuns" se referea la disciplină şi la controlul asupra copiilor.

O a doua influenţă a fost dezvoltarea tiparului şi instalarea „culturii cărţii". Distribuţia de masă a cărţilor, ziarelor şi a altor media tipărite a fost o trăsătură distinctivă a dezvoltării societăţii industrializate, la fel ca maşinile şi fabricile. Educaţia s-a dezvoltat pentru a asigura priceperile de a scrie, citi şi socoti, care confereau accesul la lumea mediilor tipărite. Nimic nu este mai caracteristic şcolii decât cartea şcolară sau manualul şcolar.

În opinia multora, toate acestea sunt menite să se schimbe odată cu folosirea crescândă a computerelor şi a tehnologiilor multimedia în educaţie. S-a susţinut că „aproximativ 70-80% din

experimentele de telecomunicații care au loc în tehnologiile multimedia în curs de apariție în lumea întreagă implică educația sau cel puțin au o componentă educațională” (Kenway şi colab., 1995). Vor înlocui, oare, computerul, CD-ROM-ul, înregistrarea video şi DVD, tot mai mult cartea şcolară? Şi vor mai exista şcolile într-o formă cât de cât asemănătoare cu cea de astăzi, atunci când copiii îşi vor deschide computerul ca să învețe, mai curând decât să stea în bancă, ascultându-l pe profesor?

Se spune că noile tehnologii nu doar vor îmbogăți planul de studii existent, ci îl vor submina şi transforma. Căci tinerii de azi deja cresc într-o societate dependentă de media şi de informație şi sunt mult mai familiari cu tehnologiile ei decât majoritatea adulților, inclusiv profesorii lor. Unii vorbesc despre o „revoluție a clasei”: apariția „realității virtuale desk-top” şi sală de clasă fără pereți.

La fel ca în multe alte domenii ale vieții sociale contemporane, piețele şi tehnologiile informaționale exercită influențe majore asupra schimbării educaționale. Reformele sistemului şcolar au fost influențate de presiunile financiare restrictive ale globalizării. Comercializarea şi marketizarea educației reflectă, de asemenea, astfel de presiuni. Şcolile sunt în curs de „retehnologizare”, cam în acelaşi mod ca şi corporațiile de afaceri.

Mulți dintre partenerii care vor pătrunde în domeniul educației vor fi probabil organizații ale căror relații cu învățământul erau înainte marginale sau inexistente. Printre acestea se numără companii de transmisiuni prin cablu, firme de software, grupuri de telecomunicații, producători de filme şi furnizori de echipamente. Acestea nu-şi vor limita influența doar la şcoli şi universități. Deja ele formează o parte din ceea ce se numeşte „edutainment”, un fel de industrie paralelă a educației, legată de industria de software în general, de muzee, rezervații ştiințifice şi zone memoriale.

Este deocamdată o întrebare deschisă dacă noile tehnologii vor avea implicațiile radicale asupra educației pe care le preconizează unii. Criticii au arătat că, chiar dacă au consecințe

majore, acestea pot avea ca efect adâncirea inegalităților educaționale. **Sărăcia informațională** s-ar putea adăuga lipsurilor materiale care au de obicei un efect atât de important asupra învățământului. Momentan, **sala de clasă fără pereți** pare destul de îndepărtată. Între timp, multe şcoli şi universități suferă de lipsă de fonduri şi de ignoranță din partea celorlalți.

5. ***Ştiința***

Ştiința a parcurs secole de dezvoltare şi de maturizare, pătrunzând tot mai adânc în esența intimă a lumii înconjurătoare. În ultimele decenii, ştiința şi-a îndreptat atenția, într-un mod tot mai organizat şi sistematic, asupra ei înseşi. Numeroşi savanți şi multe discipline ştiințifice se concentrează asupra cercetării ştiinței. Mii de articole, studii şi monografii sunt dedicate analizei propriilor ei probleme.

S-a subliniat, de multe ori, că ştiința este un fenomen complex şi multilateral. Aici rezidă şi una din cauzele principale pentru care, până acum, ştiinței nu i s-a dat o definiție exhaustivă, general valabilă. Cu toate eforturile depuse, rezultatele arată că definițiile date acestui fenomen cu greu ar putea fi reduse la una singură.

În acest caz, nu este lipsit de importanță faptul că **ştiința** este, în acelaşi timp, sistem de cunoştințe, teorii şi metode şi formă a conştiinței sociale, produs spiritual general al dezvoltării sociale şi sferă specifică a diviziunii sociale a muncii, instituție socială şi instrument de conducere a dezvoltării sociale etc. În ultimele decenii, ştiința a devenit obiect al unor intense cercetări, în calitatea ei de forță de producție nemijlocită, fapt datorat intrării directe a ştiinței în sfera producției.

Unii autori încearcă să sintetizeze această multilateralitate a ştiinței şi să reducă cercetarea ei, în principal, la următoarele trei aspecte:

a) **aspectul teoretic**, care vizează ştiința ca sistem de cunoştințe, ca formă a cunoaşterii sociale;

b) ca **gen anume al diviziunii sociale a muncii**;

c) ca **aplicare practică a rezultatelor ştiinţei**, adică **rolul social** al acesteia.

Aceste trei aspecte, inseparabil legate între ele, nu pot fi înţelese corect dacă sunt privite izolat.

John Bernal, marele cunoscător al ştiinţei, care a consacrat opere fundamentale cercetării acesteia, consideră inutile încercările de a defini ştiinţa.

În locul unei definiţii a ştiinţei, el s-a mulţumit să ofere o imagine cuprinzătoare a trăsăturilor şi aspectelor ei principale, să stabilească legităţile ei fundamentale. În concepţia sa, **ştiinţa** trebuie înţeleasă o dată ca **instituţie**, adică organizaţie de oameni care îndeplinesc în societate anumite sarcini, apoi ca **metodă**, adică ansamblu de principii şi de reguli necesare pentru dezvăluirea unor aspecte şi legităţi noi ale naturii şi societăţii, în al treilea rând ca **acumulare de tradiţii** în ştiinţă, în al patrulea rând ca **factor important pentru dezvoltarea producţiei** şi, în fine, ca **izvor de idei generale şi principii filosofice despre lume** (John Bernal, 1964).

Istoria ştiinţei a fost confruntată în repetate rânduri cu asemenea situaţii. Matematica, sociologia, epistemologia o dovedesc elocvent. Situaţia devine şi mai complexă datorită noilor şi importantelor trăsături ale ştiinţei apărute în etapa actuală, în special datorită transformării ei în **operă colectivă**.

Alături de termenul de **ştiinţă**, se foloseşte tot mai mult cel de **activitate ştiinţifică**. Acesta este un indiciu atât al faptului că cercetarea ştiinţei devine tot mai complexă, cât şi al unei mai mari pătrunderi în profunzimea ei. Dificultăţile rezidă, în acest caz, în insuficienta precizare a ceea ce este comun şi ceea ce este distinct în conţinutul celor doi termeni, în faptul că, de regulă, aceştia sunt folosiţi alternativ, fără delimitările necesare.

Acesta este motivul pentru care propunem accepţia potrivit căreia „**ştiinţa** este o formă specifică de activitate umană, un proces creator de dobândire (cu ajutorul metodelor corespunzătoare) a noi cunoştinţe, de elaborare a unor idei noi care reflectă lumea în mod obiectiv şi sunt verificate în practică” (Niko Iahiel, 1984), pe când **activitatea ştiinţifică** sintetizează atât specificul

științei ca sistem de cunoștințe care slujesc ca „material”, ca bază pentru acumularea de noi informații științifice, cât și însuși specificul producției acestor informații.

Prin urmare, nu trebuie să opunem **știința**, ca sistem de cunoștințe, **activității științifice**, cu proces de „producere” a cunoștințelor.

Știința, ca sistem de cunoștințe, există ca fapt real înaintea și în timpul procesului activității științifice și ca rezultat al său. Cunoștințele științifice participă la procesul cercetării științifice atât ca material de plecare (la „intrarea” în sistemul cercetării), cât și ca rezultat (la „ieșire”). Deci, știința este simultan:

- sistem de cunoștințe care se dezvoltă permanent, dar își păstrează continuu și caracterul său de întreg. Revoluția într-un domeniu al științei determină schimbări în celelalte domenii ale cunoașterii. Noua teorie nu se alătură mecanic, ci se integrează organic, ca o componentă nouă, în întregul sistem al științei;
- o formă specifică de activitate umană, care ar putea fi descrisă ca „producție de un tip deosebit, ca producție a unui anumit fel de valori spirituale, ca producție de cunoștințe specifice. Această activitate se desfășoară în instituții corespunzătoare, care posedă o anumită structură și întrețin relații sociale” (Niko Iahiel, 1984).

Ca parte componentă a structurii societății, știința este o formă specifică de activitate umană, o producție de un tip aparte, care creează noi cunoștințe științifice. Cunoștințele științifice constituie, totodată, o parte din elementele fundamentale ale acestei activități sociale specifice.

Din punct de vedere sociologic, știința nu este, deci, simplă cunoaștere, ci o **instituție socială specifică**, în care se realizează activitatea științifică și în cadrul căreia se stabilesc anumite relații sociale. Aceste relații se manifestă în structura activității științifice, între activitatea științifică și diferitele componente ale structurii societății, între activitatea științifică și sistemul vieții sociale ca întreg.

Ştiinţa nu este ceva exterior societăţii, ci o componentă a ei esenţială şi necesară. Sistemul vieţii sociale exercită o influenţă atât asupra dezvoltării ştiinţei ca proces de cunoaştere, cât şi asupra elementelor ştiinţei ca **instituţie socială**, asupra întregii ei structuri.

În prezent, dar şi în viitor, ponderea specifică a ştiinţei în structura societăţii va creşte continuu, interacţiunile ei cu toate celelalte domenii se vor consolida, funcţiile ei sociale se vor amplifica, va spori influenţa ei asupra funcţionării şi dezvoltării societăţii ca întreg. Sistemul social şi fiecare componentă a acestui sistem formează mediul social, care acţionează asupra funcţionării şi dezvoltării activităţii ştiinţifice şi în care se realizează **funcţia socială a ştiinţei**.

Dacă **funcţia euristică** a ştiinţei constă în continuarea valorificării, în procesul cunoaşterii ştiinţifice, a cunoştinţelor dobândite în urma activităţii ştiinţifice de cercetare, **funcţia** ei **socială** constă în a face utilizabile, în întreaga practică, cunoştinţele despre legităţile naturii, societăţii, gândirii umane. Acest rol funcţional îi este „predestinat”, prin specificul său şi prin locul pe care îl ocupă în structura societăţii, ca „producător” şi „furnizor” de informaţie ştiinţifică.

Într-un studiu consacrat sociologiei ştiinţei şi sociologiei cunoaşterii, G. Namer (1971), distingând şi descriind **patru direcţii** în dezvoltarea sociologiei ştiinţei, prezintă şi analizează, de fapt, însăşi sociologia ştiinţei:

• **Prima direcţie**: O sociologie empirică a ştiinţei. Dezvoltarea sociologiei empirice a ştiinţei este rezultatul lucrărilor lui R.K. Merton, în care tratează conflictele dintre ştiinţă şi societate şi al cercetărilor empirice întreprinse de T. Parsons asupra instituţiei ştiinţifice. Conceptul de „instituţionalizare a ştiinţei”, utilizat de Parsons, este rezultatul cercetării organizării activităţii ştiinţifice şi a comunicării dintre oamenii de ştiinţă.

• **A doua direcţie**: O sociologie empirică a ştiinţei, care se dezvoltă, cum arată Merton (1957), pe baza priorităţii descoperirilor ştiinţifice. Cu lucrarea *Priorieties in Scientific*

Discovery a lui Merton se reia, pe o bază nouă, cercetarea sociologică a ştiinţei, cu un lung calendar al discuţiilor despre prioritatea descoperirilor şi se tratează instituţionalizarea ştiinţei ca factor al recunoaşterii acestei priorităţi.

- **A treia direcţie**: O sociologie a ştiinţei, care se dezvoltă în perioada 1950-1960 şi care priveşte ştiinţa ca subsistem social. Remarcăm, în acest context, lucrarea lui N. Storer, *Sistemul social al ştiinţei*, în care ştiinţa este înţeleasă ca un subsistem al întregului sistem al societăţii, în sensul conceptului de sistem social dat de T. Parsons. Storer porneşte de la analiza sociologică a ştiinţei ca profesie, de la cercetarea sociologică a creaţiei ştiinţifice. El construieşte un sistem de norme de comportament în ştiinţă, care a servit ulterior la alte elaborări.
- **A patra direcţie**: O sociologie a ştiinţei dedicată aspectului cognitiv al activităţii ştiinţifice. Această direcţie de dezvoltare a sociologiei ştiinţei este ilustrată cel mai bine de J.M.Ziman (1968). După părerea lui Namer, Ziman depăşeşte distincţia dintre ştiinţă ca şi cunoaştere, ca activitate şi ca instituţie socială, folosind conceptul unificator de „consens" (identitate a modului de a gândi). Pentru Ziman, doar cunoştinţele „unanime" sunt sigure şi autentice. Ca urmare, opinia publică reprezintă criteriul adevărului. Această concluzie derivă în special din concepţia autorului potrivit căreia o ştiinţă „mai unanimă" este mai adevărată decât o ştiinţă „mai puţin unanimă". De fapt, însă, nu „unanimitatea" stabileşte conţinutul de adevăr, ci doar din adevăr poate izvorî unanimitatea autentică.

În ultimul timp, în sociologia ştiinţei se manifestă o tendinţă accentuată reprezentată de dezvoltarea **sociologiei cunoaşterii ştiinţifice**, ca parte esenţială şi în cel mai înalt grad reprezentativă a sociologiei ştiinţei şi **confruntarea cu concepţiile tradiţiei lui Merton**, care reduc sociologia ştiinţei la cercetarea elementelor extracognitive din activitatea ştiinţifică (Whitley, Weingart, King). Whitley arată că reducerea cercetărilor întreprinse de sociologia ştiinţei la relaţiile şi procesele sociale şi ignorarea aspectului cognitiv al activităţii oamenilor de ştiinţă

sunt tipice şi pentru sociologia americană a ştiinţei în frunte cu Merton. Weingart evidenţiază faptul că paradigmele au echivalentul lor instituţional în elita ştiinţifică. Procesele cognitive şi nivelul instituţional al ştiinţei ar fi legate reciproc. Pentru S. Cole, domeniul de cercetare al sociologiei ştiinţei îl constituie relaţiile sociale care acţionează asupra proceselor de descoperire, valorificare şi răspândire a ideilor ştiinţifice.

Prin lucrarea sa, *Structura revoluţiilor ştiinţifice*, Thomas Kuhn „a legalizat răzvrătirea sociologilor împotriva lui Merton”. Kuhn şi urmaşii săi, care, prin lucrările lor, au deschis o etapă nouă în sociologia ştiinţei, accentuează aspectul cognitiv al ştiinţei şi corelează schimbările din structurile cognitive cu fenomenele sociale şi psihosociale.

În afara aspectelor deja tratate, se impune atenţiei problema, atât de importantă, a **instituţionalizării ştiinţei**. După părerea multor oameni de ştiinţă, elaborarea unei concepţii sociologice asupra ştiinţei este de neconceput fără a ţine seama de unul dintre fragmentele sale esenţiale, şi anume, **interpretarea instituţională**.

Oare cercetarea ştiinţei ca **instituţie socială** este sinonimă cu investigarea **instituţionalizării activităţii ştiinţifice**? Numeroşi specialişti consideră că analiza instituţionalizării ştiinţei este o parte a cercetării ştiinţei ca instituţie socială.

A.A. Titmonas (1973) priveşte ştiinţa, în calitatea ei de instituţie socială, ca pe un subsistem complex al societăţii, apărut la un moment dat în decursul istoriei, având o dezvoltare proprie. Autoreglarea sa se realizează prin intermediul relaţiilor organizatorice, orientărilor valorice şi normelor, condiţionate de funcţia specifică a acestui subsistem – producerea de cunoştinţe necesare sistemului social. Conceptul de „instituţionalizare a activităţii ştiinţifice” ar putea fi definit ca proces de dobândire şi menţinere de către ştiinţă a statutului de instituţie socială. În dezvoltarea ei, ştiinţa a parcurs şi un stadiu preinstituţional, când încă nu poseda statutul de instituţie socială. În evoluţia sa, ştiinţa

a cunoscut şi forme instituţionale neadecvate esenţei sale. Actuala etapă de dezvoltare a ştiinţei ca instituţie socială se caracterizează prin **orientarea** sa tot mai categorică **spre om**.

În analiza procesului de instituţionalizare a ştiinţei trebuie ţinut seama de:

- instituţionalizarea profesională şi cognitivă a ştiinţei, care are un caracter social;
- instituţionalizarea organizatorico-socială (profesională) a ştiinţei şi de celelalte fenomene ale instituţionalizării specific sociale sau profesionale a ştiinţei;
- instituţionalizarea în ştiinţă, atât la nivel macro, cât şi micro, dar şi la nivelul spaţiului de joc dintre ele;
- instituţionalizarea diferitelor nivele ierarhice ale sferelor de cercetare ştiinţifică (domeniu, specialitate, disciplină);
- instituţionalizarea formală şi informală;
- aspectele pozitive şi negative ale instituţionalizării (instituţionalizare de tip pozitiv sau negativ, forme instituţionalizate adecvate şi inadecvate);
- aspectele subiective şi obiective ale instituţionalizării;
- aspectele statice şi dinamice ale instituţionalizării ştiinţei;
- aspectele sincronice şi diacronice ale instituţionalizării, luând în considerare evoluţia ei istorică şi perspectivele sale.

Având o însemnătate deosebită pentru eficienţa cercetării ştiinţifice, **consolidarea instituţională** adecvată a activităţii ştiinţifice reprezintă o problemă esenţială a conducerii ştiinţei şi a politicii în domeniul ştiinţei.

6. ***Religia***

Nu există o definiţie a religiei care să se bucure de unanimitate în rândul cercetătorilor şi unii dintre ei au vorbit chiar de un «Turn Babel» al definiţiilor (Y. Lambert, 1991). Într-adevăr, este greu de izolat în totalitate definiţia religiosului de analiza acestuia, iar definiţiile propuse reflectă în mod inevitabil orientările de cercetare ale autorilor lor. Pe de altă parte, cum religia se manifestă în moduri diferite, o definiţie

trebuie să încerce să subsumeze unui singur concept o varietate fenomenală a religiosului, adică să convină analizei diferitelor religii existente şi să nu fie unilateral dependentă de o religie dată (de creştinism, spre exemplu). Există religii fără întemeietor şi fără funcţii religioase (hinduismul), religii fără un Dumnezeu suprem şi fără preoţi (budismul), religii fără credinţe precise, axate în mod deosebit pe un ritual (religia romană antică).

Însăşi dificultatea de a traduce cuvântul religie în unele limbi demonstrează necesitatea de a include, în cadrul reflecţiei sociologice asupra religiosului, o cercetare de semantică istorică: ceea ce înţelegem noi prin religie este un construct social cu o anumită istorie.

Etimologia însăşi a cuvântului, *relegere* la Cicero (a relua cu scrupulozitate, a reculege) sau *religare* la Lactanţiu (a relega) este ezitantă, chiar dacă unii înclină pentru cea dintâi, care permite, după cum a arătat H. Hatzfeld (1993), definirea religiei ca „activitate simbolică tradiţională”. Pe de altă parte, termenul de religie se situează într-un univers semantic în care se defineşte prin raportare la alţi termeni (superstiţie, erezie, credinţă, necredinţă…), aceste diferenţieri având de cele mai multe ori rolul de a opune un religios veritabil faţă de ceea ce nu pare demn de a primi un asemenea calificativ (**religiosul** putând el însuşi să fie descalificat în numele **credinţei**). În sfârşit, sunt mai multe puncte de vedere disciplinare posibile pentru a defini religiosul: definiţia sociologică a religiosului care ne interesează aici nu exclude alte perspective.

În funcţie de privilegierea a ceea ce face religia, a funcţiilor sociale pe care le îndeplineşte, sau a ceea ce este ea, a substanţei sale, ajungem la **definiţii** numite **funcţionale** sau **substantive** ale religiilor. Aceste două registre de definiţii, cu avantajele şi inconvenientele respective, nu epuizează totuşi chestiunea şi vom spune de ce ni se pare necesar să depăşim această opoziţie între abordările funcţionale şi cele substantive (referitoare la substanţă) ale religiilor.

• **Definiții funcționale**

Din perspectiva antropologiei culturale, Clifford Geertz (1966) defineşte religia după cum urmează:

„Un sistem de simboluri care acționează în scopul suscitării în rândul oamenilor a unor motivații şi dispoziții puternice, profunde şi durabile, formulând concepții de ordin general despre existență şi conferind acestor concepții o asemenea aparență de realitate încât aceste motivații şi aceste motivări par că se întemeiază numai pe realitate”.

Potrivit acestei abordări, religia este concepută mai ales ca un ansamblu simbolic producător de sens, care permite indivizilor să înscrie evenimente şi experiențe într-o ordine a lumii dată. Deşi de natură neempirică, această ordine presupusă a lumii este considerată de credincioşi ca foarte reală, chiar mai reală decât experiențele laice.

Alții merg mai departe în determinarea funcțiilor religiei. Definind religia ca pe un „sistem de credințe şi de practici grație cărora un grup poate suporta problemele ultime ale vieții omeneşti”, J. Milton Vinger (1970) identifică aceste funcții cu tipurile de răspunsuri pe care oamenii le propun chestiunilor referitoare la moarte, la suferință, la sensul ultim al existenței. Definițiile funcționale au un caracter extensiv, permițând cuprinderea sub termenul religii a unor fenomene care nu se prezintă ca atare. Altfel spus, ele permit sublinierea alternativelor funcționale la religiile tradiționale, a faptului că alte instanțe, alte tipuri de imaginar iau locul tradițiilor religioase cunoscute pentru îndeplinirea anumitor funcții.

Thomas Luckmann (1967) a preconizat o definiție funcțională, care făcea din religie o constantă antropologică universală, concepută ca „transcenderea naturii biologice prin individul uman”. Religie invizibilă, religie difuză, religii de substituiri, religii analogice etc. – numeroase formule au fost create pentru exprimarea neepuizării religiosului de criza marilor instituții occidentale ale credinței (Bisericile), a menținerii lui sub formă informală, neregulată, personalizată şi individualizată sau sub forme noi (Jean-Paul Willaime, 2001).

Chiar dacă aceste funcţii variază de la o religie la alta şi sunt, în general, greu de identificat, este de necontestat că anumite funcţii sociale exercitate în mod tradiţional de religii pot şi sunt asumate de alte instanţe sau sectoare de activitate. Religiosul poate, eventual, să nu mai exercite deloc funcţii sociale: asta înseamnă că ar dispare? Greşeala constă în reducerea religiosului la funcţiile sociale pe care le exercită într-o anumită societate. Este un mod utilitarist de a concepe religiosul, ca şi cum am putea reduce sistemele simbolice la funcţionalitatea lor. Or, religiosul este, poate, ceea ce trece dincolo de orice funcţionalitate, datorită administrării lipsei, a incertitudinii, a alterităţii.

• **Definiţii substantive**

În definiţiile substantive, se câştigă în înţelegere ceea ce se pierde prin extensie. Un exemplu de definiţie substantivă a religiei ne este propus de R. Robertson (1970) care înţelege prin cultură religioasă următoarele:

„Un ansamblu de credinţe şi simboluri (şi de valori ce derivă în mod direct din acestea) ce depinde de distincţia dintre o realitate empirică şi una supraempirică, transcendentă, aspectele empiricului fiind subordonate semnificaţiei nonempiricului”.

Melford Spiro (1966), care înţelege prin termenul instituţie modele de comportamente şi de credinţe împărtăşite sub raport social, vede în religie:

„O instituţie care constă în interacţiuni modelate în mod cultural cu fiinţe supraomeneşti postulate tot în mod cultural”.

În 1981, Karel Dobbelaere propunea următoarea definiţie a religiei:

„Un sistem unificat de credinţe şi practici referitor la o realitate supraempirică, transcendentă, care-i reuneşte pe toţi cei care aderă la el cu scopul formării unei singure comunităţi morale”.

Definiţiile substantive ale religiei raportează, într-un fel sau altul, religia la transcendent, la supranatural; aceasta este şi

poziția adoptată de B. Wilson (1982). În felul acesta, ele sunt în consonanță cu întrebuințarea socială a termenului religie, cel puțin în societățile occidentale. Celălalt avantaj este acela că permit delimitarea relativ clară a obiectului lor, îndepărtând din start, din domeniul religiosului, tot ceea ce nu se referă la o formă oarecare a transcendenței. Pentru că riscă să fixeze religiosul într-o formă stabilită, o definiție substantivă a religiosului se poate dovedi incapabilă să prezinte schimbarea religioasă: religiile se transformă şi această lume extrem de diversificată de practici simbolice care este lumea religiei cunoaşte mutații profunde. Ceea ce se înțelege prin religie într-o anumită epocă poate fi complet diferit de ceea ce se înțelege prin ea într-o altă perioadă.

Realitate supraempirică, transcendență, supranatural: aceşti termeni cu conținuturi foarte problematice datorită faptului că sunt definiți din punct de vedere istoric şi cultural, caracterizează limitele definițiilor substantive ale religiei. Într-un fel sau într-altul, definițiile substantive sunt mereu părtinitoare în determinarea a ceea ce este religios şi a ceea ce nu este, pornind de la o anumită viziune a religiosului, de cele mai multe ori occidentală. Or, diversitatea extremă a formelor religioase, precum şi evoluțiile noi pe care religiosul le poate cunoaşte, trebuie privite cu multă prudență de cercetător. Este, deci, dificil să definim din punct de vedere sociologic religia pe baza unor criterii pur de substanță.

Putem ieşi din această dilemă încercând să reunim cele două abordări. Claude Bovay şi Roland J. Campiche (1992), spre exemplu, definesc religia prin îmbinarea unor aspecte funcționale cu aspecte de substanță:

„Orice ansamblu de credințe şi practici, mai mult sau mai puțin organizat, referitor la o realitate supraempirică transcendentă, care îndeplineşte, într-o societate dată, una sau mai multe din funcțiile următoare: integrare, identificare, explicare a experienței colective, răspuns la caracterul structural nesigur al vieții individuale şi sociale”.

• **Religia ca activitate socială şi ca putere charismatică**

Distanţându-se atât de abordările substantive, cât şi de cele funcţionale ale religiei, Jean-Paul Willaime (2001) propune ca **religia** să fie concepută ca „o activitate socială regulată, ce pune în joc o relaţie cu o putere charismatică". „Un mod de a acţiona în comunitate", afirma cu prudenţă Max Weber. Această primă delimitare, deşi insuficientă, are avantajul deosebit de a sublinia două lucruri: **că este vorba de o acţiune socială** şi că **aceasta are loc în comunitate**. Pentru a caracteriza în mod şi mai precis această acţiune socială, afirmăm că ea constă ***într-o comunicare simbolică regulată prin rituri şi credinţe***. Această comunicare se găseşte în centrul oricărui sistem religios. O religie se manifestă printr-un cult, adică printr-un dispozitiv ritualic şi simbolic care reuneşte, în mod divers dar regulat, actori ce întreţin legături multiforme cu acest dispozitiv.

Această comunicare simbolică regulată se întemeiază pe o charismă fondatoare (sau refondatoare), adică o charismă ce se transmite într-un fel oarecare, instaurând o filiaţie. În loc să se refere la noţiuni ca „realitate empirică" sau „realitate transcendentă", noţiuni greu de aplicat tuturor universurilor religioase şi de utilizat din punct de vedere sociologic, o definiţie sociologică a religiei trebuie să cuprindă ceea ce se numeşte în mod obişnuit „transcendenţă" sau „revelaţie", pornind de la practica socială care o exprimă: apariţia unui şef religios a cărui autoritate este socialmente legitimată de o charismă recunoscută. **Charisma** reprezintă apariţia socială a unei puteri personale şi, în acelaşi timp, apariţia unei puteri ***diferite***, diferită atât de organizările obişnuite ale puterii (instituţionale sau tradiţionale), cât şi de mizele sale obişnuite (economice, politice etc.). Charisma reprezintă o putere diferită, de ruptură, putând fi întemeietoare, tocmai datorită faptului că se bazează pe alteritate. Din punct de vedere sociologic, religia reprezintă într-adevăr un principiu de eficacitate, dar un principiu de eficacitate ***socială***, efectele sociale ale unei stăpâniri charismatice care se transmite.

Sunt diferite moduri de a se raporta la o charismă fondatoare şi acest raport poate fi mediat de diferite elemente: instituţia, ritualul, sistemul de credinţe, textele sacre, indivizii credincioşi, figurile charismatice. După cum subliniază Jean-Paul Willaime (2001), fiecare mediu religios se caracterizează, de fapt, prin privilegiul mai mult sau mai puţin exclusiv acordat unui anumit element, în ceea ce priveşte modul său de a se raporta la charisma fundamentală, permanent reactivată şi relegitimată printr-un element sau altul, care mediază filiaţia:

„Un sistem religios produce legături sociale sau sensuri nu numai prin crearea de reţele şi de grupări distinctive (instituţii, comunităţi), ci şi prin definirea unui univers mintal prin intermediul căruia indivizii şi colectivităţile exprimă şi trăiesc o anumită concepţie despre om şi despre lume într-o anumită societate. Altfel spus, un univers religios nu se reduce la participările sociale pe care le produce: o sociologie a religiilor care ar omite să includă studiul religiilor în cel al civilizaţiilor şi al culturilor, reducându-se la studierea organizaţiilor religioase şi a membrilor lor, ar fi o sociologie săracă. Transmiterea charismei produce nu numai organizare; ea sedimentează o cultură".

Definiţia propusă permite conceperea unui univers religios şi a efectelor sale la un **triplu nivel: al actorilor, al organizărilor** şi **al ideologiilor**:

• la nivelul actorilor, prin insistarea asupra activităţii religioase, privită ca activitate socială, ce stabileşte relaţii între indivizi care, în legătură cu o lume simbolică, sunt confruntaţi cu problema legitimităţii;

• la nivelul organizării, deoarece o religie este un dispozitiv stabilit în timp (de durată), care introduce proceduri de funcţionare şi de putere;

• la nivelul ideologiei, pentru că religia este un ansamblu de reprezentări şi practici care sunt spuse, consemnate în texte şi mereu comentate.

La fiecare nivel se pune problema charismei: a raţionalizării sale ideologice, a administrării sale colective (la

nivelul organizării) şi a efectivităţii sale sociale (la nivelul actorilor).

• **Teorii despre religie. Tipologia organizaţiilor religioase**

Religia există în toate societăţile cunoscute, deşi credinţele şi practicile religioase variază de la o cultură la alta. Toate religiile implică un set de simboluri, care presupun sentimente de veneraţie, legate de ritualuri practicate de o comunitate de credincioşi.

Abordările sociologice ale religiei au fost influenţate cel mai mult de ideile celor trei gânditori „clasici”: **K. Marx, E. Durkheim** şi **Max Weber**. Toţi aceştia au considerat că religia este, într-un mod fundamental, o iluzie. Ei au crezut că „lumea de apoi”, pe care o creează religia, este, de fapt, lumea noastră, distorsionată, văzută prin prisma simbolismului religios.

Pentru **Marx**, religia conţine un puternic element ideologic. Ea oferă justificare pentru inegalităţile de avere şi putere existente în societate.

Pentru **Durkheim**, religia este importantă datorită funcţiei de coeziune pe care o îndeplineşte, în special prin aceea că asigură faptul că oamenii se întâlnesc cu regularitate pentru a-şi afirma credinţele şi valorile comune.

Pentru **Weber**, religia este importantă datorită rolului pe care îl joacă în schimbarea socială, mai ales în dezvoltarea capitalismului modern.

Toate religiile implică, în fapt, comunităţi de credincioşi, dar există multe diferenţe în modul de organizare a acestora. Există patru **tipuri principale de organizaţii religioase**:

• **bisericile** sunt instituţiile religioase cele mai mari recunoscute, având, de obicei, o structură birocratică formală şi o ierarhie alcătuită din funcţionari religioşi;

• **sectele** sunt grupuri de credincioşi de dimensiuni mai reduse şi mai puţin formale, înfiinţate, adesea, pentru a revigora biserica recunoscută;

• dacă o sectă supravieţuieşte o perioadă mai îndelungată de timp şi este instituţionalizată, dobândeşte numele de **confesiune**;

• **cultele** se aseamănă cu sectele, dar nu se preocupă de revigorarea bisericii recunoscute, ci caută să formeze o nouă religie.

Conceptele de biserică, sectă şi confesiune pot fi, în oarecare măsură, determinate cultural. Organizaţiile religioase care există de ceva vreme tind să devină birocratice şi inflexibile. Dar simbolurile religioase au o extraordinară putere emoţională pentru credincioşi, neacceptându-se reducerea lor la nivelul rutinei. Cu cât activităţile religioase sunt mai standardizate, devenind acte repetate în mod inconştient, cu atât se pierde latura de sacralitate, iar ritualurile şi credinţele religioase devin un fel de elemente ale vieţii cotidiene. Pe de altă parte, ceremonialurile contribuie la revitalizarea unor calităţi ale experienţei religioase.

• **Religia şi funcţiile sale**

Ca orice fenomen social, şi religia îndeplineşte anumite **funcţii** într-un context social determinat. Literatura de specialitate evidenţiază următoarele funcţii importante:

a) **Funcţia cognitivă**. Încă din Antichitate, religia a fost înţeleasă ca o încercare de explicare a lumii, în absenţa unei cunoaşteri ştiinţifice. Ca modalitate de cunoaştere, specifică religiei, este forma sa preteoretică, mitologică. Ea are o accentuată orientare **antropomorfică**, proiectând caracteristicile existenţei umane, prima existenţă la care cunoaşterea umană a avut acces, asupra tuturor celorlalte domenii ale existenţei, în vederea explicării lor. În această perspectivă, antropologul social englez E.B. Taylor oferă o primă teorie sistematică, ce are la bază o mare cantitate de date şi informaţii. Potrivit lui Taylor, caracteristică religiei este ideea de suflet, care a apărut din încercarea omului primitiv de a explica o serie de experienţe, precum aceea a viselor, transei, morţii.

b) **Funcţia acţională**. Religia reprezintă o formă de extensie a capacităţii umane limitate de acţiune. James Frazer consideră că omul primitiv a încercat să abordeze lumea prin **magie** (complex de tehnici prin care omul încearcă să realizeze

scopurile sale prin controlul forțelor supranaturale). Religia a apărut în condițiile în care omul a descoperit că magia este ineficientă. În loc să caute să controleze forțele supranaturale prin descântece, ritualuri, formule, omul încearcă să înduplece, să solicite ajutorul forțelor supranaturale, subordonându-se acestora.

c) **Funcția de reducere a anxietății**. Bronislav Malinowski a arătat că magia şi religia sunt instrumente de reducere a anxietății în situațiile care depăşesc posibilitățile efective de control. Religia reprezintă o „sacralizare a crizelor vieții umane”. Ea nu este o încercare de explicare a lumii, ci un răspuns la tragediile vieții umane, la conflictul dintre proiectele umane şi realități.

d) **Funcția socială**. În cunoscuta lucrare *Formele elementare ale vieții religioase*, E. Durkheim evidențiază faptul că funcția religiei este de a afirma superioritatea morală a societății asupra membrilor săi, menținând, astfel, solidaritatea societății. Dumnezeul clanului nu este altceva decât clanul însuşi. În religie, „societatea se sacralizează pe ea însăşi”.

Spre deosebire de Malinowski, A.R. Radcliffe-Brown consideră că religia are în primul rând o funcție socială, contribuind la menținerea ordinii sociale. Cercetările din antropologia socială şi culturală pun în evidență faptul că numeroase tabuuri şi prescripții religioase trebuie interpretate ca modalități de adaptare a colectivităților umane la mediul din care fac parte.

În general, teoriile religioase elaborate de antropologii sociali şi culturali au în vedere societățile arhaice.

e) **Funcția compensatorie**. O explicație aparte asupra religiei în societățile stratificate social o găsim în lucrările lui K. Marx şi F. Engels. Pe de o parte, religia se constituie într-un protest împotriva lumii alienate, însă un protest neputincios, ea îndeplinind, în acest fel, o funcție compensatorie, care face lumea tolerabilă în speranța unei compensări în lumea de după moarte. Pe de altă parte, tocmai pentru că religia este o formă de compensare iluzorie a unei vieți inacceptabile, ea reprezintă

un puternic instrument utilizat de clasele dominante pentru a menține organizarea socială care le favorizează.

f) **Funcția de liant social, de prezervare a identității comunitare**. Numeroase studii relevă faptul că religia reprezintă un instrument important al constituirii şi prezervării identității unor comunități etnice sau chiar a unor comunități constituite exclusiv prin aderența la o credință religioasă. Foarte adesea, ea a reprezentat un liant al vieții sociale, un instrument spiritual şi instituțional al creşterii coeziunii sociale şi al mobilizării resurselor în vederea unei mai bune adaptări la un mediu aflat în continuă schimbare. Sunt şi situații în care diferențele dintre opțiunile religioase pot să accentueze tensiunile şi conflictele din cadrul unei comunități.

• **Religie şi modernitate. Problema secularizării**

Ca intenție de analizare a societății şi a evoluției acesteia la modul cât mai sistematic şi mai obiectiv cu putință, sociologia s-a născut din schimbarea socială care a antrenat apariția societății moderne. Altfel spus, dezvoltarea sa este chiar un element al modernității, iar întrebările inerente acesteia în legătură cu viitorul şi evoluția religiosului în societățile industriale îi sunt constitutive. Prin urmare, nu este deloc de mirare că, încă de la începuturile sale, sociologia a fost interesată de fenomenul religios. Deloc surprinzător este şi faptul că a putut să gândească, în calitatea sa de ştiință pozitivă a socialului, că poate propune bazele ştiințifice ale unei morale laice debarasate de elementele mitice de proveniență religioasă (Durkheim) şi chiar să se considere ea însăşi o alternativă modernă a religiosului şi a metafizicii. Această implicare a sociologiei în procesul de modernizare a avut drept consecință faptul că sociologii au avut tendința de a considera modernitatea un proces opus religiosului. Dacă industrializarea, urbanizarea şi raționalizarea ar contribui la dizolvarea lumilor religioase, dacă modernitatea ar reprezenta o „demitizare a lumii" (Weber), religiosul ar putea să apară, în aceste condiții, ca o rămăşiță supraviețuitoare menită să dispară, într-un termen mai scurt sau mai lung, de pe orizontul societăților moderne.

Această antinomie dintre religie şi modernitate a fost adâncită atât de atitudinea sociologilor înşişi, cât şi de atitudinea unor grupuri religioase.

De atitudinea sociologilor, prin moştenirea schemelor evoluţioniste în stilul lui Auguste Comte (legea celor trei stări) şi prin tendinţa părinţilor întemeietori ai sociologiei franceze de a inventa forme noi de religie pe care credeau că le adaptează la modernitate: Henri de Saint-Simon, Auguste Comte şi Emile Durkheim au conceput cu toţii, la nivele diferite, o religie laică a umanităţii, destinată să se substituie religiilor tradiţionale. Greutatea marxismului a contribuit la accentuarea acestei tendinţe de a considera religia ca pe un fenomen social depăşit, care ar fi incompatibil cu societăţile orientate către progresul economic şi social.

Dinspre partea religioasă, intransigenţa extraordinară a Bisericii catolice care, în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, a manifestat o opoziţie radicală faţă de lumea modernă, a contribuit la acreditarea ideii unei opoziţii fundamentale între religie şi modernitate. Constatând că, în majoritatea societăţilor occidentale, adică societăţile care întruchipau modernitatea în gradul cel mai înalt, practica de cult decădea, că vocaţiile sacerdotale se reduceau în mod semnificativ, sociologii au fost înclinaţi să abordeze şi mai mult fenomenele religioase din perspectiva pierderii, a dispariţiei. Cum modernitatea apărea ca vectorul de dizolvare a religiosului, se putea vorbi de „eclipsa sacrului în societăţile industriale”, iar evoluţiile religioase contemporane puteau fi analizate în cadrul unei paradigme a secularizării ce funcţionează după logica unui joc cu rezultat nul; cu cât modernitatea avansează, cu atât religiosul dă înapoi.

Problema secularizării se dovedeşte, însă, foarte delicată. A vorbi de secularizare nu presupune, oare, o abordare simplistă a procesului de modernizare, ca şi cum în societatea modernă totul ar fi numai raţionalitate? Oare nu poate exista modernizare fără secularizare?

Statele Unite şi Japonia, două ţări care întruchipează în mod cu totul special modernitatea, oferă exemplul unor societăţi care îmbină modernitatea cu religia: prima, pentru că în cadrul ei se păstrează un procent important de angajare religioasă (în jur de 40% de practicanţi) şi se observă rolul de neneglijat al mişcărilor fundamentaliste; cea de-a doua, fiindcă este vorba de o societate în care industrializarea s-a produs în cadrul unui sistem teocratic şi în care mişcările politico-religioase ocupă mereu scena politică. Vorbind despre o „America non laică", Roger Finke (1992), subliniază în mod clar: „Prevestirea, prin intermediul modelului secularizării, a unui declin religios nu este coroborată de evoluţiile istorice din Statele Unite. Modernizarea nu a fost însoţită de procesul atât de prevăzut al secularizării". Faptul că în Japonia modernă există în continuare cultul strămoşilor (la nivel familial, pe altare domestice sau în templu, pentru ocaziile deosebite), că „statisticile religioase menţionează în fiecare an că optzeci de milioane de japonezi merg în marile locuri sfinte ale ţării în perioada sărbătorilor de Anul Nou pentru a căpăta vrăji şi amulete protectoare" (J. P. Berthon, 1993) poate, de asemenea, să ne determine să considerăm că avem de-a face cu o societate nesecularizată.

După cum evidenţiază numeroşi analişti, referindu-se la problematica secularizării, în ciuda rupturii epistemologice pe care încearcă să o opereze, sociologii au tendinţa de a fi influenţaţi de moda epocii şi de actualitatea evenimenţială, care întreţin, mai ales prin mijloacele de informare în masă, o anumită imagine a lumii sociale. Dacă în anii şaizeci ai secolului trecut, atitudinea dominantă era a „declinului religiosului", în anii optzeci, caracteristica dominantă era mai curând aceea a „întoarcerii religiosului".

În direcţia sensului originar al termenului de **secularizare** – termen prin care se desemna apropierea bunurilor bisericeşti de puterea civilă – unii, precum Peter Berger (1971), definesc **secularizarea** ca pe un „proces prin care unele sectoare ale societăţii şi ale culturii sunt sustrase de sub autoritatea instituţiilor şi simbolurilor religioase".

Prin urmare, secularizarea cuprinde pe lângă un aspect instituțional şi juridic, un aspect cultural ce se manifestă prin următoarele trăsături:

- emanciparea reprezentărilor colective față de toate referințele religioase;
- constituirea de învățături independente față de religie;
- autonomizarea conştiinței şi a comportamentului indivizilor față de prescripțiile religioase.

Potrivit lui Brayn Wilson (1966), unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai tezei secularizării în sociologia religiilor, secularizarea desemnează „procesul prin care instituțiile, gândirile şi practicile religioase îşi pierd importanța (semnificația) socială", este un proces care afectează locul religiei în sistemul social. În opinia lui Wilson (1982), secularizarea este legată de trecerea „de la un sistem cu bază comunitară la un sistem cu bază societală", o trecere care transformă situația religiei: „În societatea secularizată, religia va rămâne marginală, relativ slabă şi va continua să-i reconforteze pe oameni în interstițiile unui sistem social lipsit de suflet, ai cărui prizonieri mai mult sau mai puțin constrânşi sunt (aceşti oameni)".

Wilson nu identifică secularizarea cu un declin inevitabil al religiei, după cum nici nu pretinde că secularizarea societății înseamnă „că toți oamenii au dobândit o conştiință secularizată" sau că „au lăsat la o parte orice interes față de religie". Trebuie să se facă distincția între secularizarea sistemului social şi secularizarea actorilor.

După părerea lui Wilson, secularizarea rezultă în principal din procesul de raționalizare a organizațiilor moderne şi a autonomizării crescânde a instituțiilor şi a practicilor sociale față de religie, autonomizare care-i permite omului să se gândească la faptul că-şi poate schimba, prin practica şi proiectele sale, condițiile de viață şi societatea.

Karel Dobbelaere (1981) a identificat trei dimensiuni ale secularizării:

- laicizarea la nivel macrosociologic, care priveşte procesul de diferenţiere structurală şi funcţională a instituţiilor;
- schimbarea religioasă, care se referă la evoluţiile înseşi ale universurilor religioase şi mai cu seamă la tendinţa lor de a se moderniza;
- implicarea religioasă personală care se referă la comportarea individuală şi măsoară gradul de integrare normativă a persoanelor în grupurile religioase.

Ca şi la Wilson, Dobbelaere consideră că secularizarea este un proces care priveşte în principal sistemul social sau nivelul societal. În acest sens, măsurile de participare religioasă nu i se par a fi indicatorii cei mai fiabili ai secularizării. Diferitele nivele reperate de Dobbelaere permit identificarea utilă a evoluţiilor nu întotdeauna concordante care afectează societatea, organizaţiile religioase şi indivizii.

În fond, prin **secularizare** trebuie să înţelegem o mutaţie socioculturală globală manifestată prin diminuarea rolului instituţional şi cultural al religiei, care ar pierde mult din puterea sa socială. Dintr-un cadru ce îngloba societatea şi reprezenta sensul ultim al ordinii sale, ale cărei credinţe şi al cărui limbaj se impregnau adânc în viaţa cea de toate zilele a indivizilor, religia ar deveni un sector ca atâtea altele ale vieţii sociale şi chiar o lume din ce în ce mai străină pentru un mare număr de persoane. O asemenea abordare trimite la două procese caracteristice ale modernităţii:

- diferenţierea funcţională a instituţiilor şi
- individualizarea crescândă a actorilor, două procese care nu reprezintă în niciun caz un declin ineluctabil al religiei şi cu atât mai puţin dispariţia fenomenelor de credinţă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Ronald L. Jepperson, *Institutions, Institutional Effects, and Institutionalization*, în *The New Institutionalism in Organizational Analysis* (ed. Walter W. Powell, Paul J. DiMaggio), Chicago, University of Chicago Press, 1991.

Lynne G. Zucker, *The Role of Institutionalization in Cultural Persistence, American Sociological Review*, 42, 1977, p. 726-743.

Anthony Giddens, *The Constitution of Society,* Berkeley, University of California Press, 1984, p. 24.

W. Richard Scott, *Instituții şi organizații*, Iaşi, Editura Polirom, 2004.

Andrew W. Hoffman, *From Heresy to Dogma: An Institutional History of Corporate Environmentalism,* San Francisco, New Lexington Press, 1997, p. 36.

Roy G. D'Andrade, *Cultural Meaning Systems*, în *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Emotion* (ed. R.A. Shweder, R.A. LeVine), Cambridge, Cambridge University Press, 1984, p. 98, p. 88.

Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books, 1973.

Mary Douglas, *Cum gândesc instituțiile?,* Iaşi, Polirom, 2002.

P.L. Berger, H. Kellner, *Sociology Interpreted: An Essay on Method and Vocation*, Garden City, Doubleday Anchor, 1981, p. 31.

Gilles Ferréol (coord.), *Dicționar de sociologie*, Iaşi, Polirom, 1998, p. 95, p. 62.

George Murdock, *Social Structure*, New York, Macmillan, 1949.

C.C. Harris, *Relațiile de rudenie,* Bucureşti, Editura Du Style, 1998.

Anthony Giddens, *Sociologie*, Bucureşti, Editura ALL, 2001, p. 157, p. 184-185, p. 368-369, p. 370-393.

Ioan Mihăilescu, *Dicționar de sociologie* (coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), Bucureşti, Editura Babel, 1993, p. 238-245.

W.F. Ogburn, *Social Change*, New York, The Vikings Press, 1964.

Emile Durkheim, *De la division du travail social*, Paris, PUF, 1986.

Nicolae Lotreanu, *Dicționar de sociologie* (coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), Bucureşti, Editura Babel, 1993, p. 436.

Max Weber, *Economie et société*, Paris, Plon, 1971, p. 56.

Călin Anastasiu, *Dicționar de sociologie*, (coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), Bucureşti, Editura Babel, 1993, p. 487, 421.

C. Wright Mills, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1956.

Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, 1835-1840.

R. Michels, *Les partis politiques*, Paris, Flammarion, 1971.

Maurice Duverger, *Les partis politiques,* Paris, A. Colin, 1951; *Introduction à la politique*, Paris, Gallimard, 1963.

Lazăr Vlăsceanu, *Dicționar de sociologie* (coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu, Bucureşti, Editura Babel, 1993, p. 202-207.

Jean-Claude Forquin, *Ecole et culture. Le point de vue des sociologues britanniques*, Bruxelles/Paris, De Boeck/Editions Universitaires, 1989, p. 91.

Jane Kenway şi colab., *Pulp Fictions? Education, Markets and the Information Superhighway,* în *Australian Educational Reasearcher,* 22, 1995.

John Bernal, *Ştiința în istoria societății*, Bucureşti, Editura Politică, 1964, p. 28.

Niko Iahiel, *Sociologie şi ştiință*, Bucureşti, Editura Politică, 1984, p. 44-45, p. 49.

G. Namer, *Sociologie de la science et sociologie de la connaissance*, în *Cahiers internationaux de sociologie*, vol. LI, PUF, juillet-décembre, 1971.

R.K. Merton, *Priorities in Scientific Discovery*, în *American Sociological Review*, vol. 22, nr. 6, Decembrie 1957.

J.M. Ziman, *Public Knowledge. An Essay Concerning the Social Dimensions of Science,* Cambridge, University Press, 1968.

P. Weingart, *On a Sociological theory of Scientific Change,* în R. Whitley (ed.), *Social Processes of Scientific Development*, London-Boston, 1974.

R.D. Whitley*, Black Boxism and the Sociology of Science: A Discussion of the Major Development, in the Field,* în *Sociology of Science,* University of Keele, 1972.

S. Cole, *Professional Standing and the Reception of Scientific Discoveries,* în *American Journal of Sociology*, 76, 1970, p. 286-306.

T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago, 1970.

A.A. Titmonas, *Problema instituționalizării activității științifice*, Moscova, 1973.

Y. Lambert*, La „Tour de Babel" des définitions de la religion*, 1991, p. 73-85.

H. Hatzfeld, *Les racines de la religion*, Paris, Seuil, 1993.

Clifford Geertz*, Religion as a Cultural System,*, în M. Banton (ed.), *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, London, Travistock, 1966, p. 4.

J.M. Vinger, *The Scientific Study of Religion*, New York, Macmillan, 1970, p. 7.

T. Lukmann*, The Invizible Religion. The Problem of Religion in Modern Society,* New York, Macmillan, 1967, p. 49.

Jean-Paul Willaime, *Sociologia religiilor*, Iaşi, Institutul European, 2001, p. 151-152, 157-161.

R. Robertson*, The Sociological Interpretation of Religion*, New York, Schocken, 1970, p. 47.

M. Spiro*, Religion: Problem of Definition and Explanation*, în Michael Bonton (ed.), *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, London, Travistock, 1966, p. 96.

Karel Dobbelaere*, Secularization: A Multi-Dimensional Concept,* London, Sage Publication, 1981, p. 38.

Brayn Wilson*, Religion in Sociological Perspective,* Oxford-New York, Oxford University Press, 1982.

Claude Bovay, Roland J. Campiche, *Croire en Suisse*, 1992, p. 35.

Roger Finke, *An Unsecular America¸* în Steve Bruce (ed.), *Religion and Modernisation. Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis,* Oxford, Clarendon Press, 1992, p. 154.

J.P. Berthon, în *Le fait religieux* (coord. Jean Delumeau), Paris, Fayard, 1993, p. 617.

P. Berger, *La religion dans la conscience moderne*, Paris, Le Centurion, 1971, p. 174.

B. Wilson*, Religion in Secular Society*, London, Watts, 1966, p. XIV; cf. şi 1982, *op.cit.,* p. 149, p. 153.

B. Wilson*, Aspects of Secularization in the West*, 1976, p. 276.

CAPITOLUL VIII

ORGANIZAȚIILE ŞI CONDUCEREA LOR

Obiectivele învățării

După studierea acestui capitol, studentul trebuie să fie în măsură:

– să definească organizațiile;
– să cunoască principalele teorii despre organizații;
– să identifice similaritățile şi diferențele dintre aceste teorii;
– să definească noțiunile de conducere, influență, putere în organizații;
– să prezinte principalele abordări teoretice ale conducerii;
– să caracterizeze principalele stiluri de conducere.

Introducere

„Noi ne-am născut în organizații, am fost educați în cadrul acestora şi consacrăm o parte importantă a existenței noastre muncind în cadrul acestora. Consumurile şi activitățile noastre de timp liber depind de acestea. Cea mai mare parte dintre noi murim în cadrul lor şi, când va sosi timpul înmormântării, cea mai mare din toate – statul – va trebui să elibereze un permis de înmormântare" (Amitai Etzioni, 1961).

Această butadă a lui Etzioni subliniază, cum nu se poate mai bine, omniprezența şi varietatea fenomenului organizațional. Fără îndoială, acesta nu este o invenție modernă, dar importanța sa în societate şi în viața noastră cotidiană nu a încetat să crească de la revoluția industrială încoace. Creşterea a antrenat, într-adevăr, o modificare radicală a structurii întreprinderilor şi administrațiilor, locul conflictelor de clasă fiind luat de cel al conflictelor de putere.

Cuvântul **organizație** ne trimite, pe de o parte, la un **obiect social**, iar, pe de altă parte, la un **proces social** aflat în miezul acțiunii umane.

Toată lumea cunoaşte **obiectul social**, deoarece el face parte integrantă din mediul nostru cotidian, fiind o caracteristică dominantă a acestuia. Administrațiile publice, întreprinderile industriale, comerciale şi de servicii, ca şi partidele politice sau asociațiile de toate tipurile, ai căror salariați, membri, militanți sau clienți suntem deopotrivă, constituie organizații.

Definită ca „ansamblu uman formalizat şi ierarhizat în vederea asigurării cooperării şi coordonării membrilor săi pentru atingerea unor scopuri date" (Erhard Friedberg, 1997), ca „un grup uman, alcătuit din specialişti care lucrează împreună la o sarcină comună" (Peter F. Drucker, 1999), „ca „un grup mare de persoane, structurat într-un mod impersonal şi care are menirea

de a asigura anumite obiective specifice” (Antohny Giddens, 2001), **organizația** s-a impus ca un semn distinctiv al epocii contemporane, iar societatea în care trăim arată exact ca organizațiile care o alcătuiesc. Bună sau rea, cu cele bune şi cu cele rele, societatea noastră reflectă în mare măsură ceea ce există, se întâmplă, se dezvoltă sau se schimbă în spațiul organizațional (Mihaela Vlăsceanu, 1999).

De-a lungul timpului, s-au dezvoltat teorii şi modele explicative diverse cu privire la organizații. Acestea pot fi încadrate în patru etape distincte ca evoluție istorică, potrivit lui R. Scott (2004). Localizate la intersecția a două axe ale unei grile bidimensionale (**rațional-social** şi **închis-deschis**), având două criterii de analiză (**relația dintre organizații şi mediul lor** şi **funcționarea organizațiilor ca sisteme**), constatăm existența a patru tipuri de organizații, a patru tipuri de teorii şi a patru etape sau faze de evoluție:

Funcționarea organizațiilor		Organizațiile şi mediul	
		Sisteme închise	Sisteme deschise
	Sisteme raționale	Organizații închise şi raționale – etapa I	Organizații deschise şi raționale – etapa a III-a
	Sisteme sociale (naturale)	Organizații închise şi naturale – etapa a II-a	Organizații deschise şi naturale – etapa a IV-a

1. ***Teorii despre organizații***

Etapa I

Etapa cuprinsă între 1900-1930 a avut ca semn distinctiv pentru organizații imaginea clasică a acestora cu „maşini” proiectate deliberat să realizeze scopuri specifice. În cadrul acestei etape au fost dezvoltate următoarele modele teoretice:

a. **Managementul ştiinţific promovat de Frederick Taylor**

Taylor, artizanul a ceea ce este cunoscut drept „management ştiinţific”, spunea: „Obiectul principal al managementului trebuie să fie asigurarea maximei prosperităţi pentru patron, împreună cu maxima prosperitate pentru salariat. Pentru patron, maxima prosperitate nu înseamnă neapărat profituri mai mari pe termen scurt, ci dezvoltarea tuturor aspectelor care îi asigură întreprinderii o prosperitate permanentă. Pentru salariaţi, prosperitatea maximă nu înseamnă doar salarii mai mari imediate, ci şi dezvoltarea capacităţii lor de a obţine realizări mai valoroase, la nivelul maxim la care sunt calificaţi” (D.S. Pugh, D.J. Hickson, 1994).

Interdependenţa reciprocă dintre conducere şi salariaţi, precum şi necesitatea de a munci împreună în scopul atingerii obiectivului comun al prosperităţii crescute pentru toţi cei implicaţi i s-au părut evidente lui Taylor.

Iniţiind realizarea de studii sistematice asupra muncii şi managementului, Taylor a ajuns să propună patru mari principii ale managementului ştiinţific:

- dezvoltarea ştiinţei reale a muncii, prin adunarea şi sistematizarea tuturor cunoştinţelor deţinute de muncitori şi reducerea lor la reguli, legi, chiar la formule matematice;
- selecţia ştiinţifică şi perfecţionarea progresivă a muncitorului: alegerea muncitorilor în funcţie de însuşirile lor fizice şi intelectuale absolut necesare muncii, însoţită de instruirea lor pentru a putea ajunge muncitori de „primă clasă”;
- combinarea ştiinţei muncii cu forţa de muncă selecţionată şi perfecţionată ştiinţific: inducerea dorinţei sau interesului muncitorilor pentru a se instrui şi a progresa, fapt ce poate fi realizat fie prin folosirea unor stimulente, fie prin comportamente amabile sau consideraţie din partea conducătorilor;
- cooperarea constantă şi strânsă între conducere şi muncitori: distribuirea echitabilă a muncii şi a responsabilităţilor între muncitori, ceea ce poate preîntâmpina apariţia conflictelor.

Esența concepției tayloriste este rezumată de însuşi creatorul ei, în finalul lucrării sale *Principles of Scientific Management*: „Organizarea ştiințifică nu comportă neapărat o mare inovație, nici o descoperire de fapte noi, extraordinare; ea constă într-o oarecare combinație de elemente care n-a fost încă făcută, în gruparea cunoştințelor analizate şi în clasarea lor sub formă de legi şi reguli, care constituie o ştiință; această ştiință este însoțită de o schimbare totală în atitudinile reciproce ale lucrătorilor şi conducătorilor, nu numai în raport cu oamenii, ci şi în raport cu responsabilitățile şi îndatoririle proprii. Rezultă o nouă repartiție a îndatoririlor şi o cooperare strânsă şi cordială, imposibil de obținut în vechiul sistem de conducere. Această combinație ce reprezintă organizarea ştiințifică poate fi rezumată astfel:

– ştiință în loc de empirism;
– armonie în loc de discordie;
– cooperare în loc de individualism;
– randament maxim în loc de producție scăzută;
– formarea fiecărui om, pentru a-l determina să obțină randament şi prosperitate maxime" (M. Zlate, 2001).

b. **Teoria organizării şi administrației dezvoltată de Henry Fayol**

Preocupat de realizarea unei analize teoretice adecvate unei largi game de organizații, Fayol şi-a pus întrebarea fundamentală **Ce este managementul?**, oferind un răspuns neaşteptat pentru vremea sa: managementul este un tot, care cuprinde:

• **prevederea** şi **planificarea**: examinarea viitorului şi întocmirea planului de acțiune;

• **organizarea**: crearea structurii materiale şi umane a întreprinderii;

• **conducerea**: menținerea activității în rândul personalului;

• **coordonarea**: corelarea, unificarea şi armonizarea tuturor activităților şi eforturilor;

• **controlul**: supravegherea, astfel încât totul să se desfăşoare în conformitate cu regulile stabilite şi ordinele transmise.

Pentru transpunerea eficientă în practică a acestor coordonate de bază ale managementului, Henry Fayol propune *14 principii ale administrării*, de fapt principii ale managementului:

• diviziunea muncii;
• autoritatea şi responsabilitatea;
• disciplina;
• unitatea de comandă şi acțiune;
• unitatea de direcție;
• subordonarea interesului individual în raport cu interesul general;
• remunerarea corectă a personalului;
• centralizarea şi descentralizarea;
• ierarhia;
• ordinea;
• echitatea;
• stabilitatea în funcții a personalului;
• inițiativa;
• unitatea personalului.

c. **Teoria birocrației elaborată de Max Weber**

După opinia lui Weber, toate organizațiile de mare întindere au tendința, prin natura lor, să fie birocratice. Cuvântul **birocrație** a fost inventat de către Monsieur de Gournay, în anul 1745, care a adăugat cuvântului **birou**, însumând atât încăperea, cât şi masa de scris, un termen derivat din verbul grecesc *a conduce*. **Birocrația** ar însemna, deci, conducerea de către funcționari. Ca termen, birocrația a fost aplicată, mai întâi, funcționarilor guvernamentali, însă, treptat, a fost extinsă pentru a defini organizațiile mari, în general.

De la bun început, conceptul a fost folosit într-un mod dispreţuitor. De Gournay vorbea despre puterile crescânde ale funcţionarilor ca despre „o boală numită biromanie”. Honoré de Balzac considera birocraţia „o putere uriaşă deţinută de pigmei”. Acest gen de opinie s-a menţinut până în zilele noastre: birocraţia este frecvent asociată cu hârţogăria, ineficienţa şi risipa (A. Giddens, 2001).

Alţi autori, însă, au prezentat birocraţia într-o lumină diferită, ca un model al grijii, preciziei şi eficienţei administrative. Coser şi Rosenberg (1969), definesc birocraţia ca „tip de organizare ierarhică stabilit în mod raţional, pentru a coordona activitatea unui număr mare de persoane prin sarcini administrative de anvergură”. Birocraţia, susţin aceşti autori, este, în realitate, cea mai eficientă formă de organizare pe care au conceput-o oamenii, deoarece toate sarcinile sunt reglementate prin reguli stricte de procedură.

Poziţia lui Weber asupra birocraţiei se situează undeva, între aceste două poziţii.

Un număr limitat de organizaţii birocratice, evidenţia Weber, au existat şi în societăţile tradiţionale. De pildă, sistemul funcţionăresc birocratic din China imperială era responsabil pentru afacerile generale ale guvernării.

Dar birocraţiile s-au dezvoltat pe deplin abia în vremurile moderne. După Weber, expansiunea birocraţiei este inevitabilă în societăţile moderne, întrucât autoritatea birocratică este singurul mod de adaptare la cerinţele administrative ale sistemelor sociale de mare întindere. Totuşi, Weber considera că birocraţia prezintă multe neajunsuri importante, care au implicaţii semnificative în viaţa socială modernă.

Preocupat de problema autorităţii şi încercând să identifice temeiurile pentru care oamenii acceptă legitimitatea autorităţii, Weber a ajuns la descrierea a trei tipuri „pure” de organizaţii:

• *organizaţia centrată pe lider (tipul charismatic):* tipul de organizaţie în care exercitarea autorităţii se bazează pe calităţile personale ale liderului, pe charisma lui; ierarhia constă în acest caz dintr-un lider şi discipolii săi, aceştia din urmă total devotaţi, având şi rolul de mediere între lideri şi mase; puterea decizională îi aparţine în exclusivitate liderului, fapt ce aduce cu sine un risc crescut de abordare defectuoasă a problemelor cu care se confruntă organizaţia respectivă;

• *organizaţia patriarhală (tipul tradiţional):* se caracterizează prin existenţa unui sistem de autoritate acceptată în virtutea tradiţiei, a datinilor, a faptului că „întotdeauna a fost aşa"; tradiţia este glorificată, rangul sau poziţia în societate au o importanţă deosebită, iar relaţiile existente într-o astfel de organizaţie sunt mai mult de tipul „stăpân–supus";

• *organizaţia birocratică (tipul raţional-legal):* tip de autoritate, raţional-legal, pe care Weber îl consideră ca reprezentând instituţia dominantă în societatea modernă; sistemul este numit raţional pentru că în interiorul său mijloacele sunt desemnate expres pentru realizarea unor scopuri specifice, este legal fiindcă autoritatea se exercită pe baza unui sistem de reguli şi proceduri specifice poziţiei pe care individul o ocupă într-o anumită perioadă de timp.

Principalele *caracteristici ale organizaţiilor birocratice*, aşa cum au fost ele definite de Weber, sunt următoarele:

• *specializarea*, respectiv diviziunea clară a muncii între membrii organizaţiei;

• *structura ierarhică autoritară*, poziţiile organizaţionale, funcţiile fiind ordonate, „după principiile ierarhiei şi ale nivelurilor de autoritate gradată", respectiv „fiecare funcţie inferioară se află sub conducerea şi controlul celei superioare";

• *sistemul de reguli şi reglementări formale*, astfel încât funcţionarea birocraţiei este guvernată de un sistem consistent de „reguli privind mijloacele coercitive, fizice, sacerdotale sau

de alt gen, care se află la dispoziţia funcţionarilor" şi de aplicarea acestor reguli la cazuri specifice;

• *impersonalitatea* şi *imparţialitatea*: autoritatea este impersonală, ea fiind dependentă de regulile organizaţionale şi corespunzătoare nivelului ierarhic al funcţiei unei persoane;

• *promovarea în carieră* se face fie în funcţie de vechime, fie în funcţie de competenţa dovedită în realizarea activităţilor, fie printr-o combinaţie a celor două criterii;

• *eficienţa organizaţiilor birocratice* decurge tocmai din caracteristicile amintite anterior; în concepţia lui Weber, tipul de organizare pur birocratic este capabil, din punct de vedere tehnic, să atingă cel mai înalt grad de eficienţă: „motivul decisiv pentru progresul organizaţiei birocratice a fost întotdeauna cel al superiorităţii sale tehnice faţă de orice altă formă de organizare" (Mihaela Vlăsceanu, 1999).

d. **Teoria comportamentului administrativ formulată de Herbert Simon**

Prin promovarea conceptului de *raţionalitate limitată* şi al *teoriei privind comportamentul de luare a deciziei*, care se raportează, îndeosebi, la structura formală a organizaţiei – reguli, ierarhii funcţionale, ierarhii de obiective –, Simon poate fi inclus în această primă etapă a dezvoltărilor teoretice în analiza organizaţională.

Etapa a II-a

După 1920 şi până în anul 1960, se conturează treptat şi se impune un nou model de înţelegere şi explicare a organizaţiilor, centrat pe ideea considerării lor ca sisteme naturale. Următoarele teorii au fost dezvoltate în această etapă:

a. **Şcoala relaţiilor umane**

Teoreticienii sistemelor naturale sunt interesaţi de studierea acelor caracteristici care le definesc ca *organisme* sau *colectivităţi sociale*. Accentul este deplasat spre considerarea

vieții contemporane a acestor colectivități sociale, respectiv spre studierea şi explicarea acelor aspecte responsabile de apariția, cristalizarea şi varietatea formelor de manifestare a comportamentului social în organizații. Preocupările centrale ale promotorilor acestui model sunt legate de:

- analiza structurilor informale şi a modului în care acestea influențează organizarea formală;
- mecanismele de integrare a necesităților individuale cu cele organizaționale;
- problemele mai generale referitoare la „supraviețuirea organizației”.

Cele mai importante contribuții la dezvoltarea orientării cunoscute sub de-numirea de „şcoala relațiilor umane” aparțin lui G.E. Mayo, F.J. Roethlisberger şi D. Mc Gregor.

Scopul inițial al investigațiilor lui Mayo şi Roethlisberger a fost acela de a înțelege relația dintre condițiile de muncă şi productivitate. Pentru aceasta, ei au înregistrat în permanență temperatura şi umiditatea camerei experimentale, variațiile în intensitatea luminii, numărul orelor de somn ale fiecărui subiect, calitatea şi cantitatea hranei servite zilnic; pe de altă parte, productivitatea era atent măsurată, mai precis timpul necesar unui subiect pentru a asambla un releu telefonic compus din aproximativ 40 de părți. Experimentul a fost realizat în 13 faze şi a durat 2 ani, neînregistrându-se nicio corelație semnificativă între cele două categorii de variabile. Dacă în primul an şi jumătate, datorită îmbunătățirii condițiilor de muncă, s-a constatat o creştere a productivității şi a tonusului psihic al subiecților, în următoarea perioadă, caracterizată de revenirea la condițiile inițiale de muncă, nivelul acestor parametri a scăzut simțitor. Interpretarea dată de cercetători acestui rezultat este considerată ca fiind „marea iluminare” a cercetării: „Ceea ce au demonstrat experimentele în mod dramatic şi conclusiv a fost importanța atitudinilor şi sentimentelor muncitorilor. În cele mai

multe situații de muncă, semnificația unei schimbări este probabil să fie la fel de importantă, dacă nu mai importantă decât schimbarea însăşi (F.J. Roethlisberger, 1980). Cu alte cuvinte, o productivitate înaltă nu se obține neapărat prin stimulente financiare şi prin ameliorarea condițiilor de muncă. Decisivă este „semnificația” pe care muncitorii o dau schimbării, iar aceasta depinde de contextul social în care s-a dezvoltat individul şi de beneficiile pe care el le obține din participarea sa socială împreună cu ceilalți membri ai grupului de muncă şi, implicit, de efectul schimbării asupra relațiilor interpersonale.

Descoperind *rolul structurii informale* în cadrul organizației formale, şcoala relațiilor umane a contribuit la zdruncinarea principalelor supoziții pe care se baza paradigma raționalistă de abordare a organizațiilor. Rezultatul cel mai important este acela de promovare a viziunii organizațiilor ca sisteme sociale, evidențiindu-se faptul că eficiența organizațională depinde de complementaritatea şi congruența dintre scopurile organizației şi necesitățile personale ale angajaților. Este important, de asemenea, rolul conducerii în stimularea şi influențarea comportamentului individual al membrilor organizației, cercetătorii arătând că performanța şi satisfacția în muncă ale angajaților sunt determinate de caracteristicile liderilor, respectiv de calitatea climatului de supraveghere şi conducere (Mihaela Vlăsceanu, 1999).

La rândul său, Mc Gregor, preocupat toată viața de interpretarea organizațiilor dintr-o perspectivă umană, conturează două concepții manageriale care ghidează modul de raportare a conducătorilor la oameni: *Teoria X* şi *Teoria Y*, fiecare dintre ele bazându-se pe o serie de ipoteze privind motivația muncii şi conducerea.

Teoria X are la bază următoarele enunțuri: oamenii tind, prin simpla lor natură, să muncească cât mai puțin posibil, astfel

încât ei trebuie constrânşi, controlați, dirijați, amenințați şi penalizați, pentru a fi determinați să muncească în vederea realizării obiectivelor organizaționale. O persoană obişnuită preferă să fie dirijată, evitând responsabilitatea şi fiind dominată de nevoia de securitate mai mult decât de orice altceva.

În opoziție cu Teoria X, *Teoria Y* are în vedere următoarele: oamenii îşi pot investi cu uşurință energia fizică şi mentală în muncă, ei nereacționând numai la amenințări şi controlul permanent, dată fiind capacitatea lor de autocontrol. Implicarea în muncă se poate realiza şi prin motivații intrinsece, astfel că, în condiții favorabile, oamenii nu numai că acceptă responsabilitățile, dar chiar doresc acest lucru.

b. **Teoria privind comportamentul cooperator în organizațiile formale, promovată de Chester Barnard**

Principala contribuție a lui Chester Barnard la dezvoltarea teoriei organizațiilor constă în formularea principiilor care fundamentează existența şi funcționarea organizațiilor: *acțiunea socială de cooperare*.

În concepția lui Barnard, o organizație apare atunci când sunt întrunite cel puțin două condiții:

- există persoane capabile să comunice între ele;
- acestea doresc să contribuie acțional la realizarea unui scop comun.

O altă idee accentuată de Barnard este *aspectul cooperator al scopului organizațional*. Pentru ca membrii unei organizații să coopereze, este necesar ca scopul să fie acceptat şi considerat relevant atât pentru țelul organizației ca întreg, cât şi pentru fiecare individ în parte. Aspectul subiectiv al scopului organizațional este considerat central. Temeiul acțiunii cooperatoare, conform viziunii lui Barnard, este reprezentat de un *scop cooperator*, apreciat de participanți ca fiind cel al organizației.

Autorul accentuează şi rolul conducerii executive în asigurarea angajamentului oamenilor față de scopurile organizației.

Astfel, este evidențiat faptul că o funcție esențială a personalului managerial este aceea de a cultiva credința în existența reală a unui scop comun. De asemenea, un alt rol important al managementului este acela de a furniza un sistem de comunicare prin care se face legătura dintre scopul comun şi cei ce doresc să coopereze în vederea realizării acestuia, pe de o parte, şi între scop şi acțiune, pe de altă parte. O a treia funcție este aceea de „protejare a lucrurilor esențiale”, prin crearea, animarea şi apărarea stării de spirit dintr-o organizație.

c. **Teoria instituțională a lui Philip Selznick**

În elaborarea teoriei sale, Selznick porneşte de la acceptarea ideii că organizațiile sunt instrumente proiectate deliberat pentru atingerea unor scopuri. Organizația este însă alcătuită din oameni care, prin simpla lor prezență, colorează viața organizațională cu accente nonraționale, determinate de atitudinile, obiceiurile, angajamentele sau perspectivele lor diferite. Pentru a evada din această perspectivă limitată de interpretare a organizațiilor, autorul propune termenul de *instituție*, considerând că acesta surprinde mai sugestiv caracteristicile organizației, ca produs natural al presiunilor şi necesităților sociale.

Pentru a surprinde şi mai nuanțat acest proces de schimbare, Selznick introduce alte două concepte: *competența distinctivă* şi *personalitatea organizațională*, arătând că infuzia de valori transformă organizațiile în instituții, oferindu-le o identitate distinctă. Selznick accentuează şi el rolul decisiv al liderului în procesul evolutiv al organizației, în viziunea sa liderul instituțional fiind acela care dispune în cea mai înaltă măsură de capacitatea de a promova şi proteja valorile.

Etapa a III-a

În jurul anului 1950, preocuparea teoreticienilor şi analiştilor se orientează spre studiul schimburilor reciproce sau interdependențelor dintre organizații şi *mediu*, acesta fiind

considerat o sursă esențială a informațiilor, energiei şi ordinii prin care se asigură însăşi supraviețuirea organizațiilor.

Acestei etape îi corespund următoarele modele teoretice:

a. **Teoriile de contingență** (G.M. Stalker, P. Lawrence, J. Lorch, J. Woodward, J.D. Thompson)

Teoriile contingenței argumentează că orice problemă (umană sau de structură) a organizațiilor trebuie abordată nu la modul general, ci în funcție de *situație specifică.* Aceasta înseamnă că nu există o singură sau „cea mai bună” structură de organizare, formă de motivare sau practică de conducere, care să fie potrivită în orice situație. Modul de abordare a fiecărei probleme trebuie adecvat cerințelor situației specifice, respectiv tipurilor de activități, de oameni sau de mediu în care funcționează organizația. Eficiența organizației este determinată de modul de adecvare a structurii şi proceselor interne ale organizației la natura mediului.

Constituindu-se ca o provocare la adresa interpretării organizațiilor ca sisteme închise, teoriile de contingență accentuează ideea că „o mare parte a varianței din comportamentul unor firme depinde de mediu”. În cadrul abordării contingențiale au fost promovate extrem de multe analize şi modele a căror premisă principală era aceea că modul de adecvare a caracteristicilor organizațiilor la cerințele mediului va determina însăşi capacitatea lor de adaptare (Corina Ilin, 2004).

b. **Analiza costurilor tranzacționale**

Oliver Williamson promovează un model analitic care îmbină perspectivele de abordare a organizațiilor ca sisteme deschise şi raționale. El îşi dezvoltă teoria pornind de la încercarea de a explica originile şi rațiunile existenței organizațiilor. Răspunsul pe care îl oferă reprezintă o conceptualizare a formării şi schimbării instituționale, apelând în formularea explicațiilor la teoriile economice ale pieței şi la teoria

organizațională. Prin combinarea unor elemente specifice celor două modalități de analiză, Williamson a ajuns la formularea conceptului de „economie instituțională”, motiv pentru care este considerat un reprezentant al „noii teorii economice instituționale”. Din multitudinea tranzacțiilor existente într-o societate, unele au loc pe piață, iar altele în cadrul organizațiilor. Alegerea cadrului sau a modului de realizare a tranzacției depinde atât de informația disponibilă, cât şi de costurile presupuse de eventuala necesitate a obținerii unor informații suplimentare. Alegerea modului de tranzacționare depinde de modul de combinare a două seturi de factori: primul se referă la caracteristicile decidenților (*raționalitatea limitată* şi *oportunismul*), iar cel de-al doilea are în vedere condițiile de mediu (*complexitatea deciziilor, incertitudinea decidenților* privind aspecte importante ale tranzacțiilor*, numărul tranzacțiilor* dintre parteneri).

Etapa a IV-a

La sfârşitul anilor ’70 şi începutul anilor ’80 ai secolului trecut, s-a produs o nouă schimbare în modul de abordare şi analiză a organizațiilor. Semnificative pentru această etapă sunt:

a. **Teoria organizării elaborată de K.E. Weick**

Analiza lui Weick se focalizează pe examinarea proceselor cognitive responsabile de crearea şi susținerea organizațiilor, respectiv pe acțiunile sau activitățile prin care membrii organizației instituie sau edifică lumea (mediul) ce-i înconjoară. Prin teoria sa cu privire la rolul şi importanța proceselor cognitive în instituirea şi modelarea activităților şi mediului organizațional, dar mai cu seamă prin accentuarea caracteristicilor evolutive ale acestor procese, Weick se situează printre teoreticienii care văd organizațiile ca pe nişte sisteme naturale, şi nu raționale, combinând totodată această perspectivă de abordare cu cea a organizațiilor ca sisteme deschise. Analiza lui Weick se realizează la nivelul psihologiei sociale.

Analiza ecologică este un model explicativ care accentuează importanța relațiilor dintre organizații şi mediu, din perspectiva capacității de adaptare a acestora la presiunile de control ale mediului.

2. *Conducerea organizațiilor*

Într-o definiție tradițională, **conducerea** apare ca *influența interpersonală orientată către atingerea obiectivului sau obiectivelor (organizaționale)*. Deşi nu reuşeşte a surprinde întregul tablou, accepțiunea general acceptată a conducerii are meritul de a sublinia, prin termenul „interpersonal”, importanța factorului uman antrenat în dinamica acestui fenomen. Liderul de succes influențează *opiniile, atitudinile, comportamentul* şi *sentimentele oamenilor*, răspunzând nevoilor lor (de structură, de claritate, de constanță, de suport) în raport cu cerințele situațiilor în care acționează.

Teoriile organizaționale ale conducerii promovează ideea că liderul obține acest rezultat de la *oamenii* săi motivând, influențând, inspirând, furnizând un obiectiv, propunând o viziune, dând astfel sens acțiunii angajaților.

Liderul cultivă şi valorifică sursele de influență şi putere care devin operaționale la nivel informal, astfel încât sensul viziunii propuse de el şi obiectivele desprinse de aici îşi păstrează valoarea şi însemnătatea în conştiința oamenilor, chiar şi în momentele dificile ale traseului, aceştia urmându-l îndeaproape.

Nu orice şef este lider. În toate grupurile din cadrul organizațiilor pot fi descoperiți lideri fără vreun titlu oficial. Sursele de influență într-un grup pot fi formale (conferite de autoritatea poziției personale în ierarhia organizațională) sau informale (dezvoltate în perimetrul relațiilor interpersonale, prin interacțiunea cu colegii sau subordonații). Maniera în care este exercitată această influență în relație cu oamenii constituie domeniul de analiză al teoriilor conducerii (Cătălina Zaborilă, 2004).

A. **Influență şi putere în organizații**

Influența – abilitatea de a schimba comportamentul celorlalți într-o anumită direcție – se exercită în domeniul *puterii*.

Puterea reprezintă potențialul sau capacitatea unei persoane de a exercita influență (Spector, 2000). Cu cât o persoană deține mai multă putere, cu atât este mai larg teritoriul de manevră al acesteia şi cu atât mai sigură eficiența tacticilor de influență aplicate. Se poate urmări fenomenul în experiența din grupurile de lucru. Se întâmplă, uneori, ca o persoană să se delimiteze ca un centru de influență (lider emergent) datorită entuziasmului, talentului, calităților personale. Desemnarea oficială a aceleiaşi persoane ca lider al grupului îi va spori influența în baza puterii conferite de poziția de autoritate în care a fost învestită.

Întemeindu-se în principal pe studiile realizate cu manageri, David McClelland descrie *nevoia de putere* ca motivator al unei persoane de a-i controla pe ceilalți sau de a-şi exercita influența asupra celorlalți. Indivizii cu o mare nevoie de putere caută poziții de conducere în grup, sunt preocupați de acumularea simbolurilor de statut, se simt confortabil în competiție, agreează situațiile în care îi pot convinge pe ceilalți de un anumit punct de vedere, sunt percepuți ca exprimându-se clar şi fiind direcți şi eficienți.

Nevoii de putere a unei persoane îi corespund o serie de resurse care-i asigură potențialul de satisfacere. Aceste resurse aparțin liderului, dar sunt valorificate în contextul particularităților relației sale cu subordonații, prin răspunsul comportamental al acestora.

Aşadar, puterea este un fenomen interpersonal, se exercită în relație cu celălalt. Eficiența strategiilor unui lider va depinde de disponibilitatea țintei influenței de a răspunde în direcția comportamentului solicitat.

B. **Perspective teoretice asupra conducerii**

a. **Perspectiva centrată pe trăsături de personalitate**

Între anii 1920 şi 1930, studiile din domeniul conducerii s-au focalizat asupra încercării de a identifica trăsăturile personale ce diferenţiază liderii de nonlideri. Această abordare de conţinut (centrată pe *ceea ce este* un lider eficient, şi nu pe *cum* se conduce eficient) deschide calea tentativelor de demistificare a conducerii, plecând de la premisa că nu oricine poate conduce, iar *cel făcut* pentru a conduce prezintă anumite particularităţi fizice, de personalitate şi sociale, care pot contribui la asigurarea eficienţei sale în funcţie.

Abordarea trăsăturilor de personalitate (teoria trăsăturilor) susţine utilizarea testelor şi a interviurilor în *selecţia* managerilor, urmărindu-se gradul de potrivire a calităţilor şi abilităţilor acestora cu poziţia vizată.

Teoria trăsăturilor ca predictori şi garanţi ai eficienţei în conducere *nu a putut identifica un set consistent* şi *constant de particularităţi care disting conducătorii de conduşi*. Putem admite că marii conducători care au scris istoria unor naţiuni sau organizaţii au fost mari oameni, persoane deosebite, unice dar nu putem găsi doi lideri identici. Mai mult decât atât, nici un lider nu posedă toate calităţile dezirabile.

b. **Perspectiva centrată pe comportament**

Orientările teoretice centrate pe comportamentul liderului urmăresc delimitarea acelor acţiuni care au impact asupra eficienţei actului de conducere. Spre deosebire de abordările centrate pe trăsături, care încearcă să răspundă la întrebarea „Cine este un lider eficient?”, studiile focalizate pe comportament încearcă să ofere răspuns pentru problema „Ce fac liderii eficienţi?”.

Studiile influente în acest domeniu au fost realizate în aceeaşi perioadă de timp (anii 1940-1950) în Statele Unite ale Americii şi sunt cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea „Studiile Universităţii Ohio” şi „Studiile Universităţii Michigan”.

Studiile Universităţii Ohio au pornit de la identificarea a aproximativ 1.800 de exemple specifice de comportamente de conducere, reduse mai aproape la 150 de itemi descriptivi ai funcţiei de conducere incluşi într-un chestionar (Spector, 2000). În cadrul cercetării, membrii echipelor au fost solicitaţi să îşi descrie superiorii, iar şefilor li s-a cerut să se evalueze pe dimensiunile conducerii. În baza analizei factoriale a datelor colectate, au fost desprinse două aspecte importante ale conducerii, numite de cercetători **iniţierea structurii** şi **considerarea**.

Iniţierea structurii este o dimensiune care defineşte comportamentele de conducere preocupate de stabilirea şi precizarea modalităţilor şi mijloacelor de îndeplinire a scopurilor grupului şi de coordonarea activităţii membrilor acestuia (altfel spus, stabilirea sarcinilor, repartizarea lor, specificarea procedurilor de lucru, programarea activităţilor, clarificarea expectanţelor membrilor echipei).

Considerarea reflectă comportamentul orientat spre motivarea membrilor echipei pentru a accepta obiectivele acesteia şi pentru a lucra în direcţia lor, cu menţinerea armoniei în grup şi a satisfacţiei membrilor. Liderul care valorizează aceste aspecte creează un mediu de lucru prietenos, se preocupă de binele fiecăruia şi face mici favoruri grupului.

Studii ulterioare (DuBrin, 1998), realizate pornind de la acest model, au arătat că liderii eficienţi au în vedere ambele dimensiuni.

Studiile efectuate la Universitatea Michigan au clasificat liderii în două categorii, în funcţie de accentul pe care aceştia îl plasează pe *producţie* sau pe *angajaţi*, concepând cele două categorii ca dimensiuni ale unui continuum. Această concepţie implică faptul că un lider nu poate combina ambele orientări în stilul de conducere, ci poate fi orientat predominant într-o direcţie sau alta de acţiune.

Liderii centraţi pe producţie stabilesc standarde înalte de performanţă şi au grijă ca ele să fie atinse, organizează sarcinile cu atenţie şi indică metodele de lucru, monitorizând îndeaproape activitatea membrilor echipei.

Liderii centraţi pe oameni încurajează participarea angajaţilor la stabilirea obiectivelor şi la alte decizii de grup, consolidând încrederea şi respectul reciproc.

Concluzia studiilor realizate la Universitatea Michigan a fost aceea că liderii centraţi pe oameni au rezultate mai bune.

c. **Teoriile contingenţei (situaţionale)**

Teoriile contingenţei (situaţionale) adaugă un nou element analizei modului de conducere a oamenilor într-o organizaţie – *contextul*, situaţia în care este exercitată conducerea. Liderii de succes trebuie să fie capabili să *identifice* particularităţile contextului (mediului) şi să-şi *adapteze* comportamentul de conducere, astfel încât acesta să vină în întâmpinarea nevoilor indivizilor şi ale situaţiei respective.

Fred Fiedler, elaborând teoria contingenţei, a ajuns la concluzia că cel mai bun stil de conducere este determinat de **situaţia** în care acţionează liderul.

Teoria porneşte de la trăsăturile liderului, pe care Fiedler le numeşte *structura motivaţională a liderului. Liderul preocupat de relaţii* obţine cea mai mare satisfacţie din bunele relaţii personale cu ceilalţi, este sensibil la ceea ce simt membrii grupului şi acordă atenţie acestui aspect, îi încurajează pe membrii grupului să participe şi să-şi exprime ideile. *Liderul preocupat de sarcină* este interesat prioritar de îndeplinirea cu succes a sarcinilor încredinţate, pretinde respectarea ordinelor clare şi a procedurilor standardizate de lucru, urmând el însuşi îndeaproape direcţiile superiorilor săi. *Liderul socioindependent* este prezentat ca având un stil de conducere intermediar celor două descrise anterior.

Fiedler a introdus şi **principiul adecvării liderului la situaţie**. Conform acestui principiu, *liderii preocupaţi de sarcină* au cele mai bune rezultate, atât în situaţiile de control intens, cât şi în cele de control redus, *liderii preocupaţi de relaţii* obţin rezultate notabile în situaţii de control moderat, iar *liderii socioindependenţi* acţionează eficient în situaţii de control imens (Mihaela Vlăsceanu, 1993).

d. **Teorii tranzacţionale**

Această teorie, numită a **schimbului lider – membru al echipei**, elaborată de Dansereau, Graen şi Haga (1975) arată *de ce* un subgrup al unei unităţi funcţionează ca parte a unei echipe coezive, în timp ce un altul este exclus.

Principala aserţiune a acestui model este aceea că liderul nu-şi tratează toţi subordonaţii în acelaşi fel. Chiar dacă sunt integrate unui context de cultivare a consensului şi colaborării, relaţiile interpersonale rămân marcate de fenomene mai puţin controlabile, dar fireşti: atracţia interpersonală, prima impresie şi efectul de halo.

Potrivit acestui model, liderii dezvoltă şi consolidează relaţii de muncă diferenţiate cu subordonaţii, ceea ce conduce la formarea a două substructuri ale echipei – *in-group* şi *out-group,* contrastante atât din punctul de vedere al *calităţii* relaţiei de colaborare a fiecărui membru al echipei cu liderul, cât şi din perspectiva *performanţei* şi *satisfacţiei la locul de muncă* ale membrilor echipei.

Studiile realizate pe marginea acestui model al schimbului diadic lider – membru arată că factorii care determină apartenenţa la *in*– sau *out-group* nu au adesea nimic de-a face cu competenţa profesională şi performanţa la locul de muncă (DuBrin, 1998). Mai importante s-au dovedit a fi, în acest context, prima impresie făcută de membrul echipei liderului în privinţa competenţei sale şi atracţia între cei doi. Cu ocazia primelor interacţiuni, ambele părţi dezvoltă o serie de expectanţe

privind comportamentul celuilalt şi natura relaţiilor cu acesta, acţionând apoi în direcţia acelor aşteptări.

e. **Teoria conducerii charismatice**

Unii autori apreciază că abordarea trăsăturilor liderului în domeniul conducerii ar fi fost prefigurată şi declanşată chiar de către analiza lui Weber asupra autorităţii charismatice, în cadrul lucrării ce plasa birocraţia ca tip ideal de organizare (Mihaela Vlăsceanu, 1993).

În accepţiunile curente, termenul „charismă" desemnează o calitate specială, pozitivă şi deosebit de captivantă a liderilor al căror obiectiv, putere şi extraordinară determinare îi diferenţiază de alţii, făcându-i pe *mulţi* oameni să-şi dorească să fie conduşi de ei.

Ca stil de conducere, charisma există şi îşi face simţite efectele numai în contextul unei relaţii, al *interacţiunii* conducător–conduşi. Modelul interacţional (modelul interdependenţei) al charismei susţine că tipul de conducere charismatică se exercită atunci când o persoană posedând calităţi remarcabile este recunoscută astfel de către membrii grupului (*interacţiune charismatică*), iar aceştia răspund prin respect, veneraţie, devotament şi dependenţă emoţională (Steyers, 1998).

Numeroşi autori susţin că **lider charismatic** este orice persoană sub conducerea căreia se obţin anumite *rezultate* la un nivel deosebit şi enumeră următoarele *efecte* de tip charismatic (Robbins, 1998): membrii grupului au încredere în corectitudinea convingerilor liderului; convingerile membrilor grupului sunt similare celor ale liderului; acceptarea directă, fără îndoieli, a liderului; afecţiunea faţă de lider; dorinţa membrilor de a-şi asculta liderul, de a se supune voinţei acestuia; identificarea cu liderul şi emulaţia liderului; implicarea emoţională a membrilor în misiunea propusă de lider; obiective înalte ale membrilor grupului; sentimentul membrilor grupului că sunt capabili să îndeplinească sau să contribuie la îndeplinirea misiunii.

f. **Teoria liderului tranzacţional versus cel transformaţional**

Bass (1999) descrie *liderul transformaţional* ca personalitatea capabilă să alinieze interesele organizaţiei la cele ale membrilor ei.

Majoritatea teoriilor precedente privind conducerea abordează *liderul tranzacţional*, care orientează sau motivează angajaţii în direcţia atingerii scopurilor stabilite, prin clarificarea rolului acestora şi în baza solicitărilor impuse de sarcini (Robbins, 1998).

Cele două concepte nu definesc abordări opuse ale actului de conducere. Orientării conducerii tranzacţionale spre susţinerea motivaţiei şi a moralului membrilor echipei, liderul transformaţional îi aduce în plus efectul de catalizare a intereselor imediate ale acestora, *inspirându-i, stimulându-i intelectual, captându-le* respectul şi *consideraţia*. Ca rezultat, membrilor echipei transformaţionale le pasă unii de ceilalţi, ei se stimulează reciproc din punct de vedere intelectual, se inspiră unul pe celălalt şi se identifică cu scopurile echipei. Conducerea transformaţională induce şi sporeşte angajamentul membrilor echipei, implicarea activă a acestora în urmărirea obiectivelor, loialitatea lor faţă de colegi şi organizaţie.

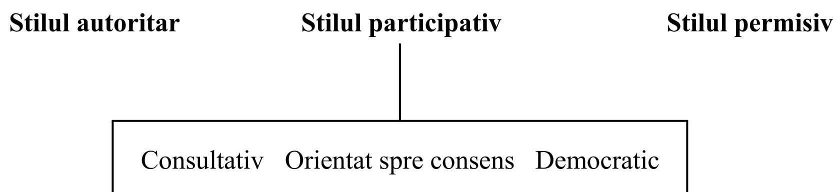
C. **Stiluri de conducere**

a. **Modelul continuumului conducerii**

Conceptul de **stil de conducere** este abordat şi dezvoltat pentru prima dată cu ocazia unui studiu efectuat de Lewin, Lippit şi White, în anul 1939, asupra comportamentului conducătorilor unor grupuri de copii între 10 şi 11 ani. Acest studiu clasic deschide calea cercetărilor privind *conducerea participativă*, urmărind efectele participării membrilor grupului la luarea deciziilor în privinţa performanţei.

Autorii descriu şi compară efectele a **trei stiluri de conducere** care facilitează în diferite grade sau inhibă participarea membrilor echipei la luarea deciziilor: **autoritar,**

democratic şi **permisiv** (fr. *laissez-faire*), sugerând că se pot distinge **două orientări semnificative** în comportamentul liderului: **orientarea spre probleme legate de oameni** (sesizată la liderul democratic) şi **orientarea spre probleme legate de sarcinile de lucru** (sesizată la liderul autoritar).

După Zoltán Bogáthy (coord.), *Manual de psihologia muncii şi organizaţională*, Iaşi, Editura Polirom, 2004, p. 275.

Figura nr. 28. Modelul continuumului stilurilor de conducere

Stilul autoritar defineşte situaţia în care puterea este concentrată în mâinile unei singure persoane – liderul. Acesta adoptă deciziile şi le *anunţă* membrilor echipei, de la care se aşteaptă să le urmeze îndeaproape. Conducerea nu este preocupată de părerile şi atitudinile subordonaţilor faţă de decizia adoptată, ci de îndeplinirea de către aceştia a sarcinilor prevăzute şi de atingerea obiectivelor fixate *(orientate spre sarcini*).

Stilul participativ presupune ca liderul să ia deciziile împreună cu membrii grupului (*orientare spre oameni*). Variantele acestui tip sunt: stilul *consultativ* (liderul solicită opiniile şi argumentele membrilor echipei înainte de a lua o decizie definitivă, dar el are ultimul cuvânt de spus şi decizia finală îi aparţine), stilul orientat spre *consens* (liderul ascultă opiniile membrilor echipei şi încurajează discuţiile de grup pe marginea diferitelor argumente aduse, dorind ca decizia finală să

fie susținută şi împărtăşită de toți, chiar dacă acordul nu este total) şi stilul *democratic* (liderul cere opinia fiecărui membru al echipei şi supune la vot decizia finală, astfel încât ea să reflecte nevoile, interesele, argumentele grupului).

Stilul permisiv (laissez-faire) descrie liderul care îşi deleagă întreaga autoritate membrilor grupului. Membrilor grupului li se specifică şi repartizează sarcinile de lucru, ei având libertatea de a decide cum îşi îndeplinesc aceste sarcini, în limitele normelor şi politicii organizației, iar liderul nu se implică decât atunci când este solicitat în acest sens.

b. **Grila managerială**

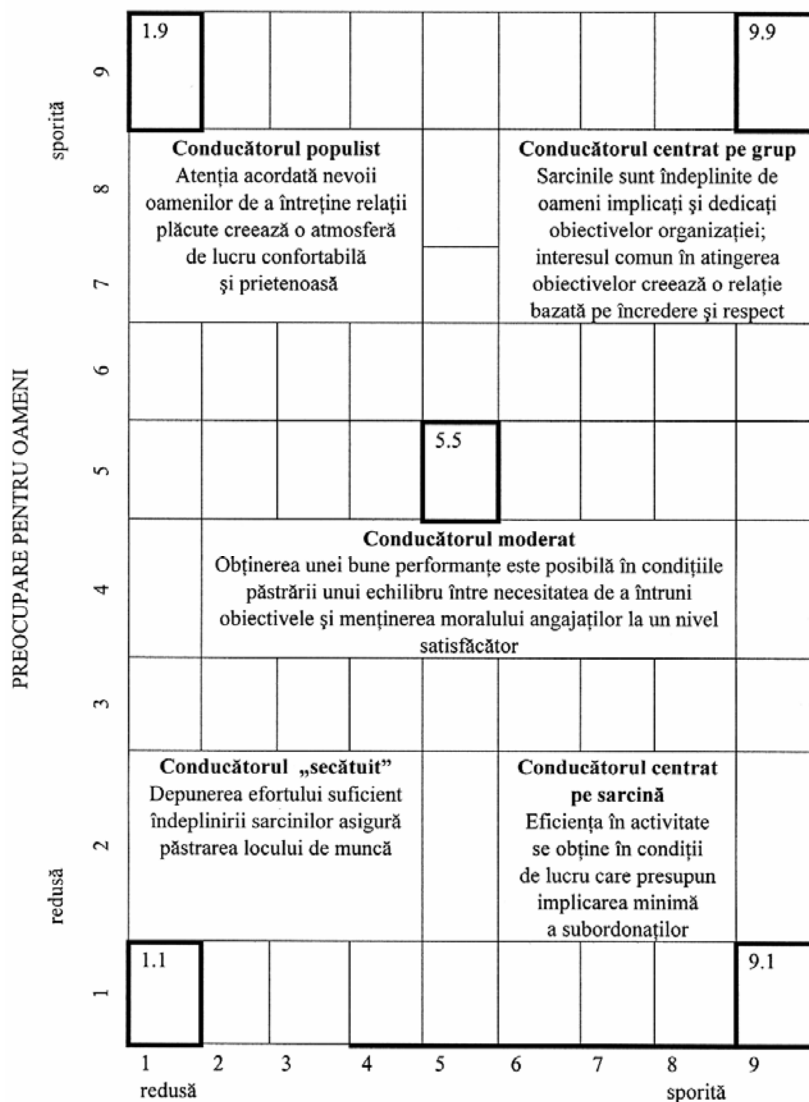
Grila conducerii, elaborată de Blake şi Mouton (1964), porneşte de la aceleaşi două orientări distincte ale comportamentului de conducere: oameni *versus* sarcini, relații umane *versus* productivitate/profit. De această dată *nu* le regăsim ca *limite ale unui continuum* (reprezentare ce sugerează posibilitatea ca orientarea predominantă într-o direcție să excludă preocuparea pentru cealaltă), ci ca *dimensiuni care se integrează simultan în comportamentul de conducere* (reprezentare ce avansează posibilitatea ca stilul de conducere să reflecte ambele preocupări, în funcție de necesitățile organizației la un moment dat).

Grila de reprezentare a stilurilor de conducere cuprinde două axe (dimensiuni):

• *axa orizontală*, care evaluează preocuparea conducătorului pentru rezultate (calitatea produselor/serviciilor, performanța, profitul, îndeplinirea misiunii etc.);

• *axa verticală*, care evaluează preocuparea conducătorului pentru oameni (susținerea membrilor echipei, cultivarea unor relații profesionale bazate pe respect şi încredere, preocuparea pentru securitatea posturilor angajaților etc.) (Mihaela Vlăsceanu, 1993).

Principalele stiluri sunt definite de combinația, în diferite proporții, a interesului pentru rezultate şi oameni.

PREOCUPARE PENTRU REZULTATE

După Zoltán Bogáthy (coord.), *op. cit.,* p. 277.

Figura nr. 29. Grila managerială (Blake şi Mouton)

Conducătorul *eficient* este cel ale cărui acțiuni facilitează obținerea unei bune *performanțe* de către *membrii* echipei. Liderul nu devine eficient doar prin acțiuni şi contribuții adecvate, nu lucrează singur, nu poate atinge singur obiectivele vizate. Stilul liderului este eficient în măsura în care creează condițiile psihosociale şi relaționale optime pentru ca *echipa*/grupul *pe care* o/îl conduce să lucreze eficient.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Amitai Etzioni*, A Comparative Analysis of Complex Organizations*, New York, The Free Press, 1961, p. 73.

Erhard Friedberg, *Organizația*, în *Tratat de sociologie* (coord. Raymond Boudon), Bucureşti, Editura Humanitas, 1997, p. 397.

Peter F. Drucker*, Societatea postcapitalistă*, Bucureşti, Editura Image, 1999, p. 37.

Anthony Giddens, *Sociologie*, Bucureşti, Editura ALL, 2001, p. 314.

Mihaela Vlăsceanu, *Organizațiile şi cultura organizării*, Bucureşti, Editura Trei, 1999, p. 76, p. 113, p. 157.

W.R. Scott, *Instituții şi organizații*, Iaşi, Editura Polirom, 2004, p. 113.

D.S. Pugh, D.J. Hickson*, Managementul organizațiilor,* Bucureşti, CODECS, 1994, p. 23.

M. Zlate*, Psihologia la răspântia mileniilor*, Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 147.

Corina Ilin*, Teorii despre organizații*, în *Manual de psihologia muncii şi organizațională* (coord. Zoltán Bogáth), Iaşi, Editura Polirom, 2004, p. 195-213.

Cătălina Zaborilă*, Conducerea organizațiilor,* în *Manual de psihologia muncii şi organizațională* (coord. Zoltán Bogáth), Iaşi, Editura Polirom, 2004, p. 263-280.

P.E. Spector, *Industrial and Organizational Psychology. Research and Practice,* New York, Wiley & Sons, 2000.

A.J. DuBrin, *Leadership – Research, Findings, Practice, and Skills,* Boston, Houghton Mifflin Company, 1998.

Mihaela Vlăsceanu, *Psihosociologia organizațiilor şi conducerii*, Bucureşti, Paideia, 1993.

J. Steyers, *Charisma and the Archetypes of Leadership*, 1998.

S.P. Robbins, *Organizational Behavior. Concept, Controversies, Applications*, New Jersey, Prentice-Hall, 1998.

B.M. Bass, *Two Decades of Research and Development in Transformational Leadesrhip*, 1999, p. 9-32.

CAPITOLUL IX

COMUNITĂȚILE TERITORIALE

Obiectivele învățării

După studierea acestui capitol, studentul trebuie să fie în măsură:

– să definească noțiunea de comunitate teritorială;
– să definească şi să caracterizeze comunitățile rurale;
– să definească şi să caracterizeze comunitățile urbane;
– să cunoască principalele teorii despre urbanism;
– să caracterizeze oraşul global;
– să facă legăturile între problematica urbană şi problemele globale.

Introducere

În ultimele decenii, sociologii şi-au îndreptat atenția cu precădere spre studiul aglomerațiilor urbane, spre fenomenele şi problemele declanşate de „explozia urbană” şi de „exodul rural”. Un asemenea interes ştiințific rămâne, în continuare, puternic, cel puțin în unele țări şi zone ale lumii. Creşterea urbană nu se poate realiza, în mod obiectiv, decât pe seama ruralului, îndeosebi prin reducerea populației acestuia. Dezvoltarea spontană a oraşelor, constituirea megalopolisurilor, a conurbațiilor şi a imenselor „arii urbanizate” au condus la formarea unor ipoteze cu privire la destinul ruralului şi al țărănimii: „înghițirea ruralului” de către urban şi constituirea unei „societăți urbane generalizate” (Henri Lefebvre), „sfârşitul țărănimii” (Henri Mendras) etc.

Ipoteze de acest fel, care vizează destinul colectivităților rurale, care pun sub semnul întrebării existența şi funcționalitatea satului şi a țărănimii în viitor, au avut un efect neaşteptat: au reactivat interesul pentru problemele ruralului, ale agriculturii şi ale țărănimii, au reorientat studiile spre comunitățile rurale. Şi nu întâmplător s-a şi constituit o ştiință de mare importanță şi actualitate, cu un obiect real, legitim de investigație – sociologia comunităților umane teritoriale.

1. *Comunitățile umane teritoriale*

Comunitățile umane teritoriale reprezintă cadrul de desfăşurare a vieții sociale. Ele sunt constituite din grupuri de oameni, care trăiesc într-o anumită arie geografică, sunt cuprinşi într-o anumită diviziune socială a muncii, au o anumită cultură comună şi un sistem social de organizare a activităților, sunt conştienți de apartenența lor la comunitățile respective, acționând în mod colectiv şi organizat (Ioan Mihăilescu, 2003).

În cazul comunităților umane teritoriale se poate vorbi de o varietate de structuri social-spațiale, care, în decursul istoriei, s-au remodelat sau au rămas neschimbate perioade îndelungate de timp.

Datorită diversității mari a punctelor de vedere, izvorâte atât din varietatea abordărilor disciplinare, cât şi din multitudinea formelor de comunități, definițiile date comunităților umane teritoriale pot fi grupate în următoarele clase distincte:

• **definiții de tip istorico-genetic**, care au în vedere devenirea social-istorică a comunităților teritoriale;

• **definiții statistico-administrative**; în cazul României, organizarea administrativă operează cu următoarele tipuri de comunități teritoriale;

• municipiul;

• oraşul;

• comuna suburbană;

• comuna rurală, având ca subdiviziune satul;

• **definiții sociologice,** care au la bază, în principal, criterii sociologice şi care sunt de o mare diversitate.

A. **Comunitățile rurale**

Realități complexe, cu variate determinări şi caracteristici, comunitățile rurale prezintă o mare diversitate de la o societate la alta şi de la o perioadă istorică la alta. Neputând fi reduse la un fenomen social omogen, comunitățile rurale pot fi definite cu dificultate.

Referindu-se la vechile comunități rurale româneşti, Henri H. Stahl le defineşte astfel, pornind de la o serie de caracteristici demografice, economice, sociale şi culturale.

• satul era un grup biologic relativ redus, bazat pe legături de rudenie;

• sub aspect economic, satul era autarhic;

- întreaga activitate a satului era organizată şi controlată de obşte;
- satul avea o cultură proprie cu caracter folcloric;
- comunităţile rurale întreţineau legături unele cu altele în cadrul unor veritabile societăţi ţărăneşti regionale.

George Em. Marica (1942) identifică următorul set de variabile în funcţie de care putem defini şi deosebi o aşezare rurală de o comunitate urbană;

- ocupaţiile locuitorilor;
- caracteristicile ecologice;
- densitatea populaţiei;
- dimensiunea aşezării umane (numărul de locuitori);
- stratificarea socială;
- omogenitatea sau eterogenitatea socioculturală;
- mobilitatea socială;
- tipul de interacţiune socială;
- tipul de solidaritate socială.

Pentru R. Redfield (1955, 1956), comunitatea rurală se defineşte prin faptul că este „un tot uman”, având la bază următoarele criterii:

- identitate;
- omogenitate;
- dimensiuni reduse;
- autonomie.

Prin aplicarea acestor criterii de analiză diferitelor societăţi, R. Redfield ajunge să distingă între **folk society** şi **civilization** şi să stabilească o tipologie a comunităţilor rurale.

Comunitatea sălbatică este o comunitate primitivă, specifică organizării economico-sociale anterioare feudalismului, cea ţărănească este caracteristică sistemului de producţie feudal, iar cea agricolă celui capitalist.

Caracteristici	Comunitate sălbatică	Comunitate ţărănească	Comunitate agricolă
Autonomia colectivităţilor locale	completă	relativă	nulă
Autosubzistenţă	completă	dublată de producţia pentru prelevare	nulă
Atribuirea sarcinilor în funcţie de	rudenie, sex şi vârstă	grup	tehnologie şi piaţă
Intercunoaştere	da	da	nu
Refuzul străinilor	da	ambivalent	nu
Medierea cu exteriorul	nu	da	nu

După Ioan Mihăilescu, *Sociologie generală*, Iaşi, Editura Polirom, 2003, p. 267.

Potrivit lui R. Redfield, tipul ideal de societate ţărănească (comunitate rurală) se defineşte prin următoarele trăsături:

- autonomie relativă a colectivităţilor ţărăneşti faţă de societatea care le înglobează, le domină sau le influenţează, dar tolerează originalitatea lor;
- importanţa structurală a grupului domestic în organizarea vieţii economice şi a vieţii sociale a colectivităţii;
- un sistem economic de autarhie relativă, care nu distinge consumul de producţie şi care întreţine relaţii cu societatea globală;
- o colectivitate locală caracterizată prin raporturi interne de intercunoaştere şi raporturi slabe cu colectivităţile din jur;
- funcţia decisivă a notabilităţilor, care au rolul medierii între colectivitatea ţărănească şi societatea globală. (Ioan Mihăilescu, 2003).

Perspectiva istorico-genetică de analiză evidențiază diversitatea tipurilor de comunități rurale şi puternicul lor dinamism. Caracteristicile vechilor comunități țărăneşti nu mai sunt definitorii pentru actualele comunități rurale. Acestea din urmă au trecut prin mari procese de schimbare socială, care le-au modificat caracteristicile. Integrate tot mai mult în societatea globală, comunitățile rurale şi-au diminuat autonomia economică, demografică, socială şi culturală. Integrarea în economia națională a redus mult importanța autosubzistenței. Schimbările în diviziunea socială a muncii au condus la creşterea specializării şi la diversificarea structurii sociale locale. Comunitățile rurale locale şi societățile rurale regionale nu mai sunt limite ale raporturilor sociale ale populației rurale. Relațiile sociale locale sunt tot mai mult orientate de modelele de interacțiune elaborate de societatea globală. Modul de viață al sătenilor este tot mai mult influențat de normele şi valorile sociale generale.

În ceea ce priveşte viitorul comunităților rurale în societățile industrializate, ca urmare a schimbărilor intervenite în ultimele decenii, Ioan Mihăilescu (2003) rezumă astfel punctele de vedere conturate:

- *punctul de vedere paseist*, de orientare ecologistă, care susține redezvoltarea comunităților țărăneşti tradiționale, pe cât posibil beneficiind de condițiile oferite de tehnica modernă; au fost formulate modele ale comunității rurale bazate pe reconsiderarea rolului agriculturii şi al lumii reale în cadrul societăților industrializate;
- *punctul de vedere care susține dispariția comunităților rurale*, unele nemaisupraviețuind ca entități teritoriale, iar altele transformându-se în oraşe; această orientare îşi are originile în ideologiile creşterii cantitative nelimitate şi se bazează pe ideea superiorității oraşului şi a declinului inevitabil al comunității rurale ca formă de viață socială; acest punct de vedere a fost prezent, în mod direct sau indirect, în politicile sociale promo-

vate în anii 1950-1960, atât în țările capitaliste, cât şi în fostele țări socialiste din Europa de Est; ideile promovate de acest curent sunt respinse în numeroase analize recente, atât în studiile sociologice, cât şi în măsurile de politică socială şi de politici regionale;

• *punctul de vedere care susține posibilitatea menținerii comunităților rurale* ca formă de locuire şi de viață socială, dar într-o formă diferită, în multe privințe, de cea a comunităților rurale tradiționale țărăneşti; se pledează pentru o dezvoltare diferențiată a comunităților rurale după modele care iau în considerare specificitatea acestora; este un punct de vedere larg acceptat, în multe țări el orientând şi politicile de dezvoltare rurală.

B. **Comunitățile urbane**

Ca şi în cazul comunităților rurale, definirea termenului de **comunitate urbană, oraş**, este la fel de dificilă. Câteva caracteristici, care întrunesc consensul specialiştilor, pot fi considerate definitorii pentru comunitățile urbane:

• volum demografic relativ mare;

• prezența a numeroase ocupații specializate în cadrul diviziunii sociale a muncii;

• preponderența activităților industriale şi în sfera serviciilor;

• organizarea socială bazată pe diviziunea ocupațională şi pe structura socială;

• reglementarea formală, instituțională a relațiilor sociale;

• însemnătatea redusă a relațiilor de rudenie şi a celor de intercunoaştere;

• viața socială raționalizată.

Dezvoltarea urbană cunoaşte trăsături specifice fiecărei societăți sau regiuni, încât nu se poate vorbi de o teorie generală a urbanizării.

În societățile tradiționale, majoritatea oraşelor erau de dimensiuni mici după standardele moderne. Babilonul, de exem-

plu, unul dintre cele mai mari oraşe antice din Orientul Mijlociu, se întindea pe o suprafaţă de numai 5 km^2, iar în momentul culminant al dezvoltării sale, populaţia sa nu depăşea 15–20.000 de locuitori. Primele oraşe din lume au apărut prin anii 3.500 în.Ch., în văile fluviilor Nil din vechiul Egipt, Tigru şi Eufrat din actualul Irak şi Indus din Pakistanul de azi. Sub împăratul Augustus, Roma era cel mai mare oraş din Antichitate, cu excepţia celor din China, având în jur de 300.000 de locuitori.

La majoritatea oraşelor din lumea antică au fost descoperite anumite trăsături comune, chiar dacă existau diferenţe ale civilizaţiilor lor. Oraşele erau, în general, împrejmuite cu ziduri; zidurile, construite la început pentru apărare militară, delimitau separarea comunităţii urbane de cele rurale. Zona centrală, incluzând adesea un spaţiu public de mari dimensiuni, era uneori cuprinsă în interiorul unui al doilea zid. Deşi conţinea de obicei o piaţă, centrul se deosebea de cartierele de afaceri care se găsesc în oraşele moderne. Clădirile principale erau de obicei religioase sau politice, cum ar fi templele sau palatele şi judecătoriile. Locuinţele claselor dominante sau ale elitei tindeau să fie concentrate în centru sau în apropierea acestuia, în timp ce oamenii mai puţin privilegiaţi locuiau către periferiile oraşului.

Influenţa oraşelor asupra zonelor rurale era destul de redusă. Doar un mic procent din populaţie locuia la oraş, iar diviziunea dintre oraşe şi sate era foarte pronunţată. Cea mai mare parte locuiau în comunităţi rurale mici, venind arareori în contact şi cu altcineva decât vreun funcţionar de stat sau negustor de la oraş (Anthony Giddens, 2001).

Studiind oraşele moderne, vom analiza unele dintre cele mai elementare schimbări care deosebesc lumea noastră de cea tradiţională. Căci, în toate ţările industrializate, majoritatea populaţiei locuieşte în zonele urbane. Mai mult, viaţa urbană modernă afectează pe toată lumea, nu numai pe cei care locuiesc în oraşele propriu-zise.

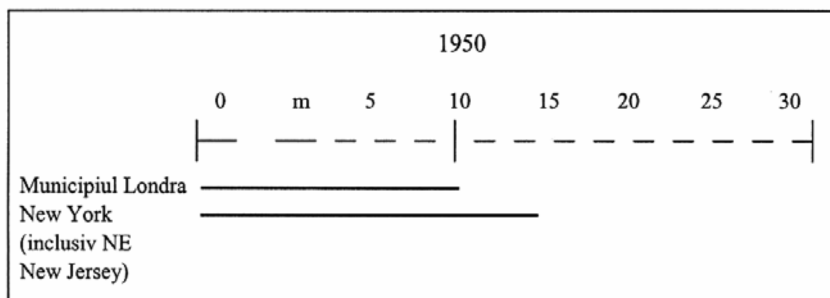
Toate societățile industrializate moderne sunt puternic urbanizate. Cele mai mari oraşe din țările industrializate numără până la 20 milioane de locuitori, iar **conglomeratele urbane** – mănunchiuri de oraşe care alcătuiesc suprafețe întinse de construcții – pot adăposti mult mai multă lume. Forma extremă de viață urbană este reprezentată azi de ceea ce unii au numit **megalopolis**, „oraşul oraşelor”. Termenul a fost creat inițial în Grecia antică pentru a desemna un oraş-stat, care urma să stârnească invidia tuturor civilizațiilor, dar, în prezent, folosirea termenului nu mai are legătură cu acel deziderat. În vremurile moderne, a fost folosit pentru prima dată referitor la țărmul nord-estic al Statelor Unite, un conglomerat urban acoperind aproximativ 450 de mile, din nordul Bostonului până dincolo de Washington D.C. În această regiune locuiesc aproximativ 40 milioane de persoane, cu o densitate de peste 700 de locuitori pe milă pătrată. O populație urbană aproape la fel de numeroasă şi de densă este concentrată în zona Marilor Lacuri dintre Statele Unite şi Canada.

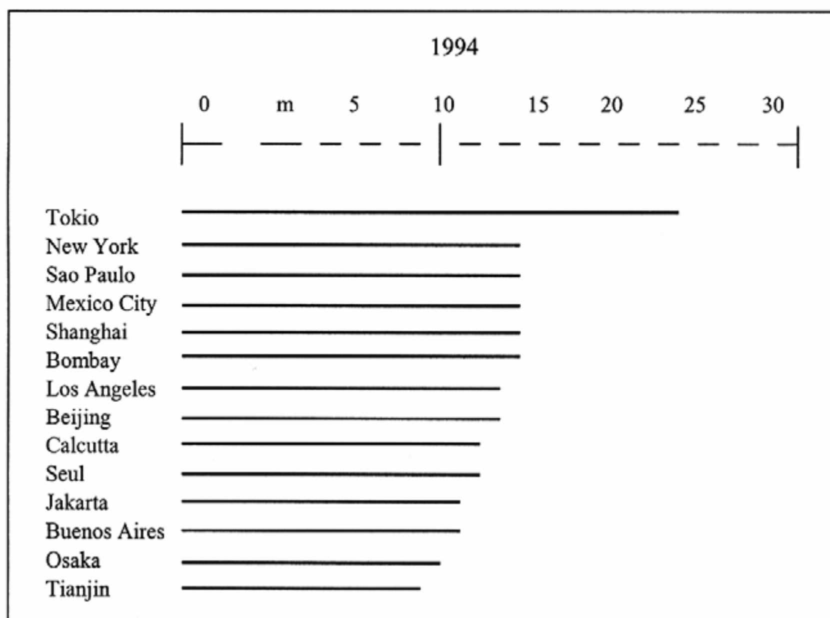
În secolul al XX-lea, urbanizarea a fost un proces global, în care au fost atrase tot mai mult şi țările din Lumea a Treia.

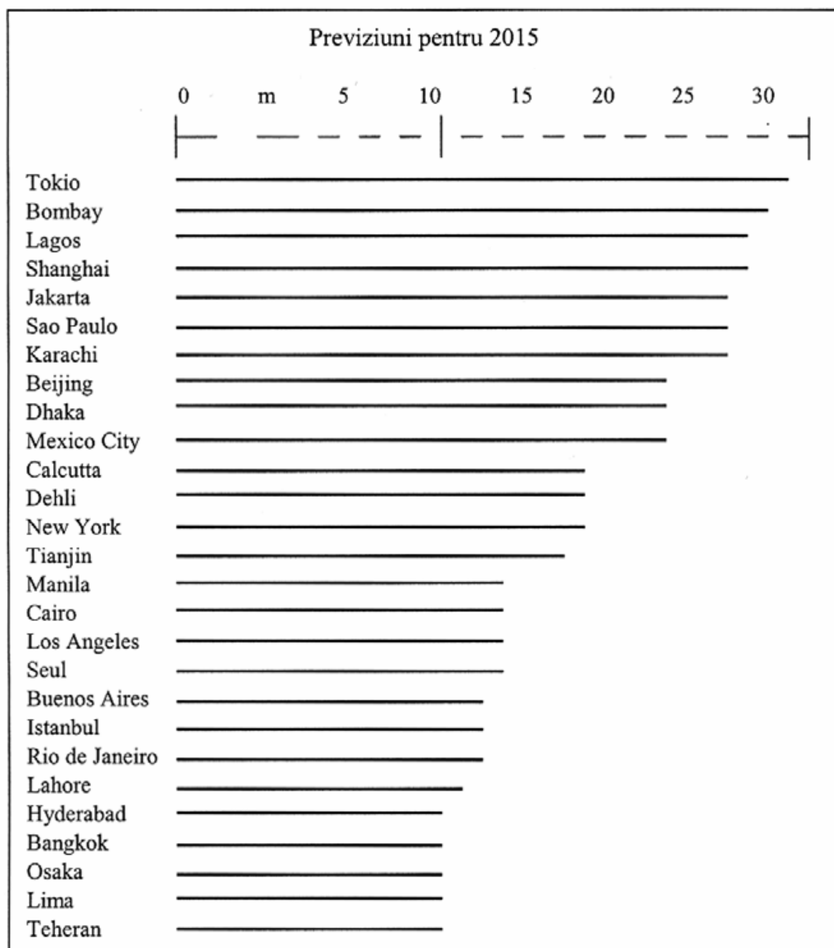
Înainte de 1900, aproape toate oraşele în expansiune se aflau în Occident; a existat şi o oarecare extindere a oraşelor din Lumea a Treia în decursul următorilor 50 de ani, dar principala perioadă a creşterii lor au fost aproximativ ultimii 40 de ani. Între 1960 şi 1992, numărul orăşenilor din lumea întreagă a crescut cu 1,4 miliarde şi se preconizează că va mai creşte cu încă un miliard în următorii 15 ani. În țările din Lumea a treia, numărul de persoane care trăiesc la oraş sporeşte în fiecare an.

Populațiile din mediile urbane se dezvoltă mult mai rapid decât populația lumii în general: 39% din populația lumii trăia în localități urbane în 1975; cifra pentru anul 2000 a fost de 50% şi 63% în 2025, conform estimărilor Națiunilor Unite. Asia de Sud şi de Est vor conține aproximativ jumătate din populația lumii în

2025, dată la care populațiile urbane din Africa şi America de Sud o vor depăşi fiecare pe cea a Europei actuale.

World Bank. După *The Economist,* 29 iulie 1995, p. 5.

Figura nr. 30. Zonele urbane cu o populație de peste 10 milioane de locuitori în 1950, 1994 şi previziunile pentru anul 2015

Teorii despre urbanism

Multă vreme, baza teoretică şi de cercetare în sociologia urbană a fost constituită de ideile formulate de Robert Park,

Ernest Burgess şi Louis Wirth, specialişti proveniţi de la Universitatea din Chicago. O atenţie specială merită două concepte dezvoltate de „Şcoala de la Chicago”: unul este reprezentat de aşa-zisa **abordare ecologică** a analizei urbane, celălalt este caracterizarea **urbanismului ca mod de viaţă**.

a. **Ecologia urbană**

Ecologia este un termen preluat din ştiinţele fizice şi se referă la studiul adaptării organismelor plantelor şi animalelor la mediul înconjurător.

În lumea naturală, organismele tind să fie distribuite sistematic în teritoriu, astfel încât să se menţină un echilibru între diferitele specii. Şcoala de la Chicago considera că înfiinţarea unor mari aşezări urbane şi distribuţia diferitelor tipuri de cartiere din interiorul acestora pot fi înţelese după principii similare. Oraşele nu se dezvoltă întâmplător, vaste zone urbane din societăţile moderne tind să se dezvolte de-a lungul malului fluviilor, în câmpiile fertile sau la intersecţia drumurilor comerciale ori a căilor ferate.

După cum se exprimă Parks, „o dată înfiinţat, un oraş este, se pare, un mare mecanism de triere care … selectează fără greşeală din întregul populaţiei pe acei indivizi mai potriviţi pentru a locui într-o anumită regiune sau un anumit mediu” (Parks, 1952). Oraşele se ordonează în „zone naturale”, în urma unor procese de competiţie, invazie şi succesiune.

Din perspectivă ecologică, oraşele înregistrează anumite modele de aşezare, mişcare şi reaşezare. Diferitele cartiere se dezvoltă prin reajustări făcute de locuitorii care luptă pentru a-şi câştiga existenţa.

Un oraş poate fi reprezentat ca o hartă de zone cu caracteristici sociale distincte şi contrastante.

În stadiile iniţiale ale creşterii oraşelor moderne, industriile se concentrează pe terenuri accesibile pentru materiile prime de care au nevoie, în apropierea căilor de aprovizionare. Populaţia se strânge în jurul acestor locuri de muncă, care se diversifică tot

mai mult, pe măsură ce sporeşte numărul de locuitori ai oraşului. Dotările astfel asigurate devin tot mai atractive şi apare o competiţie tot mai strânsă pentru achiziţionarea lor. Valoarea pământului şi impozitele pe proprietate cresc, permiţând din ce în ce mai greu familiilor să continue să locuiască în cartierele centrale, cu excepţia caselor mici sau dărăpănate, cu o chirie redusă. Centrul devine dominat de afaceri şi agrement, în timp ce locuitorii cei mai înstăriţi se mută către suburbiile noi, în curs de formare în jurul acelui perimetru. Acest proces urmăreşte traseele de transport, întrucât acestea reduc timpul necesar deplasării până la locul de muncă; zonele dintre aceste drumuri se dezvoltă mai lent.

Oraşele pot fi concepute ca fiind formate din inele concentrice, împărţite în segmente. În mijloc se află zonele din **centrul oraşului**. Dincolo de acestea se află **cartierele mai vechi**, care adăpostesc lucrătorii angajaţi în ocupaţii manuale stabile. Şi în afară se află **suburbiile**, unde tind să se stabilească cei cu venituri mai mari. Procesele de invazie şi de succesiune au loc în interiorul segmentelor inelelor concentrice. Astfel, pe măsură ce proprietăţile particulare se deteriorează în zona centrală sau în apropierea acesteia, grupurile etnice minoritare încep să se mute spre interior. Pe măsură ce se întâmplă aceasta, o tot mai mare parte din populaţia preexistentă se mută, producând o precipitare a lichidărilor, către alte cartiere ale oraşului sau spre suburbii.

Abordarea ecologică a fost importantă prin cantitatea de cercetări empirice la colectarea cărora a contribuit şi, de asemenea, prin valoarea ei ca perspectivă teoretică. Totuşi, i se pot aduce numeroase critici şi pe bună dreptate. Perspectiva ecologică tinde să minimalizeze importanţa proiectării conştiente în organizarea oraşelor, considerând dezvoltarea urbană doar ca pe un proces „natural”. Modelele de organizare spaţială, dezvoltate de Parks, Burgess şi colegii lor, au fost extrase din experienţa americană şi se aplică numai anumitor tipuri de oraşe din Statele Unite, lăsând la o parte Europa, Japonia sau Lumea a Treia.

b. **Urbanismul ca mod de viață**

Teza lui Wirth referitoare la urbanism ca *mod de viață* se preocupă mai puțin de diferențierea internă dintre orașe, şi mai mult de ceea ce *este* urbanismul ca formă de existență socială. Wirth observă că: „Gradul în care se poate spune despre lumea contemporană că este „urbanizată" nu este măsurat pe deplin sau cu precizie de procentul din totalul populației care locuieşte la oraş. Influențele pe care le exercită oraşele asupra vieții sociale a omului sunt mai mari decât ne-o indică rata populației urbane; căci oraşul devine tot mai mult nu doar locul de domiciliu şi de muncă al omului modern, ci este centrul de iradiere şi control al vieții economice, politice şi culturale, care a atras şi cele mai îndepărtate comunități ale lumii în orbita sa, împletind diverse domenii, populații şi activități într-un univers propriu" (Wirth, 1938).

În oraşe, arată Wirth, mari mase de oameni locuiesc foarte aproape unii de alții, fără să se cunoască personal, în majoritatea lor, o deosebire fundamentală față de satele mici, tradiționale. Majoritatea contactelor dintre orăşeni sunt fugitive şi parțiale şi sunt destinate altor scopuri decât acelora de a fi relații satisfăcătoare în sine.

Întrucât cei care locuiesc la oraş tind să fie deosebit de mobili, între ei legăturile sunt relativ slabe. Oamenii sunt implicați în multe activități şi situații diferite în fiecare zi. „Ritmul de viață" este mai rapid decât în zonele rurale. Competiția prevalează asupra cooperării. Wirth consideră că densitatea vieții sociale din oraşe duce la formarea de cartiere cu trăsături distincte, dintre care doar unele pot păstra caracteristicile comunităților mici. De exemplu, în zonele de imigranți se găsesc tipuri tradiționale de legături între familii, majoritatea oamenilor cunoscându-se personal între ei. Cu cât aceste zone sunt mai absorbite în structura largă a vieții de la oraş, cu atât mai puțin vor supraviețui caracteristicile lor.

Ideile lui Wirth s-au bucurat de o largă recunoaştere. Impersonalitatea contactelor zilnice în oraşele moderne este incontestabilă şi, în oarecare măsură, aceasta este valabil şi

pentru viața socială în general, în societățile moderne. Teoria lui Wirth este importantă deoarece recunoaşte că urbanismul nu face doar *parte* din societate, ci exprimă şi influențează natura sistemului social în întregul său. Unele aspecte ale modului de viață urban sunt caracteristice pentru viața socială în general, nu doar pentru activitățile celor care din întâmplare locuiesc în marile oraşe.

Dar ideile lui Wirth au şi limite evidente. Ca perspectiva ecologică, cu care are multe în comun, teoria lui Wirth se bazează mai ales pe observarea oraşelor americane, generalizată însă la urbanismul de pretutindeni. Urbanismul nu se prezintă la fel peste tot şi în toate epocile.

c. **Teorii recente despre urbanism**

Teoriile mai recente despre urbanism au evidențiat faptul că acesta nu este un proces autonom, analiza lui trebuind corelată cu modelele de bază ale schimbării politice şi economice. Cei doi autori principali de lucrări despre analiza urbanistică sunt David Harvey şi Manuel Castells.

• **David Harvey: restructurarea spațiului**

Harvey subliniază că urbanismul este un aspect al **mediului înconjurător creat**, produs de răspândirea capitalismului industrial. În societățile tradiționale, oraşele şi satele erau clar delimitate. În lumea modernă, industria estompează diviziunile dintre oraşe şi sate. Agricultura devine mecanizată şi este gestionată pur şi simplu în funcție de preț şi de profit, exact ca şi munca industrială, iar acest proces micşorează diferențele dintre modul de viață socială al locuitorilor urbani şi rurali.

Harvey susține că în urbanismul modern, spațiul se află într-o continuă *restructurare*. Acest proces este determinat de locul în care marile firme decid să-şi amplaseze fabricile, centrele de cercetare şi dezvoltare, controlul pe care guvernul îl exercită atât asupra pământului, cât şi a producției locale ca şi activitățile investitorilor particulari, care cumpără şi vând case şi terenuri. De exemplu, firmele de afaceri cântăresc în permanență

avantajele relative ale unor amplasamente noi, comparându-le cu cele existente. Pe măsură ce producția devine mai ieftină într-o zonă față de alta sau firma se reorientează de la fabricarea unui produs către altul, birourile şi fabricile vor fi închise într-un loc şi deschise într-altul. Astfel, la un moment dat, atunci când există posibilitatea de a obține profituri considerabile, se poate produce un excedent de blocuri construite, pentru birouri, în centrul oraşelor mari. După ce birourile au fost construite, iar zona centrală „s-a redezvoltat", investitorii caută în altă parte potențiale construcții pentru speculații viitoare. De multe ori, ceea ce este profitabil într-o anumită perioadă nu va mai fi la fel într-alta, atunci când climatul financiar se va modifica.

• **Manuel Castells: urbanismul şi mişcările sociale**

Ca şi Harvey, Castells subliniază faptul că forma spațială a societății este strâns legată de mecanismele generale ale dezvoltării ei. Pentru a înțelege oraşele, trebuie să înțelegem procesele prin care formele spațiale sunt create şi transformate. Desfăşurarea şi trăsăturile arhitecturale ale oraşelor şi cartierelor exprimă lupta şi conflictele dintre diferitele grupuri dintr-o societate. Altfel spus, mediile înconjurătoare urbane reprezintă manifestări simbolice şi spațiale ale unor forțe sociale mai ample. De exemplu, zgârie-norii pot fi construiți deoarece se aşteaptă ca ei să aducă profit, dar aceste clădiri gigantice „simbolizează totodată puterea banilor asupra oraşului, datorită tehnologiei şi încrederii în sine, fiind catedralele perioadei expansiunii capitalismului corporațiilor" (Castells, 1983).

Spre deosebire de sociologii din Chicago, Castells concepe oraşul nu doar ca pe *o localizare* distinctă – zona urbană –, ci şi ca pe o parte integrantă a proceselor de **consumism colectiv**, care sunt la rândul lor aspecte ale capitalismului industrial.

Dar natura mediului înconjurător creat nu este doar rezultatul activității unor oameni puternici şi bogați. Castells subliniază importanța strădaniei grupurilor defavorizate de a-şi ameliora condițiile de viață. Problemele urbane stimulează o varietate de mişcări sociale, legate de îmbunătățirea condițiilor

de locuit, proteste împotriva poluării, apărarea parcurilor şi a spaţiilor verzi şi combaterea construirii de clădiri care conduc la modificarea naturii unei zone.

Atât Harvey, cât şi Castells subliniază faptul că oraşele sunt în marea majoritate medii înconjurătoare artificiale. Nici chiar cele mai rurale zone nu scapă influenţei intervenţiei umane şi a tehnologiei moderne, căci activitatea umană a reformat şi reordonat lumea naturală.

Opiniile lui Harvey şi Castell au fost dezbătute intens, iar lucrările lor au prezentat o deosebită importanţă pentru redirecţionarea analizei urbane. Spre deosebire de abordarea ecologistă, ele nu pun accentul pe procesele spaţiale „naturale”, ci pe modul în care terenul şi mediul înconjurător creat reflectă sistemele de putere socială şi economică. Aceasta marchează o schimbare esenţială de accent. Totuşi, ideile lui Harvey şi Castells sunt adesea exprimate într-un mod foarte abstract şi nu au stimulat o varietate de studii de cercetare la fel de mare precum cele ale Şcolii de la Chicago.

Urbanismul şi problemele globale

În prezent, dar şi în perspectivă, ca în multe alte zone ale societăţii, şi în analiza fenomenelor urbane trebuie să fim pregătiţi să asociem problemele globale cu cele locale.

Discutând modurile în care zonele urbane sunt tot mai mult legate de un sistem internaţional de relaţii economice, John R. Logan şi Harvey L. Molotch (1987) au distins **cinci forme de oraşe în curs de apariţie:**

• **oraşul–cartier general**. Oraşele de acest tip sunt centrele în care corporaţiile transnaţionale şi-au stabilit activităţile de bază şi care sunt orientate către preocupări globale;

• **centrul de inovaţii** este o zonă urbană în care s-au concentrat cercetarea şi industriile de dezvoltare, pentru a realiza procesele tehnice şi ştiinţifice folosite la fabricarea bunurilor produse în alte părţi;

• **locul de producţie în module**. În complexa diviziune internaţională a muncii existentă azi, bunurile sunt fabricate şi

asamblate în regiuni aflate la mare distanță între ele, în părți opuse ale lumii. În unele zone urbane se produc părți ale obiectelor, asamblarea produsului finit având loc în alte țări sau regiuni;

- **depozitele pentru Lumea a Treia**, legate şi mai direct, decât celelalte tipuri de influențele internaționale. Oraşele de acest fel sunt centre de graniță, cu populații substanțiale de noi imigranți, proveniți din țările Lumii a treia;
- o altă formă este reprezentată de oraşele care se dezvoltă în calitate de **centre pentru pensionari**. Pensionarii se mută din ce în ce mai mult în locuri cu o climă agreabilă. Aceasta înseamnă în parte o migrare internă.

Oraşul global

Cele mai importante oraşe-cartier general oferă exemple pentru ceea ce Saskia Sassen (1991) numeşte **oraşul global**. Ea îşi bazează lucrarea pe studierea a trei oraşe: New York, Londra şi Tokio. Dezvoltarea contemporană a economiei mondiale a creat un nou rol strategic pentru oraşele de primă importanță. Majoritatea lor sunt de multă vreme centre comerciale internaționale, dar în prezent au căpătat patru trăsături noi:

- au devenit „posturi de comandă”, centre de direcționare şi de stabilire a politicilor economiei globale;
- asemenea oraşe sunt localizările-cheie pentru firmele financiare şi cele de servicii specializate, dar au devenit mai importante în influențarea dezvoltării economice decât producția însăşi;
- constituie amplasamentul producției şi inovației în aceste industrii recent extinse;
- aceste oraşe sunt piețele pe care „produsele” finanțelor şi ale industriilor de servicii sunt cumpărate, vândute sau tranzacționate în mod diferit.

New York, Londra şi Tokio au istorii foarte diferite, totuşi putem descoperi evoluții similare ale naturii lor de-a lungul ultimelor două-trei decenii. În cadrul economiei mondiale puternic dispersate de azi, oraşe ca acestea asigură controlul central al unor operații esențiale. Cu cât viața economică devine

mai globalizată, cu atât managementul ei se concentrează într-un număr tot mai mic de centre. Dar oraşele globale sunt mai mult decât simple locuri de coordonare; ele sunt contexte ale producţiei. Ceea ce este important aici nu este producerea bunurilor materiale, ci producerea de servicii specializate, cerute de organizaţiile de afaceri pentru administrarea birourilor şi a fabricilor dispersate peste tot în lume, cât şi producerea de inovaţii financiare şi de pieţe. Serviciile şi bunurile financiare sunt „lucrurile" pe care le asigură oraşul global.

Ce le rezervă viitorul oraşelor locuitorilor lor, din punct de vedere al creşterii populaţiei? Elementele analizate formează un mozaic complicat, din care nu se desprinde o tendinţă unică generală. În ţările industrializate, expansiunea oraşelor pare că s-a oprit. Sistemele îmbunătăţite de comunicaţii permit oamenilor să locuiască mai departe de locurile lor de muncă decât înainte. În acelaşi timp, locurile de muncă le sunt tot mai aproape, pe măsură ce industriile noi se stabilesc în afara centrelor oraşelor. Populaţia unor oraşe mai vechi, în special a celor bazate pe industriile producătoare de bunuri, va continua să scadă, pe măsură ce oamenii sunt atraşi către alte zone.

În timp ce populaţia oraşelor mari din ţările industrializate rămâne stabilă sau descreşte, cea a metropolelor din societăţile în curs de dezvoltare va continua să crească. Condiţiile de viaţă în oraşele Lumii a Treia par să se deterioreze tot mai mult, cel puţin în ceea ce-i priveşte pe săracii de la oraş. Problemele care există în ţările industrializate, oricât de importante ar fi, par aproape nesemnificative dacă le comparăm cu cele cu care se confruntă Lumea a Treia.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Henri Lefebre, *La révolution urbaine*, Paris, Gallimard, 1970.

Henri Mendras, *La fin des paysans*, Paris, Armand Colin, 1967.

Ioan Mihăilescu, *Sociologie generală*, Iaşi, Editura Polirom, 2003, p. 264-284.

Henri H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1959.

George Em. Marica*, Încercare de definire a satului*, în *Revista de psihologie*, Cluj-Sibiu, 1942.

R. Redfield*, The Little Community*, Chicago, University of Chicago Press, 1955.

R. Redfield, *Peasant Society and Culture*, Chicago, University of Chicago Press, 1956.

Anthony Giddens*, Sociologie*, Bucureşti, Editura ALL, 2001, p. 506-538.

Robert E. Park, *Human Communities: The City and Human Ecology*, New York, Free Press, 1952.

Louis Wirth*, Urbanism as a Way of Life,* în *American Journal of Sociology*, 1938, p. 44.

David Harvey, *Social Justice and the City,* Oxford, Blackwell, 1973; *Consciousness and the Urban Experience: Studies in the Hirtosy and Theory of Capitalist Urbanization,* Oxford, Blackwell, 1985.

Manuel Castells, *The Urban Question: A Marxist Approach*, London, Edward Arnold, 1977; *The City and the Grass Roots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*, London, Edward Arnold, 1983, p. 103.

John R. Logan, Harvey L. Molotch, *Urban Fortunes: The Political Economy of Place,* Berkeley, University of California Press, 1987.

Saskia Sassen, *The Global City: New York, London, Tokio,* Princeton, Princeton University Press, 1991.

CAPITOLUL X

COMPORTAMENT COLECTIV ŞI SCHIMBARE SOCIALĂ

Obiectivele învăţării

După studierea acestui capitol, studentul trebuie să fie în măsură:

– să definească noţiunea de comportament colectiv şi să cunoască formele sale de manifestare;
– să definească mişcările sociale şi să evidenţieze importanţa lor în evoluţia societăţilor;
– să definească schimbarea socială, să cunoască raporturile acesteia cu noţiunile de industrializare, dezvoltare, modernizare;
– să prezinte principalele teorii care explică schimbarea socială;
– să cunoască şi să analizeze factorii (cauzele) schimbării sociale;
– să definească inovaţia, să analizeze condiţiile în care au loc apariţia, difuzarea, receptarea, rezistenţa şi respingerea inovaţiei;
– să analizeze schimbările actuale şi perspectivele de evoluţie.

Introducere

Deşi psihosociologul francez Gustave Le Bon (1895) este cel dintâi care a abordat problematica comportamentului colectiv, termenul ca atare a fost utilizat pentru prima dată de sociologii americani Robert Park şi Ernest Burgers (1921).

Definit ca „tip de comportament emergent (spontan şi ghidat de norme create de participanţi) şi extrainstituţional (orientat după alte norme, adesea divergente, decât cele general acceptate social)" (Septimiu Chelcea, 1993) sau „termen generic care desemnează tipurile de comportament propriu unor indivizi care, sub influenţa unei credinţe împărtăşite, acţionează uneori în mod «concertat»" (Patrice Mann, 1991), **comportamentul colectiv** este un concept care confruntă sociologul cu două tipuri de dificultăţi.

Prima este de ordin terminologic: din momentul în care, odată cu E. Durkheim, se admite că modurile de manifestare în societate nu sunt deloc dependente „de voinţa particulară a fiecăruia în parte", se dovedeşte că orice comportament social cu o anumită generalitate va avea obligatoriu un caracter colectiv. Aspect particular al comportamentului social, comportamentul colectiv trebuie să fie distins de comportamentul convenţional, care recurge la modele sociale organizate stabil. Referirea la un domeniu în care conduitele nu sunt instituţionalizate poate constitui un prim element în caracterizarea fenomenului.

În această perspectivă, dinamica comportamentului colectiv se referă la percepţii, motivaţii şi aşteptări ale indivizilor.

Cea de-a doua dificultate se referă la relaţia dintre conduita şi credinţa colective. Deoarece au capacitatea de a restructura cognitiv situaţiile nesigure, credinţele împărtăşite sunt considerate a avea un rol decisiv. Însă aceste credinţe nu

implică obligatoriu, din partea subiecților, punerea la punct a unei acțiuni concertate. Mişcările de panică sunt, fără îndoială, dovada cea mai bună. Total diferit este cazul mişcărilor sociale, pentru care punerea la punct a unei acțiuni concertate este o condiție imperativă.

În cercetarea comportamentului colectiv s-au conturat, în timp, potrivit lui David L. Miller (1985), mai multe orientări:

• o primă şi cea mai veche orientare tratează comportamentul colectiv din perspectiva emoționalității sporite (Le Bon, Park şi Burgess, Blumer, Kloppe, Lofland);

• o altă direcție se centrează pe considerarea comportamentului colectiv ca răspuns adaptativ la situațiile noi şi ambigue (Turner şi Killian, Lang);

• cea de-a treia orientare abordează comportamentul colectiv din perspectiva conflictelor sociale, ca pe un răspuns la destructurarea socială (Blumer, Smelser, Rose).

Analiza comportamentului colectiv are în vedere:

a. scopul;

b. gradul de organizare a participanților;

c. durata.

Scopurile comportamentelor colective pot fi:

• expresive – exteriorizarea unor sentimente;

• instrumentale – obținerea unor drepturi sau avantaje.

Din punct de vedere al **gradului de organizare a participanților** la acest tip de comportament, pot fi distinse:

• comportamente colective neorganizate, spontane, fără lider formal;

• comportamente colective înalt organizate, cu programe de acțiune şi lider formal;

• comportamente colective intermediare, plasate între cele două extreme.

După **durată**, comportamentele colective pot fi:

• de durată scurtă – câteva ore, ca în cazul unor festivități;

• de durată mare – zile, săptămâni sau mai mult, ca în tulburările rasiale sau mişcările sociale.

Potrivit lui Patrice Mann (1996), există patru tipuri de comportament colectiv:

• mişcări de panică;

• admirație exagerată (fenomene la modă şi alte forme de entuziasm colectiv);

• insurecții şi alte forme de exprimare a agresivității colective (linşări, pogromuri);

• mişcări sociale.

1. *Mişcările sociale*

În societățile moderne a existat o varietate de mişcări sociale, unele de durată, altele trecătoare. Mişcările sociale reprezintă o trăsătură evidentă a lumii contemporane, ca şi organizațiile formale, birocratice, cărora adesea li se opun. Studiul naturii şi al impactului lor formează un domeniu de interes major în sociologie.

Definită ca „ansamblu de opinii şi credințe comune unei populații ce îşi exprimă preferințele pentru schimbarea unor elemente ale structurii sociale şi/sau ale distribuției recompenselor într-o societate” (Mc Carthy şi Zald, 1977), ca „acțiune socială provocată de grupuri mari de oameni care se manifestă deliberat şi împreună, orientându-se după aceleaşi valori şi ideologii şi folosind aceleaşi metode, în vederea realizării unor scopuri comune sau similare” (Ioan Mihăilescu, 1993), ca „acțiune colectivă care vizează stabilirea unei noi ordini sociale” (Patrice Mann, 1996) sau drept „o acțiune colectivă de protest şi contestare ce urmăreşte să impună schimbări – variabile ca importanță – în structura socială şi/sau politică, apelând frecvent – dar nu în mod exclusiv – la mijloace neinstituționalizate” (François Chazel, 1997) sau „o încercare colectivă de a promova un interes comun sau de a atinge un scop comun prin acțiune

colectivă în afara sferei instituțiilor existente" (Anthony Giddens, 2001), **mişcarea socială** reprezintă un proces social amplu, care conduce la crearea de noi forme de relații sociale, noi instituții, noi valori sau chiar a unor noi societăți. Ea poate promova anumite schimbări sau poate să se opună schimbărilor produse de anumite forțe sociale.

Potrivit lui Neil Smelser (1962), pentru apariția unei mişcări sociale se cer întrunite următoarele condiții simultane:

- o structură socială favorabilă, adică una care să fie suficient de complexă şi diferențiată pentru a putea apărea interese divergente, pe de o parte, şi să nu fie excesiv de autoritară, pe de altă parte;
- o constrângere structurală: conflicte sau tulburări sociale, situație economică proastă, discrepanțe în ordinea socială, dar şi dezastre naturale, mişcări ale populației etc.;
- acord social asupra cauzei constrângerii sociale şi a caracterului său ilegitim, injust;
- un eveniment catalizator, care să aducă problema în prim plan sau să permită înțelegerea unei situații ca problematică;
- mobilizare, în sensul că este vorba de implicarea şi acțiunea directă a oamenilor şi nu doar de acordul lor;
- opoziție ineficientă.

Unele mişcări sociale sunt de dimensiuni reduse, numărând câteva zeci de membri, altele pot include mii sau chiar milioane de oameni. Sunt mişcări care îşi exercită activitățile în cadrul legal al societății în care ființează, în vreme ce altele operează ca grupuri ilegale sau conspirative.

Se întâmplă deseori ca linia care desparte mişcarea socială şi organizația formală să fie neclară, datorită faptului că mişcările bine stabilite dezvoltă caracteristici birocratice. O organizație se poate transforma într-o mişcare socială. Este cazul partidului politic, interzis şi obligat să intre în clandestinitate, care poate deveni mişcare de gherilă.

Sunt numeroase modalități de clasificare a mişcărilor sociale.

Potrivit lui Ioan Mihăilescu (1993), mişcările sociale pot fi clasificate astfel:

a. în funcție de sensul lor:
- mişcări care urmăresc producerea unei schimbări;
- mişcări de rezistență;

b. în funcție de profunzimea schimbărilor urmărite:
- mişcări protestatare;
- mişcări reformatoare;
- mişcări revoluționare;

c. în funcție de posibilitățile de realizare a obiectivelor urmărite:
- mişcări cu obiective realizabile;
- mişcări utopice.

Aceste trei criterii de clasificare se pot combina între ele, permițând o caracterizare mai completă a tipurilor.

O clasificare cuprinzătoare propune şi David Aberle (1966). El distinge patru tipuri de mişcări sociale:

- mişcările transformatoare au în vedere o schimbare vastă şi deseori violentă a societății; cazul tipic îl reprezintă revoluțiile. Ele îşi propun schimbarea ordinii existente, sunt orientate de ideologii clar formulate şi sunt puternic instituționalizate. În cadrul lor, un loc important îl deține revoluția politică. Ele sunt, în acelaşi timp, distructive şi constructive: distrug vechile relații sociale, vechiul aparat de stat, înlătură valori şi norme sociale şi instituie noi tipuri de relații sociale, noi forme de organizare socială şi instituții sociale, noi sisteme de valori şi conduite. Revoluțiile sunt procese sociale de lungă durată, durata, ritmul şi intensitatea schimbărilor fiind diferite de la un domeniu la altul al vieții sociale;
- mişcările reformatoare aspiră doar la schimbarea unor aspecte ale ordinii sociale existente;

• mişcările mântuitoare au menirea de a-i salva pe oameni de la stilurile de viaţă socotite a fi corupătoare;

• mişcările alteratoare vizează realizarea unei schimbări parţiale în indivizi, a unei schimbări incomplete a obişnuinţelor acestora.

Analizele care au în vedere mişcările sociale sunt preocupate nu numai de condiţiile de apariţie şi coagulare, de tipologia lor, ci şi de factorii care pot conduce la reuşita acestora. Factorii hotărâtori în asigurarea reuşitei mişcărilor sociale ţin de:

• măsura în care solicitările mişcării sunt convergente cu valorile societăţii în ansamblu;

• suportul, sprijinul altor organizaţii sau grupuri;

• capacitatea de a exercita presiune direct asupra factorilor responsabili;

• precizie şi coerenţă în formularea cererilor;

• caracter flexibil, negociabil al solicitărilor;

• prezenţa unor grupuri neutre, capabile să medieze între părţi;

• mărimea mişcării sociale, suficientă pentru a permite organizarea ei, dar nu excesivă, pentru a nu fi percepută ca o ameninţare serioasă la adresa autorităţii grupului dominant (Sandra Dungaciu, 2002).

2. *Schimbarea socială*

Problema schimbării sociale ocupă un loc central în sociologia clasică, modernă şi contemporană. De la marii sociologi ai secolului al XIX-lea – A. Comte şi H. Spencer – şi până la teoreticienii contemporani, au fost nenumărate tentativele de a aborda această temă, în vederea explicitării diferitelor aspecte, a determinării cauzelor sau a anticipării evoluţiei fenomenelor la care se referă schimbarea socială.

De-a lungul vremii s-au afirmat concepţii şi teorii foarte diferite asupra schimbării sociale. Referitor la ele se ridică

întrebări legate de interesul şi limitele acestor teorii, ce pun inegal în valoare cauzele **endogene** şi cauzele **exogene**, contradicţiile inerente unui sistem, factorii tehnici, economici, culturali, politici. Vom observa că aceste teorii conţin toate o idee asupra istoriei ce duce, în majoritatea cazurilor, la opunerea societăţii *tradiţionale* societăţii *industriale*, indiferent dacă în studierea schimbării ele pun accentul pe forma acesteia – lineară sau ciclică –, pe rolul conflictelor – lupta de clasă, mai ales –, pe procesele de *distribuire* sau pe sensul general al *evoluţiei*, pe rezultatele antrenate de aceasta din urmă – omogenizarea sau diferenţierea materiei sociale.

Dubla reprezentare astfel construită trebuie raportată la alte cupluri antitetice – de pildă, imobilism şi schimbare, structură şi istorie –, care fac ca opacităţile să devină transparente, iar lucrurile simple, complexe. În spatele acestor construcţii conceptuale şi al mişcărilor de „destructurare" şi de „restructurare" ce le animă, pot fi recunoscute unele concepţii: ale cauzalităţii şi ale raţionalităţii, ale relaţiilor pe care le întreţin economicul şi valorile culturale, precum şi ale raportului *a priori* instaurat între acţiunea individuală şi mişcările colective în evoluţia societăţilor umane.

De aceea se impune o clarificare conceptuală. De ordin terminologic, în primul rând. Ea trebuie să permită precizarea conţinutului atribuit noţiunii de schimbare socială şi elementelor corelate acesteia. Pe plan metodologic, ea se va identifica cu distincţia dintre „tendinţe masive" şi „forţe discrete", dintre schimbare globală şi schimbare locală, dintre fenomene macro şi microsociologice.

Intenţia de clarificare trimite la un alt palier. Caracterul problematic al schimbării sociale este subliniat de la bun început de diversitatea concepţiilor primilor sociologi asupra acesteia, precum şi de varietatea teoriilor cărora le-a dat naştere.

Pornind de la aportul lor, este uşor de observat modul în care **factorii, actorii sociali, efectele**, altfel spus **condiţiile,**

agenții şi **consecințele**, pot să se ordoneze mecanic în vederea studierii acestei teme. Dar vom urmări mai ales extinderea grilelor de analiză, trecând de la identificarea clasică a *factorilor* la identificarea *proceselor*.

A. **Câteva definiții ale schimbării**

Potrivit lui Guy Rocher (1968) schimbarea reprezintă „orice transformare observabilă în timp, care afectează nu doar provizoriu sau efemer structura sau funcționarea organizării sociale a unei colectivități date şi care modifică, cursul istoriei acesteia".

În opinia lui Lazăr Vlăsceanu (1993), schimbarea socială „constă în trecerea unui sistem social sau a unei componente a acestuia de la o stare la o altă stare diferită calitativ şi/sau cantitativ. Specific schimbării este faptul că ea însăşi este o stare, chiar tranzitorie, ce trebuie considerată ca atare şi, în acelaşi timp, vizează diferențele dintre două stări succesive ale sistemului".

Sociologul francez Jean Baechler (1996) consideră că „sociologia schimbării studiază factorii care afectează o stare A, transformând-o într-o stare B. Această poziție trebuie abordată cu multă atenție, deoarece există tentația de a nu se ține cont decât de factorii exteriori şi de a se neglija atât natura lui A, cât şi dinamismul propriu transformării, pentru a se explica starea lui B, ca rezultat al acestor componente".

O definiție complexă, nuanțată a schimbării sociale ne oferă Anthony Giddens (2002): „Cum am putea defini **schimbarea socială**? – se întreabă el. Într-un anumit sens, totul este într-o continuă schimbare. Fiecare zi înseamnă o nouă zi; fiecare clipă este un moment nou în timp. Filosoful grec, Heraclit, a demonstrat că nu păşeşti în acelaşi râu de două ori. A doua oară râul este diferit, întrucât a curs apa pe el, iar persoana în cauză a suferit unele schimbări. Deşi această observație este corectă în unele privințe, desigur că în **realitate** – vrem să spunem că în ambele ocazii – este vorba despre acelaşi râu şi

aceeaşi persoană care intră în el. Există suficientă continuitate în forma râului, ca şi în forma fizică şi personalitatea celui care şi-a udat picioarele, pentru a putea spune că fiecare rămâne „acelaşi”, chiar dacă au avut loc schimbări.

A identifica schimbările implică a arăta în ce măsură există modificări în **structura de bază** a unui obiect sau a unei situaţii de-a lungul unei perioade de timp. În cazul societăţilor omeneşti, pentru a hotărî în ce măsură şi în ce fel sistemul se află în curs de schimbare, trebuie să demonstrăm în ce măsură au fost modificate **instituţiile de bază** în decursul unei anumite perioade. Orice raportare a schimbării presupune, de asemenea, a arăta ceea ce rămâne stabil – ca punct de referinţă pentru măsurarea modificărilor. Chiar şi în lumea aflată într-o mişcare rapidă în prezent, există continuităţi ale trecutului îndepărtat”.

După cum remarcă numeroşi cercetători, între care şi Bernard Valade (1997), noţiunea de **schimbare socială** „apare destul de problematică atunci când este corelată cu **industrializarea,** în cadrul căreia se înlănţuie inovaţia tehnică, creşterea producţiei, noua diviziune a muncii; cu **dezvoltarea** economică, exprimată în termeni de creştere a venitului naţional şi de ridicare a nivelului de trai, cu **modernizarea**, al cărei rezultat este constituirea unei organizări sociale ajustate la nevoile şi condiţiile create de progresul ştiinţei şi tehnicii”.

Dimensiunea temporală trebuie luată şi ea în considerare pentru a face operantă noţiunea de schimbare. **Evoluţia** desemnează, astfel, transformările progresive de lungă durată. Pe de altă parte, **evenimentul** poate sau nu să conducă la modificări de profunzime. În cadrul unui sistem şi, independent de caracteristicile acestuia, operaţiile de înlănţuire implică reactualizări frecvente. T. Parsons vorbeşte, în acest caz, de **schimbare de echilibru**.

Într-o definiţie generală, **schimbarea socială** poate fi reperată după patru manifestări, conform lui G. Rocher:

- implică noi organizări (optica structurală);
- poate fi identificată în timp, prin raportare la o situație inițială, dar şi pe termen scurt sau mediu;
- este durabilă;
- este colectivă.

Analize ale schimbării sociale

Când îşi propun să studieze schimbarea socială, marile sisteme teoretice care jalonează istoria ştiințelor sociale prezintă mai puține diferențe decât lasă să se înțeleagă principiile pe care acestea se bazează. Indiferent dacă principiile aparțin evoluționismului sau funcționalismului, autorii clasici sau teoreticienii moderni care se referă la ele îşi propun adesea să desprindă tendințe generale şi să enunțe legi.

După Condorcet, acesta este obiectivul pe care şi l-a fixat Comte în *Dinamica socială*, care este o teorie a progresului, înțeles nu ca o perfecționare, ci ca o dezvoltare al cărei sens este de „a scoate din ce în ce mai mult în evidență facultățile caracteristice umanității, comparativ cu cele ale animalității". Comte consideră că această mişcare generală, sintetizată de legea celor trei stări (teologică, metafizică, pozitivă), are ca motor principal factorii intelectuali, ideile, opiniile. Dar el îi asociază şi alte cauze, cum ar fi „creşterea naturală a populației", de unde rezultă o diviziune a muncii „din ce în ce mai specială" şi dezvăluie unele aspecte negative ale acestei evoluții, mai ales slăbirea sentimentelor comunitare, care va trebui să fie împiedicată în mod special de politica pozitivă.

Legea generală a evoluției a fost, de asemenea, ilustrată de Spencer, în seria Principiilor sale. „Evoluția este o integrare de materie însoțită de o disipare de mişcare, în timpul căreia materia trece de la o omogenitate nedefinită, incoerentă la o eterogenitate definită, coerentă". Şi el subliniază importanța factorului secundar, care este „creşterea volumului agregatului social, însoțită, în general, de o creştere a densității". Numeroşi

alți sociologi, care pretindeau că surprind global evoluția umană, au căutat să determine cauza fundamentală a dezvoltării sociale. Astfel, L.T. Hobhouse a considerat această cauză ca fiind controlul, în creştere, exercitat de rațiune asupra fenomenelor naturale.

Raportat la schema **evoluționistă, funcționalismul** se prezintă ca o ruptură, în sensul că el consideră societățile mai puțin în istoricitatea lor, cât sub forma unor structuri, sisteme funcționale, ansambluri echilibrate. Contradicția observată între analiza schimbării şi funcționalism nu trebuie totuşi să fie exagerată. Teoria socială a lui R.K. Merton corectează, în multe privințe (prin luarea în considerare a unor elemente a-funcționale şi a unor disfuncții, prin distincția dintre funcțiile latente şi funcțiile manifeste etc.), postulatele funcționalismului (care fac din orice societate o structură stabilă, compusă din elemente bine integrate, având o funcție specifică, toate concurând la funcționarea echilibrată a sistemului), prezente efectiv în lucrările lui B. Malinovski, R. Redfield şi A.R. Radcliffe-Brown.

Critica *modalităților* schimbării în cadrul funcționalismului, prin modificare internă a echilibrului, ruptură şi transformare a structurilor sau evoluție lentă a sistemului, se confundă cu aceea a teoriei sociologice în chestiune. Dar din această teorie rezultă şi analize originale ale schimbării, care nu sunt lipsite de legătură cu perspectiva evoluționistă. Astfel, studiului proceselor de diferențiere, datorat lui T. Parsons, i se poate conferi o valoare macrosociologică evidentă. Schimbarea se realizează aici prin diferențierea de subsisteme – cultural, politic –, prin emanciparea economiei şi a tehnologiei, ce se constituie în sferă autonomă, procese care, derulându-se cu dezechilibre şi adaptări, schițează o evoluție generală în care se înlănțuie dezvoltarea, diferențierea şi integrarea.

Acelaşi autor afirmă că o tendință fundamentală a societăților moderne este aceea de a substitui relațiilor de tip particularist relații de tip universalist. Această „tendință fundamentală" este

solidară cu legea sa referitoare la „nuclearizarea” familială, concomitentă cu industrializarea. În societatea industrială, locurile de muncă şi, în general, statuturile nu sunt transmise, ci dobândite; ele nu mai trebuie să fie atribuite conform unor poziții familiale fixate ereditar, ci pe baza unor criterii universaliste; şcoala devine locul în care se dobândeşte o pregătire. Deci, familia nu mai îndeplineşte decât o funcție limitată; atribuțiile sale au fost reduse de exigența modernă legată de mobilitate, participarea colectivă la valori de educație comune, acceptarea universală a unor principii identice de promovare; ea nu mai domină strategiile matrimoniale; familia lărgită, în sânul căreia raporturile dintre generații erau strâns legate, a cedat locul familiei nucleare.

După cum arată, însă, alți sociologi, în aceste cazuri este vorba de generalizări care sunt parțial fondate, parțial false.

În *Locul dezordinii*, R. Boudon (1984) a realizat o critică a acestora, bazându-se pe o clasificare a teoriilor schimbării ilustrate cu numeroase exemple. În afara teoriilor ce se bazează pe o entitate transcendentă – umanitatea (Comte), istoria (Marx), societatea (Durkheim) –, din care ele par a-şi extrage o validitate universală, acest ansamblu cuprinde şi teorii, dintre care unele urmăresc să stabilească „legi condiționale”, altele „legi structurale” ale schimbării.

Iată cele patru tipuri de teorii ale schimbării sociale evidențiate de R. Boudon:

Teoriile schimbării sociale		
	Definiții	Exemple
Tipul I	Cercetarea tendințelor (*trends)*	– Parsons: tendință spre universalism – Comte: cele trei stadii – Rostow: etapele creşterii
Tipul al II-lea	a. legi condiționale	– Parsons: industrializare → familie nucleară – Dahrendorf: industrializare → disiparea conflictelor de clasă

	b. legi structurale	– Nurske: cercul vicios al sărăciei – Bhaduri: caracterul reproductiv al relaţiilor de producţie semifeudale
Tipul al III-lea	Forme ale schimbării	– Triada hegeliană – Kuhn: revoluţiile ştiinţifice
Tipul al IV-lea	Cauzele schimbării	– Weber: etica protestantă – McClelland: *the achieving society*

După Boudon, *La Place du désordre. Critique des théories du changement social*, Paris, PUF, 1984, p. 31.

Potrivit lui R. Boudon, nu există **o singură** teorie a schimbării, ci o multitudine de situaţii de luat în considerare. Procesele pot fi endogene, exogene sau endogene şi exogene în acelaşi timp. Factorii demografici, culturali sau ideologici au sau nu un rol dominant, în funcţie de context. Este dificil să abandonezi concepţia endogenă sau pe cea exogenă, ambele fiind marcate de tradiţia filosofiei istoriei, deci de cercetarea în direcţia evoluţiei. De asemenea, nu este simplă nici adoptarea unei epistemologii bazate pe regularităţi statistice. Criteriul adevărului şi falsului trebuie abandonat în favoarea procedurilor de infirmare şi de confirmare în relaţie constantă cu realitatea.

B. **Factori explicativi ai schimbării sociale**

Căutarea unui factor determinant sau a unei cauze determinante a schimbării sociale a fost urmărită de majoritatea sociologilor care şi-a propus studierea acesteia. Din punct de vedere cauzal, în cadrul unui sistem social, distincţia dintre factorii structurali şi factorii culturali, dintre cauze interne şi cauze externe este clasică. Pe de o parte, se încearcă măsurarea rolului factorilor materiali sau aprecierea rolului ideilor şi valorilor în dinamica socială, pe de altă parte, se pun întrebări legate de caracterul endogen sau exogen al schimbării. În general, teoriile schimbării exprimă amplificarea unui asemenea factor sau accentuarea unui asemenea caracter.

La Durkheim, diviziunea muncii şi densitatea morală („factorul esenţial a ceea ce numim civilizaţie”) se explică prin creşterea populaţiei. Factorul structural determinant este de ordin demografic: „Noi afirmăm că dezvoltarea şi condensarea societăţilor nu **permit,** ci reclamă o diviziune mai mare a muncii. Ea nu se realizează printr-un instrument; ea este cauza determinantă”. Factorul tehnic a fost reţinut de mai mulţi sociologi şi, în special, de L. Mumford (1947), drept un criteriu de evoluţie istorică, fiecare fază a acestei evoluţii alcătuind un „complex tehnologic”.

În teoria marxistă, schimbarea socială este concepută pornind de la transformările care îi afectează *infrastructura*. „Dobândind noi forţe productive, oamenii îşi schimbă modul lor de producţie şi, o dată cu el, felul lor de a-şi câştiga existenţa, îşi schimbă toate relaţiile lor sociale. Moara acţionată cu mâna creează societatea cu stăpâni feudali; moara cu aburi societatea cu capitalişti industriali. Aceiaşi oameni care stabilesc relaţiile sociale corespunzătoare producţiei lor materiale produc şi principiile, ideile, categoriile corespunzătoare relaţiilor lor sociale”. Se înţelege, precizează Marx, că „modul de producţie al vieţii materiale condiţionează viaţa socială, politică şi intelectuală, în general”.

Indiferent dacă infrastructura are un conţinut strict economic sau înglobează factori culturali, ce fac progresul tehnologic, condiţiile de prim ordin ale schimbării sociale ale unei societăţi rămân înscrise în aparatul său tehnic şi în organizarea sa economică.

Intim legate de forţele de producţie, relaţiile sociale sunt, *în mod necesar*, conflictuale, conflictul ce îi opune pe cei avantajaţi de sistem acelora – victimele – a căror speranţă rezidă într-o transformare radicală, este motorul istoriei: „Istoria oricărei societăţi până în zilele noastre este istoria luptei de clasă”.

R. Dahrendorf (1972) a revizuit analiza conflictului ca factor de schimbare. El a îndepărtat din analiză distribuţia

inegală a bogățiilor, lupta de clasă şi răsturnările revoluționare asociate mecanic de Marx, pentru a se concentra asupra împărțirii inegale a autorității şi a influenței. În cadrul societății industriale el distinge o tendință spre diversificarea grupurilor, spre pluralismul apartenențelor şi al opozițiilor, spre diferențierea dominației. Lupta de clasă devine în aceste condiții un caz limită al conflictului, ce urmează a se produce din ce în ce mai rar; ea se explică printr-o suprapunere de interese, „o supraimpunere a grupurilor de interese”.

Spre deosebire de teoriile care explică schimbarea prin structuri sau caracteristici structurale, teoriile de tip culturalist pun accentul pe *idei, credințe, valori*. Una dintre cele mai elaborate interpretări aparține lui D.C. McClelland (1961), care conferă un loc central nevoii de reuşită în analiza schimbării. *Motivația reuşitei,* element fundamental al spiritului întreprinzător, este asociat dezvoltării economice; şi invers, diminuarea acestui *mobil de reuşită* antrenează regresul. În aceeaşi manieră, Parsons explică dinamismul societății americane prin importanța acordată acestei valori, realizare, care, în general, prevalează în societățile moderne asupra criteriilor de atribuire.

Studiul lui McClelland asupra nevoii de reuşită, care variază în funcție de societăți şi epoci, reprezintă o prelungire a tezei weberiene referitoare la *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*. Conform unei interpretări comune, această teză explică răspândirea comportamentelor de economisire şi de investiție, caracteristice capitalismului, prin Reforma protestantă şi, mai ales, prin dezvoltarea economică a țărilor în care Reforma a triumfat prin propagarea eticii calviniste, unul dintre aspectele acesteia – asceza morală – conferind valoare muncii, favorizând acumularea de capital şi privilegiind ştiința experimentală ca mod de cunoaştere.

Dezbaterea care a urmat acestei corelări a unor credințe religioase cu un comportament economic (Ph. Besnard, 1970)

este la înălţimea celei pe care o alimentează discuţiile asupra rolului ideologiilor în schimbarea socială. Ideologiile, conservatoare sau progresiste, capătă sens în anumite situaţii date, prin cristalizarea valorilor, coagulând şi, deopotrivă, dispersând, canalizând sau eliberând energia colectivă. Influenţa lor poate să meargă până la determinarea unei „structuri de personalitate". Astfel, Th. Adorno a scos la lumină raportul existent între ideologie democratică şi individualitate liberală, între ideologie totalitară şi „personalitate autoritară". În afara rolului pe care convingerile ideologice pot să îl joace în luarea unei decizii, în asimilarea sau în respingerea schimbării, se remarcă şi funcţia de reperare, de stabilizare securizantă, pe care o au ideologiile pentru indivizii care, în majoritate, trăiesc o anume schimbare fără să îi discearnă mecanismele, intensitatea şi efectele.

Toţi factorii menţionaţi au un caracter fie endogen, fie exogen. Procesele sunt calificate drept *endogene,* când apar în cadrul sistemului social la transformarea sau menţinerea căruia contribuie. Repetitive sau evolutive, ele sunt inerente funcţionării unor „structuri" date. Schema marxistă, axată pe contradicţiile structurale ale societăţii şi pe conflictele de clasă, se înrudeşte cu o teorie endogenă a schimbării sociale: capitalismul, de pildă, generează forţe care îl transformă şi care ar trebui să ducă la dispariţia sa. Factorii *exogeni*, intervenind din afara sistemului analizat, îl modifică fără a distruge neapărat procesul de reproducţie, al cărui cadru este: dovada o constituie ineficacitatea relativă a injecţiei de capitaluri străine în ţările „subdezvoltate". Influenţa mediului fizic, o creştere a populaţiei, dar şi răspândirea tehnicilor, cunoştinţelor, credinţelor constituie factori de acest tip. În această privinţă, teza lui M. Weber furnizează un bun exemplu de schimbare exogenă.

Inventarul variabilelor care explică schimbarea socială ar trebui, în sfârşit, să fie completat prin luarea în considerare a rolului elitelor, al grupurilor de presiune, al mişcărilor sociale şi

să includă tensiunea mase/elite. V. Pareto a construit un scenariu repetitiv al schimbării sociale pornind de la legea implacabilă a ierarhiei: „Societatea este întotdeauna guvernată de un mic număr de oameni, de o elită, chiar şi atunci când pare a avea o alcătuire democratică”. Ea cuprinde trei momente: răspândirea la nivelul claselor conducătoare a unei „compasiuni morbide”, decadența elitei aflată la putere, formarea unei noi aristocrații în interiorul corpului social. Schimbarea socială are deci o formă ciclică; ea copiază circulația elitelor; are loc atunci când o modificare între exigențele justiției şi aspirațiile compasiunii duce la instabilitatea echilibrului social. Succesiunea elitelor cărora le revine rolul de a lua decizii, de a fixa obiective sociale şi mai ales de a gestiona modele, prin ceea ce reprezintă ele exemplar, formează scheletul istoriei, care nu este decât un „cimitir de aristocrații”.

Dimpotrivă, analizele mişcărilor sociale realizate de A. Touraine (1965) ne fac să vedem în acestea mediul în care sunt elaborate noile valori. Prin funcțiile pe care le exercită (de clarificare a conştiinței colective, de mediere, de presiune), mişcările sociale joacă un rol determinant în schimbarea socială şi evoluția istorică. De asemenea, folosind lucrările lui J. Meynaud (1962), s-ar putea evalua influența, în procesele de schimbare, a acțiunii organizațiilor profesionale (de pildă sindicatele), a grupurilor cu vocație ideologică (partidele politice), a lobby-urilor etc. În ansamblu, nu am face decât să scoatem în evidență faptul că fiecare sociolog dispune de o interpretare a schimbării sociale ce decurge din obiectele studiate.

Problema care se pune este de a şti dacă factorii scoşi în evidență pot fi integrați într-o teorie generală a schimbării sociale. Multe din schimbările observate au un caracter *mixt*, endogen-exogen: ele asociază procese reproductive cu procese de transformare. Tot ceea ce se schimbă într-o societate, ritmul schimbării, factorii care îi determină evoluția, sensul transfor-

mărilor care au loc pot fi enunțate printr-o teorie cu caracter universal, mai curând decât formulate printr-o lege. Credința în *cauze* determinante, ca şi în *structuri* fundamentale, decurge dintr-o prejudecată deterministă. Atragerea unor variabile explicative depinde de optici particulare sau de opțiuni ideologice.

Factori	Procese	Forme
demografic (Riesman, Boserup)	conflict (Dahrendorf/Adam, Reynaud, Coser, Freund)	liniară (Rostow)
progres tehnic (Marx, Mumford, Bell)	răspântie (Mendras, Lazarsfeld)	ciclică (Sorokin)
sistem de valori (Weber, Parsons) ideologie (Boudon)	efect de agregare (Schelling, Olson)	multiliniară (Sahlins)

După Jean-Pierre Durand, Robert Weil (coord.)*, Sociologie contemporaine*, Paris, Vigor, 1989, p. 279.

Extrema diversitate a acestor interpretări justifică aparent critica radicală adresată de R. Nisbet (1969) teoriilor schimbării sociale. Conform opiniei sale, teoriile care sunt cele mai fiabile nu se deosebesc de studiile istorice. Dincolo de respingerea noțiunii de „schimbare socială” declarată ca fiind de o obscuritate iremediabilă, sociologul american pune sub semnul întrebării chiar şi interesul pentru o analiză sociologică a ceea ce ține de o descriere a devenirii istorice. De fapt, astăzi, sociologia trebuie mai puțin să încerce să legitimeze noțiunea de *schimbare socială*, să reabiliteze vechiul concept de *evoluție*, să apere *teoriile* ce tratează acest subiect şi, mai curând, să demonstreze fecunditatea numeroaselor elemente de analiză sociologică conținute în enunțurile generale despre schimbarea socială.

C. **Problema inovației**

Lui J. Schumpeter (1912, 1939) îi datorăm o definiție a inovației care este rezultatul analizei funcțiilor de producție. Ea este „o combinație nouă” de factori legați prin aceste funcții. Răspuns creator la o situație ce se depărtează de „norma teoretică”, această realizare de lucruri noi (sau realizarea într-un mod nou a unor lucruri ce au mai fost făcute) capătă forma unui proces de „distrugere creatoare”, care constituie, pentru Schumpeter (1972), trăsătura esențială a capitalismului: „Impulsul fundamental care pune şi menține în mişcare maşina capitalistă este imprimat de noile obiecte de consum, de noile metode de producție şi de transport, de noile piețe, de noile tipuri de organizare industrială – toate elemente create de inițiativa capitalistă”.

Întreprinzătorii sunt aceia care îşi asumă riscul lansării unei inovații pe piață. Ei nu se definesc prin apartenența socială, ci prin aptitudinile lor. Rolul acestora este de „a reforma sau revoluționa rutina de producție, exploatând o invenție sau, mai general, o posibilitate tehnică inedită”. Întreprinzătorilor le revine rolul de a profita de *ocazia* introducerii unei noi funcții de producție, de a modifica structura costurilor şi veniturilor şi de a investi în inovație. Aceia care reuşesc, „inovatorii norocoşi”, ocupă *temporar* o poziție de *monopol*.

Difuzarea şi *receptarea* inovației pun alte probleme cărora schema deterministă nu le oferă deloc răspunsuri satisfăcătoare. Un model general, bazat pe importanța pieței ce se oferă producătorilor – în acest caz, o piață de consum de masă – nu poate, de pildă, să explice căile diferite urmate de economia franceză şi economia americană în adoptarea lucrului pe bandă. În Statele Unite, modul de producție în flux continuu a fost aplicat inițial în industria bunurilor de consum (confecții, produse alimentare) şi, numai ulterior, în industria mijloacelor de producție. În Franța, el a fost introdus, într-o primă etapă, în

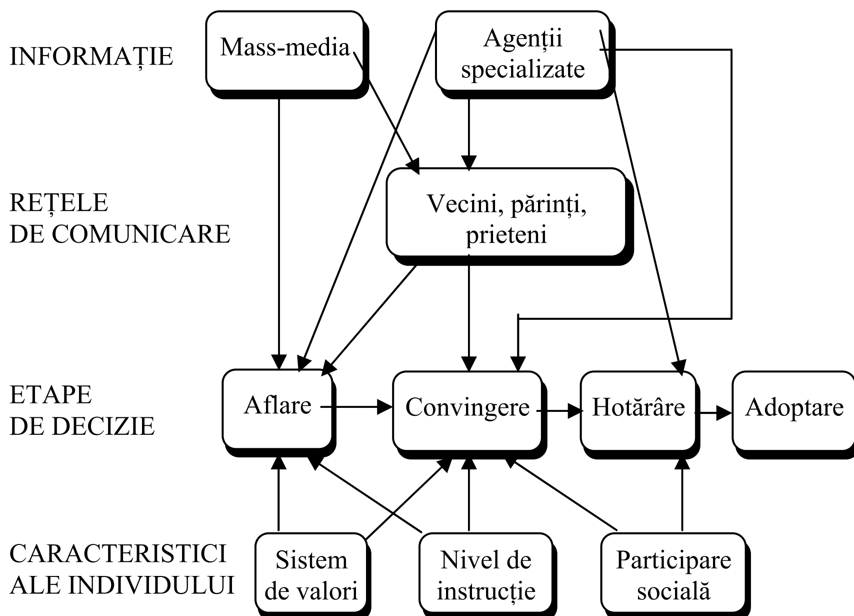
industria automobilului, apoi în industriile producătoare de aparate electrice, ca, în sfârşit, să fie extins la industriile de bunuri de consum. Diferențele țin de situațiile respective: omogenizarea modelului de consum în societatea americană, creşterea mai lentă a nivelului de trai în Franța etc.

O inovație se poate propaga într-un sistem social în mod exponențial, logistic sau limitat: este, în acest caz, un „fenomen de contagiune” sau „de stimulare pornind de la o sursă exterioară” (R. Boudon, 1984). Coleman, Katz şi Menzel sunt cei care, studiind răspândirea unui medicament în mediul medical, au pus în evidență **paradigma epidemiologică**. Un medicament nou se răspândeşte în mod diferit în funcție de structura mediului şi de rețelele de comunicare. În spital, unde medicii se cunosc între ei, noutatea este „contagioasă” şi curba este în formă de S. Medicii particulari, mai izolați, primesc informațiile din exterior (publicitate, reviste de specialitate) şi răspândirea este limitată.

Această paradigmă este utilizată frecvent în sociologie: moda vestimentară, inovațiile agricole şi chiar ideologiile par să se supună „legilor” difuziunii. În fapt, este necesară reunirea mai multor condiții: sistemul să fie alcătuit din indivizi relativ omogeni, informația inițială (inovația) să fie acceptabilă, decizia să fie colectivă.

Mai de aproape, difuzarea sau lipsa difuzării pot fi privite ca pornind de la actorii care propun sau refuză noutatea. În acest caz, explicațiile în termeni de contagiune sau imitare apar insuficiente.

Producerea schimbării se bazează astfel mai ales pe decizii individuale. Mendras şi Forsé (1983) schematizează procesul astfel:

După H. Mendras, M. Forsé, *Le Changement social. Tendances et paradigmes,* Paris, A. Colin, 1983, p. 81.

Alte exemple, care merg de la introducerea porumbului hibrid în agricultura americană şi franceză (H. Mendras, 1967) la bunuri casnice de folosință îndelungată, arată că o inovație se răspândeşte prin anumite canale şi într-un interval variabil, conform unui proces ce corespunde unei paradigme epidemiologice. Aceasta din urmă, schematizând o mişcare colectivă, permite jalonarea procesului de răspândire, pornind de la minoritatea activă care lansează inovația, şi ajungând la grupurile ce o primesc mai devreme sau mai târziu, cu un entuziasm mai mare sau mai mic. Astfel, putem diferenția:

- pionierii (care îşi asumă toate riscurile);
- inovatorii (care dau exemplul);
- majoritatea precoce;

- majoritatea tardivă;
- cei care rămân în urmă;
- refractarii (cei mai puţin dispuşi să accepte schimbarea) (H. Mendras şi M. Forsé, 1983).

Studierea detaliată a membrilor primelor două grupe permite evidenţierea trăsăturilor caracteristice agenţilor schimbării (nivel social ridicat, căutare activă a informaţiei etc.).

Studiul proprietăţilor inovaţiei permite explicarea răspândirii sale, mai mult sau mai puţin rapide.

Cu o precizie mai mare, modelul de simulare elaborat de T. Hägerstrand (1965) pentru înţelegerea comportamentului indivizilor în faţa inovaţiei arată că adoptarea acesteia din urmă presupune un mecanism de influenţare personală. Acest model integrează ceea ce E. Katz şi P.F. Lazarsfeld (1955) ne-au dezvăluit în legătură cu jocul influenţelor asupra deciziei individuale. Mecanismul de influenţare funcţionează pornind

- de la influenţa primită de o manieră impersonală (mass-media) şi care priveşte o noutate oarecare;
- de la părerea cerută rudelor, prietenilor, vecinilor, care, şi ei, sunt expuşi influenţei personale din partea altor „apropiaţi".

În acest sistem de interdependenţă, tendinţa agenţilor în adoptarea unei inovaţii este funcţie de numărul de întâlniri în care este exercitată o influenţă personală pozitivă. Întâlnirile dintre agenţi fiind, de asemenea, funcţie de distanţarea lor reciprocă, ar fi posibilă introducerea în acest model a unui alt parametru: distanţa socială dintre lideri şi grupurile sociale, precum şi desăvârşirea analizei „influenţilor", separând, aşa cum a făcut-o R.K. Merton (1949), „localnicii" de „cosmopoliţi".

Receptarea inovaţiei în întreprinderi a fost studiată concret pe calea unor anchete diverse. Fie că era vorba de instalarea unui laminor nou sau de introducerea informaţii în serviciile unei întreprinderi, schimbarea provocată nu a avut ecou numai asupra organizării muncii şi distribuirii rolurilor, ci a transformat

ansamblul de reguli ale jocului. Introducerea schimbării modifică frecvent circuitele de transmitere a informației. Ea coincide uneori cu crearea unui nou rol (informaticianul, de exemplu) şi antrenează o transformare a relațiilor între actori sociali şi sisteme (M. Crozier şi M. Friedberg, 1981).

Presentimentul unor asemenea transformări explică de ce adesea, în spatele unei adeziuni de principiu, se schițează o ezitare în confruntare cu situațiile reale. Această nelinişte perpetuează vechi obsesii: societățile occidentale, ne amintesc istoricii, au trăit dureros antinomia dintre experiențele profesionale ale muncitorilor şi inovațiile tehnologice. Ea poate avea ca efect adevărate deturnări ale proceselor de schimbare, fiecare grup căutând să recupereze inovația şi să o integreze în propriul sistem de valori.

Expresia „rezistență la schimbare" pare să se impună de la sine. Ea maschează, de fapt, comportamentul de incertitudine, ce apare logic la un individ aflat în fața unei schimbări, ale cărei obiective nu sunt prezentate clar şi nici căile de urmat explicate corect. Rezistența la schimbare îl face pe individ să îşi asume ceea ce, în mare parte, este indus de sistemul căruia îi aparține.

D. **Schimbări actuale şi perspective**

După cum am putut constata, epoca modernă, care se întinde cu aproximație din secolul al XVIII-lea până în prezent, a cunoscut o extraordinară accelerare a proceselor schimbării. Probabil că în această perioadă, care nu este decât un segment minuscul din timpul istoriei umane, au avut loc schimbările cele mai profunde din întreaga istorie a umanității. Dintre influențele majore asupra schimbării evidente sunt: mediul înconjurător material, cel fizic, factorii politici şi cei culturali, dar şi expansiunea capitalismului industrial, dezvoltarea statelor-națiuni centralizate, industrializarea războiului, apariția unor moduri de gândire „raționale", critice şi dezvoltarea ştiinței. (A. Giddens, 2001).

Încotro se îndreaptă schimbarea socială în prezent? Care sunt principalele direcții de evoluție susceptibile de a ne afecta viața la începutul secolului al XXI-lea?

Teoreticienii din domeniul sociologiei nu au căzut de acord în privința răspunsului la aceste întrebări. S-au conturat, totuşi, unele perspective, asupra cărora merită să ne oprim.

• **Afirmarea societății postindustriale**

După cum apreciază unii specialişti, ceea ce se întâmplă şi trăim astăzi este o tranziție către o societate nouă, care nu mai are ca fundament esențial industrializarea. Este o fază a dezvoltării total străină perioadei industriale. Pentru a descrie această nouă ordine socială au fost creați termeni noi: societate informațională, societate de servicii, societate de cunoaştere etc. Însă, termenul care a intrat în limbajul curent este de **societate postindustrială**, folosit, pentru prima dată, de Daniel Bell (1973) şi Alain Touraine (1974).

Potrivit lui D. Bell, modul nostru de viață, caracterizat de producerea de bunuri materiale, centrat pe puterea maşinilor şi pe fabrici, începe să fie înlocuit de unul în care **informația, cunoştințele** se află la baza sistemului de producție. Ordinea postindustrială se distinge printr-o creştere a ocupațiilor în sfera serviciilor, în dauna locurilor de muncă din producția de bunuri materiale. Lucrătorii calificați îi depăşesc ca număr pe cei necalificați, ocupațiile profesionale şi tehnice se diversifică foarte mult în raport cu celelalte. Cei care lucrează în funcții de nivel superior se specializează în producerea de informații şi cunoştințe. Producerea şi controlul **cunoştințelor codificate** (informații sistematice, coordonate) reprezintă principalele resurse strategice ale societății. Cei care creează şi distribuie aceste cunoştințe devin tot mai mult grupurile sociale conducătoare, înlocuind industriaşii şi antreprenorii vechiului sistem. La nivel cultural, există o îndepărtare de „etica muncii”, caracteristică epocii industriale, oamenii având o libertate mai

mare de inovare şi bucurându-se plenar de munca şi viaţa lor de familie.

Deşi teza postindustrialismului a fost, în general, acceptată, iar trăsăturile sale se regăsesc în caracterizarea epocii actuale, sunt numeroşi analiştii care consideră că nu conceptul de societate postindustrială este „cel mai bun mijloc de a găsi o cale de înţelegere”, iar forţele care au declanşat schimbările nu sunt economice, ci, „în aceeaşi măsură, politice şi culturale”.

• O eră nouă – era postmodernă

Sunt autori care susţin că evoluţiile prezente sunt chiar mai profunde decât semnalarea sfârşitului erei industrializării. În prezent, noţiunea de progres şi-a pierdut semnificaţia. Credinţa noastră în progres, în beneficiile ştiinţei, în capacitatea de a controla lumea modernă – atitudini şi moduri de viaţă asociate cu societăţile moderne – sunt depăşite. Lumea postmodernă este extrem de pluralistă şi diversă, intrăm în contact cu numeroase idei şi valori, dar ele nu prea au legătură cu istoria locurilor în care trăim şi cu istoriile noastre personale.

După cum subliniată Stuart Hall (1988): „Lumea noastră este pe cale de a se reface. Producţia de masă, consumul de masă, metropola, statul care patronează alte state, extinderea proprietăţii imobiliare, ca şi statul-naţiune, se află în declin: flexibilitatea, diversitatea, diferenţierea şi mobilitatea, comunicarea, descentralizarea şi internaţionalizarea sunt în ascensiune. În cursul acestui proces, propriile noastre identităţi, conştiinţa noastră de sine, subiectivitatea noastră suferă transformări. Ne aflăm într-o tranziţie către o eră nouă”.

• Francis Fukuyama şi sfârşitul istoriei

La prima vedere, concepţia lui Fukuyama despre sfârşitul istoriei pare complet contrară ideilor formulate de către teoreticienii postmodernităţii. Opiniile sale se bazează nu pe colapsul modernităţii, ci „pe triumful ei în întreaga lume, sub forma

capitalismului şi a democraţiei liberale”. Urmare a răsturnărilor din 1989 din Centrul şi Estul Europei, a dizolvării Uniunii Sovietice şi a evoluţiei către democraţia pluripartită în alte zone, luptele ideologice ale perioadelor anterioare s-au încheiat. Capitalismul a câştigat bătălia cu socialismul, democraţia liberală nu mai este contestată. S-a ajuns, astfel, la „capătul evoluţiei ideologice a omenirii şi la universalizarea democraţiei occidentale, ca formă finală a guvernării umane”.

În legătură cu ideea sfârşitului istoriei, cât şi cu cea de post-modernitate, se impune să fim rezervaţi. Pare îndoielnic ca istoria să fi ajuns la capăt, în sensul că am epuizat toate alternativele care ni se oferă. Cine poate spune ce noi forme de ordine economică, politică sau culturală pot apărea în viitor? Nu putem anticipa felul în care se va schimba lumea în secolul în care am intrat.

Subliniind prea accentuat diversitatea, fragmentarea, pluralismul, teoreticienii postmodernităţii ignoră sau nu acordă importanţa cuvenită formelor noi de integrare globală, problemelor comune cu care se confruntă umanitatea. Iar acestea necesită iniţiative generale în vederea soluţionării lor.

Ameninţările la adresa mediului înconjurător au devenit unele dintre cele mai grave pericole cu care omenirea a început deja să se confrunte. Majoritatea acestor ameninţări sunt realmente globale, punând în pericol integritatea Terrei, în întregul ei. Producerea de materii reziduale, poluarea şi epuizarea resurselor minerale sunt cele trei tipuri principale de ameninţări la adresa mediului înconjurător. Distrugerea mediului înconjurător de către om provine din dezvoltarea şi răspândirea la scară globală a instituţiilor sociale occidentale, odată cu importanţa pe care acestea o acordă creşterii economice continue. Preocuparea pentru mediul înconjurător se dovedeşte a fi nu doar o problemă tehnică, ci una sociologică majoră.

Încercând să privim către deceniile care urmează, ne asociem opiniilor celor care consideră că nu putem anticipa dacă

perioada ce va veni va fi marcată de evoluţii sociale şi economice paşnice sau de o multiplicare a problemelor globale, care să depăşească, eventual, capacitatea oamenilor de a le rezolva. Se poate constata, deja, că industria modernă, tehnologia şi ştiinţa nu sunt întru totul benefice în ceea ce priveşte consecinţele lor.

Lumea în care trăim este mai bogată decât oricând înainte. Întrevedem posibilitatea de a ne controla destinul şi de a ne îndrepta viaţa către un trai mai bun şi, totuşi, lumea este ameninţată de un dezastru economic şi ecologic. A face o asemenea afirmaţie nu înseamnă promovarea unei atitudini de disperare şi resemnare. Dimpotrivă. Aşa cum sublinia cu deplin temei şi înţelepciune Anthony Giddens (2001), „dacă există vreun lucru pe care ni-l oferă sociologia, acesta este profunda conştientizare a faptului că oamenii sunt autorii propriilor lor instituţii sociale. Înţelegerea aspectelor incerte ale schimbării sociale moderne nu trebuie să ne împiedice să susţinem o optică realistă şi optimistă faţă de viitor”.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

R. Park, E.W. Burgess, *Introduction to the Science of Sociology*, New York, Greenwood Press, 1921.

R. Park, *On Social Control and Collective Behavior,* Chicago, University of Chicago Press, 1967.

Septimiu Chelcea, *Dicţionar de sociologie* (coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), Bucureşti, Editura Babel, 1993, p. 121-122.

Patrice Mann, *L'action collective*, Paris, Armand Colin, 1991, p. 35.

David L. Miller, *Introduction to Collective Behavior*, 1985.

Patrice Mann, *Larousse. Dicţionar de sociologie*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 56.

J.D. McCarthy, M.N. Zald, *Resource Mobilization and Social Movements: a Partial Theory, American Journal of Sociology*, 82, 1977.

François Chazel, *Mişcările sociale*, în *Tratat de sociologie* (coord. Raymond Boudon), Bucureşti, Editura Humanitas, 1997, p. 305.

Anthony Giddens, *Sociologie*, Bucureşti, Editura ALL, 2001, p. 549, p. 559.

Neil Smelser, *Theory of Collective Behavior*, New York, Free Press, 1961.

Ioan Mihăilescu, *Sociologie generală*, Iaşi, Editura Polirom, 2003, p. 332-335.

David Aberle, *The Peyote Religion Among the Navaho,* Chicago, Aldine Press, 1966.

Sandra Dungaciu*, Sociologie generală. Sinteză*, Bucureşti, Editura Fundației *România de Mâine*, 2002, p. 37.

Guy Rocher*, Introduction à la sociologie générale,* t.3: *Le changement social*, Paris, Le Seuil, 1968, p. 67.

Lazăr Vlăsceanu*, Dicționar de sociologie* (coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), Bucureşti, Editura Babel, 1993, p. 529.

Jean Baechler, *Larousse. Dicționar de sociologie*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 237.

Bernard Valade, *Schimbarea socială*, în *Tratat de sociologie* (coord. Raymond Boudon), Bucureşti, Editura Humanitas, 1997, p. 361.

E. Durkheim, *De la division du travail social,* Paris, PUF, 1986.

L. Mumford, *Technics and Civilization*, London, Routledge and Sons, 1947.

R. Dahrendorf, *Classes et conflits de classes dans la société industrielle*, Paris, Mouton, 1972.

D. McClelland, *The Achieving Society*, Princeton, Van Nostrand, 1961.

Ph. Besnard, *Protestantisme et capitalisme. La controverse postweberienne*, Paris, A. Colin, 1970.

A. Touraine, *Sociologie de l'action*, Paris, Le Seuil, 1965.

J. Meynaud*, Nouvelles études sur les groupes de pression en France*, Paris, A. Colin, 1962.

R. Nisbet, *Social Change and History,* New York, Oxford University Press, 1969.

J. Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Paris, Payot, 1972.

R. Boudon, *La Place du désordre. Critique des théories du changement social*, Paris, PUF, 1984, p. 179.

H. Mendras, M. Forsé, *Le Changement social. Tendances et paradigmes*, Paris, Armand Colin, 1983.

T. Hägerstrand, *A Monte Carlo Approach to Diffusion*, 1965.

E. Katz, P. Lazarsfeld, *Personal Influence. The Part Played by People in the Flow of Mass-Communication,* Glencoe, The Free Press, 1964.

M. Crozier, M. Friedberg, *L'acteur et le système: les contraintes de l'action collective*, Paris, Le Seuil, 1981.

Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting,* London, Heinemann, 1973.

Alain Touraine, *The Post-Industrial Society*, London, Wildwood, 1974.

Stuart Hall, *New Times, Marxism Today*, october, 1988.

Francis Fukuyama*, The End of History?*, 1989.
